

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Dini mezhepler

sosyolojik bir araştırma

Prof. Dr. Mustafa Özkaymak

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Dini Mezhepler

BRYAN WILSON

BRYAN WILSON; 1963-1993 yılları arasında Oxford Üniversitesi ve All Souls Collage Sosyoloji Bölümlerinde uzun yıllar öğretim üyeliği yapmıştır. Yine bu dönemde ABD, Gana, Kenya, Belçika, Japonya ve Avustralya'daki değişik üniversitelerde misafir öğretim üyesi olarak çalışmıştır.

Kırk yılı aşkın bir süredir akademik hayatın içinde olan Wilson, özellikle İngiltere ve diğer Avrupa ülkelerindeki yeni dini gruplar üzerine yaptığı sosyolojik çalışmalarla tanınmaktadır. Bunun yanı sıra 1971-75 yılları arasında Uluslar Arası Din Sosyolojisi Konferansı başkanlığını yapmış; 1994 yılında ise İngiliz Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiş ve bu üyeliği devam etmektedir.

Tercümesini sunduğumuz, alanında klasikleşen ve bir çok dile çevrilen bu eserden başka B. Wilson'un diğer önemli çalışmaları arasında şunlar sayılabilir:

Sect and Society: The Sociology of Three Religious Groups in Britain, London: Heinemann and Berkeley, University of California Press, 1961; *Pattern of Sectarianism* (edited) London, 1967; *Magic and Millennium*, London: Heinemann, and New York: Harper and Row, 1973; *Contemporary Transformations of Religion*, London: Oxford University Press, 1976; *The Social Impact of the New Religious Movements* (edited) New York: Rose of Sharon Pres, 1981.

© İz Yayıncılık

İZ YAYINCILIK: 418

İnceleme Araştırma dizisi: 106

İstanbul, 2004

ISBN 975-355-550-4

dizgi, iç düzen: İz Yayıncılık

kapak: Medine Efe

baskı : Umut Matbaası

İZ YAYINCILIK

Çatalçeşme Sokağı, Defne Han, No: 27/15 Cağaloğlu 34410 İstanbul

telefon: (212) 5207210

faks: (212) 5115791

<http://www.izyayincilik.com>

e-mail: bilgi@izyayincilik.com

BRYAN WILSON

Dini Mezhepler

- SOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA -

İngilizceden Çevirenler:

Ali İhsan Yitik

A. Bülent Ünal

İçindekiler

Önsöz	9
1.Giriş: Sosyolojik Açıdan Mezhepler	13
Toplumsal Çöküş ve Binyıl Ümitleri	14
Misyonerler ve Yanlış Anlamalar	15
Kültürel Karşıklık ve Mezhepçi Yeniden Entegrasyon	16
Veriler, Problemler ve Yaklaşım	18
Sosyal Bir Fenomen ve Sosyolojik Bir Kavram Olarak Mezhep	21
Hıristiyanlıkta Mezhep Anlayışı	23
Bazı Yaygın Yanlış Anlayışlar	25
Mezhepler ve Karizmatik Liderlik	27
Ayrılcı Oluşumda Dinî Anlayış	29
2.Tanımlama Problemi	31
Mezhebin Tanımlanması	36
Genel Formüller ve Fiilî Durumlar	38
Gönüllülük / İradilik	39
Tekelcilik	40
Liyâkat	41
Kendini Tanımlama	41
Seçkinlik Statüsü	43
Üyelikten Atma	44
Bilinçlilik	44
Meşruiyet	46
3.Dünyaya Mezhep Açısından Yaklaşımlar	49
Dünyaya Karşı Ayrılcı Tutumlar	51
Yaklaşımın Mezhepsel İfadeleri	55
4.İlk Fundamentalistler	65
İhyacılık ve Ferdiyetçilik	66
Bir Sınır Bölgesi Mezhebi	69
Kutsallık Hareketinin Etkisi	72
Mezhepçiliğin Temeli Olarak Kutsallık	75

Kurtuluş Ordusu	79
Kurtuluş ve Sosyal Refah	81
İlk İhtidacı Mezheplerin Sosyal Etkisi	84
5.Pentekostal Hareketler	85
İhtidacı Mezhepler ve Coşkulu İfadeler	85
Duygusalcılık ve Doktrinel Meşrûiyet	86
Pentekostalizmin Zuhuru	89
Pentekostalizmin Yayılışı	95
Amerikan Pentekostalizminin Bölümleri	97
Avrupa'da Pentekostalizm	101
Dünyanın Diğer Bölgelerinde Pentekostalizm	109
Pentekostal Usul	111
6.Devrimci Mezhepler	115
Amerika ve Binyılcılık Rüyası	119
Esin (Inspiration) Yaşanılan Hayal Kırıklığını Giderir	122
İdeolojik Adaptasyon: Cumartesi Gününe	
Ta'zim Göstermenin Amacı	125
İsa ile Konuşanlar:	
Katı bir Adventist Mezhep	128
İnformal Liderlik ve Bölünme	133
Yehova Şahitleri: Organizasyonel Bir Değişim Örneği	134
Değişen Kurtuluş Mânzaraları	138
7.İçe Dönük Kapalı Mezhepler (introversionists)	145
Mezhep İçin Toplumdan El-Etek Çekmenin Toplumsal Şartları	148
Hutterci Kardeşler: Göçebe Bir Mezhep	151
Cemaat olarak Mezhep	154
ESKİ AMİŞ MEZHEBİ: Toplumdan Tecrit Unsuru Olarak	
Yasaklama	157
Rappiler: İlham ve İçedönüklük	161
Daha Geniş Toplumlarda İçe Dönük Kapalı Mezhepler	165
Kurtuluş Sadece Cemaate Bağlılıktadır	167
Güç Prestij Ve Beşeri Organizasyon Reddi	169
8.Manipölasyonistler: Sekülerizmin Etkisini Taşıyan Mezhepler ..	171
Hristiyan Bilimi:	
Eski bir Manipölasyonist Hareket	175
Organizasyon, Devamlılık ve Gelişme	179
Yeni Düşünce: Esnek Yapılı Hareketler	185
Okültizm (Gizli Güçlere İnanma) ve Çağdaş Organizasyon	189
Metafizik Terapi Konusundaki Yeni Problemler	194
Bilim Adına Mezhepler	196

9.Büyüselci, Reformist ve Ütopyacı Mezhepler	201
Büyüsel Mezhepler: Büyüselcilik Ortodoksiye Karşı	202
Ruhçuluk ve Hıristiyanlık	204
Gelişmekte Olan Ülkelerde Ruhçuluk	208
Büyüsel Mezhepler - Şifacılar ve Yılan Tutanlar	209
Büyüselcilik ve Kurumsal Adaptasyon	211
Reformcu Mezhepler	212
Ütopyacı Mezhepler - Oneida Topluluğu:	216
Bruderhof: Bir İçeride Model Başarısızlığı	221
Ütopyacı Mezhepler -Yeni Hayat Kardeşliği	223
10.Bazı İstisnai Vakalar	225
Karizma ve Tutarlı Tepkilerin Aşkınlığı	225
Mesihsiz karizma	230
Çok yönlü bir mezhep- Mormonizm	234
Uhrevi - Dünyevi Bir Mezhep	238
Hadiselere Karşı Tavrı	241
Kapsamlılık Arayışı	244
Uzlaşmacı ve Ayrılıkçı Olmayan Mezhepler	247
11.Gelişmekte Olan İki Toplumda Mezhepler	249
Diğer Toplumlarda Mezhepler: Güney Afrika	250
Japonya'da Mezhepler:	256
12.Kaynaklar, İşlevler ve Gelişme	265
Milli Kùltürler ve Mezhepçi İfadeler	269
Mezhep Mensupları ve Göreceli Mahrumiyet	271
Mezheplerin Gelişimi	273
Bibliyografya	285
İndeks	295

Önsöz

Bu eser, öncelikle akademik çalışmayı düşünen, mezhepler konusunda ciddi araştırmalar yapmayı arzulayan ve beşeri bilimler alanında çalışan öğrencilere hitap etmektedir. Bununla birlikte o, konuya ilgi duyan meraklılar ile kültürünü genişletmek isteyenlerin de istifade edebilecekleri bir eserdir.

Bryan Wilson tarafından 1970 yılında *Religious Sects A Sociological Study* adıyla yayınlanan bu eser, fırkalara, hiziplere ayrılma ve yeni bir mezhep haline gelme sürecini sosyolojik açıdan ele alan ve bu arada bir mezhepler tipolojisi oluşturmaya çalışan bir araştırmadır. Din konusundaki farklı düşüncüler ve tavırlar sonucu teşekkül eden dinî akımların ilk durumunu yazarımız, *sect* kavramıyla ifade etmektedir. Böyle hareketlerin ilk andaki katı tutumlarını terk etmeleri ve belli oranda seküler kültüre adapte olmaları halinde ise, onları *denomination* olarak tanımlamaktadır. İslâm Kültüründe ise, böyle fırkalara ayrılma ve zümreleşme olayı için, *hareket*, *hizip*, *fırka*, *zümre*, *grup*, *ekol*, *akım*, *cemaat*, *tarikat*, *mezhep* gibi değişik ifadeler kullanılmaktadır. İlk bakışta, *sect* teriminin Türkçe karşılıkları gibi görünen bu kavramların hiç biri, yazarın *sect* veya *denomination* terimlerini kullandığı anlamda, mezheplerin ortaya çıkış veya tarihsel gelişim devreleri konusunda bilgi içermemektedir. Bu nedenle biz, *sect ve denomi-*

nation terimleri için sadece tek bir kavramı tercih etmedik. Bunun yerine söz konusu kavramlardan metindeki anlama en uygun olanı tercih etmek suretiyle, *sect ve denomination* terimlerini en doğru şekilde dilimize aktarmaya çalıştık.

Çevirinin mümkün olduğunca anlaşılır olmasına itina gösterilmiş; bu nedenle genelde serbest bir tercüme tekniği takip edilmiştir. Ancak, yazarın üslubunun tamamen göz ardı edildiğini söylemek de mümkün değildir. Metin içerisinde geçen ve anlamakta güçlük çektiğimiz bazı kavram ve ifadelerin İngilizce karşılıkları da yanlarında verilmek suretiyle okuyucunun tercüme ile asıl metni karşılaştırmasına ve en doğru anlamı yakalamasına imkan hazırlanmıştır. Yine çevirinin anlaşılmasını kolaylaştıracak düşüncesiyle İngilizce asılda kullanılan haritalar, çizelgeler, fotoğraf ve şemalar da eserin orijinalinden aynen aktarılmıştır. Bütün bunlara rağmen yapılan bu çevirinin mükemmel olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Bu arada gözden kaçan hataların okuyucularımız tarafından anlayışla karşılanacağını umuyoruz.

Çevirisini sunduğumuz bu eser, ilk bakışta, sadece Hristiyan Protestan geleneği içerisinde sanayileşme, kırsal bölgelerden kentlere göç ve kültürel etkileşim gibi sosyal olaylara bağlı olarak ortaya çıkan fırkalaşma hadisesini ele alan ve içinde yaşadığımız kültürle ilgisi olmayan bir çalışma gibi görülebilir. Ancak eser dikkatlice okunduğunda, durumun böyle olmadığı hemen anlaşılır. Zira ilk üç bölümde örnekleri her ne kadar Hristiyan ve Budist dünyalardan seçilmiş olsa da, sırasıyla sosyolojik bir fenomen olarak mezhep, mezhebin tanımı ve “*nihai kurtuluş için ne yapmalıyız?*” sorusuna verilen cevaba bağlı olarak geliştirilen bir mezhep/fırka tipolojisine yer verilmektedir. Sonraki bölümlerde ise, tespit edilen yedi çeşit mezhebin genel özellikleri ve belirgin dini tavırları örnekleriyle açıklanmaktadır.

Unutmamak gerekir ki, Batı’da yaklaşık 40-50 yıl önce sanayileşme, kültürel etkileşim ve şehirlere göç sonucu yaşanan sosyal olaylar ve bunların dinî hayat üzerindeki etkileri,

ülkemizde, özellikle son 10-15 yıllık dönemde belirgin bir şekilde hissedilmeye başlamıştır. Başka bir ifadeyle, 70'li yıllarda Batıya ait problemler olarak görünen *sanayileşme, göç, parçalanmış aileler, bireyselleşme ve sefilleşme* gibi sosyal olaylar bugün Batı'dan ziyade *bizim temel sorunlarımız* haline gelmiştir. Bütün bu gelişmeler doğal olarak, dini hayatımızı ve tutumlarımızı olumlu/olumsuz yönde etkilemektedir. Örneğin, kırsal kesimden şehirlere göçün artışına paralel olarak, bir kısım insanımız daha seküler bir hayat tarzını benimsemeye başladıkları halde, diğer bir kısmı, yabancı kültür ortamında yalnız başına yaşamak zorunda kalışın yarattığı tedirginlik ve *gelecek* konusunda taşıdığı ciddi endişeler nedeniyle *dine* öncekinden daha fazla sarılmaya başlamıştır; hatta böyle kimseler arasında *cemaatleşme olgusu* ve değişik dini gruplara bağlanma veya onların aktif üyesi haline gelme hadisesinin de oldukça arttığı söylenebilir.

Öyle zannediyoruz ki, çevirisini sunduğumuz bu kitap, hem söz konusu bu dinî grupların daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacak, hem de böyle gruplaşmalar karşısında takınılması gereken tavrın belirlenmesine ışık tutacaktır.

Son olarak, bu eserin tercüme edilerek dilimize kazandırılması konusundaki teşviklerinden ötürü başta Prof.Dr.M.Rami AYAS olmak üzere, bazı bölümlerin tashihi konusunda yardımcı olan Doç.Dr. A.Bülent BALOĞLU ve çeşitli şekillerde zaman zaman yardımlarını gördüğümüz bütün çalışma arkadaşlarımıza teşekkürü bir borç biliriz.

Çevirenler

Giriş:

Sosyolojik Açıdan Mezhepler

Mezhepler, dinsel protesto hareketleridir. Mezhep taraftarları kendilerini, dinsel inançları, uygulamaları ve kurumlarıyla, çoğu zaman da hayatlarının başka alanlarındaki farklılıklarla, diğer insanlardan ayırırlar. Resmi dinî liderlerin, genellikle de seküler devletin otoritesine karşı çıkarlar. Mezhebe bağlılık iradidir, ancak bireyler sadece inandıklarını ispat etmek veya liyâkat testinde başarılı olmak şartıyla mezhebe kabul edilirler. Üyeliğin devamı ise, söz konusu mezhebin inanç ve uygulamalarına bağlılığın sürdürülmesine dayanır. Mezhep taraftarları daima kendi inançlarını ön plana alır ve hayatlarını buna göre düzenler. Buna karşılık, geleneksel inancın temsilcileri, inançlarını hayatın diğer alanlarıyla uzlaştırır ve böylece dinleri, seküler kültürün isteklerine boyun eğer duruma gelir.

Mezhepler, ilk bakışta, tarih içerisinde marjinal ve arızî fenomenler, garip fikirleri olan yabancılaşmış insan grupları olarak görülebilir. Fakat onların tarih içerisinde çok önemli etkileri vardır. Nitekim Hıristiyanlığın kendisi bile başlangıçta sıradan bir Yahudi mezhebiydi. 1880'li yıllarda Sudan'da

ortaya çıkan Mehdi hareketi veya ondan bir kaç yıl önce zuhur eden Çin'deki Tai-Ping hareketlerinden her biri, hem ortaya çıktıkları ülkelerdeki insanların tarihini hem de buraya uzak bölgelerde yaşayan insanların tarihlerinin akışını açık şekilde etkilemiştir. Mezhepler, tarihte, bazen toplumsal hoşnutsuzlukları ve eğilimleri oldukça netleştiren, toplumsal yapıdaki çöküş anlarını gösteren, bazen de sosyal bütünleşmeyi haber veren hatta geliştiren katalizörler olarak işlev görmüşlerdir. Çok farklı toplumlar ve tarihsel dönemlerden alınmış üç örnek, sanırım, bu noktaları açıklığa kavuşturacaktır.

Toplumsal Çöküş ve Binyıl Ümitleri

Luther'in Reform hareketine yol açan ilk adımı atmasından sadece 10 yıl kadar sonra, şiddetli toplumsal, dinsel ve siyasal çekişmelerin yaşandığı 1530'larda, Westphalia-Münster'de, Avrupa tarihinin en ilginç mezhep çatışmalarından biri meydana geldi.¹ Kuzey ve Orta Avrupa'daki hemen herkes kiliseye karşı çıkıyordu. Bu muhalif grupların en radikal-leri Anabaptistlerdi (bebek vaftizini ret ederek inananların yetişkin olarak vaftiz edilmeleri konusunda ısrarlı tutumları nedeniyle bu isimle anılırlar). Onlar, Tanrının krallığının yeryüzünde gerçekleşmesini bekliyorlardı. Bununla birlikte, özellikle İsviçre, Güney Almanya ve Avusturya'da yaşayan Anabaptistlerin çoğu şiddet yanlısı değildi; ama İsa'nın dünyaya ikinci geliş anının yaklaşmasının uyandırdığı coşku, Hollanda ve Kuzey Almanya'da yaşayan bir kısım taraftarı, Tanrının gazabının yeryüzünde hissedileceği güne kadar olan ara dönemde, uygun yeni hükümet şekillerinin kurulabilmesi için somut adımların atılması gerektiği düşüncesine sevk etti.

Bernt Rothman ve binyılcı kâhin (millennial prophet) Melchior Hoffmann'ın vaazlarının etkisiyle Münster'de yaşayan

1 Mükemmel bir örnek için bkz. Norman Cohn, *Pursuit of the Millennium*, London, Secker and Warburg, 1957.

nüfusun büyük çoğunluğu, gelecek bin yılla birlikte ikinci zuhurun yakınlığı fikrini desteklemeye başladı. Harlem’li Jan Matthys, başlangıçta bu binyılcı (millenial) fikirleri pasifizm (pacifism) ile irtibatlandırmıştı. Ancak zamanla heyecan arttı ve özellikle Münster’in ikinci Kudüs olduğu ve kısa zaman sonra dünya tamamen helâk olduğunda, sadece buranın ayakta kalacağı kehâneti ortaya atılınca militanca temayüller arttı. Matthys ve arkadaşı Jan Rockelson (veya Benkels) -Leiden’li John olarak bilinir- Münster’e yerleştiler. Onların kehânetleri bir çok rahibenin manastırlarını terk etmesine ve yerli vatandaşları etkilemesinin yanı sıra, Hollanda’dan bir çok meraklının ve serserinin Münster’e akın etmesine de neden oldu. Anabaptistler kasabanın kontrolünü ele geçirdiler. Katolik ve Protestanları buradan sürdüler. Terör sayesinde mülkiyet ve aile komünizmi tesis ettiler. Dahası Leiden’li John, kendini kral ve kıyâmet mehdisi ilan etti. Münster’in ele geçirilmesi ve istilacı kuvvetlerin daha sonraki yaklaşık 18 aylık Anabaptist yönetim dönemindeki başarıları, tam anlamıyla tarihe mal olmuş olaylardır. Münster’e mezhep kavgasını getiren, burada zikredilen nedenler ile belirli kişiler ve yerel faktörler bütünüydü. Münster artık Katolikler ve Protestanlar arasında bölünmüş bir şehirdi. Onun halkı, şehirdeki pek çok dini kuruluşun yaşatılabilmesi için çok ağır şekilde vergilendirilmişti. Bu şehir, Anabaptistlerin terör dönemlerinden önceki yıllarda da sürekli felâketler yaşamış ve kıtlıklardan etkilenmişti. Dolayısıyla şehrin kaderi konusundaki kehânet, orayı, bütün Avrupa’daki sosyal düzeni tehdit eden karışıklıkların mikrokozmu, her türlü rahatsızlık ve çekişmenin merkezi haline getirmek için yeterliydi.

Misyonerler ve Yanlış Anlamalar

Misyonerler, ihtida ettirmek istedikleri yerlileri şaşırtmışlardır. Özellikle, o güne kadar kendilerinin “beyaz insan ilacı” (white man’s medicine) gibi gördükleri geleneksel Hristiyanlığa açıktan tavır alan muhtelif dini gruplara mensup misyoner-

lerin amacı konusunda yerli halkın kafası karışmış ve bu durum beklenmedik tuhaf sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Örneğin, 1930'larda (Salvation Army) Kurtuluş ordusu'nun Belçika Kongo'sundaki etkisi bu açıdan oldukça ilginçtir. Aynı şekilde Seventh Day misyonerliğinin Güney Pasifik'te, Yehova Şahitliği'nin Zambia'da ve Pentekost faaliyetlerinin Nijerya'daki etkileri gibi tarihte pek çok böyle tuhaf olay meydana gelmişse de, Kurtuluş Ordusu Salvation Army misyonerlerinin görünüşteki başarısı şaşırtıcıydı. Çünkü onlar, giydikleri üniforma, selamlaşma yöntemleri, bayrakları ve mutluluk konusuna verdikleri önem ile yerli halklar üzerinde derin tesirler bırakmışlardı. Fakat, Salvation Army üyeleri, oldukça ilginç cadı yakalama ve zehirli maddelerle mücadele yöntemleri ve kültlerinin yaygın olduğu Kongo gibi bir ülkede, kendi sembollerinin cadı bulma ve yakalamada etkili vasıtalar olarak görüldüğünü keşfetmekte gecikmemişlerdi. Daha da kötüsü, pek çok Kongo Yerlisi, Salvationistlerin üniformalarındaki S harflerinin Simon Kimbangu'ya delâlet ettiğini bile ortaya atmıştır. Simon Kimbangu, 1921 yılında şifa verici olarak hızlı bir şekilde şöhret kazanmış ve daha sonra Belçika yetkililerince yakalanıp hapse atılmış bir Baptist misyoneriydi. Fakat o, yerlilerce aziz mertebesine yükseltilmiş ve İsa ile özdeşleştirilmiştir. Üstelik, onun çok yaklaşan ikinci gelişi de sabırsızlıkla beklenmekteydi. Yanlış anlamalar meydana gelince karışıklık ve bölünmeler de ortaya çıktı. Bunun sonucunda, Simon Mpadi gibi bazı mühtediler, Salvationist fikir ve uygulamalara bağlılıklarını devam ettirmekle birlikte, kendilerinin Kongo'daki ilk başarılarında etkili olan faktörleri gereğince takdir edemeyen bu hareket içerisinde, Kimbangucu yeni grupların oluşmasına liderlik yapmışlardır.

Kültürel Karışıklık ve Mezhepçi Yeniden Entegrasyon

Belki de dünyada hiç bir ülke, Japonya kadar hızlı bir değişim yaşamamıştır. Zira bu ülke bir asırdan daha kısa bir za-

man içerisinde feodalizmden modernizme, gelenekselcilikten kitle iletişim çağına geçmiş; yine bir kaç yıl gibi kısa bir zaman içerisinde, askerî üstünlükten hemen sonra çok ağır bir yenilgi dönemi yaşamıştır. Değişen bu şartlara uyum sağlayabilme, Japonlar için elbette kolay olamazdı; dolayısıyla bu şartlarda, hepsi Japonya'ya özgü bir çok mezhebin ortaya çıkması sürpriz olmadı. Bu mezhepler, Budizm, Şintoizm ve Hristiyanlıktan alınan değişik görüşleri mezc ederek, hem ulusun sosyal düzenini hem de bireysel ve toplumsal ilişkileri yeniden düzenlemeye uğraşan bilinçli teşebbüsler olarak görülebilirler. Ancak bu mezheplerden hiçbirisi Soka Gakkai'den daha ilginç değildir.

Soka Gakkai (Değer-Üreten Topluluk) diğer pek çok hareket gibi, kendini bir mezhep veya din değil, sadece 13. asır Budist rahibi Nichiren'in öğretilerini geliştirmek isteyen sıradan bir topluluk olarak kabul eder. (Bu özelliği itibariyle Soka Gakkai, aynı şekilde kendilerini dinî bir hareket olarak görmeyen Yehova Şahitlerini hatırlatır.) Nichiren, Buddizm'in, milli ve hoşgörüsüz, Lotus Sutra'ya önem veren, bu kutsal eserin sevgisini dile getiren Daimoku duasının sürekli okunmasını öneren ve bu duanın yazıldığı Mandala'ya saygı gösterilmesine ağırlık veren bir versiyonunu savunuyordu. Bugün Soka Gakkai, Nichiren'i gerçek Buddha olarak kabul eder.

Hareket 1937 yılında, yaklaşık 60 üye ile kuruldu. Ancak hareketin önde gelen bütün liderleri 1942-45 yıllarındaki savaş sırasında, Şinto törenlerine katılmayı reddettikleri için hapse atıldılar. 1946'da hareketin kurucusu ve onun temel felsefi eserinin yazarı Tsunesa Buro Makiguchi'nin öğrencisi Toda Josci, hareketi yeniden düzenledi. Hareketin gayesi, bütün insanlığa barış ve mutluluk getirmektir. İnançtaki katı tutumlarına uygun biçimde fanatik misyonerlik teknikleri benimsediler. Hareket, 1950'lerde öyle bir hızla yayılmaya başladı ki, bir anda yüz binlerce aile bu harekete katıldı. Düzenli şekilde işleyen tartışma grupları, konferanslar düzenlediler. Çok değişik alanlarda kitaplar yayınladılar. Ayrıca öğre-

tileriyle ilgili imtihanlar düzenleyerek başarılı olanlara akademik unvanlar verdiler. Japon Parlementosu'nun üst meclisine (Senato'ya) aday olarak seçimlere girdiler ve 1965 yılında 20 üye ile bu meclisin üçüncü büyük partisi durumuna geldiler. Yine 1964'te temiz hükümet sloganıyla Temsilciler Meclisi'ne girebilmek için mücadele eden bir parti kurdular. 1969 yılında da bu partinin adaylarından 47 tanesi seçimleri kazanarak alt meclise girmeyi başardı. Ayrıca bir süre sonra kendi üniversitesini ve görüşlerinin daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlayacak muhtelif kurumlarını da kurdular.

Günümüzde bir buçuk milyonun üzerinde ailenin üye olduğu Soka Gakkai'nin en dikkat çekici yönünün, Japonya'da son zamanlarda yaşanan olaylarla kendi çağrısı arasındaki yakın ilişki olduğu söylenebilir. Kültürel yönden fazla derinliği bulunmayan ve geçmişin otoriter dünyası ile Amerikalı-larca Japonya'ya empoze edilen demokrasi ve özgürlük uygulamaları arasında kaybolan insanlar, kendi güvenliklerini bu kitle hareketinin (martial) askerî niteliğinde, yeni amaçlar ve yeni ümitleri de yine söz konusu hareketin herkes için mutluluk vaadinde görüyorlardı. Soka Gakkai, geleneksel halk dini unsurları ile çok iyi organize olmuş bir kitle hareketinin rasyonel bürokratik yeterliliğini, Mandala'ya bağlılık, Nichiren'in hatıralarını görmek amacıyla düzenlenmiş, dikkatlice planlanmış hac ziyaretleri ve Daimoku'nun okunmasından sağlanacak büyüsel yarar konularıyla birleştirmiştir. Yehova Şahitleri gibi Soka Gakkai üyeleri de yoğun şekilde, propaganda ile meşguldür. Bu onların temel faaliyetidir. Shakubuku adındaki metin, onların günlük hayattaki rehberleridir.

Veriler, Problemler ve Yaklaşım

Şu ana kadar anlattıklarımız, mezheplerin tarih içerisinde oynadıkları sosyal bakımdan dönüştürücü (the socially transformative) rolün dramatik örnekleridir. Mezhepler, fazla dikkat çekici olmasa bile, toplum hayatını derinden etkileyen ha-

reketlerdir. Bütün nesillerin yeniden sosyalizasyonu ve 18. yüzyılın sonu ile 19. asrın yeni ahlaki perspektiflerinin Metodistler tarafından İngiltere ve Amerika'daki kendi kimliğini kaybetmiş aşağı sınıflara intikali, büyük ölçüde mezhepçi yaklaşımın sonucunda gerçekleşmiştir.

TABLO 1: 1966'da Gelişmiş Ülkelerde Yehova Şahitleri ve Yedinci Gün Adventistleri

	Nüfus (Milyon)	YEDİNCİ GÜN ADVENTİSTLERİ Kiliseler	Üyeler	Yehova Şahitleri Cemaatler	Yayıncılar
U.S.A	196.7	3,164	378,737	5,242	302,450
Kanada	19.6	176	16,830	897	39,554
Avustralya	11.5	316	30,144	400	16,588
Avusturya	7.2	44	2,622	176	7,762
Belçika	9.4	19	1,164	157	8,370
Danimarka	4.7	65	4,035	220	10,250
Finlandiya	4.7	63	5,647	324	9,005
Fransa (ve Lüksemburg)	49.3	83	4,742	453	22,656
Almanya	59.2	464	26,576	1,032	76,693
Büyük Britanya ²	50.2	126	10,740	896	49,073
Yunanistan	10.3	10	251	376	10,849
İtalya	51.8	59	3,230	275	9,798
Hollanda	12.0	45	3,228	223	13,758
Yeni Zelanda	2.7	60	6,711	116	4,391
Norveç	3.6	68	5,349	129	3,984
Portekiz	10.3	36	3,257	61	3,105
İspanya	31.7	20	2,280	80	4,302
İsveç	7.6	48	3,323	228	9,886
İsviçre	5.8	61	3,842	129	6,138

2 Yehova Şahitlerine ait literatürde "Britanya Adaları" olarak belirtilmiştir. Eire ayrı olarak belirtildiğinden bununla Büyük Britanya kastedilmiş olmalıdır.

Mezhepler, toplumsal gelişimdeki etkilerinin ötesinde, bi-zatihi kendi başlarına da önemli sosyal fenomenlerdir. Dünyada veya sadece Hristiyan aleminde kaç tane mezhebin bulunduğunu hiç kimse bilmez. Dahası, bu mezheplere mensup kişilerin sayıları da meçhuldür. Sadece Yehova Şahitlerinin sayısı muhtemelen 2 milyon civarında, Yedinci Gün Adventistlerinin ise bir milyonun üzerinde oldukları tahmin edilir. Pentekostalistlerin her hangi bir grubunun sayısı da, bunların toplamının iki katı, yani altı milyon civarındadır. Yeni Japon Mezheplerinin de milyonlarca taraftarı vardır. Aynı şekilde, Güney Afrika ve Afrika'nın diğer bölgelerinde yüzlerce mezhep bulunmaktadır.

Hristiyan Mezhepleri konusunda sürekli olarak artan, zengin ve tasvir edici literatür mevcuttur. Söz konusu mezheplerce de her yıl çok sayıda broşür, kitap ve dergi yayınlanır. Ancak mezhepler aşırı biçimde çeşitlilik gösterir, üstelik, onların ortaya çıktığı kültürel şartlar da oldukça farklıdır. Bu nedenle tek bir kitabın, bu yüzlerce ve hatta binlerce değişik mezhebi aynı anda mükemmel şekilde tasvir etmesi mümkün değildir. Dolayısıyla mezhepler hakkındaki bilgimiz ne kadar çok olursa olsun, bu bilgi, bilinmesi gerekenlerin veya birinci el araştırmada elde edilecek verilerin sadece küçük bir parçasıdır. Ancak böyle şumüllü bir araştırma da hiç bir zaman yapılamayacaktır. Çünkü mezhepler çok kapalı topluluklardır. Çoğu zaman da mezhebe katılmak isteyen dıştan birisini hoş karşılamazlar ve mezhep konusunda araştırma ve inceleme yapmak isteyenlere düşmanca tavır takınırlar. Sadece araştırmasını sürdüren bir araştırmacı, mezhep taraftarlarının gözünde, mezhebin önceliklerini ve değerlerini uygun olarak yorumlamayan kimsedir.

Elinizdeki bu kitap, bir mezhepler kataloğu değildir. Bir kısım mezheplerin belirli özelliklerini, arz ettikleri önemi ifade etmek ve değişik mezhepler arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri göstermek amacıyla hazırlanmıştır. Mezheplerin ortaya çıktıkları şartlar, toplumsal hayata tesirleri, kendilerini o düşünce için adanmış kimselerin hayatındaki etkileri ve zaman içinde mâruz kaldıkları değişiklikler gibi konuların

hepsi araştırma ve incelemeye değer hususlardır. Ancak böyle bir araştırma sayesinde bizler, temel sosyal süreç konusunda bir şeyler öğrenmeyi ümit edebiliriz.

Hakkında en fazla bilgi sahibi olduğumuzu düşündüğümüz ve bu kitapta ele aldığımız mezhepler, Hristiyan Mezhepleri olmalarına rağmen, geleneksel kültürleri birden fazla dinden etkilenmiş ülkelerde ortaya çıkan mezheplerle yararlı karşılaştırmalar yapılabilir. Özellikle, Japonya'nın böyle bir karşılaştırma için gerekli malzemeyi sağladığı görülecektir. Ama bizim burada Hristiyanlığa ait olayları kullanmamız kimseyi yanıltmamalıdır. Mezhepçilik veya mezheplere bakış teolojik açıdan değil, sosyolojik açıdandır. "Mezhep" terimi burada Hristiyanlık tarihinde olduğu gibi aşağılayıcı anlamda kullanılmamıştır. İnsanların din olarak neyi kabul etmeleri ve uygulamaları gerektiği konusunda da, normatif tavırlardan kaçınılmıştır. Mezhepler basit bir şekilde herkes tarafından rahatlıkla görülebilen, önemli sosyal gerçeklikler olarak ele alınmıştır. İnançların doğruluğu veya pratiklerin uygunluğu burada tartışma konusu edilmemiştir. Yazar, herhangi bir mezhebin üyesi değildir. Onun gayesi, bir mezhebin övülmesi, haklı çıkarılması veya yerilmesi değil, bilâkis mezheplerin ortaya çıkışı, devam edişleri ve arz ettikleri önemin tarafsız bir şekilde ortaya konulmasıdır.

Sosyal Bir Fenomen ve Sosyolojik Bir Kavram Olarak Mezhep

Kelimenin geniş anlamıyla mezhepler, ayrı gruplar olarak, yeryüzündeki bütün büyük dinlerin merkezinde ya da tâli olarak mevcuttur. Ancak mezhep kavramı, değişik kaynaklı dinlerin organizasyon biçimlerine göre değişir. Örneğin, oldukça yaygın, adem-i merkezîyetçi ve çoğulcu bir din özelliği gösteren Hinduizm içerisinde mezhepler, Hristiyanlıktakinden daha sınırlı bir anlamdadır. Farklı ibadet şekilleri ve farklı felsefi okullar, Hinduizm içerisinde asırlardan be-

ri yan yana yaşamışlardır. Belirli kültürlere bağlı kimseler, özellikle yararlı gördükleri ritüelleri icra etmek için diğer insanlardan ayrılma ihtiyacı hissetmemişlerdir. Mezhep terimi genel anlamı itibariyle, sadece belirli ibâdet usûllerini benimsemiş hareketler olmasına rağmen *Brahminler* arasındaki *Lingayat* Hareketleri gibi gruplar için de kullanılabilir. Öyleyse, Hristiyan hareketleri için kullanıldığında onun delâlet ettiği anlamlar, aynı terim Hristiyan geleneği dışındaki mezhepler için kullanıldığında hiç uygun düşmemektedir.

Kilise ile imparatorluk arasındaki ilk ilişki ve Hristiyan kilisesi içerisindeki siyasî kontrol unsurlarının erken dönemdeki gelişmesi, kilisenin Roma İmparatorluğunun yönetim yapısını ve onun bazı sivil misyonlarını miras almasıyla genişledi. Bütün bu gelişmeler Hristiyanlığa Hinduizm ve Budizm de bulunmayan bir merkezileşme ve tutarlılık özelliği

Pennsylvania'nın Amish Mennonite'leri. Amerika'ya İsviçre'den getirdikleri kıyafet ve geleneklerini değiştirmemişlerdir.

bahşetti. Çünkü Kilise ve siyasî otorite, hem Hristiyanlık dininin Pagan topluluklara empoze edilmesi konusunda hem de Hristiyan inanç ve uygulamalarının sistematize edilmesi

ve genel kabul görmesinin sağlanması hususunda yetkiliydiler. Ancak ne pagan büyüü tamamen yok edilebildi, ne de hiç bir zaman Hristiyan geleneğindeki birliktelik sağlanabildi. Avrupa'nın kırsal bölgelerinde mevcut büyüsel adetler henüz kaldırılamadan, Reform hareketiyle Kilise'nin kendisi parçalandı. Bununla birlikte, Roma Kilisesinin dini hayat üzerinde etkinliği ve hiyerarşik yapısının, eski dünya dinleri içerisinde emsalsiz olduğu da doğrudur.

Bu dinî yapılanma sebebiyle Kilise tarafından kabul edilen inanç ve ibadetlerden iradi olarak ayrılanlar, Hristiyanlıkta daha açık bir şekilde ayrılabilir. Değişik mezhepler kendilerini, inanç sisteminin yenileştiricisi ve ıslah edicisi olarak görsele bile, Kiliseye muhalif kabul edilirler. Onların gerçek günahı, din adamlığına (sacerdotalizm), Kilise kurumuna karşı çıkmaları ve Tanrı hakkındaki gerçek bilgiye sadece kendilerinin sahip olduğuna inanmalarıdır. Bu düşünceler, sosyal ilişkiler ve ahlâk konusundaki diğer ayırt edici anlayışlarla birlikte var olmuştur.

Elbette mezhepler, Hristiyanlığın Roma'da tesis edilmesinden önce ortaya çıkmışlardı. Ancak biz kitabımızda, öncelikle Hristiyanlık içerisinde ortaya çıkan çağdaş mezheplerle ilgilendiğimiz için, bu kavramın, Hristiyanlık tarihinde kazandığı özel anlamın da bilinmesinin oldukça önemli olduğunu düşündük.

Hristiyanlıkta Mezhep Anlayışı

Hristiyan teologlara göre bir mezhep, farklılığını hem doktrin hem de otorite anlayışı itibariyle ortaya koymalıdır. Hristiyan kilisesi, dinî uygulamalardaki tek düzelik konusuna önem vermekle birlikte, doktrini her zaman ortodoksluğun belirleyici kriteri olarak görmüştür. İlk dönem Kilisesi'ndeki güç mücadeleleri her zaman doğrudan inanç konusunda değilse bile, dolaylı biçimde de olsa yine akideyle ilgilidir. Hristiyanlık dünyasında inanç esasları, genellikle çok

iyi ifade edilmiş bir formül şeklinde ortaya çıkmış, gerçek imana sahip ve gerçekten kiliseye bağlı kimselerin ancak bu formülü benimseyenler olduğu iddia edilmiştir. Dinsel törenler, sosyal uygulama ve yerel geleneklere ilişkin farklılıklar konusunda nispeten müsamaha gösterilirse bile, bütün bunların da akidenin çizdiği çerçeve içerisinde olması zorunludur. Bu entellektüel eğilim, Hristiyan dünyasındaki mezhepçiliğin karakterini belirleme gayretleri sonucunda ortaya çıkmıştır. Mezhep yanlıları, iradi olarak kendi kiliselerinin belirlediği inanç esasları dışındaki başka esasları benimseyen ve Kilisenin kontrolü dışındaki bu ortak esasları başkalarıyla paylaşan kimselerdir. Böylece yeni mezhepler, grup içerisindeki kimliğin belirlenmesi konusunda ilk kilisenin Yahudi ve Grek inançlarını da kapsayacak şekilde genişlediği zaman kabul ettiği aynı kriteri benimsemiştir. Teorik olarak, bu gönüllü bağlılık fikri, Kilise tarafından hâlâ savunulmaktadır. Pratikte ise, onun fikirlerine bağlanma, onun din adamlarına itaat, Kilisenin siyasî fermanları ve Kiliseye bağlı prenslerin uygulamalarıyla zorlanmıştır. Bu prensip, etnik köken kriteri veya tipik olarak Yahudilik ve Hinduizm'de görülen, belirli ırka özgü ritüel anlayışıyla açıkça çelişmektedir.

Sonuçta, farklı inanç esaslarını benimseme, kilisenin otoritesini kabul etmeme ve ondan ayrılma gibi nitelikler, Hristiyan mezheplerinin tanımlayıcı özellikleridir. Resmi akideye aykırılık ve bölünme, ruhban görüşlerinin reddiyle birlikte, Hristiyan kilisesince de işaret edildiği gibi mezhepçiliğin temelidir. Mezhepler, doğaüstü ile irtibata geçişin Kilisenin tekelinde oluşuna ve yine pagan mensuplarını bastırma sürecinde, onun, kurtuluşun sadece kendisinde olduğu iddiasına karşı gelmişlerdir. Mezhepler, ruhban sınıfına karşı olduğu için ruhban sınıfı da onları, Tanrının, O'nun kilisesinin ve bütün meşru hükümetlerin düşmanı olarak tanımlamıştır.

Hristiyan teologlar ve Hristiyanlıktan etkilenmiş bir kısım sosyologlar ise, mezhepleri, ya bilinçli ve çok düzenli işleyen bir teşkilat yapısına ya da karizmatik bir liderliğe atfet-

me eğilimi göstermişlerdir. Bütün bu unsurlar mezhepçilikle o kadar bütünleşmişlerdir ki, bazı araştırmacılar, açıkça düzenli bir organizasyonun bulunmadığı hareketlere mezhep denilemeyeceğini iddia etmişlerdir. Onlar, merkezî hiyerarşinin bulunmadığı ya da üyelerini cemaat şeklinde toplayamayan böyle hareketler için *kült* terimini kullanmıştır. Bu kitapta ise, mezhep terimi, geniş anlamıyla ele alınmış ve kurumsal karakterlerine bakılmaksızın, ayrı olduklarını söyleyen ve misyonlarının farklılığını savunan bütün dinsel hareketler mezhep olarak kabul edilmiştir. Aslında herkesin mezhep adını verdiği gruplar arasında bile çok önemli farklılıklar vardır. Nitekim bir taraftan Yehova Şahitleri, nominal olarak sadece inançlı Kitab-ı Mukaddes öğrencileri topluluğu olmalarına rağmen *Tarassut Kulesi* adı altında oldukça detaylı ve sürekli bir yayın organizasyonuna sahiptir. Diğer taraftan Amish Mennonit'ler ise, dinsel düşüncelerini kendi farklılıklarını kutsamak ve haklı çıkarmak için kullanır. Yaşayışları itibarıyla genel toplumsal hayat tarzlarından ayrılan bu grubun dinsel ibadetleri, ölümsüzleştirdikleri halk kültüründen çok zor ayrılabilir. Bize göre bunların her ikisi de mezheptir. Eğer İslam mezhepleri ve Budist mezhepler incelenseydi, organizasyonlarında daha geniş farklılıklar bulunabilirdi. Sonuçta bütün bunlar, mezhep -ayrılmış ve gönüllü olan azınlıktaki dinsel hareketler- olarak tanımlanır.

Bazı Yaygın Yanlış Anlayışlar

Dinler, mezhepler olarak başlayabilir, nitekim Hristiyanlık da Kilise yapısını kazanmadan önce bir mezhepti. Ancak kilise teşekkül edince, bütün yeni mezhepleri aforoz etmiştir. Katı kurumsal yapısı ve dinsel konulardaki tekellilik iddiası sebebiyle resmi Hristiyanlık, mezhepler konusunda dünyanın diğer dinlerinden daha duyarlı ve daha acımasız olmuştur. Mezhep taraftarları sadece sapık olarak telakki edilmekle kalmamış, bunun yanı sıra isyancılar olarak görülmüşlerdir. Kilisenin bunlar hakkındaki aforozları da genellikle poli-

tik baskıları haklı göstermek için kullanılmıştır. Mezhepler, insanların içinde yaşadıkları şartları değiştirmeyi planlamalarına ve kurumsal sosyal düzendeki bozulmayı temsil etmelerine rağmen, her zaman bilinçli şekilde toplumu bölmeye ve onun yıkılması için insanları harekete geçirmeye çalışmışlardır. Kilisenin mezhepler hakkındaki beyanları çoğunlukla yanıltıcıdır ve tarafsız bir sosyolojik araştırma için fazla önemi haiz değildir.

Mezhepler konusunda devam eden, hatta Hristiyan teologlar arasındaki diğer bir yaygın hata, geçmişte bugünkünden daha geçerli olan bir düşünceye dayanır. Bu, bütün mezheplerin, ilahiliğini veya en azından güçlü ilahi ilhamlara mazhar olduğunu iddia eden karizmatik bir lider etrafında ortaya çıktığı düşüncesidir. Peygamberler, yani ilhama muhatap olanlar, her zaman papazların düşmanı olmuşlardır. Kurumsallaşma ve rahiplerin ilâhi bilgiye ulaşma konusundaki tekeli yeni ilham iddiasında bulunan kişiler tehdit etmişler ve geleneksel yapıya meydan okumuşlardır. Çoğunlukla bir liderin, insanları yanıltan sahte bir peygamber şeklinde suçlanması, bir kısım kimselerce, dürüstçe ve samimi olarak Ortodoks doktrini kabul etmediklerini söylemekten daha kolay olmuştur. Kilise şeytanlar ve İsa karşıtı şeklinde hazır düşman tasvirlerine sahipti ki, bu tasvirler bütün mezhep taraftarlarını sembolize etmek için kullanılabilirdi. Yine bir toplumdaki çeşitli temayüllerin toplumsal ve yapısal nedenleri veya değişik toplumsal gruplar arasındaki sosyal bakış açıları hakkında pek az şey bilindiğinden, ortaya çıkan karışıklığın sosyal sebeplerini araştırmak yerine belirli bir kimsenin suçlanması daha kolaydı. Ancak bu yanlış anlayışın izah edilmesinde asıl mesele, sanayi öncesi toplulukların büyük oranda sulandırılmış bir karizma anlayışına, yani istisnai kimselere - ki bu durum, asâlet, harikûlade doğum, üstün zeka ve azizlik gibi kavramlarda da görülür- dayanmasıdır. Bütün bu mistik niteliklerin bozulmuş formları da bulunduğu için, azizler de vardı, şamar oğlanları da.

19. asırdan önce karizmatik bir lider etrafında ortaya çıkan mezhepler vardı. İnsanlar ilham alan veya Mesihlik iddiasındaki kimselere inanmaya daha hazır idiler. Bazen de böyle kimselerin etrafında mezhepler zuhur etmişti. Ama genellikle böyle hareketler geçiciydi, liderleri de kandırılmış veya çılgındı. Fakat onlar, Hristiyan geleneğindeki sürekli bir unsura dayanıyorlardı ki, belki bu unsur olmaksızın, Hristiyanlığın kendisi bile ilk mensuplarını o kadar hızlı cezb edemeyecekti. Söz konusu bu unsur, İsa'nın ikinci gelişine ve her bin yılda yeni bir sosyal gelişmenin başlamasına olan kesin imandı. Böyle mesihçi umutlar çok sık nüksetmişti. Kilise yöneticileri bile karizmatik şahsiyetlerin yanıltıcı fikirlerini kullanır hale gelmiş ve bütün mezhepçilik teşebbüsleri de onlara atfedilmiştir. Sanayi toplumlarında ise mezhepler, daha az karizmatik liderlere atfedilmeye başlamıştır ve bunun, niçin böyle olduğunun anlaşılması da oldukça önemlidir.

Mezhepler ve Karizmatik Liderlik

Geleneksel toplum, kendi üyeleri nazarında *kutsal bir düzen* olarak görünür; örf-adetler, ahlâk kuralları, karşılıklı ilişkiler ve otoritenin hepsi doğayı ve toplumu saran ilâhi düzenin bir devamı şeklinde algılanır. (Devletin insan eseri bir mekanizma olarak görüldüğü, Antik dönemin sofistlik klasik toplumlarında bile, örf ve adetler ile değerlerin ilahi tabiatlı oldukları düşünülüyordu.) Mevcut düzene karşı koymaların ortaya çıktığı böyle toplumlarda -ki o, en ilkel biçimde, harici faktörlerin neden olduğu karışıklıklardan kaynaklanırdı-, böyle bir hareket, zorunlu olarak, kutsalın yeni bir algılanışına bağlı olarak ortaya çıkan dinsel bir meydan okumaya dayanıyordu. İşte bundan dolayı da karizmatik liderin önemi de artıyordu. Zira ilkel topluluklarda böyle bir figür, genellikle yeni dini hareketlerin kaynağıdır; feodal toplumlarda da durum aynıdır. Bazen böyle karizmatik şahsiyetler, sosyal düzenin yeniden yapılanmasının kaynağı haline gelmişlerdir. Dahası, bu tür teşebbüsler yeni mezheplerin ortaya çık-

masına yol açmıştır. Mezhepler, yeni sosyal gruplaşmaların billurlaşmasını temin eder ve kendiliğinden seçilmiş (self-selected) bir topluluk içerisinde sosyal uzlaşmayı sağlar. Ancak özellikle sanayi toplumlarında, mezheplerin her zaman karizmatik bir liderin öncülüğünde ortaya çıkmaları söz konusu değildir.

Gelişmiş toplumlar işbölümünün artışıyla dikkati çekerler. Bu toplumlarda insanlar, artan bir şekilde rollerine bağlıdır. Genelde, sosyal ilişkilerde, fertlerin topyekün şahsiyetleri söz konusu edilmez; onlar sadece rolün getirdiği sorumluluklar ve rolle ilgili beklentilerde söz konusudur. Sonuç itibarıyla bireysel güven birincil (primary) ilişkilerde zorunlu olduğu tarzda aranmaz. "Şahıslara güvenme" sloganı, sadece uzmanların rollerini icra ettiği, teknik imkânların ve sürecin olağan bir tarzda işlediği gelişmiş toplumların sloganı olabilir. Bunu böyle topluluklarda, herhangi bir kimsenin özel yeteneklerine güvenin azalması veya tamamen ortadan kalkması süreci izler. Bununla birlikte bireysel güven, karizma anlayışında elbette önemlidir.

Gelişmiş toplumlar karizmanın ortaya çıkışına fazla imkan vermezler. Ancak sosyal çatışma dönemlerinde, bütün toplum bireylerinin kendi hayat tarzlarını tehdit altında gördüğü durumlarda, belki böyle bir şey söz konusu olabilir. Bir karizmatik lider ortaya çıktığında, onun kazandığı güvenin, gelişmiş teknik imkanların kullanılmasına, özellikle de kitle iletişim vasıtalarına dayandığını herkes bilir. Halbuki bütün bu araçlar, kesinlikle karizmanın düşmanıdır. Karizma iddialarına sadece sosyal sistemin kenarında yer alan, alışılmış sosyal faaliyetlerde rastlanır; öyle ki o, çok yüksek seviyelerde, politikada -burada gün geçtikçe azalmaktadır-, eğlencede ve marjinal dinî gruplarda bulunur.

Din, bünyesinde akıl dışı (irrasyonel) eğilimler ve akıl ötesi iddialar bulunduran bir sosyal kurumdur. Doğaüstü gücün, dinî toplantılarla harekete geçtiği kabul edilir. Hatta Quakerlar ve Pentekostalistlerde olduğu gibi, bu beklenti, ol-

dukça yaygın karizmatik bir tecrübedir. Hollandalı balıkçı Lou ve Fransa'da George Roux'un mesihlik iddialarını kabul eden gruplar gibi, daha geleneksel tarzdaki karizmatik iddialar neticesinde teşekkül etmiş bazı modern mezhepler bile vardır. Ancak böyle mezhepler, genelde marjinal ve nevi şahsına münhasır mezhepler olarak kalmışlardır. Öyle ki karizma iddialarının bile, rasyonel mülâhazalarla ortaya çıktığı çok açıktır. Böylece pek çok taraftarı tarafından "güneşe bürünmüş kadın" veya böyle karizma iddialarını teşvik etmeyen kimse olarak bilinen, Hristiyan Bilimi (Christian Science) mezhebinin kurucusu Bayan Eddy, günümüz dünyasının eğitim sistemi ve rasyonel düşünce tarzını örnek alan eğitim kursları düzenlemesi, eğitimciler yetiştirmesi ve kiliseler açmasının yanı sıra *bilim* olduğu iddia edilen bir *din* anlayışı geliştirdi. Böylece Bayan Eddy, eğitimci ve bilim adamlarının metodunu benimseyerek yeni bir cazibe kazanmıştı. İşte bütün bunlar, karizmatik iddiaların güvenilirliğinin, modern dünyada bitmekte olduğunun göstergeleridir. Bu nedenle çağdaş mezhepler, basitçe Ortaçağ dünyasında yaygın olan mezhepçiliğin yeni örnekleri olarak telakki edilemezler.

Ayrılıkçı Oluşumda Dinî Anlayış

Teologlar çoğunlukla, geleneksel kiliseler ile onlardan ayrılmış değişik mezheplerin ilgi alanları arasındaki temel benzerlikleri görmezlikten gelirler. Din, her zaman nihai kurtuluş ile ilgilenmiştir. Bu konuda mezhepler, geleneksel anlayıştan pek farklı değildir. Dinî açıdan temel soru, "Kurtuluşa ulaşmak için ne yapmalıyız?" sorusudur. Bu soruya verilecek cevaplar, dini uygulamaları haklı çıkarır. Kurtuluşun anlamı her kültüre göre değiştiği gibi, ona ulaşma yöntemleri de kültürlerle göre değişiklikler gösterir. İnsanlar, şu anda yaşadıkları maddi veya manevi sıkıntılardan kurtulmak isteyebilirler. Ya da kurtuluş, bir milletin özgürlüğüne kavuşması ve yeni bir siyasî düzenin kurulması olarak da görülebilir. Bütün bunların dışında kurtuluş, ölümden sonra elde edilecek

bir yararla ilgili zihinsel meşguliyettir. Dolayısıyla kurtuluş, terapik rahatlamadan (therapeutic relief) Aşkın'a güvene, hatta sosyal değişime kadar uzanır. Mezhepler, çoğunluk tarafından benimsenen geleneksel dinin kurtuluş anlayışını ve kurtuluş için önerdiği yöntemleri kabul etmezler. Onlar, özellikle nihai kurtuluşla ilgili kurumsal vasıtalarla, ruhbanlık sistemine ve mekanik ibadetlere (sakramentalizm) karşıdır. Çünkü, onlara göre bütün bunlar, resmi dinsel otoritelerin tekelci kontrolü temin ettikleri temellerdir. Mezhep taraftarları çoğunlukla, kurtuluşun çok zor olduğuna ve çok az kimsenin kurtuluşa ulaşabileceğine inanırlar. Bununla birlikte, onlar aynı zamanda bireyi nihai kurtuluşa ulaştıracak vasıtaların temelde basit ve doğrudan olduğunu kabul ederler.

Tanımlama Problemi

Sosyologlar için mezheplerin önemi, onların, insanların kendi topluluklarını oluşturmak için gösterdikleri bilinçli (self-conscious) gayretlere örnek teşkil etmelerinde yatar. Zira onlar, anayasalarla oluşturulmuş siyasî gruplar değil, bilakis üyelerinin farkında olduğu belli bir takım değerleri ve uygulamaları olan gruplardır. Böyle gruplarda, sosyal ilişkilerin yapısı dikkatlice düzenlenmiş; sosyal davranış ve kontrol biçimleri de açıkça belirlenmiştir. Devamlılık arz eden sosyal kurumlar olarak mezhepler, gençlerin sosyalleşme mekanizmalarını ve sosyal değişimin tanımlanabilir süreçlerini sergiler. Bununla birlikte mezhepler sosyolojisi, sadece mezhepler hakkında tarihsel ve çağdaş veriler toplamaktan ibaret değildir. O, mezheplerin temel özelliklerini ve aralarındaki farklılıkları tanımamıza imkan verecek kavramsal bir mekanizmayı da (conceptual apparatus) ihtiva eder. Mezhepler konusundaki çalışmaların öncüsü Ernst Troeltsch'tur. Onun mezhepler hakkındaki temel bilgisi, Ortaçağ ve modern dönemde Hristiyanlık dünyasında ortaya çıkan mezheplere dayanıyordu.

Ernst Troeltsch¹, mezhebi, kilisenin antitezi olarak görmüş ve Hristiyanlıkta mevcut olan diyalektik bir prensibin varlı-

1 Ayrıca bkz., Ernst Troeltsch, *The Social Teachings of the Christian Churches*, New York, Macmillan, 1931 .

ğını fark etmiştir. Buna göre, söz konusu dinde kilise yanlısı ve kilise karşıtı (mezhepçi) temâyüller, başlangıçtan beri birbirine alternatif güçler olarak bulunuyordu. Bu anlayış, hem sınırlı mezhep anlayışı ve daraltılmış kilise görüşü hem de kiliseye antitez olarak ortaya çıkmaları dolayısıyla mezhepleri, nihai noktada yine kiliseye dayanan hareketler olarak görmesi nedeniyle tenkit edilmiştir. Bize göre de bunlar, onun anlayışının ciddi kusurlarıydı; bununla birlikte Troeltsch'un mezhebe nasıl baktığını hatırlatmak yine de yararlıdır.

Kilise, yapısı itibariyle hiyerarşik, muhafazakâr olmasına rağmen ve bir çeşit sosyal kontrol unsuru gibi çalışan yönetici sınıflara dayandığı halde *mezhep*, eşitlikçi, radikal ve imtiyazsız sınıfların sıkıntılı durumunu ifade eder. *Kilise* hem toplumsal hem de dinsel bakımdan kendisini bir üst yapı kurumu olarak görür. Buna karşılık *mezhep*, tabandan tavana doğru çalışan bir alt yapı sistemidir. *Kilisenin* belirli bir nesnel niteliği vardır: o, tanrısal inayeti elinde tutan ve düzenleyen haricî bir kurumdur. Yine o, bireylere karşı, kendinin devamlılığını vurgulayan; beşeri ve sosyal şartlar üzerindeki aşkınlığına önem veren, devlete benzer bir kurumdur. Diğer taraftan *mezhep*, bireysel kutsallığın önem kazandığı öznel bir arkadaşlık grubudur. Onun üyeleri hem birbirinin hem de oluşturdukları arkadaşlık cemiyetinin farkındadırlar. Fakat onlar, ilahi rahmet vasıtalarını sevgi konusu kadar başarıyla idare edemediler. Bu yüzden onlar, zahiri niteliklerden mahrum ruhani cemaatler şeklinde tanımlanmış; *kilisenin* aksine, cemaatin bizâtihi kendisi bir saygı objesi haline gelmemiştir. Bununla birlikte *mezhep*, paradoksal olarak, kendini ruhani olmayan elit (lay elite) olarak görür. Halbuki *kilise* seçkini (elite) ruhbanlar, kitlelere hizmet vermiştir. *Mezhep* taraftarı, gönüllü teslimiyet ve üyelik gerektiren statüsünü kendisi kazanmıştır (achieved). *Kilise* üyesinin statüsü ise, belli bir toplumda dünyaya gelmenin ve vaftiz töreni ile kutsanmanın sonucu olarak kişiye *tahsis edilmiştir* (ascribed). *Kilise* dünya ile entegre olmuştur. *Mezhep* ise, onun pek çok kurumlarını ve kültürünün öne nli bir kısmını reddetmek suretiyle dünya

ile kavga halindedir. *Kilisede*, bağlılıktaki derece farklılaşmasını gösteren işbölümü mevcuttur. Sonuçta, böyle bir yapı içerisinde rahipler, keşişler, ruhani olmayan sınıflar ve üyeler yer alır. Bunların en üstünü riyâzet ahlâkına sadık kalan kimse dir. Fakat *mezhep* totaliterdir. Eşitliği savunduğu için bağlılıkta farklı dereceleri kabul etmez; orada herkes aynı derecede katı ahlâk ve riyazet kurallarına bağlıdır. Ancak zaman içerisinde *mezhepler*, özellikleri nedeniyle tabii olma (spontaneity) özelliğini kaybetmeye yüz tutmuş; ilahi toleranstan mahrum oluşlarından ötürü değişen şartlara adapte olmakta güçlük çekmişlerdir. Üyelerin eşitliğini savundukları için de ilk andaki coşku sönünce, yeniden sıçrama yapmada ve yön bulmada büyük güçlüklerle karşılaşmışlardır.

Troeltsch, *mezhep* için bir *ideal tip* ortaya koymuştur. Burada, mezheplerdeki belirli unsurlar sistematik olarak, tipik olanın keyfi ifadesi biçiminde sunulmuştur. *İdeal tip*, yaygın geleneği izah etmeye çalışan ve özel durumlar ile değişim sürecini aynı ölçüm birimlerini kullanarak tahlil ve mukayese etmemize imkan veren bir ifadedir. Ancak bütün ideal tip inşaları, nihai noktada tecrübi malzemeye dayanır; eğer bu malzeme yeterince geniş değilse, özel unsurlar, oluşturulan ideal tip içerisinde çok katı bir tarzda ifade edilmiş olabilir. İncelenen olaylar arttıkça ve onlar arasındaki farklılıklar büyüdükçe, elde edilen *ideal tipin*, bütün durumlardaki temel unsurları topyekün kuşatan oldukça üst seviyedeki soyut özet ifadeler haline geleceği oldukça açıktır. Bununla birlikte ortaya konan formülün mücerred oluşu da, belirli bir noktadan sonra, onun sağlayacağı yararları da sınırlayabilir. Öyleyse araştırmadaki pratik fayda ve pratik değer, oldukça kapsamlı formüller ortaya koyma arzularıyla bezenmiş olabilir. Bu, özellikle sosyolojik teorilerin temel problemidir. Tasarımları hazırlayan kimse, sonuçta tarihsel ayrıntılarla uzlaşmak zorundadır. Bu durumda bir kimse, belli bir tarihi dönemi, kültürel bağlamı veya dinî geleneği göz önüne almadan bir mezhep hakkında ne ölçüde konuşabilir? Bir tarihçi veya bir teolog böyle tartışmaları gereksiz görebilir. Ancak karşı-

laştırmalı yönteme bağlı bir sosyolog ise, sosyal sürecin veya sosyal organizasyonun izah edilmesinde yararlı olduğu sürece bu problemten uzak kalamaz.

Troeltsch'un, verilerine dayanarak tanımladığı mezhepler, temelde İsa'nın ikinci gelişine ve bununla birlikte meydana gelecek bin yıllık döneme önem veren mezheplerdir. Şüphesiz onun mezhep kavramı da gereğinden fazla bununla renklenmiştir. Yine mezheplerin, dostluk cemiyetleri (fellowships of love) olduğu düşüncesi, bize mezhepçi anlayışın, kurumsallaşmış kiliseden farklı oluşuna dair bilgi vermesine rağmen günümüzde pek çok mezhep, çok büyük organizasyonlar biçimindedir. Şüphesiz kardeşlik fikri, yerel topluluklarda teşvik ediliyorsa da, böyle büyük hareketlerin mutlaka bir genel merkezi vardır; ve genelde, değişik seviyelerdeki kararlar, yerel dostluk gruplarından oldukça uzakta, genel merkezde alınır.

Troeltsch'un mezhep ve kilise tezaadı, hiç şüphe yok ki, oldukça yakın zamanlara kadar pek çok Avrupa ülkesindeki duruma uygun bir çelişki (dichotomy) idi. Ancak İngiltere'de ve özellikle de Amerika'da hoşgörünün gelişmesi dinî çoğulculuğun artmasına imkan verdi. Bir çok organizasyon ortaya çıktı. Böylece değişik mezhepler birbiriyle düzenli sistematik ve resmi ilişkilere girmeye başladılar. Dolayısıyla mezhep kavramının kendisi bile, Avrupa'daki gibi federal bir kilisenin bulunmadığı, mezhep-kilise zıtlığının ortadan kalktığı Amerika'daki dinsel hareketler için pek de uygun gelmemeye başladı. Kültürel bakımdan uzlaşmacı dinsel hareketler, burada, Amerikan dininin farklı teşkilat formundaki dini zümreleri şeklinde görülür. Resmi bir kilisenin bulunmadığı, fakat önemli bir çok zümrenin yer aldığı bir toplumda da mezhepçilik, zorunlu olarak, daha değişik bir karakter kazanır.

Troeltsch'a göre mezhepler, genellikle aşağı sınıflardan taraftar toplarlar. Bu özellikle feodal toplumlarda, yaygın bir durumdur. Ancak sınıf yapısı farklılaşınca ve sanayi toplum-

larında kargaşa arttıkça, diğer sosyal tabakalaşma formları da belirgin hale gelmiştir. Artık bundan böyle topluma uyum sağlayamamış etnik gruplar, göçmenler, şehir kültüründen ve genel dinsel kanaatlerden oldukça uzak, sınır bölgelerinde yaşayan insanlar, hızlı bir şekilde, toplumun üst katmanlarına tırmanarak yeni sosyal statülerine uyum sağlamaya çalışan halk kitleleri vardır. Dahası, statü, kanaatler ve dünya görüşlerindeki farklılıkların yanı sıra sınıf mevkilerinde de değişiklikler ortaya çıkmıştır. Bütün bu yapısal değişikliklere ilâveten, hızlı ve aşırı bilgi dağılımı, hümanist ve laik kaynaklardan dine karşı yürütülen tenkitler ve diğer kültürlere ait dinsel düşüncelerin taşınmasıyla, insanların, çok değişik biçimlerde, bugün mevcut olan farklı felsefe, ideoloji, bilgi ve propagandalara maruz kaldıkları görülür. Böylece yapısal ve entellektüel bakımdan, yeni mezheplerin zuhur edeceği oldukça münbit ortamlar meydana gelir.

Günümüz Hristiyan âlemindeki mevcut mezhepler bile göz önüne alındığında, Troeltsch'un bu değerlendirmesinin yetersizliği hemen anlaşılabilir. Zira bu değerlendirme, Hristiyanlık alemi dışındaki pek çok mezhebi, dini hareketi göz ardı etmektedir. Bütün samimiyetine rağmen Troeltsch'un ortaya koyduğu ideal tip tasarımı, özel bir duruma uygulanma niyetiyle düzenlenmemiştir. Troeltsch tarafından karakterize edilen bir kısım eski moda mezheplerin, hâlâ faal olmalarına rağmen, daha sonradan ortaya çıkan bir çok mezhep ile sanayileşme öncesinde veya ilk dönemlerinde hiç söz konusu olmayan, ancak çatışma noktalarında beliren birçok yeni konu ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde Troeltsch, mezheplerin zaman içerisinde, içtenliklerini kaybedeceklerini işaret etmesine rağmen, bugün bunun çok farklı biçimlerde ortaya çıktığı ve mezhep taraftarlarınca böyle bir duruma bilinçli olarak karşı çıkılması söz konusudur. Çünkü biz şu anda, belirli bir mezhebin gelişme süreciyle ilgili pek çok ayrıntıyı bilmiyoruz.

Mezhebin Tanımlanması

Mezheplerin genel özelliklerinin formüle edilmesi işi, Troeltsch'tan bu yana daha da zorlaşmıştır. Çünkü mezhepler, daha fazla çeşitlenmiş ve insanların oldukça farklı sosyal tecrübe edindikleri günümüz dünyasında yeni bir çok unsurlar kazanmışlardır. Şimdi özel teşkilat, doktrin ve ahlaki uygulama biçimlerinin, zorunlu olarak birbiriyle veya belirli bir mezhep personelinin muayyen bir tabakadan alınmasıyla ilgili olduğu söylenemez. Eğer yapacağımız tanımın bir işe yaraması isteniyorsa, bizim mezhepler arasındaki benzerlikler kadar farklılıkları da göz önüne almamız gerekir.

Mezheplerin, ortaya çıktıkları topluma karşı protestolarını ifade ederken benimsedikleri tutum farklılıklarına göz atmadan önce, farklı kültürel ortamlarda veya değişik dönemlerde ortaya çıkan mezhepler hakkında her zaman geçerli olan ne söylenebilir? Böyle bir ifade herşeyden önce *mezhep* ve *kilise* çelişkisinden uzak olmalıdır. Çünkü *kilise*, artık tabiat üstü ile ilişki kurmada tekelciliği savunan bir kurum değildir. İkincisi, özel kültürel ve tarihsel faktörlerin, yapısal ve gelişim süreciyle ilgili sosyal benzerlikleri örtmesine izin verilmemelidir.

Mezhepler gönüllü kurumlardır. Bireyler, belli bir mezhebin görüşlerini benimsemede az veya çok -hatta teorik olarak tamamen- seçme hürriyetine sahiptir. Her şeyden önce, mezhep kavramının kendisi bile belirli bir toplumdaki dinsel inançların en azından bölünmesine, genellikle de farklılaşmasına delâlet eder. Gönüllü kimse mezhebi seçmelidir. Fakat seçme işi karşılıklıdır; çünkü mezhep, söz konusu kimseyi kabul veya reddedebilir. Üyelik işlemi, bir liyâkat imtihanından sonra gerçekleşir. Bu nedenle birey, ilk olarak üyeliğe lâyık olmalıdır. Dahası, mezhepte güçlü bir *kimlik* duygusu vardır. Kabul edilen kimse, hemen "bizden biri" olur ve bu *biz duygusu* mezheplerce, kendilerini tabiat üstü hakikatlere yegane ulaşma vasıtası olarak görmelerinden ötürü, bir bakıma mecburiyet olarak, bütün herkese karşı kullanılır. Mez-

hep, üyelerinden tam ve bilinçli bağlılık isteyen bir topluluktur. Öyle ki, bu bağlılık, devlet, kabile, sınıf ve aile gibi bütün bağlılıkları aşmalıdır.

Bir mezhebin kendini elit (seçkin) olarak algılaması da bu özelliklerle ilgilidir. Kendisini, hakiki imanın, en uygun ibadet biçiminin ve sosyal davranışlardaki doğruluk ve dürüstlük standardının en yetkili ve yegane sahibi olarak kabul eden bir mezhep, yine kendisini farklı bir topluluk olarak görür; ve her zaman sadece kendi üyelerinin nihai kurtuluşa ulaşabileceğini iddia etmese bile, en azından, kendilerinin mutlaka kurtuluşa erişeceklerine inanır. Bunun yanı sıra mezhepler tekeli tutuma da eğilimlidirler. Üyelik, diğer bütün dünyevi bağlılıkların, doğal olarak da başka her türlü dinî bağlılığın önüne geçer. Mezhepler, kendilerini diğer gruplardan ayırdıklarında, o mezheplerin kutsallıkları ve yetkinlikleri konusunda şüphe ortaya atarlar. Belirli bir mezhebe bağlılık, diğer bütün mezhepler ve dinî cemaatlerden uzak durmayı, hatta onlara düşman olmayı gerektirir.

Bu niteliklerin katılığı nedeniyle pek çok mezhep, üyelerinin gönüllü, ciddi ve liyâkatli olmasında ısrar etmenin ötesinde, şımarık üyelerin gruptan ihraç edilebilmesine imkan veren bir düzenlemeye de sahiptir. Bir kast veya bir kabile bazı sosyal şartlarda grup bilincinden uzak durabilse bile, bir mezhep hiç bir zaman bilinçsiz bir topluluk değildir. Başka bir ifadeyle o, kendini doğal bir birim gibi gören, sosyal bir bünye de değildir. Yahudilerin geleneksel olarak kendi dinlerini değerlendirme biçimi veya Latin halkların Katolik Hıristiyanlığı algılama tarzının aksine, mezhep, bilinçli bir yapıdır; onun tesisi ve üye toplaması da kasti ve iradi bir süreçtir. Böylece o, kendi bütünlüğünün ve bu bütünlüğün dikkatsiz ve liyâkatsiz üyelerce bozulabileceğinin farkındadır. Bundan dolayı mezhebe lâıyk olmayanlar ondan ihraç edilir.

Tabiatıyla bu durum, bireysel mezhep üyeliği konusunda standartlar empoze eder. Dolayısıyla bir mezhebe üye olan

kimsenin, iyi bir taraftar hayatı yaşaması beklenir. Sonuçta, üyenin mezhebe girmesi konusundaki iradilik ve zorunlu olan liyâkat sınavı, sadece söz konusu kimsede bireysel bir bağlılık duygusu varsa gerçekleşebilir. Mezhepler, bağlılık konusundaki farklılıkları kabul etmediklerinden, mezhebin bütünlüğü, basitçe üyeler arasında dağılmış bir bütünlüktür. Kendine hakimiyet (self-control), vicdanlılık ve dürüstlük mezhepçiliğin önemli özellikleridir.

Mezhepler, genel ve geleneksel dinsel kanaatlerden farklı alternatif öğretiler, yorumlar ve uygulamalar önermelerine rağmen, bu, hiçbir zaman ortodoks (resmi, genel) gelenekteki bütün anlayışların topyekün bir reddi değildir. Eğer böyle olsaydı, biz mezhebi böyle tanımlayamazdık. Aslında mezhep, ortodoks gelenekteki görüşlere bazı unsurlar ilâve edilerek veya bazıları çıkarılarak, farklı bir tarzda yeniden düzenlenmesidir. Böyle bir alternatifi ileri sürülebilmesi için mezhep, ortodoks gelenektekinden daha başka otorite prensipleri de benimsemek ve kendinin daha üstün olduğunu iddia etmek durumundadır. Bir mezhebin aradığı otorite, karizmatik bir liderin üstün vahyi/ilhamı olabileceği gibi, kutsal metinlerin yeniden yorumlanması veya vahyin/ilhamın, sadece hakiki iman sahibine verilebileceği fikri de olabilir. Kendinin ortaya koyduğu otorite ne olursa olsun, mezhep, ortodoks akidenin otoritelerini mutlaka reddeder.

Genel Formüller ve Fiilî Durumlar

Yukarıda zikredilen formül, hem genel hem de ideal ve tipiktir. Bu nedenle o, mezhebin oldukça soyut ve maddeleştirilmiş bir tanımıdır. Dolayısıyla günümüzdeki mezheplerden her birinin sahip olduğu özelliklerin, bu genel niteliklerden birtakım farklılıklar göstermesini bekleyebiliriz. Mezhepler ya dış çevredeki değişiklikler nedeniyle ya da “mutasyon” olarak isimlendirilebilecek süreç sonunda farklılaşmaya ma-

rûz kalırlar. Sonuçta, mezhebin bazı özellikleri, tarihinin belirli dönemlerinde önemlerini yitirirken, diğer bazılarının önem kazanması söz konusu olabilir.

Gönüllülük / İradilik

Mezhepler, gönüllü gruplar olmalarına rağmen, üyelerin çocuklarının, anne-babaları gibi aynı mezhebe katılmaları konusunda bir eğilim vardır. Batı Hıristiyan dünyasındaki her mezhep, genç üyelerin de ebeveynleri gibi mezhep ilkelerine tam olarak bağlılıkları konusunda ısrarlı olabilir, çünkü böyle topluluklarda - bu ABD, İngiltere, Almanya, İsviçre, İskandinavya, Hollanda hatta artan bir tarzda Katolik dünyası için özellikle doğrudur- din seçimi oldukça fazladır. Oluşturdukları oldukça etkili tecrit sistemleri sayesinde - tecrit işlemi ya fiziksel olarak ayrılma ya da dışı kapalı mekanlarda yaşama biçiminde olur- hayli tecrit edilmiş durumdaki mezhep üyeleri, kendi gençlerinin seçme alanını iyice daraltırlar. Nitekim Pennsylvania'daki *Amish Mennonite* bir delikanlı veya Alberta'daki *Hutterian* bir genç, daha on beş veya on altı yaşlarında iken, ailesinin mensup olduğu mezhebin hayat görüşüne ve cemiyete öylesine katılmıştır ve ona bağlanmıştır ki, artık onun için iradi seçim olayı neredeyse imkansızlaşmıştır. Aynı durum, çağdaş bir *Quaker*, *Pentekostalist* ve *Christian Scientist* bir ailede yetişen bir kimse için de çok farklı değildir. Bir *Amish* mezhepten ayrılabilir, fakat böyle kimsenin kendi yakınlarını da terk etmesi gerekir, dolayısıyla onlar daha sonra *Mennonite*'lerden daha az katı başka gruplara katılırlar. Öte yandan, *Hutterianlar* da kolonilerini terk edebilir. Ancak çok azı inançlarını terk eder; kolonilerini terk eden pek çok genç, birkaç yıl dışarıda gezdikten sonra yeniden kolonilerine dönerler.

Tekelcilik

Taraftarlarından mutlak bir bağıllık istemek, mezhebin temel özelliklerindendir. İbranilerin kıskanç tanrı anlayışından kaynaklanan Hristiyanlıktaki tekeli bağıllık prensibi, Hristiyan mezhepleri arasındaki bu davranışın temelini teşkil eder. Örnek olarak, mezhep taraftarı, başka insanlar için doğru olmayacak bir şekilde mezhebe bağıllığıyla özdeşleşmiştir: Mezhebe bağıllık, onun için en önemli şey haline gelir. Onan söz edildiği zaman, onun bir *Plymouth Brother*, bir *Christian Scientist* veya *Seventh Day Adventist* olması, onunla ilgili diğer bütün bilgilerden daha önemli hale gelir. Bu durum bir *Anglikan*, *Presbyterian* veya hatta temel *Baptist* ekollerinden birine mensup bir baptist için de farklı değildir. Böylece bağıllık, her şeyden önce gelmeli ve şüphesiz olmalıdır. Hatta bu noktada bile, en azından mezhebin gelişmesinin belirli dönemlerinde, bu son noktanın tanımlanabilirliğinin bilinmesi mümkündür. Mezhepçiliğe karşı olduklarını iddia ederek işe başlamak, mezheplerde yaygındır. Neredeyse, onların hepsi bütün Hristiyanları birleştirmek iddiasıyla ortaya çıkar; ve mezheplerle ilgili sınırlara karşı ilgisizliğin kuvvetli bir tezahürü söz konusudur. Nitekim, sonunda İsa'nın Müridleri (Disciples) ve İsa'nın Kiliseleri (Churches of Christ) şeklinde iki kola ayrılan Amerikan hareketinin lideri *Alexander Campbell* de, başlangıçta Hristiyan dünyasındaki her türlü bölünmeye karşı çıkıyordu. Aynı şekilde, Hristiyan hayatı yaşayan herkes için basit bir ibadet formu ortaya koymak amacıyla işe başlayan *Plymouth Kardeşler* de böyle yapmıştı. Bu noktada, ortaya çıkan hareketler birtakım görüşler ortaya atmış, fakat liderleri, bu görüşlerin gereğini yerine getirememişlerdir. Fikirlerin ilk netleşme devresi olan bu döneme, mezhep-öncesi devre adını vermek yerinde olabilir. Çünkü, bu safhada mezhebe bağıllık henüz belirgin değildir. Düşmanlıklar, düşmanca tavırlar ortaya çıkınca, taraftarların kimlerin güvenilir arkadaşlar olduğunu, ibadette ve sosyal ilişkilerde kimlerin gerçek Hristiyanlar olduklarını öğrenme ihtiyacı bel-

rince, mezhebin sınırları da çizilmeye ve mezhep gerçek formunu kazanmaya başlar.

Liyâkat

Mezhepler bağlılık aktı isterler. Onlar ancak uzun süre devam edince, söz konusu liyâkat sınavları önemsiz hale gelir. *Quakerların* tarihi, bu bağlamda, gittikçe azalan bir farklılık duygusu ve üyelerinde liyâkat arayışı konusunda iyi bir örnektir. Ayrılık ve farklılık düşüncesi burada başlangıçta uzun yıllar devam etmiş, ancak 18.yüzyıl ve 19.yüzyılın ilk dönemlerinde, İngiliz *Quakerlar*, mezhebe bağlılığı doğuma dayalı bir hak kabul etmeye başlamışlardır. Bu nedenle mezhep, zamanla üyeleri doğumla belirlenen ve yeni nesillere intikal eden neredeyse tamamen farklı bir grup durumuna gelmiştir. Bu eğilim, 19. yüzyılda *Quakerizm*'i etkileyen güçlü evangelik tesirler nedeniyle değişmesine rağmen, şimdi muhtemel üyelere uygulanan liyâkat testleri, belirli toplumsal gelenekler ve adayı imtihan eden kişilerin karakterine göre farklılıklar arz etmeye başlamıştır. Bunlara ilaveten, bir mezhep bütün dünyada kabul görmeye başlayıp, mezhepler arasındaki yerini aldıkça, mezhebe kabul için yapılan liyâkat sınavları önemini kaybetmeye başlamıştır.

Kendini Tanımlama

Dünyada kavramsal bir sistem tesis etme arzumuzda, biz hepimiz, kesin sınırlar ve açık kategoriler arama eğilimi gösteririz. Mezhepler, aynı prensibin hemen hemen doğal kabul ediliş biçimleri olarak algılanırlar. Gerçekte onlar, insan eseri oldukları halde, niçin bilinçli sosyal varlıklar değildirler? Bizim genel formülümüz, mezheplerin güçlü kimlik bilincine ve böylece belirgin sınırlara sahip olduklarını gösterir. Biz bu genellemeyi terk etmesek de biliriz ki, gerçek dünyada bir mezhebi tam olarak tanımlamak, bazı antropolojik raporlar-

daki, genellikle kimliği belirsiz kabileleri tanımlamak kadar zordur. Mezheplerde de tıpkı kabilelerde olduğu gibi, kendi dışlarındaki kimselerin aksine, kuvvetli bir “biz” duygusu vardır. Ancak bu “biz” düşüncesi, yine kabilelerdeki gibi uygulamada çok farklı şekillerde tezahür edebilir; üstelik, onun sınırları da çok net değildir. Topyekün bağlılıklarda genellikle problem yoktur; fakat mezheplerin, aynı zamanda hiçbir zaman mezhebe tam olarak bağlanmamış ve bağlanmak da istemeyen taraftarları da vardır. Onlar inançlı gençlere sahiptirler, fakat bu gençler, muhtemelen belirli bir yaşa kadar mezhebe kabul edilmezler. Her şeyden önemlisi, bir kısım mezhepler, bazı hareketleri diğerlerinden daha fazla kendilerine yakın bulabilirler. Böyle davranışlar, genellikle bir mezhep içerisinde bölünmeler meydana geldiğinde ortaya çıkar. Başlangıçta bütün gruplar, karşılıklı olarak birbirini aforoz edebilir ve kendi kimlik bilincini tanımlanabilir bir düşmana sahip olmak suretiyle kazanabilirler. Fakat ilk düşmanlıklar unutulunca, söz konusu iki grup kendilerinin dış dünyadaki diğer bütün gruplardan daha fazla ortak yönlerinin bulunduğunun farkına varır. Nitekim 1930 ve 1940’larda İngiltere’deki *Christadelphian* mezhebinin iki kolu arasındaki durum böyleydi. Ortak olarak yaşanan savaş yılları tecrübesi, onların dış dünyadan ayrıldıkları ortak noktayı oluşturuyordu. Bu ortak payda, onlar arasındaki düşmanlıkların bir yana itilmesini sağladı. Aynı durum, aralarında çok küçük fark bulunan iki ayrı hareketin, belirli bir olay karşısında birbirinden bağımsız olarak benzeri tavrı göstermesiyle de ortaya çıkabilir. Bu örnekteki gibi, ayrı teşkilatlara sahip olsalar, inanç ve uygulama bakımından aralarında farklılıklar söz konusu olsa da, her bir mezhep bazen diğerini “bizim insanımız” olarak görebilir. Bu durum, çok açık bir biçimde, bilinmeyen bir dili konuşmaya önem veren, farklı dönemlerde ortaya çıkmış *Pentekostal* mezhepler arasında söz konusudur. Tarih içerisinde birtakım kaynaşma ve karışmalar meydana gelmiş olsa da, pek çok Avrupa ülkesi kendi *Pentekostal* hareketine/hareketlere sahiptir. *Pentekostalist*’lerin bazıları, bazen birbirlerini ba-

sitçe aynı grubun üyeleri gibi görürler; diğerleri ise, “biz” ifadesini bütün *Pentekostalistler* için kullanırlar.

Seçkinlik Statüsü

Bir mezhebin, sosyal bir elit olarak, kendini tam anlamıyla hangi derecede gördüğü, çeşitli faktörlere göre değişir. Mezhebin statüsünü belirleyen faktörlerin en önemlileri, kabul edilen eskatolojik görüş ile söz konusu mezhep üyelerinin birbirine karşı davranış biçimidir. Hıristiyanlıkta “seç-

Tarlada çalışan Hutterian kadınları. Sayıları kısa sürede bir kaç yüzden 17.000'in üzerine çıkan ve, zaman zaman baskıya uğrayan Hutterianlar –ki aslen Alman ve Tyrolean kökenlidirler– genellikle Kanada kırsallarında yaşarlar. Halen Alman lehçesiyle konuşurlar..

kin” anlayışı oldukça önemlidir. Klasik, etnik açıdan “seçilmiş halk” fikri, Yahudilikten miras alınmış ve bu anlayış, gönüllü olarak Hıristiyan imanını kabul edenlere şâmil kılın-

mıştır. Ancak Hristiyan geleneğinde bile, meşruiyetlerini kutsal metinlere dayandıran mezhepler, her zaman kendilerinin, Tanrının yegane seçilmiş topluluğu olduklarını iddia etmeyi doğru bulmamışlardır. Böylece *Salvationist*ler ve *Pentekostalist*ler, kendilerini diğer Hristiyanlardan Tanrı'nın inayetine daha fazla lââyık (ve belki de Tanrı ilhamına daha fazla mazhar olmuş bir teşkilat) olarak görmekle birlikte, genel olarak katı tutum sergiledikleri ilk dönemlerinde bile, diğer kökten dincilerin de kurtuluşa ulaşabileceğini kabule hazır dılar.

Üyelikten Atma

Bir mezhebe kabul için gerekli liyâkat testlerinin, genelde üyeliğin devamı için de gerekli ölçüler olduğu kabul edilir. Ancak uygulamada, pek çok mezhep çok katı kurallar uyguladığı halde, diğerlerinin, halihazırdaki üyeler için standartları gevşettiği dikkati çeker. Bu durum, özellikle bir mezhebin kendini toplumdan tecrit etmek konusunda aşırı adımlar atması aşamasında ve yeni taraftarların büyük oranda söz konusu cemiyetin gençleri arasından seçildiği zamanlarda söz konusudur. 19.yüzyıl İngiliz *Quaker*ları buna iyi bir örnektir. Diğer daha aşırı bir örnek ise, dışarıdan üye toplamaya ilgi duymayan ve hayat tarzları, katı dinsel kurallardan ziyade 17.yüzyıl köylü hayat standartlarıyla belirlenen *Amish Mennonit*lerdir. Aslında eski Amish Tarikatı, dışarıdan aldıkları iyi fikirler nedeniyle de olsa, müstehcen şakalardan hoşlanmayan veya alkol içme konusunda tereddüt eden kendi gençlerine ilgi gösteriyordu.

Bilinçlilik

Her mezhebin dayandığı bilinçlilik düzeyi ve bağlılık durumu değişebilir. Bu, özellikle doğuştan üyelik prensibinin geliştiği yerlerde söz konusudur. Bununla birlikte, *Hutterian-*

lar, *Doukhoborlar* ve *Amishler* diye bilinen mezhep üyelerinin hepsi, ilk çocukluk dönemlerini tamamlayınca, yoğun olarak kendi farklılıklarını idrâk eder hale gelirler. Muhtemelen bu farklılık duygusu, gönüllü bir dini grup hissinden ziyade etnik bir grup hissidir. Aslında bütün bu durumlarda, etnik farklılık da, onların yerleştikleri çevre açısından önemli bir unsurdur. Zira yukarıda zikri geçen mezhep mensupları, sırasıyla Kanada bozkırları ve Dakota; İngiliz Kolombiyası; ve Pennsylvania ve Ohio gibi bölgelerde yaşıyordu. Mutlaka bilinmesi gereken bir başka husus ise, bilinçli ve samimi bağlılık hissini, hemen bir mezhebin ortaya çıkışıyla birlikte başlamadığıdır. Bu özellikler, daha ziyade *iradilik/gönüllülük* prensibinin güçlü olduğu mezheplerde, tam anlamıyla teşekkül eder. Üyeleri henüz tam olarak toplumsallaşamamış ve mezhebe bağlılığın gerektirdiği şartlar kesin olarak formüle edilememiş yeni mezheplerde ise, bilinçlilik ve içten bağlılık duygusu çok açık değildir. Mezhep, ikinci zuhur (second advent) veya herhangi bir felâket beklentisi sonucunda ortaya çıkmış olabilir. Böyle durumlarda, koruyucu tedbirler zorunlu kabul edilir. Böyle hareketler, ilk zamanlardaki bilinçlilik halinin söz konusu olduğu samimiyet ve bağlılık konusunda entegrasyonun gelişmediği anlarda zuhur eder.

Bazı mezhep hareketlerinde, doğruluk/samimiyet duygusunun olağanüstü değişikliklere maruz kaldığı başka durumlar da vardır. Bunlar, seçkin statü anlayışının, mezhep mensuplarınca, bu statüdeki kimselerin ahlaki davranışlarını nazarı dikkate almadan, onları seçilmiş bir topluluk olarak görece kadar güçlü olduğu durumlardır. Onlar, kendilerini seçilmişler şeklinde tanımlayıp, mükemmel olarak görür hale gelebilirler. Böylece başkaları için kötü veya günah kabul edilen bir davranış, kendileri için böyle kabul edilemez. Bu temayüle (*antinomianizm*), özellikle 16 ve 17. asırdaki pek çok Hristiyan mezhebinde rastlanır. Ancak o, her zaman kesin olarak tasvip edilmemiştir; çünkü böyle bir anlayış, mezhep taraftarlarına tam anlamıyla istedikleri gibi davranma fırsatı verir. Üstelik o, mezheplerin kendi taraftarlarına daha yüce

gerçeğe bağlılıklarını göstermek için diğerlerinden daha katı davranış ve hareket standartları empoze etme karakteriyle de açık çelişki teşkil eder.

Meşruiyet

İdeolojik bir gerekçe olmaksızın, hiçbir mezhep ortaya çıkmaz. Mezhepler ortodoks dinsel sistemi terk etme konusunda insanları ikna edebilmek için *kutsal otorite* iddiasında bulunurlar. Bu iddiayı gösterebilmek için yetkili kişi veya kişiler bulunmalıdır. Karizmatik bir liderin -ki o, hem kutsal kaynak hem de onun yorumcusudur- etrafında bir mezhep teşekkül ettiği zaman, oradaki *karizma* meşruiyettir. Başka durumlarda ise, tanınmış bir liderlik veya liderleri seçmek veya atamak için yöntemler söz konusudur. Ancak Tanrı veya ilâhi kelâm ile kendileri arasında hiçbir aracı kabul etmeyen mezhepler de vardır. Onlar, her türlü beşeri organizasyonu reddederler; kendilerini, Tanrının emrettiklerini yapmak için çağrılmış kimseler olarak görürler. Nitekim *Yehova Şahitleri* -oldukça yaygın ve detaylı bir teşkilatı olan yayınevini kurduklarını kabul etmelerine rağmen- hiçbir teşkilata sahip olmadıklarında ısrar ederler. Aynı şekilde *Quakerlar* ve *Christadelphianlar* da çok küçük bir resmi liderlikle devam ederler. Bu mezhepler, otoriteye ve ruhban sınıfına karşıdır; onların muhalefeti kilise teşkilatına olduğu kadar, aynı zamanda kilisenin öğretilerinedir. Hristiyan mezhepleri, çoğunlukla bu ikisini eşit derecede zararlı görürler. Bununla birlikte, diğer dinî geleneklerde ayrılık nedeni ruhban sınıfı değildir. Çünkü ruhbanlık kavramı, İslam dini veya çağdaş Yahudiliğe uygun değildir. Ancak bütün dini sistemlerin kendilerine özgü otoriteleri vardır; ve bütün mezhepler, ister Hristiyanlık tarihinde görüldüğü gibi sıradan inananların da katılımına ve onların bütün dini fonksiyonları yerine getirmede yeterliklerine önem vermelerinden olsun, isterse Afrika'daki pek çok uzlaştırmacı hareketler gibi kendi detaylı otorite hiyerarşilerini tesis etmede olsun, mutlaka mevcut olana karşıdırlar.

Benim burada zikrettiğim, mezheplerin genel özelliklerine dair bütün istisnalar, sosyolojik tahlildeki açık kategorilerin değerini tartışmak için değil, sadece kategorilerimizin, genelde fiili durumlardan daha açık olduğunu hatırlatmak içindir. Sosyolojinin tehlikesi, kendi kategorilerinin, gerçek hayatla ilgili özet bilgiler veya dünyanın algılanabileceği formüllerle bile kolayca yalanlanabilmesidir. Tecrübi verilerin kategorilerden daha zengin olduğunu vurgulamakla birlikte, biz kategorilerin, sadece büyük miktardaki verinin işlenmesini sağlayan muhtemel en uygun tarzlar olduğunu hatırlamalıyız. Özel kültürel ve tarihsel ortamlar, her zaman ayrıntıda bizim tipolojilerimizi hatalı çıkaracaktır. Bu da bizim bir sosyal fenomen konusunda karşılaştırmalı genel bir görüş elde etmek için farkında olarak ödediğimiz bir ürettir. Çünkü mezhepler, aralarındaki büyük farklara rağmen ancak çok açık benzerlikleri göz önüne alınarak incelenebilir.

Dünyaya Mezhep Açısından Yaklaşımlar

İkinci bölümde ele alınan, mezhebin genel tanımı konusunda, daha ziyade sosyal grup veya hareketler olarak, onların ayırt edici özellikleri üzerinde duruldu. Burada kasten bir tarafa bırakılan iki özellik ise, organizasyonun özel biçimi ile taraftarların özel statüleridir. Yukarıda ortaya konan oldukça genel ve bundan dolayı da oldukça soyut olan formülün en olumlu yanı, onun, mezhepler zorunlu olarak kilise karşısında yer alırlar, düşüncesine yol açmayan bir tanım olmasıdır. Mezhepler pek çok grubun yer aldığı, dinî bakımdan çoğulcu ortamlarda doğar ve özellikle kiliseden daha ziyade protesto ettikleri *seküler* (dünyevi) toplumlar içerisinde gelişirler.

Genel tanımlar bir çerçeve çizer. Ancak mezhepler hiçbir zaman bir bütünün benzer özellikteki parçaları değildir. Bu nedenle biz bu genel tanım çerçevesinde, mezhepler arasındaki farklılıkların açıkça görülmesine imkan veren bir takım kategoriler oluşturmak zorundayız. Bunlardan en önemlisi, muhtelif mezhep türlerine saptayacağımız kriterin seçimidir. Teorik olarak böyle bir kriter hem mezhebin yukarıdaki tanımında ortaya konulan temel özelliklerine uygun olmalı, hem

de onları açıklamalıdır. Karizmatik, demokratik ve komünal (communitarian) gibi teşkilat türleri nihai noktada yeterli değildir. Aynı şekilde mezhebin 18. ve 19. asırlarda Batı Avrupa'da görüldüğü gibi, üyelerini büyük ölçüde fakirlerden toplayan ve çok değişik türleri olan bir gönüllüler sınıfı olarak tanımlanması da söz konusu olamaz. Zira teşkilat, biçim ve sınıfın niteliği gibi konular özel çevre şartlarına bağlı olarak önemli değişiklikler gösterir. Öyle görünüyor ki, bu noktada bizim en iyi rehberimiz, bütün mezhep ve dinlerin ilgi gösterdiği *temel ve evrensel* bir mesele olan kurtuluşa ulaşabilmek için ne yapılması gerektiğinin ele alınmasıdır.

“Kurtuluşa ulaşabilmek için ne yapmalıyız?” sorusuna verilen cevap bir mezhebin bütün niteliklerini belirler. Bu sorunun cevaplandırılması aşamasında mezhep taraftarları, zorunlu olarak, dünya ve doğaüstü alana dair görüşleri ile bunlara karşı takındıkları tavır da ortaya koyarlar. Yine şartlar karşısında takındıkları tavır, mezheplerin, dinin bu konulardaki tutumuna dair görüşlerini de yansıtır. Mezhep mensuplarının inançları, sosyal ahlâk görüşleri, grup içerisindeki ilişkileri, dış dünyaya karşı takındıkları tavır ve bir araya geldiklerinde yapılması gerekenler konusundaki görüşleri sonuçta, onların kurtuluş yolu konusunda ne düşündüklerini ortaya koyar. Mezheplerin doğaüstü anlayışları ve buna karşı gösterilecek tavır konusundaki görüşleri “*karşılaştırmalı din*” diye bilinen tanımlayıcı araştırma alanının konusudur; buna karşılık bir grupta sosyal münasebetler ve grup üyelerinin dünya karşısındaki tavırları din sosyolojisinin sahası içinde yer alır.

Geleneksel dinî anlayışı benimseyen kimse, onu kabul ederek dünyaya karşı tavır gösterir. Böyle kimseler kültürü ve kurumsallaşmış dinin sağladığı kurtuluş vasıtalarını kabul eder. Böylece geleneksel Hristiyan aleminde insanlar, kiliseyi kurtuluş reçetesi sunan ve Tanrı'nın inayetine kavuşabilmeleri için kendilerine yardımcı bir kurum olarak kabul ederler. Onun otoritesini tanır, ahlâki konulardaki ikazlarını

dinler ve ruhani liderlerine, kendileriyle ilahi iradenin daha kesin kavranıldığı araçlar olarak, hürmet gösterirler. Hatta onlar, bazen kilise liderlerinin hükümlerinde yanılmaz olduğuna bile inanırlar.

Mezhepler, geleneksel/resmi kurtuluş anlayışını reddeder. Ancak bu reddetmenin anlamı farklıdır. Bir mezhep üyesi kurtuluşu, dünyadaki mevcut kötülükten kurtuluş şeklinde yorumlar. Böyle bir kurtuluşa nasıl ulaşılabileceği, onun nasıl ve ne zaman gerçekleşebileceği hususunda, mezhepler arasında önemli farklar bulunmaktadır. Kişinin kurtulmaya çalıştığı ve tavır aldığı dünyayı değerlendirmede sınırlı birkaç yol vardır.

Dünyaya Karşı Ayrılıkçı Tutumlar

Önce ayrılıkçı dini tutumlar silsilesini tanımalıyız; daha sonra da bu tutumlardan her birinin Hıristiyan aleminde ortaya çıktığı genel mezhep yapılarını incelemeliyiz. Oldukça değişik tutumlar basitçe ifade edilebilir.

İnsanlar, dünya ve -din de dahil olmak üzere- onun bütün kurumlarının kötü olduğunu ve kurtuluşun ancak bir kimsenin kendini tam olarak değiştirmesiyle elde edilebileceğini ileri sürebilirler. Kişi, ancak kendisi konusunda yeni bir anlayışa ulaşmakla veya yeniden doğmakla kurtulabilecektir. Bu görüş bir dereceye kadar genelde *Katolik ve Ortodoks* Hıristiyanlık, özelde de *evangelik Protestanlık*ça kabul edilir. Ancak bu, uygulamada önemli oranda sulandırılmış bir düşüncedir. Kilisenin uygulamaları yerleşmiş olduğu için, onların belirli durumlarda kurtuluş için insana yeterli oldukları düşünülür. Günlük hayatta çok açık şekilde benin değişiminin arzulanması artık sona ermiştir.

Bununla birlikte ayrılıkçı (sapık) bir tutum olarak ihtida süreci, çok köklü bir biçimde kurumsallaşmış prosedür ve törenlerin karşısına konmuştur. "Tecrübe" olarak bilinen ihtida belirli bir zamanda ortaya çıkmalıdır. Bu nedenle birey, Tanrının

kendisiyle temasa geçtiğine, Kutsal Ruh tarafından ilham edildiğine ve Kurtarıcı (Hz.İsa) sayesinde kurtarıldığına inanır. Bu tecrübe yoğun bir hatırlamaya ihtiyaç gösterebilir ve onunla birlikte genel duygular, mühtedinin dua ettiği ve şükranlarını sunduğu durumlarda yeniden harekete geçebilir. Bu tecrübenin yaşanması ve onun kabul edilmesinin (tanınmasının) kurtuluş için gerekli olduğuna; ve ister dualar okuyup ayinler icra eden bir rahip olsun, isterse sosyal şartların düzelmesi için uğraş veren sosyal reformcular veya devrimciler olsun, hiç bir şekilde başka biri tarafından kurtarılmayacağına inanırlar. Kurtuluş için dua, ayin veya sosyal reform gibi bütün faaliyetler gereksizdir. Bu konuda insanlara gerekli olan “kalbi tecrübedir”; ve ancak insanlar böyle bir kurtuluş tecrübesine sahip olduklarında cemiyette bir iyileşme ümidi söz konusu olacaktır. İnsanların ihtidasına önem verdiği için bu tutuma *ihtidacı* (*conversionist*) yaklaşım adını vereceğiz.

Kurtuluş problemine ikinci cevap ise, dünyanın kötü olduğuna ve yegane kurtuluş ihtimalinin sadece tabiatüstü bir kudret sayesinde dünyanın yıkılmasında bulunduğunu iddia eder. Mevcut sistemi düzeltmek veya ıslah etmek için hiçbir şey yapılamaz, gerçek müminler, sadece ilahi olarak takdir edilmiş bu an meydana geldiğinde kurtulabilirler. Bu durumda dünyaya karşı olan tutum, insanların değişmesini değil, dünyanın değişmesini istemek ve kıyâmet adı verilen olayın gerçekleşmesini beklemektir. Dikkat edilmesi gerekir ki, yukarıdan aldıkları ilhamlarla ilahi güçlerin yanında yer almaya çağırılmalarına rağmen böyle bir tutumu benimseyen mezhep taraftarları, zorunlu olarak veya genellikle dünyanın bu değişiminin kendilerince başlatılmasını beklemezler. Böylece onlar, insanlardaki derûni değişikliği arzu etmek yerine, dünyanın değişmesini talep ederler. Devrimci veya değişimci tutum adını vereceğimiz bu yaklaşım, mezhep taraftarlarının aktif şekilde devrimi/değişimi¹ hazırlamaları değil, onların, Tanrının isteğinin böyle olduğunu düşünmeleri demektir.

1 Mezhebin tiplerini belirleme gayreti içinde farklı tanımlar kullanılmıştır.

İnsanlığın durumuna (human situation) üçüncü yanıt da, bireyin içinde bulunduğu çevrenin kötü olduğuna inanmak ve kurtuluşu bu çevreden el-etek çekmekte arayarak, kişinin kendini dünyanın kötülüğünden kurtarmaya çalışmasıdır. Bu tutum, insan veya dünya değişmelidir, demek yerine, dünyadan el-etek çekilmesini talep eder. Dünyadan el-etek çeken kimseler, kendi kutsallıklarını koruduklarını hatta onu geliştirdiklerini düşünürler. Kurtuluş ancak kendini insani işlerden soyutlamış kimselerin cemiyetindedir. Bu tutuma da içe dönüklük (*conversionists*) adı verilebilir.

Dördüncü yaklaşım ise, genellikle çoğunluk tarafından bilinmeyen vasıtaları devreye sokarak kurtuluşu dünyada aramaktır. Böyle bir kurtuluşun gerçekleştirilmesi çok daha yakın görülür. Bu da dünyada, genellikle iyi telakki edilen, ancak insan hayatında elde edilemez (*elusive*) ve gelip geçici şeylerin elde edilmesidir. Bedensel güçlülük ve zihni yetenek belki de bu düşüncelerin en evrenselleridir, fakat bazı kültürlerde statü, güç veya ekonomik kaynakların kontrolü de bunlara ilave edilebilir. Bütün bunlar bir kısım mezhep taraftarlarınca benimsenen idealler olmanın ötesinde aynı zamanda dünyevi amaçlardır. Ancak nihai kurtuluş her zaman uhrevi veya aşkın bir olay olarak görülmez. Bu yaklaşımın dini özelliği, böyle bir durumun dini bilgi veya tabiatüstü güçler vasıtasıyla elde edileceğine inanılmasıdır. Bu tabiatüstü ve çoğunlukla da *ezoterik* veya *gizemli* (*occult*) vasıtaların kullanılması sayesinde dünya, bizim menfaatlerimiz yönünde harekete geçirilebilecektir. İşte insanların kurtarılacağı yol budur. Bu yaklaşımı da “*yönlendirici*” (*manipulationist*) yaklaşım diye isimlendireceğiz.

Transformative terimi David F. Aberle tarafından kullanılmıştır; David F. Aberle, *The Peyote Religion Among the Navaho*, Chicago, Aldine, 1966. Burada geçen terimler için bkz.: Bryan R. Wilson, ‘*Typologie des sectes dans une perspective dynamique et comparative*’, *Archives de Sociologie des Religions*, 16 (1963) pp. 49-63.; Ayrıca bkz. Bryan R. Wilson (ed), *Patterns of Sectarianism*, London, Heinemann, 1967, pp. 22-45; Peter L. Berger, ‘*The Sociological Study of Sectarianism*’, *Social Research*, 21, (winter, 1954), pp.467-85.

Beşinci yaklaşım ise, daha dar anlamdaki özel bir “kurtuluş” anlayışını ihtiva eder. Burada bireyin ilgi duyduğu şey, şu anda mevcut olan bedensel veya ruhsal bir hastalıktan kurtulabilmektir. Böyle bir kurtuluş ise, ancak tabiatüstü güçlerin özel yardımları sayesinde daha ziyade gizemli yardımları sayesinde normal nedensellik kanununun bir kenara atılmasıyla sağlanabilir. Burada kendisinden kurtulunması lazım gelen bir dünya fikri yoktur; sadece mevcut gerilim ve sıkıntılardan hemen kurtuluş ile şartların haz verir hale dönüşmesi konusunda muğlak fikirler vardır. Bu yaklaşım, bir önceki yaklaşım tarzından, kurtuluşun oldukça özel olan mahiyeti ve elde edilmesi muhtemel yararlar konusunda hiçbir açık fikrin bulunmaması açısından ayrılır. Buradaki kurtuluş olayı şahsi ve mahallidir. Kurtuluşa ulaşma vasıtaları ise, ne evrensel olarak bulunabilir ne de evrensel anlamda ifade edilmeye uygundur. Gerçekte bu yaklaşım, mezhep mensubunun kurtuluşu için yeni prensipler keşfedilmesi değil, sadece mucizeler istenmesidir. Bu yaklaşım da *büyük* (*thaumaturgical*) *yaklaşım* diye isimlendirilir.

Bunların dışında, pek fazla dini özellik taşımayan -yani tabiat üstü bir varlığa yakarma ve yorumlara yer vermeyen- iki yaklaşım tarzı daha bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, dünyayı, içerisinde kötülüğün var olduğu bir yer şeklinde görür. Fakat bu kötülük, en azından onun bir kısım tezahürleri, sağduyunun emirlerine uygun bir reform ile ortadan kaldırılabılır. Buradaki sağduyu, kutsalın kavranılmasıyla oluşan bir duygudur. Açıkça görüleceği gibi, bu daha özel bir yaklaşım çeşididir ki, onda rasyonel yöntemler, dini (akıl-ötesi) telkinle ispat edilmiştir (justify). Biz bu yaklaşıma da *reformist (yenilikçi)* yaklaşım adını vereceğiz.

Son olarak, dünyadan el-etek çekmeyi veya onun yıkılıp yerle bir olmasını istemeyen bir davranışla kurtuluşun araştırılması söz konusudur. Bu, dini prensiplere dayalı, köklü bir yeniden teşekkül için bir temel arama teşebbüsüdür. İnsanlar kötü bir sistem yaratmış oldukları için dünya kötüdür. Kur-

tuluş, Yaratıcının, insanlar için önerdiği temel yaşam prensiplerine dönülmesiyle mümkündür. Bu prensipler -ilham-vahiy yoluyla ya da mevcut kutsal metinlerden çıkarılabilir. Dünya böyle bir temel üzerine, insanların hiçbir sıkıntı çekmeyeceği bir yer olarak yeniden inşa edilebilir. Toplumun yeniden yapılanmasına dair vasıtaların bizzat kendileri rasyonel olabilir, fakat gayelerin, hatta bazı durumlarda vasıtaların seçimi tabiatüstüye uygun olarak tanımlanır. Böyle bir yaklaşıma da *ütopyacı* yaklaşım adını vereceğiz.

Olumlu yaklaşım (conformist response) -mevcut kurtuluş vasıtalarının kabul edilmesi- hariç, diğer bütün yaklaşımlar, temel dini arayışın yedi muhtemel tarzı olarak görünür. Onların hepsi, kurtuluşa ulaşılabilineceğini ve tabiatüstü güçlerin, en azından bazı kimselerin böyle bir kurtuluşu gerçekleştirebilmesi için çaba sarf ettiğine inanırlar. Tabiatüstü güçlerin böyle bir gaye için çalıştıkları, çalışıyor oldukları ve çalışmaya devam edecekleri kabul edilir. İnsanlar, bunu tanımak zorundadırlar ve kurtuluşa ulaşabilmek için de emredildikleri şekilde yapmak mecburiyetindedirler.

Yaklaşımın Mezhepsel İfadeleri

Bu yaklaşım tarzlarından her biri kurumsallaşmış değişik hareketlerde bulunabilir; eğer bir şema, insanların, sosyal ve dini normlara bağlılığı reddedebileceği değişik yolları içerecekse, mezheplerin sınıflandırılabilmesi için oldukça geçici bir temel tesis etmelidir. Bazen mezhepler birden fazla yaklaşım tarzını benimseyebilir. Bu durum ya onların kurtuluşa ulaşmak için birden fazla yolun varlığına inanmaları ya da böyle yaptıklarında ortaya çıkan muhtemel çelişkileri kavrayamamaları nedeniyledir. Aynı şekilde mezhepler, zaman içerisinde yaklaşımlarını, tabiatüstü konusundaki beklentilerini veya uygulamalarını da değiştirebilirler. Yaklaşım tarzlarının değiştiği durumlarda yapılması gereken bazı kuralları ilerde göreceğiz. Bu kurallar muhtemelen hem Hristiyan

alemindeki hem de bunun dışındaki bütün mezhepler için geçerlidir. Bununla beraber bizim burada birinci derecede üzerinde durduğumuz konu Hristiyan mezhepleridir. Öyle görünüyor ki bu dini gelenek içinden seçilmiş mezhepler, söz konusu eğilimlerden birini veya diğerini ifade etmek için teşkilatlanmış ve kendini Hristiyan akidesinin timsali gören bütün mezhebi grupları ihata edebilecek kadar çeşitlidir. Şimdi, dünyaya *ayrılıkçı (deviant)* yaklaşımlar incelendikten sonra, bunların, Hristiyan öğreti, efsane ve ayinlerinin hakim olduğu özel kültürel ortamda temsil ediliş tarzını ele alabiliriz.

İnsanların kalplerini değiştirmek istedikleri için ihtidacı olarak isimlendirdiğim mezhepler, imkanlarını ihtida faaliyetlerinde kullanmayı ve ihyacı teknikler lehinde olmayı seçerler. İhtida faaliyeti belirli hedefler ortaya koymak, duygusal katılımı devam ettirmek ve imanın varlığının somut sonuçlarını göstermek suretiyle üyeleri meşgul etme yoludur. Böyle mezhepler özellikleri itibariyle hayli duygusaldırlar. Bilhassa günahkârın Kurtarıcı İsa Mesih ile olan ilişkisinde duygusallığa büyük önem verirler ve toplantılarında yoğun bir duygusallık sergilerler. İhyacılık bu karakteri güçlendirir. İnsanın suçluluğu üzerinde yoğun bir vurgu vardır. Fakat bu, bireyin bizzat irtikap ettiği günahlardan ziyade, onun tevarüs ettiği günahkarlık durumudur. Onlar, Fundamentalistler (kökten dinciler) olarak, basit İncil hakikatlerine ve hissedilen imana (felt faith) önem verirken, genelde, bütün hiyerarşik kiliselerin ölü ritualizmine, özelde de yoğun bir antipati besledikleri Roma Kilisesinin ritualizmine şiddetle karşıdır.

İhtidacı eğilimler, özellikle 18. ve 19. asır Evangelist Protestanlığında çok belirgindi. Ancak başlangıçtan beri bu yaklaşım, ilk olarak, muhtemelen Wesley ve onun Methodist hareketi üzerinde çok büyük etkisi bulunan HernHutter cemaatinin inayete ilgili öğretilerinde mezhepçi anlatımı bulmuştur. Dindeki bu yöneliş, dönemin aşırı ferdiyetçiliğini yansıtıyordu. Bu dönemde söz konusu mezhepler, işçi sınıflarıyla

ilişkiye girmiş ve taraftarlarının büyük çoğunluğunu bunlardan toplamıştır.

İhtidacı mezhepler, yeni üye kazanmaya büyük önem vermelerine rağmen, yeni üyelerin elde edilmesi hiçbir zaman ihtida ile özdeşleştirilmez. İhtida ferdin, İsa'yı kurtarıcı olarak tanıdığı deruni bir tecrübedir. Böyle bir tecrübe, ferdi belirli bir mezhebin hiyerarşik yapısı içine çekmez. Hristiyan akidesine göre, hiçbir mezhebin, sadece kendi hizmetlerinin (ministrations) kalbin (nefsin) hakiki ihtidasında etkili olduğunu iddia etmesi mümkün değildir. Hiçbir mezhep, İsa'nın bedeni olan ruhani kilisenin, yeryüzündeki karşılığı olduğunu iddia edemez. Genellikle bütün mezhepler, kendilerinin dışındaki diğer mezheplerde, özellikle de benzeri hareketlerde kurtuluşa erişmiş kimselerin bulunabileceğini kabul eder. Nitekim fundamentalist Baptistler, Pentekostalistler, Salvatönistler, ve hatta İngiliz Kilisesine bağlı Evangelik üyelerin, büyük ihtimalle kurtuluşa erişmiş olduklarına inanır. Böyle mezhepler çok sayıda insanı ihtida ettirmeye uğraşırlar. Fakat onların ihtida ettirmesi, İsa'ya yaklaştırılması anlamına gelir; ancak, bu iki süreç aynı anda ortaya çıkmasına rağmen, onların zorunlu olarak belirli bir mezhebe katılması anlamına gelmez. Zira bu durumda biz, geniş anlamda insanların Pentekostalistlere katıldığını söyleyebiliriz. Fakat, unutmamak gerekir ki, her mezhebin kendine özgü nitelikleri her zaman vardır.

Hristiyanlıktaki *ihtilalci (revolutionist)* mezhepler, İncil'in kehânetini kurtuluş yolunda kendilerine rehber kabul ederler. Bu dünyadaki bütün sıkıntılar, Tanrının önceden takdir ettiği olaylar şeklinde yorumlanır. Tarih amansız bir tarzda devam eder; insanlar da bu süreçte milletler, imparatorluklar, birlikler ve teşkilatlar şeklinde topyekün kötülüğe sürüklenir. Böylece farkında olmadan Armageddon Savaşına ve bu dünyanın sonuna götüren Tanrının büyük planını gerçekleştirirler. Çok yakında kopması beklenen kıyametin işaretleri, şu anda elimizde bulunan kutsal metinlerde yazılıdır. Bu sı-

rada bütün diğer kiliseler (ortodoks) İsa karşıtı unsurlar olarak topyekün helak olacaktır.

Ne iman ne de amel kurtuluşu temin eder; kurtuluşa ancak Tanrı Kelamının bilgisi ve onun emirlerine itaat ile erişilebilir. Pek çok insan kurtuluşa ulaşamayacaktır; ancak Tanrı, bütün insanların gerçeği işitmelerini istediği için bu mezhepler, daha zaman varken, Tanrının Kelam'ını tebliğ etmeyi zorunlu görürler. Bununla birlikte, anlaşılabilir bir şekilde ruh göçünden ziyade bedenın yeniden dirilmesi konusuna önem vererek, Hıristiyan dünyasında yaygın resmi eskatolojiyi reddederler. Onların yaklaşımı Hıristiyanların çoğunluğunun yaklaşımı gibi değil, bilakis daha maddi ve daha pratiktir. Bu ihtilalci mezhepler aynı zamanda duygusallıktan kaçınırlar. Çünkü onlara göre insanların ihtida ettirilmesi, onların, İncil'deki kehânetlerin doğruluğu hususunda entelektüel olarak ikna edilmesidir; duygusal olarak kalbi tecrübeğe sevk edilmeleri değildir. Dünyaya karşı saldırgan bir tavır takınırlar, ve toplumda derin hayal kırıklığına uğramış kimseleri kendilerine çekerler veya böyle hayal kırıklıklarını saflarına katılan kimselere anlatırlar. Eğlenceye ve seven bir Tanrı düşüncesine önem vermezler. Onlara göre din, ciddi bir olaydır: Tanrı da, halihazırda bütün insanların kaderini belirlemiş bir hakim ve idarecidir.

Hıristiyanlıktaki içedönük mezhepler deruni bir dindarlık hayatına (a life of inner holiness) çekilmeyi ararlar. Bu hayat hem bireysel hem de mezhebe özgü cemaat hayatının bir niteliğidir. Cemaat yegane kurtuluş yeridir. O, başlangıçta ölüm veya ikinci zuhura (second advent) kadar bir korunma yeri gibi görülürken, sonraları bu hayatta da bir kurtuluş yeri kabul edilmiştir. Böyle cemaatlerde başkasının ihtidasına fazla önem verilmez. Çünkü deruni aydınlanma veya ilham gerçekte mümini ifsad edici kabul edilebilecek dışarıdaki bir kimseye hemen iletilemez. İlham, (inspiration) katılımcılar arasında dağılabilir veya seçilmiş araçlarla gelebilir. O, acı çeken bir kurtarıcı değil, bilâkis üyelerin ruhani dindarlığı ve

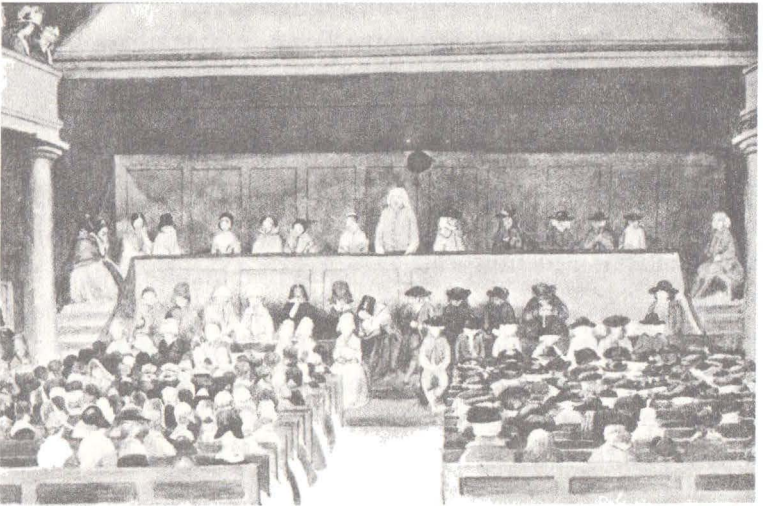
mükemmelliğini artıran Kutsal Ruh olan Tanrının bir tezahürü kabul edilir. Kurtuluş için doktrin, kutsal metinler genel anlamda ruhani birer kılavuz olmaya devam etse bile, ezeli ahlaki doğruluk ve ilham edilen sözden (inspired utterance) daha önemsizdir. Bu neviden mezhepler, ağırlığı cemaat tecrübesine verdikleri için eskatolojik (kıyâmetle ilgili) fikirlerin önemi geri plana atılabilir.

İçeride dönük mezhepler sadece belirli sosyal şartlarda ortaya çıkarlar. Ve kısa bir sürede zuhur etmedikleri için, onların gelişimi dinsel hoşgörü ortamının bulunup bulunmamasına bağlıdır. Bazı mezhepler -ikinci zuhur gibi başka yollarla kurtuluşa ulaşma beklentisiyle ortaya çıkar; hayal kırıklığından sonra içeride dönük mezhep haline gelirler. Diğer içeride dönük mezhepler, özellikle Almanya'da zuhur edenler, 18. asrın ri-yazet geleneği (pietist tradition) içerisinde ortaya çıkmışlardır. Bunlar diğer insanlarla günlük hayatın en temel ilişkilerine bile girmekten kaçınmak suretiyle kendilerini toplumdan tecrit etmeye çalışırlar. Bazen de 18 ve 19. asırda Kuzey Amerika ve Rusya'da, 20. Asırda da Orta ve Güney Amerika'da sınırların genişlediği, toprakların bulunabildiği ve çalışkan kimselere ihtiyaç duyulduğu dönemlerde olduğu gibi, toplumdan tamamen tecrit edilmiş cemaatler oluşturmuşlardır. (Komünal bir hayat tarzını benimseyen bütün mezhepler elbette içeride dönük değildir; Ayrıca komünal hayatı benimsemiş bütün mezhepler de, bazıları yapmış olsa bile, hepsi komünizm tesis etmemişlerdir.)

Manipülasyonist (yönlendirici) mezhepler Hristiyanlık tarihinin değişik dönemlerinde bazen kurtuluş yolu olarak görülen özel bir tarz üzerinde tekelliliğe önem vererek, bazen de gizli bir bilgiyi kurtuluş yolu kabul ederek ortaya çıkmışlardır. Öğretinin kendisi yeni keşfedilmiş veya gizemli olarak görülür. Fakat prensipleri, evrensel telakki edilir ve dışarıdan bir kimseye öğretilir. Onların tanrısı bir kurtarıcı değil, aksine insanların bu alemde kendi menfaatleri için başvurabileceklerini düşündükleri Yüce Kudretin soyut bir ifadesi-

dir. Manipölasyonist mezhep taraftarları dünyayı terk etmez; bilakis orada kalır ve ondan hoşlanırlar. Ayrıca kendi özel bilgilerini kullanarak, bu dünyadan kazanabileceklerinin tümünü elde etmeye çalışırlar. Kutsal metinlerdeki hakikatleri yeniden öğrenir ve artan bir şekilde tedavi etme ve ilahi bilgi vasıtasıyla kötü tecrübenin aşkınlığına önem vererek, kutsal metnin lafzi anlamını terk edebilirler.

Christian Scientistler ve Scientologistler gibi mezheplerin çağrısı büyük oranda toplumun daha sofistike kesimlerine yöneliktir. Bunlar şehirlerde, genellikle orta sınıfa mensup insanlar arasında gelişmişlerdir. Bu insanlar en azından soyut düşünmeye alışkın ve manipölasyonist uygulamalarına rağmen eğitim ve gelişmeden derinden etkilenmiş kimselerdir. Bu nedenle onlar, daha üstün gücün bilgisine ulaşma konusunda seküler sistemlerdekinden daha kestirme bir yol aramaktadırlar. Bu mezheplerin dini toplantıları coşkulu değildir. Zaten gerçekte, kutsallıklarını anlatmanın, eğitim veya

18. yüzyılda bir Quaker toplantısı. Kadın ve erkekler birbirlerinden ayrı oturmakta. Daha geleneksel bir grup olan Quakerlar sessizlik içerisinde ibadet etmekten hoşlanırlar.

sınava tabi tutmanın ve hakikate erişme konusundaki başarılarıyla övünmenin dışında, üyelerin bir araya gelmesini gerektirecek çok az durum vardır. İbadet marjinaldir; ayrıca körlük, yetersiz ve geri kalmışlık kadar kötü telakki edilme-
yen geleneksel Hristiyanlıkla önemli bir devamlılık çizgisi sağlamalarına rağmen dini ibadet ve Kitab-ı Mukaddes sembolik olarak görülür.

Büyüsel mezhepler, Hristiyanlıkta dumura uğramış olan, kehânet ve mucizelere inanmayı geliştirmek isterler. Ruhlar devreye sokularak mevcut kötülüklerden kurtulma arayışı, saf şekilleri itibariyle bütün büyük dini sistemlerce (higher religions) reddedilmesine rağmen, diğer bütün kültürlerde yaygındır. Üstelik onlara göre İsa bir büyücüydü (thamaturge). Roma Kilisesi daha sonradan büyücülüğü (the thamaturgical) kurumsallaştırmak istemesine rağmen, Hristiyan mitolojisi havari ve azizlere mucizeler atfetmiştir. Protestanlık da büyü uygulamasına karşı çıkmasına rağmen, bu yeni coşku modern ruhçulukta dünyaya yönelişe yol açmadan önce bilhassa (faith-healing) imanla tedavi hareketlerinde büyüye yoğun talep gösterilmesine yol açmıştır. Ruhçu mezhepler genelde düzenli bir eskatolojiden mahrumdur. Fakat ölümden sonraki hayata ve ölü ile temasa geçmeye büyük önem verirler. Oldukça komplike bazı ruhçu mezhepler, bazen manipulasyonist mezheplerin görüşlerine benzer metafizik görüşlere sahip olabilirler. Ancak ruhçular, belirli medyum ve ruhlara dayanarak daha ziyade bireysel kurtuluş peşinde koşarken, manipulasyonistlerce bu özel ilgiler savunulan evrensel ve genel prensiplerle açık bir çelişki teşkil ederler. Ahlaki davranış, rehber ruhtan daha az önemlidir. Aşırı Protestan mezhepler *-the bible, the sermons, hymns, tongues and tracts-* gibi ifadeler lehine, dini törenleri terk ederken, ruhçular da iletişim kurmalar, kominikasyonlar, kapıya vurmalar, sevk edişler, şekil değiştirmeler ve tezahürler uğruna (communications, knockings, promptings, transfigurations and manifestations) kelimeleri terk ederler. İlişki kurulacak şey, hikaye (narrative) veya uyandırıcı öğüt (homily) değil, tabiat üs-

tü kaynaktan alınan bireysel teminattır. Temel ilişki, ihtidacı mezheplerde olduğu gibi tebliğcilerin aracılık ettiği günahkar-kurtarıcı ilişkisi değil, aksine ruh ve salık (client) arasında cereyan eden ve medyum vasıtasıyla her iki tarafa aktarılan ilişkidir.

Reformist mezhepler çok azdır. Belki bunlara yegane örnek modern Quakerizm'dir. Reformcu tavır, mezhebin ana eğilimi değil, ikinci ve üçüncü derecede önemli bir yönelimdir. Böyle bir mezhep sosyal organizasyonun farkıdır ve sadece kendilerine ait olarak gördükleri dinsel bilgiyi kullanmak suretiyle bu sosyal yapıyı geliştirmeye çalışırlar. Kurtuluş, ancak insanlar yaşayabildikleri ahlaka ulaştıkları zaman elde edilir. Mezhepler artık müstakil ve ayrı kalırlar; artık düşmanca tavır takınmak veya kayıtsız kalmaktan vazgeçtikleri toplum hususunda tenkit ve yorumlarda bulunurlar. Mezhebin kendi farklılığı, büyük oranda, derin bir ahlaki sorumluluk ve vicdan meselesi haline dönüşmüş bir gelenek meselesidir. O, çok zor taraftar bulabilen bir teşkilattır. Mezhebe taraftar kazanmak yerine çoğunluğu etkileyerek, dünyaya tesir etmeye çalışırlar. Üyelerin kurtuluşu, bütün insanların ve toplumun kurtuluşu ile özdeşleşmiştir. Mezhep taraftarları, genellikle kendilerini (individualist) kabul etmekle birlikte kurtuluşu, çok büyük ölçüde değiştiren bir sosyal organizasyon meselesi olarak görürler. (a matter of transforming social organisation)

Ütopyacı mezhepler ise, toplum içerisinde kurtuluş imkânına inanır. Ancak böyle bir toplum, Tanrı tarafından değil, onun verdiği prensipler doğrultusunda insanlar tarafından yeniden yaratılmalıdır. Bu mezhepler kutsallık kazanmak için değil, nihai kurtuluş için sosyal organizasyon tesis etmek maksadıyla toplumdaki el etek çekerler. Onların ahlak anlayışı, önemli ölçüde ıssız bölgelerde koloniler kurarak tesis etmeye çalıştıkları yeni toplumlardaki insanların sosyal ilişkilerdeki ihtiyaçlarıyla belirlenmiştir. Onlar, seküler ütopyacılarından genellikle Kitab-ı Mukaddes'e bazen de "Resullerin İş-

leri” Kitabında tasvir edildiği şekilde Kudüs’teki kilise konusunda yaygın dini inanç talep etmeleriyle ayrılırlar. Görüşlerini propaganda eder, fakat gruba katılmak isteyenleri, ciddi bir araştırma olmaksızın hemen kabul etmezler. Ayrıca pratikte ise, genellikle orijinal garanti anlayışlarından daha kapalıdırlar. Eberhardt Arnold tarafından kurulmuş Bruderhof cemaatinde durum böyledir. Bu cemaatlerin içe-dönük mezheplerden farkı ise, prensip olarak kendilerini, bugünkü sosyal organizasyonlarca tahrip edilmiş mevcut hayat tarzı yerine, bütün insanlık için yeni bir hayat tarzı modelinin keşfine adanmışlardır. İçe dönük (introversiyonist) gruplar ise, çoğunlukla kendi farklı dindarlıklarını korumak için sadece bir savunma mekanizması oluşturur.

Şimdi bizim Hristiyanlığı göz önüne alarak geliştirdiğimiz bu genel değerlendirme bize, önümüzdeki bölümlerde aktüel mezheplere daha detaylı bir şekilde, özellikle (belirli mezheplerin) menşei, tarihsel gelişimi, taraftar topladıkları sosyal sınıflar, gelişme vasıtaları ve çöküşlerinin nedeni, sosyal davranışları ve sosyal değişim sürecinde yaklaşım tarzlarındaki değişim gibi muhtelif açılardan incelememize imkan verecektir. Bizim buraya kadarki ilk üç bölümde ortaya koyduğumuz biçimde bir inceleme ve karşılaştırma mekanizması olmaksızın mezheplerin tartışılması, sosyoloji olamaz. Ancak teorik bir çerçeve, çağdaş toplumdaki mezheplerin incelenmesinin değerini ortaya koyabilecektir.

İlk Fundamentalistler

İman sayesinde kurtuluş ile Tanrısal inâyet ve bireysel kutsallığın/ ruhaniyetin elde edilmesi Protestan geleneğinin önemli bir özelliğidir. İngiltere’de bile 17. yüzyılın sonlarında, kutsal hayat tarzlarının araştırılmasına özel ilgi gösteren pek çok ruhbanlık-dışı (lay) dinî cemaat vardı. Her ne kadar bu gruplar bazen ruhban olmayan kimseler tarafından yönetilmekte idiyse bile, hiçbir şekilde, mezhep özelliği sergilemiyorlardı. Bunlar ibadet amaçlı (devotional) toplantılarında, dinsel tecrübenin yoğunlaştırılmasını hedefliyor, fakat kendilerini de İngiliz Kilisesi’nden ayrı görmüyorlardı. 1730 yıllarında İngiltere’yi ziyaret eden Kont Zinzendorf’un Herrnhut cemaatine bağlı keşişler, söz konusu bu gruplardan bazıları arasında inayet doktrinini tebliğ etmişti. John Wesley de, 1738 yılında bu keşişlerin çabaları sonucunda ihtida etmiş ve hayatının geri kalan dönemini İngiltere’nin dört bir yanına gezerek tamamen İncil’i yayma (evangelism) faaliyetine adanmış bir din adamıdır. Bu yeni akımın İngiltere ve Galler’de yayılması, George Whitefield ve Howell Harris’in yanı sıra Wesley’in çabalarının bir sonucudur. Bunun yanı sıra çeşitli kollarıyla Metodist hareket ve Kontess Huntingdon’s Connexion olarak bilinen, Whitefield-ilhamlı ve daha Kalvinci mezhep te, onların gayretleri sonucunda ortaya çıkmıştır.

İhyacılık ve Ferdiyetçilik

Bir mezhep olarak Metodizm, oldukça farklı bir ayrılıkçı (sectarian) çizgide gelişmiştir.¹ Fakat bundan daha önemlisi, özgür irade ve inayet öğretilerini yaymak suretiyle yenilikçiliği teşvik etmiş; kilise normları ve sürecine ihtiyaç duymayan bireysel bir din anlayışına yol açan bir atmosfer yaratmıştır. Eğer kurtuluş bir “kalbî tecrübe” ile elde edilebilecekse, piskoposlara, rahiplere, dinî ayin ve törenlere ne ihtiyaç vardır? Metodizm, toplumun veya öğelerinin aracı oluş gerekliliğini reddetmekle, bir bakıma farkında olmadan bireyselleşme düşüncesini kitlelere yaymıştır. (Metodizm’in bu özelliği, aynı isimle ortaya çıkan, oldukça farklı anlayışlarda olan fakat birbiriyle ilişkili Metodist kiliselerde ise kısmen kaybolmuştur.)

Bu bireyselleşme din anlayışı, Amerika Birleşik Devletlerinde, özellikle de sınır bölgelerinde yaşayan insanlar arasında, daha çabuk gelişmiştir. Buradaki sosyal sistem, Avrupa’da geçerli olan sosyal organizasyonun geleneksel desteğinden yoksundu. Bu nedenle orada Avrupa’daki gibi kökleşememişti. Üstelik, sınır bölgelerinde yaşayan insanlar kendilerini daha tecrit edilmiş görüyor ve bunun zorunlu sonucu olarak, kendilerine daha fazla güven duyuyorlardı. Bireysel tercihle İsa’yı kabul ederek nihai kurtuluşa ulaşma fikri, yerleşik herhangi bir sosyal düzenin güçlü sosyal baskısı olmaksızın, insanların her şeye kendi başlarına karar vermek durumunda olduğu sosyal şartlara oldukça uygun geliyordu. Buralarda teşekküllü ve ruhani kiliseler yoktu, üstelik, bir rahibin sosyal rolü, sınır bölgesi şartlarına adapte edilmemişti. Din adamları, rollerini lâıykıyla icra edebilmek için tam teşekküllü bir topluma ihtiyaç duyuyorlardı. Bu nedenle sınır bölgeleri ise, yeni dini liderlere (prophets) veya en azından yenilikçi din adamlarına uygun yerler haline gelmişti.

1 Bkz. E. D. C. Brewer, ‘Sect and Church in Methodism’, *Social Forces*, 30, (May, 1952) pp. 400-8.

Yenilik fikri, daha Metodizm gelmeden önce, 1720 yıllarında New Jersey’de ve 1735-40 yılları arasında Jonathan Edwards liderliğinde Northampton ve Massachusetts’de ortaya çıkan Büyük Uyanış hareketinde kendini göstermişti. Metodizm, bu dinsel biçime daha iyi bir doktrinel gerekçe (justification) sağlamış ve özgür irade iddiasını da devam ettiren, oldukça değişik bir Kalvinizm modeli ortaya çıkarmıştı. İhyacılık, duygusallığı kontrol için tesis edilen bir kaç yerli kurumla birlikte, sınır bölgesi din anlayışında kuvvetli bir sosyal faktör haline gelmiştir. Yine ihyacılık, sınırlı kültür, eğitim ve eğlence imkanları ile bunların dışında etkili başka dinî kurumlarının bulunmayışı gibi nedenlerle, sınır bölgelerinde yaşayan toplumların atomik karakterine uyum gösteriyordu. Üstelik o, insanları geçici olarak ve çoğunlukla coşkuyla kalabalıklar halinde bir araya getirebilecek birkaç vasıta-
dan birisiydi. Yenilik sarhoşluğunun bizzat kendisi bile, daha yerleşik toplulukların birlik ve beraberlik duygusunu güçlendirdikleri ve ibadet maksadıyla yapılan düzenli dinsel toplantıların bir örneği niteliğindeydi. Gezgin Metodist süvariler, Amerika’da dinin ve yenilik hareketinin ilk ana unsurlarıydı; onları, Baptistler izliyordu. Buna bazı Presbyterienler de katılmışlardı; fakat taşıdıkları Kalvinist miras ve Metodistlerin irade hürriyeti konusundaki tutumlarıyla çelişen kaderci görüşleri, onların katılımını engellemiş ve aralarında bölünmelere neden olmuştur. Bunun yanı sıra bir kısım Presbyterienlerin de yenilikçi düşünceyi savunduklarını görüyoruz. Nitekim 1799-1801 yılları arasındaki büyük Kentucky Yenilik Hareketinin önde gelenlerinden McGee kardeşlerden birisi, Presbyterien görüşüne mensuptu. Tıpkı benzeri başka olaylarda olduğu gibi, bu olayda da sınır bölgelerinde yaşayanlar ondan ciddi biçimde etkilenmişti. Öyle ki ihtida mesajının coşkusuyla, onlardan bir kısmı saatlerce secdede kalmış, diğerleri de ya sürekli ayakta durmuş ya köpek gibi havlamış, dans etmiş veyahutta acı veya coşku ile feryat etmiştir. Böyle durumlarda tebliğciler, genellikle büyük mezhaplere mensup olmasına rağmen, ruhban meclisleri ve East

Coast'taki şehirlerde yaşayan önde gelen dindar kimseler, böyle aşırılıklara yol açan yenilikçi coşkudan fazla hoşlanmıyordu. Kısmen bağlı oldukları ihtidacı imanın aşırı tezahürlerini kabul etmeyişleri, coşkulu hallerinde fazla karşı çıkmadıkları yeni hareketlerin zuhuru için bir fırsat olmuştu. On dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinde İngiltere'de, İlkel Metodistler ve İncil Hristiyanları isimli grupların, gerçek Metodist espriyi ve coşkuyu terk ettiği iddiasıyla, ana Westiyan Methodistlerinin yerleşik ruhban anlayışına karşı çıkışları gibi, Amerika Birleşik Devletlerinde de aynı gerekçelerle, hatta Cumberland Presbiteryenleri ve Müridler (öğrenciler) gibi daha aşırı gruplar ortaya çıkmıştır. Dinsel hareketler geliştik-

**Metodist devriye
Bishop McKendrie
Güney Illinois ve
Missouri'ye
at sürerken.**

çe, prosedürleri rutinleşir ve ilk andaki coşku ve heyecanın yerini, rahat bir emniyet ve saygınlık alır. İlerleyen dönemde ortaya çıkan daha radikal, enerjik ve coşkulu bir protesto söz konusu hareketi bölebilir. Bu süreç, özellikle kurtuluş konusunda evangelik ihtidacı yaklaşımı benimseyen hareketlerde ve bizzat ihtidacı mezheplerde belirgin biçimde yaşanmıştır.

Üyelerinin, tam anlamıyla bağlı oldukları belli bir ana bünyeden ayrılmaları sonrasında ortaya çıkan mezhepler, belirli bir ben-algılayışla (self-conception) başlar ve çoğunlukla, ayrıldığı ana bünyenin teşkilat biçimini aynen devam ettirir. Buna karşılık, bir yenilik fikrine bağlı olarak ortaya çıkan ve önceki gruplarla fazla ilişkisi bulunmayan mezhepler ise, tipik olarak, çoğunlukla, çalışmalarıyla ihtidalarına neden olan yenilikçi kimseye dayanan ibtidai ve yanlış-tanımlanmış kollektivist akımlar biçiminde başlarlar. İsa ve Hristiyanlık konusundaki bilgileri ise, büyük oranda birkaç dakikalık ihtida anı tecrübeleriyle sınırlı olan ve hızlı bir biçimde, hareket katılan üyeler, hemen mevcut fırkaların kurumsallaşmış cemaatlerine çekilemez ve bunlara uyum sağlayamazlar.

Bir Sınır Bölgesi Mezhebi

İhtidacı gelenek içerisindeki yenilikçi özgürlük ve cılız ökümenikalizm (naive ecumenicalism) arayışlarının etkisiyle ortaya çıkan ilk mezhep, İsa'nın Müridleri -bazen sadece Hristiyanlar olarak isimlendirilir-, olarak bilinen gruptu. 1800 yılındaki Kentucky Yenilik Hareketi, evangelist tebliğci Barton W. Stone'u çok etkilemişti; bundan sonra o, her türlü grup taassubundan kurtulmak gerektiğini anlamıştı. Çok geçmeden Kuzey İrlandalı Presbiteryen rahip Thomas Champbell, sınır bölgelerinde tecrid edilmiş durumda yaşayan kimselerin, Presbiteryen olmasalar bile, kurtuluş mesajını işitme ve Hristiyan ibadetine katılma imkanına sahip olmaları gerektiğini düşündü. Kurduğu Hristiyan Derneği isimli teşkilat Presbiteryenler tarafından aforoz edildi. Yine

Chambell, bebek vaftizinin kutsal metinlere uygun olmadığını düşünerek, bir Baptist derneğe de üye oldu. Bu dernek içerisinde kendi farklı kimliğini devam ettirdi. Chambell'in üyesi olduğu bu Baptist grup, oğlu Alexander'ın liderliği döneminde Baptistler arasında çok iyi tanınan radikal bir grup haline geldi. Onun ruhbanlık karşıtı katı görüşleri, editörü olduğu bir dergi vasıtasıyla, Hristiyanlıkta saf kitabi otorite konusundaki şiddetli isteğiyle birlikte insanlara duyuruldu. Bu da sonuçta, onun Baptistleri terk ederek, Barton Stone'un liderliğindeki grupla birleşmesine yol açtı.

Chambellistler ve Stone'un taraftarları, her zaman kendilerinin, şiddetle bölünmeye ve fırkalaşmaya karşı olduklarını iddia etmişlerdir. Onların temel amacı, özellikle ihtidacı mezhepler arasında yaygın olduğu gibi, bütün Hristiyanları basit kitabi gerçekler etrafında toplamaktı. Eğer bütün insanlar kendilerinden istenen şeyin, sadece Mesih'i kabul etmek ve kutsal metinlere uymak olduğunu bilselerdi, ruhbanlık kurumlarının gereksizliği apaçık ortaya çıkardı.

Ancak bu iddia, önemli ölçüde Alexander Chambell'in sert polemiklerinin ana hedefinin ruhban sınıfı olması nedeniyle, diğer hareketlerin gücenmesine neden oldu. Onlara göre Chambellistler, sadece bir mezhepti. Zaten gerçek de böyledi. 1930 yıllarında Amerika'daki farklı dinî heyecan döneminde, yani Millerite ve Mormonlar hızla geliştikleri zaman, Chambellistler ve Müridler (Disciples) sınır bölgelerinin önde gelen ve en yeni faal hareketleri durumunda bulunuyorlardı.

Müridler, ana özellikleri itibariyle Kitab-ı Mukaddes'e gönülden bağlı bir mezhebin prototipi gibiydiler. Kendilerini, insanları yegane kurtuluş yoluna döndürmeye adanmışlardı. Fakat diğer hareketler gibi, hızlı bir biçimde kendilerinin bağımsız bir grup olduğunu ileri sürdüler. Sonuçta, asıl amaçlarını unutup, öncelikle kimliklerini ve teşkilatlarını tanımlamayla uğraşır duruma geldiler. Kendilerini basitçe çok geniş biçimde "Hristiyanlar" şeklinde tanımlayarak işe başlayan

ihtidacı fırkaların temel problemi, sadece bir Hristiyanı belirleyen kriterin ne olduğunu bilmektir. Plymouth kardeşler de -İsviçre ve Almanya'da Darbisten diye bilinir- aynı problemle karşılaşmıştır. Champbellistlerin, bütün Hristiyanların dostluğuna katılmaya hazırlanmaları; sadece Hristiyanlarla dostluk kurmak ve onlara katılmak istemeleri nedeniyle problem, sadece akademik bir tartışma konusu olmanın ötesine geçmiştir. 1830 yıllarında Champbellistler tam bir mezhep hüviyeti kazanınca, bütün bu meseleler daha sert biçimde tartışılmıştır.

Günümüzde Champbellistler, diğer fundamentalist gruplardan tamamen farklı değilse bile, iyi bilinen bir sosyal ahlâk anlayışına sahiptirler. Dans, içki hatta alkollü içeceklerin satıldığı bir işyeri açma veya buralarda çalışma tamamen yasaklanmıştır. Bütün bunlar, tıpkı ihtida ettirdikleri insanlar gibi, kendilerinin de terk ettikleri dünyeviliğin (worldliness) parçalarıydı. Aralarında arzulanan riyazetin derecesi, yayınladıkları derginin ilk sayılarından birinde yer alan şu dizelerde açıkça görülür:

Vaiz haykırır: Dünyayı terk et!

Cemaat cevap verir: Evet terkettik.

Birileri cahilliklerinden ötürü rahatı ve dostça

Oyunları tercih ederken,

Diğeri, biz ne dersek diyelim,

Oyunlarda hiçbir kötülük göremez,

Bazıları da konser ve yarışları sever,

Diğerleri de öldürmeyi ve kovalamayı,

Hanımlara gelince, onlar da, şanslarını arttırmak için

Çocuklarına dans etmeyi ve

Fransa'dan son modayı taklit etmeyi öğretir.²

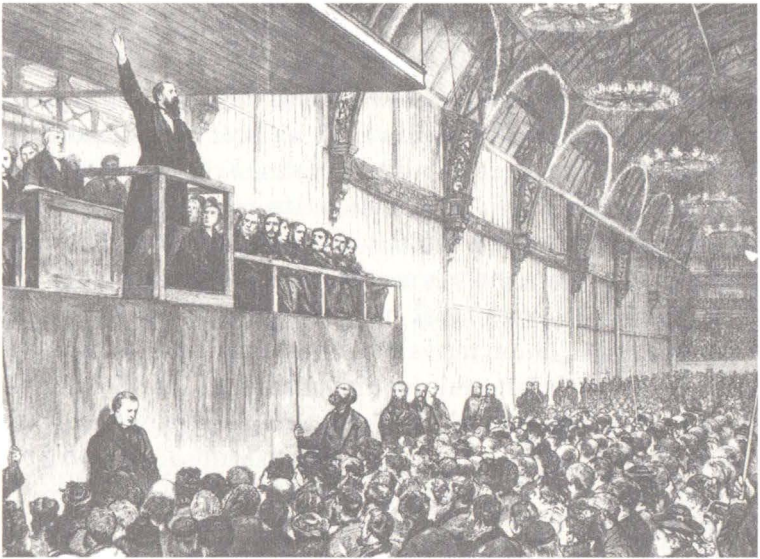
2 O. R. Whitley, *Trumpet Call of Reformation*, St Louis, Bethany Press, 1959, pp. 82-3.

Tıpkı diğer fundamentalist (köktendinci) mezhepler gibi *Müridler* de bu dönemde, bizzat seyyah vaizlere sahip olmalarına rağmen kiliselerin profesyonelce idaresini ve fırkalaşmayı hoş karşılamamışlardır. Onlar kilise yönetiminin, ruhani olmayan üyelerce dönüşümlü olarak yapılmasını savunmuşlardır. Aynı şekilde Amerikan Evangelist Protestanlığı'nın baş düşmanı Katolik Hristiyanlığı değil, bütün evangelik fırkalarda da her türlü dünyevî yöntemin kullanılması özellikle de kiliselerde müzik aletleri kullanılması ve resmi kilise mimarisinin taklit edilmesi olmuştur. Daha da önemlisi, kendileri sınır bölgelerinde yaşayan sıradan insanlar oldukları için dinde entellektüelizme güvenmemiş; kendilerine oldukça yabancı, akademik meseleleri tartışan teolojik kurumların yapması gereken en önemli işin günahkârların ihtidası olduğunu iddia etmişlerdir.

Kutsallık Hareketinin Etkisi

Müridler zamanla sertliklerini kaybetti ve tıpkı ihtidacı gelenek içerisinde ortaya çıkan diğer mezhepler gibi, dinî bir zümre haline geldiler. Burada bizi ilgilendiren husus, onların ayrılıkçı yönleridir. Metodizm'i canlandırma gayretleri neticesinde, Amerika Birleşik Devletleri ve kısmen İngiltere'de pek çok hareket ortaya çıktı. Ama bütün bu oluşumlar sonuçta, Metodizm'in dışında yeni mezhepler ortaya çıkardı. Bu yeni hareketlerin öncülerinin hepsi Metodist değildi. Ama onlar, kendi akidelerinin meşruiyeti ve özellikle onun, kurtuluş ve bireysel kutsallığın garantisi olarak görülmesine dair görüşlerini Metodizmden almışlardı.

John Wesley, Metodizm'in neşredilmesi gereken en temel gerçeği olarak önerdiği zamanlarda, "kalbin kutsallığı" kavramına özel bir dikkat göstermişti. İnsanlar, ancak kurtuluş deneyimiyle tam olarak kutsanabilir ve onların yaşamı, bu kutsanmışlık halini ortaya koymalıdır. Tamamen kutsanma fikri, diğer Hristiyan fırkalarca kabul görmemiş ve tıpkı te-

D. L. Moody, Londra'da "Islington Agricultural Hall"da vaaz ediyor. Kendisi 1860'ların ve 70'lerin en başarılı Amerikan yenilikçilerindendi. Moody'nin taraftarları başlangıçta belli bir mezhebe mensup olmamalarına rağmen, onun telkinde bulunduklarının çoğu yeni zuhur eden Holiness hareketine yönelmişlerdi.

minat öğretisi gibi, Baptistler içerisindeki daha Calvinistik görüş mensuplarınca, "hayali teminat öğretisi" (the doctrine of cock-sureness) olarak değerlendirilmiştir. Ama Amerika Birleşik Devletleri'nde, yenilikçi gelenekler ve ferdiyetçi kendi kendine yardım fikri (the ideal of individual self-help), özellikle topyekün kutsanma (entire sanctification) öğretisini Metodistlerin dışındaki diğer bazı fundamentalistlere cazip göstermek için, Amerikan Protestanlığındaki güçlü ruhbanlık-dışı vurguyla birleştirilmişti. Bu öğreti, ruhânî açıdan fırsat eşitliğini savunuyor ve zımnen, kutsallığı/ruhâniliği, Tanrının ihsan ettiği inayetin gerçekleşmesinde, günlük hayatta elde edebilecek kapasiteyi arzuluyordu. Eşitlik ve başarı biricik Amerikan faziletleri olarak görülüyordu; söz konusu öğreti, eşitlik ve kendi-kendine yardım (self-help) düşüncesinin hâlâ güçlü olduğu sınır bölgesi toplumları ile gelişme ve ilerleme kavramlarının, kutsallık ve günahattan uzak davra-

nış düşünceleriyle tamamlandığı bir toplumun genel değerlerine çok iyi uyum sağlıyordu. 1830'larda kutsallık öğretileri, Calvinistik bir gelenek içerisinde yetişmiş, bazı önde gelen Kongregasyonistler tarafından da açıkça desteklenmiştir. Ohio'daki Kongregasyonalist Oberlin Koleji profesörleri Charles G. Finney ve Asa Mahan, etkin yenilikçi kampanyaları sayesinde kutsallık/ruhaniyat öğretilerini Amerika ve İngiltere'nin her tarafına yaymayı başardılar. Finney'in, karşılıksız iyilik öğretisini ideal bir Hristiyan davranışı modeli kabul ettirmesi, onun, topyekün kutsanma (entire consecration) veya mutlak kutsallık (entire sanctification) öğretilerini, tıpkı Metodist gelenekteki biçimde kabul etmesine neden oldu. Diğer Kongregasyonistler ve daha kurumsallaşmış Metodistler, Finney ve başkalarının yeniliği, daha etkili ve sonuçlarını daha sürekli kılmak amacıyla uyarladıkları ve "Oberlin mükemmeliyetçiliği" adını verdikleri kutsalcı düşünceleri ile yenilikçi fikirleri benimsemediler.

Metodizm, kutsallık fikrinin gelişmesi için daha uygun bir yerdi. Hatta bir veya iki Amerikalı Metodist piskopos, pek çok kimsenin aracısız kutsanma deneyimini, ilk ihtida tecrübesini izleyen, hatta ona ilave niteliğinde kabul edilen fakat ondan tamamıyla farklı "ikinci kutsanma" ile onaylamıştır. 1830'lardan itibaren, bu özel zikir meclisleri (devotional meetings) sayıca artmış; ancak, insanların günahattan hemen arınıp kutsallık kazandıklarına dair iddialar, başkaları tarafından artan bir biçimde, kendilerine hatta Tanrıya karşı kullanabilecekleri endişesiyle düzenli Hristiyan hayatına karşı potansiyel tehlike olarak algılanmaya başlamıştır. Diğerleri ise aynı anlayışı, kutsallık öğretilerinin fırkalar arası karakterinin, Metodizm'in öğretileri ve teşkilatına özel bir ayrıcalık kazandıracığı düşüncesiyle karşı çıkmışlardır. Bu tepkilere rağmen kutsallık düşüncesi, özellikle yenilikçi Dwight L. Moody'den sonra hızla yayıldı. Dwight L. Moody kendisi "ikinci kutsanmayı" hali hazırda tecrübe etmiş ve bir Plymouth Kardeşten, en etkili yenilik mesajının ilahi ceza tehdidi değil, bilâkis ilahi sevginin her yerde bulunması olduğunu öğrenmiş-

ti. Onun ve Pearsall Smith'in 1870 yıllarında İngiltere'de sürdürdükleri kampanyalar evangelist Hristiyanlığı daha olumlu ve daha hoş hale getirmiştir. Üstelik Moody'nin fikirleri Anglikan ve Özgür Kilise taraftarları arasında da destek bulunca, Keswick Konferansı toplanmış ama burada kutsallık öğretisinin daha değişik bir formu kabul edilmiştir. Bu yeni anlayışta insanın günahkar tabiatının ikinci kutsamayla birlikte derhal sökülüp atıldığı iddiasını devam ettirmek yerine, temizlenme sürecinin başlamış olduğuna dikkat çekilmiştir.

Mezhepçiliğin Temeli Olarak Kutsallık

Kutsallık düşüncesini benimsemiş vaizler (preachers) arasındaki farkların çoğalmas ve Amerika'daki Metodistler arasında ortaya çıkan muhtelif dernekleri dizginlemek için yapılan resmi teşebbüsler, kutsallık hareketi mensubu kimseler arasında bölünmelere yol açtı. Çoğunlukla, Gerçek Hristiyanlar Birliği adıyla atılan bu adım, çok kısa bir zaman içerisinde muhtelif ayrılıkçı özelliklerin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Ana kitleden kopan ilk gruplardan biri, 1880 yıllarında Daniel Warner'ın liderliğinde başlayan ve "Tanrı Kilisesi" (The Church of God, Anderson, Indiana) adıyla şöhret bulan harekettir. Geleneksel teşkilat biçimi reddedilmiş ve bu hareket içerisinde yer alan kimseler ana mezhebe bağlılıklarını devam ettirmemiştir. Onlara göre kardeşlik (fraternity), sadece Kutsal Ruh'un ortak dostluğuna dayanır. Ruhbanlık mekanizmasının böylesine köklü biçimde reddedilmesi, önemli sonuçlar doğurmuş; ve hareket hâlâ ökümenik olduğunu iddia etmesine rağmen zamanla sıradan bir mezhep hüviyetine bürünmüştür.

Resmi doktrini savunan bir Metodist'e göre kutsallık fikrine hayranlık duyan kimseler, oldukça duygusal, fanatik ve anarşiye meyyal idiler. Mücevherât, tütün, müzik aletleri ve süslü elbise giymeye karşı olan sert tavırlarıyla birlikte, bu özellikler onların, halihazırdaki dünyevî kültürün genel de-

ğerlerini benimsemiş Metodistlerle ilişkilerini sürdürmelerini de güçleştirmiştir. Öyle ki, ayrı toplantılar tertipleyen, kendi literatürünü yayınlayan, Ulusal Kutsallık Hareketinin daha sıkı üyeleri için bile, Metodizm'den ayrılmak kaçınılmaz hale gelmiştir. Sonuçta, pek çoğu kendilerinin bir mezhep (non-denominational) olmadığını iddia eden küçük küçük, birbirinden ayrı, bağımsız dernekler ve meclisler ortaya çıkmıştır.

Bu gruplardan çoğu zamanla derneğe (association) dönüşmüş ve misyonerlik çalışmalarını organize etme, literatürü dağıtma ve teolojik kurumlar ihdas etme gibi pratik amaçlar için yapılan ekonomik düzenlemeler de (the economies of scale), aynı şekilde çeşitli konulardaki birtakım süreçlerin olağanlaşması ve bürokratik yapılanmanın ortaya çıkması gibi sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bazen çok kısa amentüler/kredolar benimsenmiş; ve kutsallık fikrini savunan liderler, taraftarlarını telkinle tedavi hareketleri (faith-healing movements) ve İsa'nın ikinci zuhurunun heyecanlı bekleyicilerinden ayırma konusunda dikkatli davranmaya başlamışlardır. Onlar, bir yandan Kutsal Ruh'u ve kutsanma ihsanını beklerken, diğer taraftan uygulama konusundaki özgünlük ve özgürlüğü devam ettirmeye gayret etmişlerdir. Disiplin Kutsal Ruha bırakılmıştır. Örneğin, Los Angeles'teki Nasıralı Kilisesi'ne göre en önemli konu, şan ve şeref (the glory) semadan cemaat üzerine indirilmesi olarak görülmüştür (getting the glory down). Onlara göre insanlar, böyle bir şeyin gerçekleşmesi için vecd halinde bağırmalı; ve henüz kutsanmamış kimseler (unsanctified), "ikinci kutsanma ihsanını" elde edebilmek için Kutsal Ruh'un gücü altına girmelidir.

Eski bir Metodist rahip (minister) Dineas F. Bresee'nin "Nasıralı Kilisesi" olarak bilinen Los Angeles'taki cemaatı, 1907'de Amerikan Pentekostal Kiliseler Derneğiyle birleşmiş ve bundan sonra kendilerine "Nasıralı Pentekostal Kilisesi" adını vererek, söz konusu hareketin evangelik (İncilci) ve duygusal eğilimlerine daha fazla ağırlık verir hale gelmişlerdir. Taraflardan her biri, Pentekostların ve Nasıralı kilisesi

mensuplarının, en azından aynı derneğe bir kaç ay içerisinde katılmış olan Texas'taki kutsallık yanlısı kimseler kadar yüksek sesle bağırabildiklerini göstermeleri konusunda endişe duymuştur. Chicago'daki ilk toplantıda, hareketin bu coşkulu karakteri kendini gösterdi. Çünkü burada oturum başkanı, yaşanan tecrübelerin heyecanlı aktarımları, şarkılar ve sevinç çılgınlıkları nedeniyle sık sık kesintiye uğrayan toplantıda, üyeleri konuya döndürmek için tekrar tekrar uyarmak zorunda kalmıştır. Birleşmenin nihai temeli, talî konulardaki hürriyetin yanı sıra hayat ve kalb kutsallığı idi. Bu, onların, ikinci zuhura ve telkinle tedaviye böylesine gönülden bağlanmalarına ve sigarayı kötülemelerine neden olmuştur. (Alkol ise, her halükarda yasaklanmıştır.)

Bu yeni hareket, hiçbir zaman kutsallık fikrinin en aşırı ve en duygusal savunucuları arasındaki bir birlik olamamıştır. Ama o, cemaatlerinden çoğunun bağımsız tecrübesine rağmen, gözetim (superintendency) ile cemaatçılık karışımı bir anayasa benimseyerek organizasyon yönünden Metodizm'e benzemiştir. Kutsallık yanlısı daha radikal gruplar, özellikle genel merkezi Chicago'da bulunan Metropolitan Kilise Derneği (Metropolitan Church Association) ve Bayan Alma Kent White'ın Denver- Colorado'da tesis ettiği Ateş Kilisesi (The Pillar of Fire Church) giyim, süslenme hatta oldukça serbest ibadet formları konusunda bile katı uygulamalara yönelmiştir. Öyle ki, Metropolitan Kilise Birliği acil ihtiyaç dışındaki özel mülkiyeti bile yasaklamıştır.

Nasıralı Pentekost Kilisesi, hem bağımsız kutsalcı misyonları ve dernekleri bünyesine almaları hem de Amerika ve diğer ülkelerdeki evangelist faaliyetleri sayesinde hızla yayılmıştır. Onun Avrupa'daki en güçlü kalesi İngiltere'ydi. Bu da büyük oranda, 1915 yılında İskoçya Pentekost Kilisesi'ne bağlı bir düzineden fazla derneğin ona katılması sayesinde gerçekleşmiştir. Elbette bütün kutsallık taraftarı gruplar böyle bir birleşmeyi istemiyorlardı. ABD ve İngiltere'deki kutsallık taraftarı mezheplerden pek çoğu, çok az sayıda üye ile

varlıklarını devam ettirmiştir. Hareketin güçlü, mezhepler-üstü (non-denominational) karakteri, küçük bağımsız misyon ve kiliseler şeklinde özelliğini devam ettirmiş ve onun mezhep-öncesi gelişim safhası, tamamen ikincil fonksiyonları sürdüren hareketler içerisinde çok açık biçimde kendini göstermiştir. Böylece İman Misyonu (The Faith Mission), İskoçya ve İrlanda'nın kırsal bölgeleri ile İngiltere'nin bazı kesimlerinde geniş ölçüde faaliyetini sürdürmüştür. Aynı yeni bir kilise oluşturma amacı gütmeyen, dua, ihtida ve ikinci kutsanma için bir araya toplama gibi kutsalci teşkilatlara özgü tipik faaliyetleri devam ettirmiştir.

Nasıralı Pentekost Kilisesi, "ibadet, haz ve sevincin ifadesini içermelidir" şeklindeki güçlü iddialarının yanı sıra, ruh yönlendirmesine (spirit-leading), yücelik tecrübelerine ve ibadet hürriyetine büyük önem vermiştir. Bununla birlikte genelde Kutsallık hareketi, 20.yüzyıl başlarında, Pentekost hareketinin ilk dönemlerinde, ihtidacı gelenek içerisinde ortaya çıkan daha coşkulu gelişmelerden ayrılmıştır. Kutsallık taraftarı insanlar, ikinci kutsanmayı öğretiler. Ama bu kutsanmanın Kutsal Ruhun delaletiyle değil, ancak inananın bizzat kendi ifadelerinde görülebileceğini savunmuşlardır. Holiness ve Pentekostal hareketlerin her ikisi de aynı alt mezhep kategorisine mensup olsalar da, bu fark önemlidir. Çünkü o, daha üstün bir statü kazanan Nasıralı Pentekost Kilisesi'nin, kendi isminin başında yer alan "Pentekost" ifadesinin atılması için yeterli sebep olarak görülebilir. Nitekim İngiltere'de kutsallık (holiness) dernekleriyle daha gevşek bir ilişki içerisinde bulunan, örneğin, Pentekost Birliği (the Pentekostal League) bu nedenle ismini değiştirmiştir.

Değişik şekilleriyle kutsallık hareketi, muhtemelen Hristiyanlık tarihinin daha önceki, herhangi bir gelişmesinden daha fazla, kadınları ön plana çıkarmıştır. Bu gelişme herhangi bir kadının liderliği sebebiyle değil, aksine, oldukça yaygın bir eğilim nedeniyledir. Bayan Palmer'in haftalık kutsallık toplantılarının ilk günlerinden itibaren kadınlar, kut-

sallık birliklerinde önde gelen isimler olmuştur. Batı dünyasında, kadınların artarak ön plana çıktığı bir dönemde, yükselen ve güçlü seküler adetlere yön veren bir hareket için bu durum muhtemelen sürpriz değildi. Fakat o, hem haricî etkileri tasvip ettiği hem de bu yeni hareketin üzerinde durduğu hürriyet anlayışını benimsediği ve geleneksel Hristiyanlığın bu konudaki telkinlerini görmezlikten geldiği için, Hristiyanlık tarihinde kadınları, etkili görevlere kabul eden ilk gelişmedir.

Kurtuluş Ordusu (Salvation Army)

İngiltere’de, kısmen kutsallık fikirlerinin bir sonucu olarak, etkisi bütün dünyada hissedilen oldukça önemli bir mezhep zuhur etti. Bu, Yeni Bağlantı (New Connection) diye bilinen Metodist grubun daha önceki rahibi William Booth liderliğinde gelişen Kurtuluş Ordusu hareketiydi. 1860’lı yılların ortalarında Londra’nın doğu ucuna yerleşen Booth, burada yeni bir faaliyete başlayarak, bulduğu yeni metodlarla gecekondü bölgesinde yaşayanları kiliseye gitmeye iknaya çalıştı. O, dinde oldukça yeni hitap tarzlarını kullanabilen ilginç bir vaizdi. Kullandığı canlı teşbihler ve kurnaz taktikler, dönemin din adamlarının çoğunluğu tarafından tasvip edilmedi. Fakat o, çok fakir sınıflar arasında büyük başarı sağladı. 1878 yılında benimsediği Kurtuluş Ordusu ismi ve subaylar, albaylar ve generaller gibi değişik askerî rütbeler, kışla, mermi, eğitim, düşman ve benzeri diğer askerî terimler, çalışan sınıfların ilgisini çeken canlı (extended) ve renkli metaforlardı. Hareketin üye sayısı 1877’de 4000 iken, 1881 yılı itibariyle 72.000’i aşmıştı. General Booth, yönünü bir mezhep teşekkülüne çevirmişti. Sonuçta, Salvation Army tıpkı daha önceki Plymouth Kardeşler hareketindeki gibi, tamamen farklı ve İngiltere’de gelişen bir grup olmanın ötesinde, kutsallık gruplarıyla fazla ilişkili bir teşkilat haline geldi.

1870'lerde Salvation Army'yi kuran William Booth, bir araç üzerinde vaaz ederken görülüyor.

Salvation Army doğrudan doğruya kutsallık öğretileri ve vaizlerinin telkinleri sonucu ortaya çıkmadı; bunun yanı sıra o, dönemin aşırı evangelist heyecanını da kullandı. Gelenekçilik ve açık hava evangelizmi, bu hareketin taraftar toplamak için seçmiş olduğu yöntemlerdi. Yine Kutsal Ruh'un yardımının elde edilmesi, yeni Pentekost arayışı, kutsanma, tam ve mükemmel bir ihtida beklentisi onun temel ilkeleri arasındaydı. Ayrıca, komünyon ve vaftiz sakramentlerini reddederek, basit bir kutsallık toplantısı olmanın ötesinde, ayrılıkçı (sectarian) düşünceye daha fazla yaklaştı. Hiyerarşik yapısına rağmen, en azından görünüş itibariyle hareket kendini bütün insanların rahipliğine adanmıştı. Ve çok açık bir biçimde, ruhani olmayan bir teşkilat olarak kaldı.

General William Booth'un karizmasına kuvvetli bir inanç vardı. Hareketin liderliğinin önce oğluna, bilâhare ailesinden başka kimselere intikal etmesi de bu kalıtsal karizmanın bir

göstergesidir. General, hareketin mal varlığını ilk önce kendi üzerine aldı ve yine kendisinin, daha önceki Hıristiyan misyonunda bu maksatla ihdas ettiği komiteyi lağvetti. Tıpkı Wesley gibi, o da otokrat bir kişiliğe sahipti ve pek çok kimse onu izlemek için harekete katılmışlardı. İşçi sınıfı hareketleri, özellikle ihtidacı mezhepleri karakterize edenler gibi, güçlü duygusal eğilime sahip olanlar çok fazla güçlü otokratik lider istememişlerdir.

Kurtuluş ve Sosyal Refah

Salvationistler/Kurtuluş Ordusu hareketi, diğer kutsallık hareketlerine nazaran, daha güçlü bir toplumsal bağlılık (social commitment) anlayışına sahiptiler. Daha ilk günlerden itibaren Booth, insanların karınları aç, ayakları çıplak olduğu sürece, kurtuluşa ulaşmış ruhlar bulmanın kolay olmadığını söylemişti. Bu nedenle o, oldukça katı ruhani bir yol ile gecekonduarda yaşayan kimseleri kurtarmak istiyordu. Belki de ona göre din, zahiren sadece semavi kurtuluşu amaçlamış görünse bile, insanlara dünyevi anlamda saygınlık ve refah da sağlıyordu. Wesley dindarlardaki zenginlik (servet) tutkusunu, onların ruhani gelişimleri için bir tehlike görürken, Booth, muhtemelen ilk taraftarlarından çoğunun büyük şehirlerin onur kırıcı şartları içerisinde yaşıyor olması nedeniyle, sosyal hizmeti, ruhsal yeniden doğuş için yardımcı bir vasıta olarak kabul etti. Booth'un toplumdaki yoksullar ve toplum dışına itilmişler için yurtlar/barınaklar tesis edilmesine dair kampanyaları ve taraftarlarının muhtelif toplumsal hastalıklar için sosyal yasalar çıkarılması konusundaki çöşkülleri, onun maddî kurtuluş için dramatik planını yayınlamasıyla sonuçlandı ve bu plan, 1890'da *En Karanlık İngiltere ve Bu Durumdan Çıkış* adıyla bir kitap olarak yayınlandı. Booth'a göre çözüm, totaliter devlet tarafından inşa edilecek yerleşim alanlarıydı ve oldukça katı bir puritanik disiplin ve ahlaki çalışma, herkesin, özellikle de en aciz durumdaki kimselerin sosyal durumlarını düzeltebilecekti. Bununla birlikte,

aktif bir evangelizm çabası da onların kurtuluşa ulaşmalarında yardımcı olabilirdi.

Booth'un planı oldukça iddialıydı, fakat ihtilalci nitelikte değildi. Ayrıca bu plan, genel anlamda binyılcı bir rüya da değildi. Çünkü o, ne mevcut sosyal sistemin yıkılmasını savunuyor ne de kendi planının uygulanabileceği bir ortamı hazırlamak için İsa'nın zuhurunu bekliyordu. O, daha ziyade ıslahatçılık ve misyonerlik gayretleriyle gerçekleştirilebilecek bir projeydi. Booth, sosyalizmi reddetmesinin yanı sıra, bazı Hristiyan mezheplerinin binyıl öncesi zuhuru (pre-millennialist adventism) dinin temel akidesi olarak görmelerine de karşı çıkıyordu. Gerçekte Salvation Army, binyıl öncesinden ziyade binyıl sonrasının mezhebi olmaya daha yakındı. (Yani onlar, İsa'nın bin yıllık bir barış ve huzur ortamından sonra yeryüzüne döneceğini değil, bilakis onun böyle bir devri açmak için geleceğine inanıyorlardı.) Ancak bu ihtidacı mezhepler için alışılmış bir durum değildi. Çünkü onlardan hiçbirisi, kutsal metinlerde yer alan İsa'nın dönüşünü vadeden ifadeleri değişik şekillerde yorumlamalarına rağmen, İsa'nın zuhurunu temel ilgi konusu olarak görmemiştir.

Salvation Army (Kurtuluş Ordusu), insanları hem sosyal hem de ruhani bakımdan kurtarma konusunda gösterdiği sürekli çabalarla her zaman göze çarpmıştır. Salvationist kadınlar barlarda, gece kulüplerinde daha doğrusu alkolün satıldığı her yerde, bu mezhebin gazetesi *Savaş Çığlığını* (*The War Cry*) satarlar. Hareket, alkol aleyhtarı katı tutumunu hiçbir zaman yumuşatmamıştır. Kurtuluş Ordusunun, özellikle ilk zamanlarda icra ettiği daha dramatik, belki de Hristiyan mezhepleri arasında hiç benzeri bulunmayan gayreti, bilhassa Batı dünyasının metropoliten şehirlerinde ortaya çıkan, yoğun beyaz köle ticaretinden, genç kızları kurtarmak yolundaki çabalarıdır. Bu yöndeki çalışmalar çok önceden başlamasına rağmen özellikle Generalin oğlu ve ordunun komutanı Bramvell Booth döneminde çok yaygınlaşmıştır. O, Londra'nın önemli gazetelelerinden *Pall Mall* editörü ve hareketin destekçisi William T.Ste-

ad'ı, kamuoyuna kızların kaçırılma ve fahişeliğe zorlanma yöntemleriyle ilgili ayrıntılı bilgi sunmaya ikna etti. Stead, seks trafiğinin ne kadar kolay olduğunu göstermek için, genç bir kızın ele geçirilmesi ve Fransa'ya gönderilmesini planını başarıyla organize etti. Onun bu teşebbüsünde, ardında, Salvation Army vardı; olayın ardından hareketin yöneticileri, yüzbinlerce kişi imzalı dilekçeleri Parlamento'ya sunarak, yasalar da gerekli değişikliklerin yapılması için başvuruda bulundular. (Sonuçta, istenen yasa çıktı, hatta Stead, bu yasa gereğince, yaptığı işten ötürü suçlu bulundu ve hapse atıldı.)

Bazı mezhepler zaman zaman kötü telakki edilen yasalar (legislation) konusunda kamuoyu oluşturmak için gayret göstermiş olsalar bile, bu tür faaliyetler dinî gruplar arasında çok yaygın değildi. Taraftar toplamak için sık sık yenilikçi (revival) teknikler kullanan ihtidacı mezhepler, elbette halkı etkilemeye diğer mezheplerden daha fazla eğilim gösteriyordu. Gösteriler, yürüyüşler ve değişik ikna yöntemleri kullanılan malzemelerden sadece bir kaçıydı. Böyle bile olsa, onlar açık dinsel amaçlar dışında fazla kullanılmamıştır. Salvation Army, kendini sürekli sosyal hizmet ve refaha adanmasıyla bu gruptaki mezhepler içerisinde ayrı bir yere sahiptir.

Salvation Army hızlı biçimde, İngilizce konuşan ülkelere, hatta bunların ötesine yayılmıştır. Prusya'da, mezhep hareketlerine karşı hoşgörüsüyle ünlü Württemberg bile, şiddetli polis tahkikatına maruz kalmıştır. Fransa'da hareketi, Booth'un kızı Catherine yönetmiştir. İsviçre'de ise, öfkeli kalabalıklar Catherine Booth tarafından organize edilen ilk mitinglere saldırmış; 1883 yılında Cenevre ve Neuchatel kantonlarında hareket yasaklanmıştır. Öyle ki buralarda, hareket ait üniformanın giyilmesi bile suç kabul edilmiştir. Düşmanlık, kısmen hareket içinde kadınların ön planda tutulmasından kaynaklanmıştır. Diğer taraftan Amerikalılar, oldukça çeşitli mezhep ve ıslahatçı görüşlerle çok uzun zamandan beri aşına olmalarına rağmen, hareket orada da düşmanlıkla karşılanmıştır.

İlk İhtidacı Mezheplerin Sosyal Etkisi

Aralarındaki farklılıklara rağmen, Müridler (Disciples) gibi ihtidacı mezhepler ile en büyükleri Salvationistler olan Nasıralı Kilisesine bağlı değişik gruplar arasındaki ortak nokta, her iki grubun da Hristiyanlığa bağlılığın temeli olarak hızlı (ani) ihtidaya dayanmalarıdır. Söz konusu mezheplerin akide sistemleri fazla ayrıntılı değildir, dinî törenleri de azdır. Ayinlerin icra edildiği mekanlara hiçbir kutsallık atfedilmez. Kurtuluş, kolaylıkla elde edilebilir; herkes her yerde kurtuluşa erebilir. Bu mezheplerin bilhassa aşağı sınıflardan kadınları gruplarına kabul etme hatta buna teşvik etme biçimleri de özellikle önemlidir. Bu sadece yarı-karizmatik bir kadın liderin tesadüfi olarak ortaya çıkışına bağlı bir olay değildir. Burada kadınlar, benzeri başka sosyal sınıflara göre, daha kolay ve daha fazla eşit şartlarda tam üye konumuna yükseldiler. Yoğun duygusallık, öznellik ve onların resmi eğitim sistemine karşı çıkmaları, kadınların daha büyük oranda, bu gruplara katılımını kolaylaştırmıştı. İnsanların sosyal statülerini bıraktığı ve herkesin eşit bir statüde olduğu dini toplantılar, genellikle yeni ihtida edenlerin, kanda yıkanmış olmak veya yeniden doğmuş olmak gibi radikal kararları aldıkları yerlerdi. Böyle durumlardaki coşku, renklilik ve heyecan Batı dünyasının en fakir ve çok az eğitim görmüş bireyleri için çok ilgi çekiciydi. Burada sözü edilen mezhepler de taraftarlarını, genellikle bunlar arasından seçmişlerdir. Kitle iletişiminin gelişmesi, detaylı ve tahrik edici eğlence vasıtalarının artışı, mezheplerin yöntemlerindeki popüleriteyi baltalamıştır. Fakat bazı çağdaş ihtidacı mezhepler, toplumun en az ayrıcalıklı bölümlerinde yer alan kimselere cazip gelecek daha başka özelliklere de sahiptirler.

Pentekostal Hareketler

İhtidacı Mezhepler ve Coşkulu İfadeler

İhtidacı hareketler, gerçek Hıristiyanlık için kutsal metinlere dönülmesi gerektiğini düşünmeleri ve bu konuda gayret sarf etmelerinden dolayı Protestanlığın evangelist akımlarıyla doğrudan bir ilişki içerisindeyler. Misyonları, Hıristiyanlığın kayb olduğu iddia edilen unsurlarını yeniden gün yüzüne çıkarmak olduğu için, gerçek iman doğru ölçütü olarak, “kalbî tecrübe” deneyimine önem vermişler, ruhban sınıfı dışındaki heyecanlı bütün Hıristiyanlara saygı göstermiş ve kucak açmışlardır. Ancak onların bu tutumu, ruhban sınıfı tarafından kendi rolleri ve fonksiyonlarına bir meydan okuma olarak görülmüştür. Ani kutsanma tecrübesiyle ilgili özel iddiaları ve Kutsal Ruh vaftizine önem vermeleriyle diğer Hıristiyanlar ile aralarındaki farklılıklar biraz daha artmıştır. Zaten Kiliselerin, modern toplumun seküler tarzlarına adapte oluşuyla, aynı gelenek içerisindeki eski ve yeni kiliseler arasında bile derin bölünmeler meydana gelmişti. Sosyal hayatta geleneksel kurallara uyulması konusunda artan talepler ve kolay duygusal ifadeler aleyhinde çoğalan yasaklar gibi medeniyetin gelişmesine işaret eden bütün gelişmeler, Wesley veya McGee kardeşleri, bugünün Anglikan veya Presbiteryan kiliselerinde, aşağı sı-

nıflar arasında bile, kendi dönemlerinden daha az saygıdeğer kılınmıştır. Dinî uygulamalar daha kuralcı bir duruma gelip bireysel özgünlük ortadan kalkınca, duygusal karakterli hareketlerin, yani, ortaya çıkan ihtidacı mezheplerin hızlı bir biçimde cazibelerini yitirdikleri görüldü. Bugün için Hristiyanlığın “kalbî din” mesajının restore edilmesine daha fazla ihtiyaç olduğu düşünüldüğünden, söz konusu mezhepler, kendi misyonlarının daha da yoğunlaştığını düşünmektedirler.

İlk Metodist toplantılarındaki heyecan, 18. asır işçilerinin rahat mizaçlarının normal bir tezahürüydü. Salvationistlerin ilk dönemdeki gösteriş merakı da ihtidacı mezheplerin yeni, gösterişli, hızlı biçimde organize olan ve oldukça iyi donanımlı toplu eğlence usullerine karşı tepkinin bir parçasıydı. Nitekim General Booth, müzik salonlarında söylenen şarkıları ilâhi olarak kabul etmelerini şöyle savunuyordu: “Bütün bu güzel nağmelere, niçin Şeytan sahip olsun?” Ancak 19. asrın sonlarına doğru duygusal din, insanların gerçeği yakalamadaki taşkınlıklarını mazur gösterme çabalarını bırakıp daha ziyade kendi anlayışını meşrulaştırmaya yöneldi. Meşrulaştırma genellikle coşkuların yoğun dinsel ifadelerini bizzat Tanrıya dayandırma şeklinde oldu. Zira üç şahıs biçiminde farklılaşmış Hristiyan Tanrısı, bütün bölümlerini kendisinin oynadığı bir dram olan bu dünyada, diyalog veya üç boyutlu faaliyet göstermek suretiyle onun devamında her zaman avantaja sahip olmuştur. Özellikle Kutsal Ruh, bir etki şeklinde insanlar arasına yayılabilme kapasitesine sahip Tanrılık formu olarak, çağdaş insanın yüz yüze geldiğini iddia ettiği Tanrı’nın yegane form olarak, dinî hayattaki belirli düşünce ve ilhamları haklı göstermek için her zaman bulunmuştur.

Duygusalılık ve Doktrinel Meşrûiyet

İhtidacı mezhepler yirminci yüzyılın başlarında aniden yeni bir ivme kazandı; bu gelişme kısmen dinî hayattaki heyecanın yeni biçimlerine ve onun haklı gösterilebildiği kutsal

metin yorum tarzlarına atfedilebilir. Wesley'in, özellikle ABD'deki, kutsallık geleneği içinde yer alan yeni ihtidacı gruplardaki günlerinden beri zaten hiçbir boşluk olmadığı için, bu mezheplerdeki yeni dalganın hızlı ve dramatik başarısı genellikle, bunu yeniden keşfeden söylem biçimiyle ve onu izah etmek, savunmak veya kutsamak için başvurulabilecek kutsal metin ifadeleriyle ilgili görülmüştür. Bu dönemde ortaya çıkan bu ihtidacı mezheplerin en önemlisi Pentekostalistlerdi.

Muhtelif Pentekostalist mezheplerin belirli öğretileri, söz konusu hareket ilk ortaya çıktığında, henüz tam anlamıyla teşekkül etmemişti. O anda mevcut olan, daha ziyade Kutsal Ruhun ilhamıyla gerçekleşen tecrübelerin kutsayıcılığının vurgulanması ve muhtelif toplantılarda bir kısım mühtedilerin ikinci kutsanmayı beklediği ve hayli heyecanlı oldukları bir anda "hiç bilmedikleri dillerde" haykırmaya başlamalarıydı. Bu haykırışlardan bazısı, ritmik birkaç sözden ibaret olabiliyordu. Fakat bu bile, Kutsal Ruh'un yeniden ineceği ve insanı vaftiz edeceği konusunda yeni beklentilerin oluşması için yeterliydi.

Pentekostalistler fundamentalisttir; ve kutsal metinlerin lafzi bakımdan hatasız olduğunu savunur. 19. asırda ortodoks evangelik Protestanlığın bir parçası olan, binyıl öncesi adventist fikirleri (pre-millennial adventist ideas) de kabul etmelerine rağmen, pentekostal unsuru haklı göstermek için Teslis ve eskatoloji anlayışları itibariyle genelde evangelik Protestan görüşünü aynen kabul ederler. Pek çok Pentekostalist, kutsalcı gruplardan gelmiş; kurtuluşa erişme ve kutsanma süreçleri konusunda ihtidacı gruplarla aynı görüşü paylaşmıştır. Bu konuda ihtidacıların görüşlerine ilâve edilen şey, onların, St. Paul tarafından Korinthoslulara I. Mektupta tasvir edilen Kutsal Ruh inayetlerinin modern çağda da devam ettiğine kesin olarak inanmaları ve ihtida eden mü'minin, Kutsal Ruh'un karizmatik tezahürleri bulunan vaftiziyle işaret edileceğine dair inançlarıydı. İnayetlere ve Kutsal Ruh

vaftizini gösteren işaretlere ağırlık vermeleri itibariyle Pentekostal mezhepler, kutsalcı hareketlerden ayrılırlar. Zira kutsalcı hareketlerde açık bir karizma beklenmemiş; özellikle geri kalmış bölgelerde, acılı veya sıkıntılı oldukları dönemlerinde, üzüntü veya sevinçten taraftarların kendilerini yerlere atıp yuvarlanmaya eğilimli olmalarından ötürü, “Kutsal Taklacılar” diye bilinen kimselerin toplantılarında söz konusu olan bağırma ve “hallelujah” çığlıkları ile yine pek çok toplantıda sıkca rastlanan inleme ve ağlamalara rağmen, bütün bunlar, Kutsal Ruh’a atfedilmemiş; aksine, kurtulmuş ve kutsanmış kimselerin sıradan duygusal ifadeleri olarak telakki edilmiştir.

Önceden hiç bilinmeyen çeşitli dillerde konuşma tecrübesi, Kutsal Ruh’un sıkca karşılaşılan inayetlerinden biridir. Bu tür olaylar, tarihteki yenilik hareketlerinde hep söz konusudur. Fakat bu olayların, ibadetin sürekli bir özelliği olarak kilise hayatının düzenli yapısına uydurulması, ilk defa çağdaş Pentekostalizm’le mümkün olmuştur. Böylece deruni tecrübe, zahiri tezahürleriyle de teyit edilmiş olmaktadır. İşte, Pentekostalistlerin ilk Kutsal Ruh vaftizinde ve O’na atfedilen inayetlerde beklediği, büyük oranda böyle işaretlerdir. Söz konusu ihsanların gösterilmesiyle ilgili düzenlemeler, daha yerleşik Pentekostal mezheplerde tedricen kurumsallaşmış; böyle ifadelerin bir kilise hizmetindeki tekrar ediş nispetine dair St.Paul’ün düzenlemeleri, düzenin uygun biçimi olarak kabul edilmiştir. Pentekostalistler, inayetler bireylere verilmiş olsalar bile, bunlar da cemaatin yararının güdüldüğüne inanırlar. Bireyler, özel olarak Kutsal Ruh ile söyleşebilmelerine rağmen, diller ve yorumlama inayeti kilise (cemaat) içindir. Kutsal Ruh’un ihsanıyla gerçekleşen farklı dillerdeki mesajların, Kutsal Kitap’la hiçbir zaman çatışamayacağı yerleşik bir inanç haline gelmiştir. Onlar, *Joel* ve *James* kitaplarında zikredilen “son yağmurun” bir işareti ve İsa’nın ikinci zuhurunun delilidir. Zuhur fikri, Pentekost toplantılarında genellikle kurtuluşun aciliyetini ve bu devrenin sona ermesinden önce Ruh’un tam takdisini tecrübe etme ihtiyacını vurgu-

lamak için kullanılır. Bundan başka Pentekostalistler, genel olarak fundamentalist Hıristiyanların düşündükleri gibi, kurtuluşun, ruhun semaya yükselmesiyle gerçekleşeceğine inanırlar.

Pentekostalistler, kutsanma teorisinin kutsalıcı hareketçe (The Holiness Movement) geliştirildiğine, yani, kutsanmanın hemen günahsız bir hareket anlamına gelmediğine inanırlar. Günah bu mezheplerin temel ilgi konusu olmasına rağmen, özellikle ihtidaya yol açan faaliyetlerde, üzerinde durulan nokta, günahın soyut anlamda teolojik bir kategori, günahkârlığın ise, kötü bir davranış değil, insanın bir niteliği oluşudur.

Pentekostalistler genelde doktrine fazla ilgi göstermez. Onları daha ziyade, cemaatle yapılan coşkulu ibadetlere ağırlık veren bir dindir. Böyle ibadetlerle yaratılan yoğun heyecan, Kutsal Ruh'un aksiyonuna atfedilir. Pentekostal hareketlerde genellikle sadece ruhban sınıfı, doktrini bilir. Ruhani olmayan kimseler akideden habersiz olsalar da, akide Pentekostalizm'de büyük önem arz eder; çünkü Pentekostalist fenomeni kutsal metinlere dayandıran ve ona ait uygulamaların diğer kiliselerden ayrılmasını haklı gösteren doktrindir.

Pentekostalizmin Zuhuru

Pentekostal fenomenin yeniden yorumlanması, Pentekostal mezheplerin gelişmesinde, fenomenin bizatihi kendisinden daha önemli olmuştur. Kutsallık hareketi, bazı din adamlarını, Kutsal Ruh vaftizinin kutsal literatür açısından değeriyle ilgili tartışmaları yeniden gözden geçirmeye sevk etti; ve Charles F. Parham'ın önderliğindeki bazı Evangelistler, 1900 yıllarında Kansas-Topeka'da henüz kurulmuş Bethel İncil Kolejinde, değişik dillerde konuşmanın, Kutsal Kitabın onayladığı Kutsal Ruh deneyiminin bir delili olarak kabul edilebileceği sonucuna ulaştılar. Bu öğrencilerden bazıları, hiç öğrenmedikleri dilleri Kutsal Ruh'un gücüyle konuşabildikleri iddialarını ortaya attı; diğerleri de bunları gerçek li-

sanlar olarak tanıdı. İşte bu başlangıçtan, hızla yayılan bir hareket ortaya çıktı.

Başlangıçta, karizma (charismata), belirli bir hayat tarzı ortaya koymamış, sadece yenilikçi toplantılarda kendini göstermişti. Öyle ki, bu toplantılarda pek çok ihtida ve tedavi gerçekleşmişti. Vizyonlar, rehberlik mesajları ve kutsal metnin şüpheli yorumları da bu tezahürlerde zuhur etmişti. Yenilik fikri Houston-Teksas'a yayıldı; ve kutsalcı vâiz W.J. Seymour'un "Kutsal Ruh Vaftizi değişik dillerde konuşmayla tasdik edilmelidir" düşüncesini ortaya attığı Los Angeles'a kadar genişledi. Bir çok kimse için Pentekostalizm, kutsallıkla ilgili fikirlerin mantıkî bir sonucu, inancın gerçek eyleme, heyecana, doğaüstü bir güce dönüşmesi ve Kutsal Ruh'un gücünün, ruhani hayat yaşanarak ortaya çıkarılmasına nazaran daha kolay ve daha doğrudan tezahürünün temin edilmesi olarak görüldü. Karizma (charismata), dini yeniden etkili hale koydu. Aynı zamanda yeni öğretiler de, yenilik coşkusunun tamamen saygıdeğer ve günlük bir tecrübe şeklinde devam etmesinin gerekçelerini ortaya koydu. İhtida anlık ve sürekli bir olaydı; ikinci kutsanma da başka bir olaydı. Hatta Kutsal Ruh vaftizi de böyleydi. Ruhsal gelişmenin, bu birbirini izleyen ufuklarının ötesinde, şimdi, Kutsal Ruh'un ihsanlarını sürekli kullanma gücünün sınırsız alanı açıldı. Bu nedenle pentekostal gruplar, kendilerinin devam eden duygusal durumlarını haklı gösterebildiler. Kutsallık hareketi taraftarı pek çok kimse, Pentekostalizm'in, Hristiyan kiliseleri dışından mühtedi kazanma konusunda diğer bütün kutsallık öğretilerinden daha etkili olduğuna inanır.

Pentekostalizm'in etkileri, bazen ruhani aydınlıktan öte daha duygusal bir sıcaklık ortaya çıkarma şeklindeydi. Bu nedenle, ilk taraftarları arasında bir çok aşırılık ve sapmalar vuku bulmuştur. Toplantılardaki gücün anlamı, fakir, terk edilmiş, cahil ve güçsüzlere kefâret sağlayan doğrudan tecrübeydi. Böyle bir kudret, gerçek güç diye isimlendirilmiş; ve doğaüstü kaynağı nedeniyle, zenginlik ve dünyevi güçten

daha büyük kabul edilmişti. Toplantılar ilâhi gücün tezahürleri olarak görülüyordu. Bireyler dua ettiklerinde ve kendilerini ispatlama veya ifade etme konusunda iç zorlamalara yenik düştüklerinde, o gücün iletişimini hissedebilirlerdi.

Amerikan kentleri bu dönemde, çok hızlı bir gelişme içerisinde idiler. Bu şehirler kırsal bölgelerden veya Avrupa'dan gelmiş, çoğunluğu para kazanmak ve sosyal statüsünü yükseltmek amacını taşıyan göçmenlerle doluydu. Göç psikolojisi, elbette Amerikan hayat tarzı ve karakteri üzerinde derin tesir bırakmıştı. Amerika bir fırsatlar ülkesi olarak sunulmuş ve sosyal hareketlilik fikri, Amerikan sosyal ahlak anlayışında vazgeçilemez unsur haline gelmişti. Sosyal statünün gelişmesi efsânesi, gerçekte var olmasına rağmen her zaman olduğundan daha büyük farz edilmişti. Pek çok insan hayal kırıklığına uğramış ve dünyevi ümitleri birbiri ardına yıkılmıştı. Kentler, yeni fırsatların elde edilebildiği, güvenli ve rahat yaşam koşullarının sağlanabildiği yerler olmasının yanı sıra aynı zamanda yok olmuş umutların mekanlarıydı.

Belki de ümit edilen servet ve huzurun elde edilmesi konusunda yaşanan hayal kırıklığından daha da kötüsü, kentlerdeki insanların pek çoğunun, geldiği kırsal toplumların yakın ve sıcak ilişkilerini kaybetmesiydi. Şehirler, özellikleri itibariyle şahsiyeti olmayan mekanlardı; insanlar hareket halindeydi; ilişkiler sık ve topyekün kişilik özelliklerinden ziyade icra edilen rollere göre belirlenmişti. Hayatın kurallı yapısı bozulmuştu. Farklı kültürel ortamlardan gelen kimseler, karmaşık yeni şartlarda hayatlarını sürdürmeye çalışıyordu ve normal davranış konusundaki beklentiler ortadan kalkmıştı. Genel kabul gören hiçbir âdet ve gelenek yoktu; yine örnek alınacak veya taklit edilebilecek asil ve aristokrat bir sınıf da mevcut değildi. Dahası, kendi değerlerini diğer insanlara ulaştırmak ve kabul ettirmek için çalışan, belirli örf ve adetleri olan hiç bir yerleşik orta sınıf da kalmamıştı. Değişik türleriyle cinayetler artmış; üstelik sömürü, asalaklık ve siyasî istismar için yeni fırsatlar ortaya çıkınca, cinayetler de

yeni biçimler alıyordu. Amerikan şehirleri bu özellikleriyle, sosyal normların tamamen birbirine karıştığı yerler haline gelmişti. İşte Pentekostalizm böyle bir ortamda filizlendi.

Göçmenler oldukça önemli başka bir özellik daha sergiliyor ki bu, adı geçen yeni hareketin hızlı yaş ilışı açısından önemliydi. Onların çoğu Amerika'da uzun süredir oturmuyordu ve pek çokları için İngilizce yeni ve yabancı bir lisandı. Yabancı bir dilde konuşma şok edici, (traumatic) zor bir tecrübeydi; ve pek çok ilk nesil Amerikalı, Amerikan toplumuna katılmaları yolundaki en önemli engelin lisan eksiklikleri olduğunu biliyordu. Özellikle etnik yapıya dayalı kolonilerin oluştuğu Doğu kıyılarındaki şehirlerde yaşayan göçmenler için, en azından kolaylıkla anlaşabilecekleri bir topluluk vardı. Batı bölgelerdeki şehirlerde ise, böyle bir imkan neredeyse yoktu. Hatta birinci nesilden Amerikalı olmayan, kırsal kesimden gelen göçmenler bile, şehir yaşamındaki hızlı ve sürekli değişmeyi endişe verici buluyordu. Onlar bile, kelimelere her gün yeni anlamlar yükleyen ve meramlarını sürekli değişen bir dil ile ifade eder hale gelen bir toplumda, zayıf konuşma yetenekleri yüzünden sıkıntı duyar hale geldiler. Dolayısıyla güç vadeden, özellikle de tabiat üstü konuşma yeteneği kazandırarak eşsiz bir güç vadeden bir hareket, sadece problemleri ve bunların çözümlerini temsil etmiş olsa bile, şehirde yaşayan birinci nesil göçmenlere çok uygundu. Hem özel vurgu noktası, -ki dil ihsanı, her zaman diğer ruhani ihsanlardan daha fazla rağbet görmüş ve bu yüzden hareket bir "dil hareketi" olarak bilinmiştir- hem de duyguların serbestçe ifade edilmesini desteklemesi nedeniyle Pentekostalizm, pek çok Amerikalının sorunlarına cevap verir nitelikteydi.

Pentekostal akide, başka türlü ifadesi pek mümkün olmayan yoğun duyguların ifadesini rahatlatmış. Toplantılar, sosyal çevrenin baskıcı, biktırıcı hatta şaşırtıcı havasından kurtarıyor; gerçek bir rahatlık sağlıyordu. Bu tecrübeler insanlarda, ağlamaktan ve haykırmaktan kaçınarak Tanrı'ya yönelme is-

teği uyandırdı. Zaten dinler, çoğunlukla ihtiyaçları meşrulaştırıcı ve insanları teselli edici rol oynarlar. Teselliden yeni şartlara adapte olma ve dünyaya karşı tavırda yeni bir eğilim zuhur edebilir. Dinler aynı zamanda, dinî ibadetler sayesinde insanların günlük deneyimlerini kutsarlar. Nitekim ilkel dinler çoğunlukla bir kabilenin topyekün günlük faaliyetlerini, özellikle bereket törenlerinde yeniden dile getirirler. Tıpkı bunun gibi, Pentekostalizm de taraftarlarından bir çoğunun günlük hayattaki sıkıntılarını, yeniden akla getirmiştir. O, bunu korkulu (dismay) söylemlerine anlam verebilmek için ilâveten Tanrı'ya yalvarmalarını sağlayarak yapmıştır. Takdir etme, lanetleme veya mükafat verme konusunda bir kriter sağlamış; böylece, bastırılmış ve yasaklanmış duyguları zararsız ve memnuniyet verici eylemlere dönüştürmeyi başarmıştır. Hepsinden önemlisi, Pentekostalizm, diğer mezheplerin yaptıkları fonksiyonları burada yerine getirmenin ötesinde, sıkıntılı insanları, evangelik yorumları kendi durumlarına uygunluğu ve kabul edebilirliğini onaylayabileceği sıcak bir sosyal ortamda bir araya getirmiş; ortak inançlar ve özellikle de ortak eylemler sayesinde onların birbirine güvenini yeniden sağlamıştır. Böylece mezhep, gönüllü bağlılığa dayanan vekil cemaat (*surrogate community*) haline gelmiş; ve kurtuluşu sevgi topluluğu içinde arayanları bir araya toplamıştır.

Başka mezhepler de aynı şekilde cemaat hayatı temin edebilirlerdi; fakat pek çok kimse için, sadece Pentekostalizm'in yoğunluğu ve söylemi, kendi koşullarına tam anlamıyla uygundu; zira onun hem talepleri az hem de verdiği haz ve mutluluk hemendi. Onlar, ne sadece kutsal metinleri araştırmaya önem veren içe dönük gruptaki gibi kendi köşesine çekilmiş kimselerdi ne de *manipulasyonist* (yönlendirici) mezheplerin ayrıntılı kuramsal açıklamaları ve metafizik argümanlarını kabul edebilecek derecede eğitim görmüşlerdi. Onların ihtiyaç duydukları din, grup-merkezli olmalıydı. Çünkü onlar, her şeyden önce, toplumsal desteğe ve kendi duygusal problemlerini ifade edebilecekleri bir sosyal çevreye ih-

tiyaç duyuyordu. Pentekostalizm, duygusallığı ifade imkanı veren, kutsayan ve ifade edici bir imanın tam tezahürüydü. O aynı zamanda rahatlık da sağladı.

Bununla birlikte, Pentekostalizmi bir grup-tedavi yöntemi olarak algılamak, ona haksızlık olurdu. Pentekostalizm, Evangelik (İncilci) geleneğin bir parçasıydı; dolayısıyla burada da insan, İsa aracılığıyla kurtuluşa ihtiyaç duyan ve buna ilaveten, Kutsal Ruh'un ekstra inayetine de gereksinim gösteren bir günahkardır. Hareketin ilk ortaya çıktığı dönemde, Kutsal Ruh takdisine önem verilmesine rağmen, Pentekostalistler ihtida üzerindeki ısrarlarını hiç bir zaman terk etmemiştir. Gerçekte ihtida, kurtuluşun en önemli ögesi idi. İlk coşkulu günlerinde "Ruh'un meyvesi"ne çok az önem atfedilmesine ve iyi davranış ikinci derecede kalmasına rağmen, Pentekostalizm, mensuplarına belirli standartlar önermiştir. Böylece o, taraftarlarını belirli biçimde sosyalleştirmeyi hedeflemiştir. Onun üzerinde durduğu nokta, taraftarlarına güçlü değerler ve kurallar bütünü sunmada oldukça başarılı olan ve çok çeşitlilik gösteren diğer bazı kutsalcı/ruhani hareketlere göre fazla doğrudan değildi. Pentekostalistler, evangelik Protestanlığın hakim, biraz da idealize edilmiş, değerlerini sunmuştu, ve bunlar, sanayi toplumunun gelişmesinde önemli değerlerdi.

Duygusal tatmin için mezhebe giren ve resmi ahlâk kurallarına fazla aşinalığı olmayan mühtediler, zamanla çağdaş Batıdaki ideal ahlâki kimseye -genellikle sıkı kurallar ve tabular olarak- uygun biçimleri öğrendiler. Böyle bir uyum süreci, ancak üyelerin ilk plandaki duygusal ihtiyaçlarının karşılanmasından sonra başlayabilirdi. Ancak bundan sonra onlara, daha düzenli ve disiplinli bir hayat tarzı öneriliyordu. Bilinçli bir niyet olmaksızın, Pentekostal mezheplerde yapılan işte buydu. Onlar, Kutsal Ruh'un toplantılarında faaliyetini tedrici bir biçimde düzenlemişti: Nitekim düzensizlik azaltılmış ve gittikçe artan bir düzen, intizam empoze edilmişti. Ayrıca ihsanların nasıl ve ne zaman tezahür edeceği

konusunda kurallar belirlenmişti. Karizmayı (charismata) kurumsallaştıran bu süreç, daha kalıcı devlet sistemleri ve daha kompoze (sedate) grup faaliyet formlarının tesisiyle birlikte ortadan kalktı.

Pentekostalizmin Yayılışı

Pek çok yorumcu, yabancı göçmenlerden önemli bir kısmının Pentekostal gruplara katıldığına, ama sayıları onlardan oldukça fazla olan, kırsal bölgelerden şehre gelen göçmenlerin de onlara katıldığına işaret etti. Pentekostalizm aynı zamanda ABD ve West Indies'te yaşayan Zenciler (Negroes) arasında kök saldı ve 1950'lerdeki büyük göçten sonra ortaya çıkan İngiltere'deki West Indies mezhepleri, büyük oranda Pentekostalitti. Pentekostalizm'in dünyanın pek çok bölgesine, özellikle de Latin Amerika'ya yayılması şehirleşme süreciyle çok yakından ilişkilidir.

Pentekostalizm'in özellikle dramatik ilk yayılış dönemlerinde, Kutsal Ruh'un ihsanıyla elde edilebilecek güç konusundaki beklentiler oldukça abartıldı. Coşkunun (enthusiasm) kendine has tehlikeleri vardı. Nitekim bir kısım kimseler, günlük işlerinde doğrudan ve şahsen rehberlik edecek mesajlar (ilhamlar) bekliyordu. Diğerleri ise, dil ihsanının başka bölgelere giderek Pentekostalist teoriyi yaymak için verildiğini düşünüyordu. Ruhani seçkinlik unsurları yok değildi: nitekim Kutsal Ruh vaftizi olan bir kısım kimseler, kendilerini diğerlerinden daha üstün görmeye ve bunu topluluk içinde yerleştirmeye çalışıyorlardı. Aynı şekilde yorumlama ihsanı ve ruhların ayırtilmesi ihsanları da zaman zaman üyeler arasındaki kavgalarda doğaüstü haklı gösterme vasıtası olarak kullanıldı. Kutsal Ruh'un ilhamı teorisi ise, toplanılarda her türlü davranışı meşru gösterme ve herhangi bir sistemin empoze edilmesine karşı koymak için kullanılmaya başladı. Pentekostal toplulukların liderleri -ki onlardan bazıları pastör, diğer kısmı da din adamı olmayan sıradan lider-

lerdi-, cemaat üzerinde otorite kurmada veya kendi rollerini meşrulaştırmada zorluk çekiyorlardı. Liderler, karizma dağıldığı için, Kutsal Ruh'un lütfuna mazhar olmuş başka kimselerden daha fazla bir otorite iddia edemiyorlardı.

Bütün bu güçlükler ancak yavaş yavaş aşılabildi. Otoriter bir liderliğin oluşturulması ve Kutsal Ruh'un faaliyetinin düzenlenmesi- ki onlar, Kutsal Ruh özleminden vazgeçmek-sizin, her zaman yeni birşeyler eklemeye isteklidirler-, Pentekostal mezhepler içerisindeki ilk bölünmeler sonrasında ortaya çıktı. Fakat daha böyle bir gelişme meydana gelmeden önce, Pentekostal toplantılar, ABD ve Kanada'nın hemen her tarafına yayılmıştı. Bu yayılma herhangi bir liderin öncülüğünde gerçekleşmemiş; bilâkis, cemaatin tamamına yayılmış Kutsal Ruh gücüne inanma şeklindeki merkezi bir anlayışa dayandırılmıştı. Pentekostal fenomen tanınır hale gelince, yeni öğretinin kutsanma konusundaki kutsallık (ruhaniyet) fikirlerine uyumu hızlı gelişime yol açtı. Pentekostal gruplar ve bunlara üyelik konusunda değerlendirme yapmayı güçleştiren husus, açıkça bu iletişim imkanıydı. Çünkü Pentekostal uygulamalar, o tarihe kadar daha resmi türdeki bir toplantıda yerine getirilebiliyordu. Hatta nispeten çöşküz mezhep toplantıları, son yıllarda âniden Pentekostal uygulamalardan etkilenmişti; oldukça farklı nitelikteki bazı mezhepler, örneğin ortodoks evangelistler, beklenmedik bir biçimde "Kutsal Ruh Vaftizi" olayını tanır hale geldiler. Yenilik Hareketi (Renewal Movement), Pentekostal fikirlerin, bazı Anglikan din adamları hatta İngiltere ve ABD'ndeki bir kısım Katolikler tarafından benimsenmesini sağladı.

ABD'ne ait resmi istatistikler, burada 1906 yılında, bin civarında; 1916 yılında 22.000; 1926'da 126.000; dinî grupların incelendiği dönem olan 1936 yılında da 350.000 kişinin Pentekostal mezheplere mensup olduğunu göstermektedir. Pentekostalistlerin kendileri ise, 1950'de bir milyonun üzerinde; 50li yılların ortalarında 1.5 milyon civarında kimsenin, 36

Pentekostal mezhebe mensup olduğunu ve yaklaşık 19.000 kiliselerinin bulunduğunu iddia etmektedirler. Pentekostalizm, özellikle, ABD'nin Güney eyaletleri ve Batı kıyısında güçlüdür. Bu bölgelerde yoksul beyazlara ait grupların yanı sıra, siyahlara ait yüzlerce cemaat vardır. Bu akım New England Eyaletleri ve Mormonların kalesi durumundaki Utah'da ise, nispeten daha az azdır.

Amerikan Pentekostalizminin Bölümleri

Los Angeles'teki ilk Pentekostalizm, bir fırkalaşma olayına yol açmadı. Bu muhtemelen ya Parham'ın kararsız kişiliği ve şüpheli ahlaki karakterinden ya da zenci arkadaşı Seymour'un teşkilatçı yeteneğinin olmayışından kaynaklanıyordu. Etkili ilk Pentekostal mezheplerden biri, Tennessee ve Kuzey Karolina sınırlarında yaygın olan ve 1906 yıllarında Pentekostal öğretiyi kabul etmiş küçük bir ruhani (kutsalcı) hareketi. Bu hareket kendine, Tanrı Kilisesi adını vermiş; ve lideri A.J.Tomlinson diğer grupları da kendi organizasyonuna çekmeyi başarmıştı. Hareket büyüdü; ancak diğer Pentekostal fırkalardaki gibi bunda da bölünmeler meydana geldi, Tomlinson'un liderliği tartışmaya açıldı ve sonunda grup parçalandı. Tomlinson'un liderliğini kabul eden grup içerisinde de, onun ölümünden sonra iki oğlu arasında liderlik tartışması başlayınca, bölünmeler yaşandı. Bu özel hareket West Indies'te pek çok taraftar kazandı. Pentekostal mezheplerin çoğu, İngiltere'ye göç eden Jamaica'lı göçmenlerce oluşturuldu. Bu gruplardan bir kısmı, şöyle veya böyle Tomlinson'un hareketinden doğan mezheplerle, özellikle de Kehânet Tanrısı Kilisesi (the church of God of Prophecy) veya Yeni Ahit Tanrı Kilisesi'yle (New Testament church of God) ilişkilidir. Bu kiliseler arasındaki fiilî farklılıklar, kolaylıkla birinden diğerine gidip gelen taraftarlar için çok fazla önemli değildir. İşte bu durum, kurulduğu her yerde Pentekostalizm'in ortak özelliği olarak göze çarpmaktadır.

Şu anda en büyük zenci Pentekostal mezhebi olan ilk Negro hareketi, İsa Tanrı Kilisesidir (Church of God in Christ). Bu, 1897 yılında Mississippi de ruhani/kutsalcı bir cemaat olarak kurulmuş ve 1906 yılında Pentekostal öğretiyi benimsemiştir. Bu mezhep, tıpkı Tanrı Kilisesi olarak bilinen diğer cemaatler gibi, ayak yıkamayı bir kutsal emir olarak telakki eder. Bu hareketin 328.000'in üzerinde taraftarı vardı. Halbuki 1916'da Alabama'da kurulan ikinci büyük Negro cemaatı Apostolik Tanrı Kilisesinin (Apostolic Overcoming Holy Church of God) üyelerinin sayısı ise 75.000 civarındaydı.

O zamana kadar Amerika'daki en büyük Pentekostal topluluk, Tanrı Meclisleri, -başka yerlerdeki aynı isimli hareketlerle özdeşleştirilmemelidir.- adını alan hareketti. Tanrı Meclisleri, Pentekostal ihya hareketinden önceki dönemde varolan kutsalcı/ruhânî hareketlerden Tanrı Kilisesi gibi gruplara nazaran, Pentekostalizm-öncesi karakteristik kutsalcı/ruhani fikirlerden daha az iz taşır. Zira o mezhepler, karakteristik olarak ihtida, kutsanma ve Kutsal Ruh vaftizine özel önem veriyorlardı. Halbuki Tanrı Meclisleri'nde Kutsal Ruh vaftizi, aniden ortaya çıkan müteâkip bir tecrübenin değil, tedricî bir kutsanma tecrübesinin yerini almıştı. Bu anlayış, Pentekostalizm'in bu kolunu, kutsalcı/ruhani hareketin daha ılımlı kanadıyla, özellikle, başka kilise veya zümreler olarak devam etmekle birlikte, kutsalcı fikirleri benimseyen gruplara daha da yaklaştırır.

Tanrı Meclisleri bağımsız kilise pastörlerinin bir konferansından kaynaklanmıştı. Dolayısıyla bu hareket, bütün küçük grupların başta misyonerlik ve basın-yayın olmak üzere genel gayeler etrafında birleşmelerini savunmakla birlikte, her zaman onların, ayrı cemaat olarak özerkliğini vurgulamıştır. Bundan cemaatsal (congregational) ve Presbiteryan karışımı bir yönetim formu doğmuştur. Misyonerler ve yöneticilerin eğitimi için sabit dinî kurumların oluşturulması yönündeki gelişmeler, söz konusu hareketi, ahlâki kuralları bakımından fundamentalist ve kısmen puritenik kılsa da, genel mezhep

zümresine biraz daha yaklaştırmıştır. Artık toplantılarda ilk Pentekostal meclislerin coşkusu kalmamış; belirli bir davranış ve sistem modeliyle ilgili düzenlemeler zamanla oluşmuş ve yerleşmiştir. ABD'deki 7000'den fazla kiliseye bağlı 400.000'in üzerindeki taraftarıyla hareket, dışarıya yüzlerce misyoner bile göndermiştir. Onun Avrupa'da da kolları teşekkül etmiş; ve 1950'lerde Almanya'da 1700 üye ve 30000 taraftarı, Avusturya'da 700 üyesi, İsviçre'de de kiliseleri bulunduğu iddia edilmiştir. Fransız Tanrı Meclisi, bir kısmı oldukça küçük boyutta olsa bile, Fransa'da 100 kiliselerinin bulunduğunu iddia etmiştir.

Pentekostalizm, benzeri diğer hareketlere nazaran, zümreleşme, bağımsız gelişmeler, yeniden birleşmeler ve tekrar tekrar bölünmeler konusunda olağanüstü bir örnek sergilemiştir. Bu durum, benimsediği "dağılmış karizmatik otorite" anlayışının bir sonucuydu veya organizasyon konusundaki yetersizlikleri ve taraftarlarından çoğunun duygusal özelliklerini yansıtıyordu. Çünkü bu tür bölünmeler, çoğunlukla, güç konusundaki tartışmalardan kaynaklanıyordu. Akideyle ilgili tartışmalar, bölünmelerde çok fazla etkili değildi. Bununla birlikte Kutsal Ruh'un toplantılarda ne ölçüde serbest bırakılacağı konusunda da farklılıklar vardı. Pentekostalist toplantılardaki olağanüstü hürriyet ve katılanlarda sağladığı olağanüstü rahatlık sıradan erkek veya kadın üyelere yeni bir mezhep oluşturma imkanı veriyordu. Bu, özellikle ABD için doğrudur; çünkü düzenli ve yerleşik bir yönetim otoritesinin eksikliği burada her zaman hissedildiği gibi, yine her zaman dinî çoğulculuk hakim olmuştur. Bu, bilhassa zenci nüfus arasında belirgindir.

Sayırsız Pentekostal mezheplerden Uluslararası İncil Kilisesi (the International Church of the Four Square Gospel), ortaya çıkışı (its inspiration) ve devamı yönünden bir liderin karizmasına çok fazla bağımlı olan bir kaç kiliseden biridir. Nitekim belli bir dönem, başarılı bir yenilikçi gibi çalıştıktan sonra 1918 yılında Los Angeles'e yerleşen bayan McPherson,

Berlin Pentekostal toplantısında bir rahip, Kutsal Ruhun vaftizini umarak bir kadın üye için dua ediyor.

orada bir kilise inşa ettirmeye karar verir. İlginç yöntemler kullanarak -örneğin, bir defasında inşa ettirdiği kilisenin sahnesine motosikletli biriyle çıkar, onu aniden çeker ve "dur" diye bağırır: "Cehenneme doğru gidiyorsun!" - her bakımdan kendine bağlı ve coşkulu bir taraftar kitlesi toplamayı başarmıştır. Onun tebliğ yöntemi, 1920'lerin Los Angeles'ında, Booth'un elli yıl önce Britanya'daki yöntemi kadar yeni ve etkiliydi. Seks unsurlarını bile kürsüye taşımış ve her toplantısını büyük bir şova dönüştürmüştür. Kabalığı ve terbiyesizliklerine rağmen bayan McPherson, Los Angeles'te her türlü kötü davranışa karşı düzenlenen kampanyaların en önde gelenlerinden birisiydi; ve bu konuda pek çok güzel çalışma yaptı. Bunların çoğu, belirli bir amaç için yapılan şovmenlikler olarak karakterize edilebilir; ancak unutmamak gerekir ki, şöhret kazanan her davranış mutlaka suistimal edilir. Skandallar zinciri, onun kariyerinin en belirgin özelliği oldu. (Bu skandallardan biri, bayan McPherson'ın kaçırılması ve fidye

için tutulmasıdır. Ancak basın bu olayı bile, değişik bir tür tatil olarak değerlendirmişti.) Bütün bu olumsuzluklar, onun mesajının, her zaman kati ve kararlı bir davranış üzere olmaları teşvik edilen taraftarlarına ulaşmasını engelleyemedi. 1950'li yılların ortalarında, hareketin, ABD'de 60000 civarında taraftarı ve 60 dolayında kilisesi ile İsviçre'de de 10 kilisesi bulunuyordu.

Pentekostalizm'i ilk benimseyenler, Avrupa'dan veya ülke içinden gelen göçmenler olduğu gibi son yıllarda ABD'ye göç edenlerin pek çoğu da inanç olarak Pentekostalizmi kabul etmiştir. Önü dükkanlı kilise (the store-front church), göçmenlerin yaşadığı mahallelerin ortak özelliği idi. Büyük oranda Porto Riko'lu göçmenlerin yerleştiği, New York'un doğu Harlem kesimi, son yıllarda böyle zümresel toplantılar sayesinde oldukça kalabalıklaşmıştır. Bunların çoğu da Pentekostalisttir. Roma Katolik Kilisesine mensup iki uzman, NewYork'ta İspanyolca konuşanların yaklaşık yüzde yetmişinin Pentekostalist olarak isimlendirilebileceğini; bunlardan büyük çoğunluğunun göç olayından önce Roma Katolik kilisesi mensubu olduklarını ileri sürmüştür.

Avrupa'da Pentekostalizm

Amerika Birleşik Devletleri'nde Pentekostalizm'den ilk etkilenenler arasında çok sayıda yabancı, özellikle de pek çok İskandinav göçmen vardı. Oslo Metodist Şehir Misyonu'nun kurucusu İngiliz T.B.Barrat, Pentekostalist fikirleri, önce Norveç'e, daha sonra da Avrupa'nın diğer bölgelerine taşıyan kimsedir. Barratt, Amerika'da fakirlikten dolayı, çoğu zaman neredeyse tamamen aç gezdiği dönemlerde Pentekostal tecrübeleri (outbreaks) öğrendi. Bilindiği gibi, böylesi fiziksel şartlarda hallüsinasyonlar, vizyonlar ve ilhamlar kolayca gelir. Her halükarda Barratt, sadece belirli şeylere inanmış bir kimse değildi; Kutsal Ruh vaftizi deneyimini yaşayıp değişik dillerde konuşmaya başladıktan sonra evangelist bir Pente-

kost olarak Norveç'e döndü. Pek çok bakımdan Norveç ve İskandinavya tebliğ için çok uygun yerlerdi. Burada 19. yüzyılda muhtelif yenilikçi akımlar zuhur etmiş; hatta yüzyılın ortalarındaki tebliğ hastalığı dönemlerinde, çocuklar bile dua ve yakarışlarını belığ bir lisanla hatta bazan bilinmeyen dillerle ifade etmeye başlamışlardı. Yine Adventist fikirler coşkulu gösterilerin konusu haline gelmiş; kutsalcı öğretiler de, özellikle Spencer, Zinzendorf ve Schleiermacher gibi geleneklerinde katı öznelci (subjektivist) ve dindarlık (pietistical) eğilimlerine yer veren Lutherciler tarafından sapık olarak telakki edilmeksizin, oldukça geniş alanlara yayılma imkanı bulmuştu. Pentekostalizm Norveç'te kısa zamanda başarılı olmuş ve Methodist kilise karşı çıkınca, Barratt kendini tamamen bu yeni harekete adanmak için kiliseden ayrılmıştır.

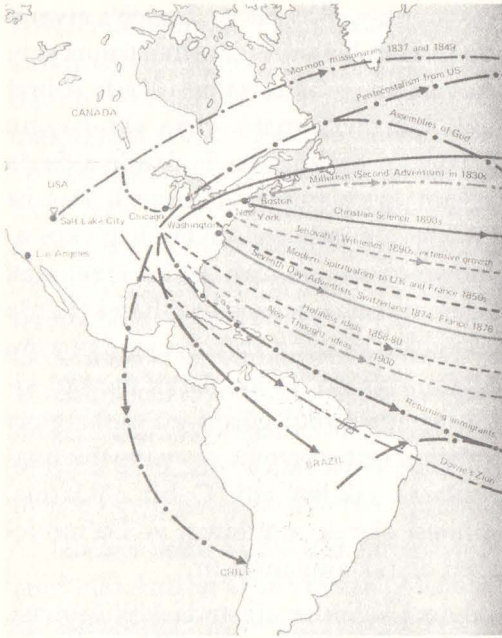
Hemen hemen aynı dönemde, Monkwearmouth, Sunderland'taki Azizler Cemaatı'nın (All Saints) Anglikan rahibi Aziz Aleksander A. Boddy, 1904-5 Welsh Islahatında, kendi kilisesinin şifa verici özelliklerine, ihtidalar ve bunlarla ilgili unsurlara şahit olduğunu söyledi ve cemaatinden, Kutsal Ruh'un (Holy Ghost) ziyareti için dua etmelerini istedi. Boddy, Barratt'ı 1907 yılındaki Keswick konferansına davet etti. Barratt'ın Sunderland'daki tebliği sayesinde pek çok insan, Kutsal Ruh vaftizi aldı. Şimdi Sunderland'da yıllık konferanslar düzenlenmektedir. Böylece bu yeni öğreti, İngiliz Kilisesinin sürekli hoşgörüsüyle orada geçici bir sığınak bulmuştur. Pentekostal Misyoner Birliği, 1909 yılında kurulmuştur ve söz konusu hareketin evangelistik karakterini göstermektedir.

Barratt, Pentekostalizm'i Avrupa kıtasına yaydı; Pentekostalizm ilk olarak, bazı Metodist ve Baptist yöneticilerin de kabul ettiği İsveç'te yayıldı. Pentekostal öğretiyi benimseyen yöneticiler arasında en göze çarpanı, İsveç'te hızla büyüyen Pentekostal hareketin lideri durumuna yükselen genç Baptist yönetici Lewi Pethrus'du. Barratt, Almanya ve Danimarka'daki sempatizanlarını ziyaretinin ardından, diğer Norveç-

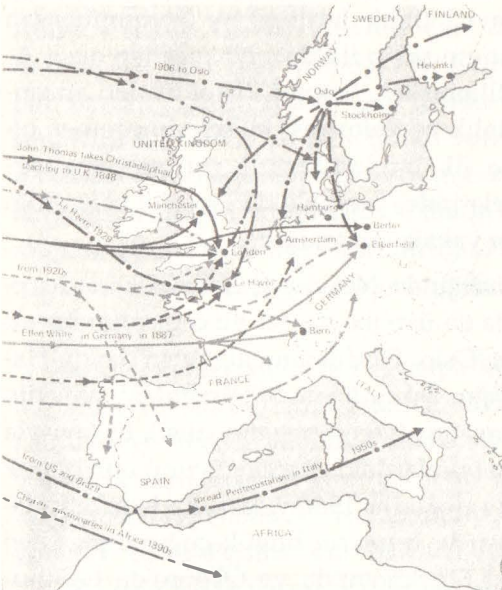
li yöneticilerle birlikte Hamburg, Kassell ve Zürich'i ziyaret etti. Adventist ve Kutsalçı Hareketlerin çalışmalarının yanı sıra, Finlilerin "uyuyan vaizler" - bilhassa bu ülkede şöhret salmış olan ve genellikle baygın/somatik veya yarı-baygın durumda tebliğ yapan bayanlar- sayesinde, Finlandiya'da da hareket için uygun ortam hazırlanmıştı. Norveçli Baptist Gerhard Olsen Smidt'in öncülüğünde gelişen Fin Pentekostalizm'i, Amerika ve Britanya'da yaygın olan, ve Eski metodist ve Reformcu Kilise üyeleri arasında gelişen bazı hareketlerde yaygın bir istisna haline gelen yetişkin vaftizi uygulamasını benimsedi. Pentekostalizm, Avrupa'da ilk olarak mevcut kiliselere bağlı kimseler arasında kabul gördü ve başlangıçta kendini, apostolik tecrübenin restorasyonu ve evangelik imanın zenginleştirilmesi olarak takdim etti. O bir çoklarına, "son yağmur"un dökülmesi olarak sunulmuş; ve İsa'nın içkin dönüşünün bir işareti olarak algılanmıştır.

Onun Reformist Kalvinci Kiliseler arasında kök salması, kutsalçı fikirlerin mirasını paylaşan Lutherci ve Methodist kiliselere göre daha yavaştır. Yeni hareket İsviçre'de, kendisi adventist, iman tedavici (faith healing) ve komünüteryan (communitarian) fikirlere sahip ihtidacı bir mezhep olan, Alexander Dowie'nin Illinois'teki Siyon Kilisesi üyeleri arasında kök salmıştır. Katolik ve Reformist kiliselerin egemen olduğu Hollanda'da ise, ilk önceleri başarılı görünmesine rağmen İskandinav ülkelerinde, özellikle de İsveç'te elde ettiği başarıyı hiçbir zaman yakalayamamıştır.

1960'lı yıllara gelindiğinde, Norveç'te, 300'ün üzerinde cemaat, 35.000 civarında da üye mevcuttu. Bu cemaatlerden en büyüğü 2600 üyesiyle Oslo, Filsdelfiamenigheten'deydi. Hareket buradaki ve diğer İskandinav ülkelerindeki yönetim şekli bakımından cemaatçiydi (congregationalist). Dolayısıyla söz konusu hareketin buralardaki gerçek gücünü tam olarak değerlendirmek kolay değildir. 1960 yıllarında hareketin İsveç'te 90.000 üyesi vardı. Bunların büyük çoğunluğu Lewi Petrus yönetimindeki Stockholm'da ve Örebro'da bulun-

Amerikan mezheplerinin Avrupa üzerindeki etkisi. 19. Yüzyılın yeni Amerikan mezhepleri, Amerika'nın din empoze etme geleneğini miras almıştır. Öyle ki kuruluşlarından kısa bir süre sonra Mormonlar, Yehova Şahitleri ve Pentekostalistler Avrupa'ya misyoner göndermeye başlamışlardır.

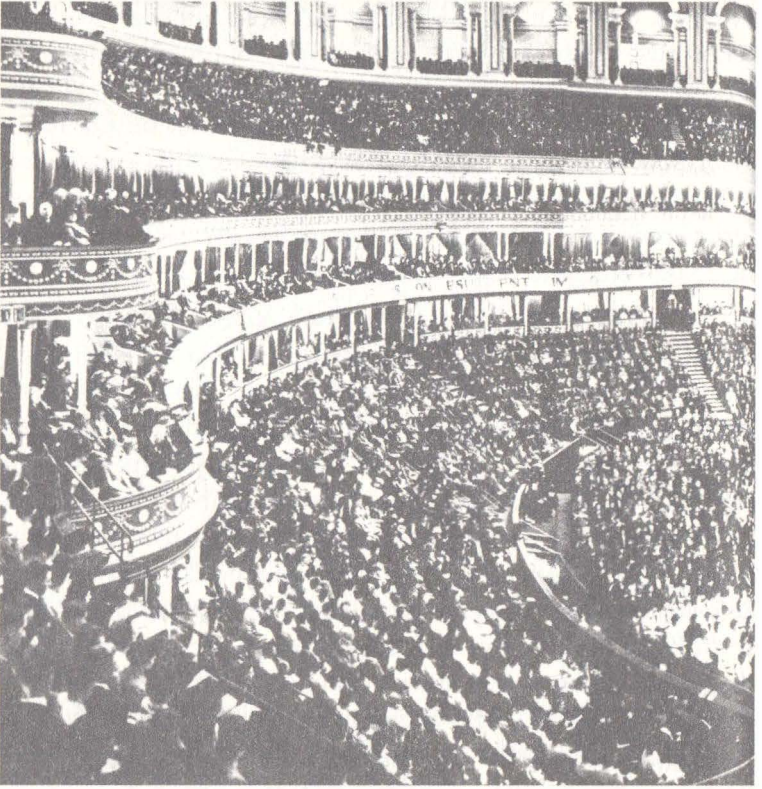

yorlardı. Aynı dönemde Danimarka'da ise, sadece 4000 Pentekostalist vardı. İsviçre'de, hiç biri büyük bir grup olmamasına ve bazıları tek cemaatlı gruplar olmasına rağmen 30 kadar Pentekostal mezhepten söz ediliyordu. En büyük hareket, 1960 yıllarında 100'e yakın grubu ve 3000 üyesi olan Schweitzerische Pfingstmission mezhebiydi. Pentekostalistlerin Fransa'daki sayısı ise tartışmalıdır; son tahminler 8000 ile 25.000 arasında değişmektedir.

Pentekostalizm, İtalya hariç Katolikliğin hakim olduğu diğer Avrupa ülkelerinde fazla başarılı olamadı. 1920'lerden itibaren İtalyan Pentekostal kiliseleri, kurumsallaşmış Katolik kiliselerini bir türlü benimseyemeyen, ABD'indeki göçmenler arasında yayıldı. Katolik kilisesi, bu Katolik göçmenler arasında özel misyonerlik yöntemlerine baş vurmaya pek gerekli görmezken, Protestanlar, göçmenler için özel yöntemler uyguladı. 1911 yılında ABD'indeki İtalyanların 250'nin üzerinde kilisesi veya kurumu mevcutken, Katoliklere ait kilise veya misyonların sayısı ise sadece 150 civarındaydı. Bir çok İtalyan, kısa sürede geleneksel kiliselerini tanıyamaz hale gelirken, diğer yandan Presbyteryenler, Metodistler ve Pentekostalistler ise onlar arasında dikkate değer oranda taraftar kazandılar. ABD'nin yanı sıra Brezilya ve Arjantin'de de pek çok İtalyan Pentekostalist düşüncüyü benimsedi. Güney Amerika'ya göç eden bu kimselerin çoğu, iyi eğitim görmüş, kalifiye işçilerdi.

Bir çok İtalyan göçmen daha sonra Avrupa'ya geri döndü. Bu durum, Pentekostal kiliselerin İtalya'da kurulmasının temeliydi. Tebliğ çalışmalarına 1930'larda başlandı. İtalya Tanrı Meclisleri (Assemblies di Dio in Italia), 400 meclisi, yaklaşık yarıdan fazlası bizzat üye olan 100.000 civarındaki taraftarıyla ülkede en büyük Protestan topluluk durumuna geldi. Tanrı Meclislerine mensup gruplardan 360 tanesi Mezzogiorno'da, 40 kadarı da Orta ve Kuzey İtalya'dadır

Britanya'daki Pentekostalistler, son noktada, zaman zaman kovuldukları kiliselerden ayrılmışlardır. Onlardan ço-

Her ne kadar pek çok Pentekostal grup, diğer mezheplerden ödünç alınan binalar veya kiliselerde toplansalar da, ilk günlerinden bu yana onlar büyük şehirlerin en

ğunun bağlı olduğu pek çok bağımsız meclis, 1925 yılında Büyük Britanya Tanrı Meclislerini kurmak için bir araya geldi. Bu, Amerika ve diğer ülkelerdeki aynı adı taşıyan kuruluşlara benzeyen bir kurumdu. Büyük Britanya'da, 450 civarında kiliseleri, 18.000 civarında üyesi ve 60.000 dolaylarında da sempatisanı vardı.

Tanrı Meclisleri, hareketin Britanya'daki diğer iki ana koluna nazaran, Pentekostalizm'in daha az coşkulu bir formudur. Çünkü Elim İncil Kilisesi (Elim Foursquare Gospel Church) ve Apostolik Kilise gruplarından her biri, tamamıyla ıslahat hareketleri sonucunda ortaya çıkmıştır. Apostolik

büyük toplantı salonlarında bir araya gelmişlerdir. Burada bir İngiliz Pentekostal hareketi olan Elim Kilisesi, liderleri George Jeffrey'in başkanlığında 1939'da Londra'da Albert Hall'da toplanmış halde görülüyor.

Kilise'nin tarihi, Britanya'daki 1904-5 Gal Yenilik hareketine (Welsh Revival) dayanır; ve genel merkezleri Galler'dir. 230 dolayında cemaati, önemli bir kısmı Galler ve İskoçya'da yaşayan 10.000 civarında taraftarı bulunuyordu. Bu hareket Pentekostalizm'i, sadece Kutsal Ruh'un cemaate bir bağıışı olarak değil, bilâkis bir dinî hayat tarzı, biçimi olarak görüyordu. Dolayısıyla peygamberâne ihsan (prophetic gift), söz konusu mezhebe göre, kilise liderliğinin temelini, esasını teşkil eder; onun ayrıntılı hiyerarşik sistemi - Azizler (Apostles), Kahinler (Prophets), Pastörler/ Dinî törenleri yönetenler

(Pastors), Öğretmenler/Eğiticiler (Teachers), Tebliğciler (Evangelists), Yaşlılar (Elders), bay ve bayan Diyakozlar (Deacons and Deaconness)- tamamen ruhani rehberliğe göre sıralanır. Bunun yanı sıra, ahlâki, şahsî ve dinî konular söz konusu olduğunda da ruhani rehberliğe izin ve önem verir. Apostolik Kilise'yi, daha sonradan bağımsızlıklarını ilân ederek, Batı Afrika'nın her yanında hızla çoğalan pek çok dinî hareketin bir araya getirmeyi başardığı Nijerya'daki yenilik hareketlerinde başarılı kılan muhtemelen bu özelliğidir.

Apostolik Kilise, atanmış Azizlerce (apostles) yönetilir; Onlar sadece Kahinleri/Peygamberleri tanır. Dolayısıyla söz konusu mezhep, yönetim itibariyle Tanrı Meclisleri grubundan daha otoriterdir; yerel toplulukların bireysel özgürlükleri sınırlıdır. Bazı kimselerin tam kutsanmayı tedricen elde edebileceğini kabul etmesine rağmen, ani kutsanma prensibini empoze etmesi itibariyle doktrinel bakımından diğer kiliselerden ayrılır. Apostolik Kilise'nin Almanya'da 15, İsviçre'de 50, İtalya ve Fransa'da ise bir veya iki cemaati bulunmaktadır.

Elim Kilisesi, özgün ıslahatçı George Jeffreys'in fikirleri etrafında oluşan bir topluluktu. George Jeffreys, kendisi bir Pentekostalist olmasına rağmen 1920'lerde Britanya'da, özellikle de Kuzey İrlanda'da faaliyet gösteren yenilikçi bir kişiydi. Çalışmaları sonucunda orada, yeni ihtida edenlerin eğitilmesi konusunda bir ihtiyaç ortaya çıktı. Kaçınılmaz mekanikleşme sürecinin bir sonucu olarak, onun yenilikçi kampanyaları nihayetinde yerleşik kilise oluşturma planları durumuna geldi; yakın arkadaşları da, artan bir şekilde, Elim Kilisesi'nin oluşturulmasından başka bir şeyi düşünemez hale geldiler. Halbuki George Jeffreys uzun süre, kendini mezhep içi yenileşme ve ıslahat faaliyetlerine adanmıştı. Hareketin yönetimi ve herkesin kabul etmesi gereken peygamberâne (prophetic) yorumlar üzerindeki farklılıklar, 1939 yılında hareket içerisinde bölünmeye neden oldu. Sonuçta Jeffreys, liderlerinden çoğu kendisi gibi İngiliz Yahudilerden olan ve

İngilizlerin, Kutsal Kitab'ın peygamberâne kehânetlerinde sözü edilen, İsrail'in on kabilesinin torunları olduklarına inanan, İncil Kardeşliği adında küçük bir Pentekostal grup teşkil etmek zorunda kaldı. Elim Kilisesi genelde, merkeziyetçi bir organizasyon olarak kaldı. 25.000'in üzerindeki üyesini kontrol edebilen bu oldukça güçlü merkezi yönetimi sayesinde söz konusu kilise, mezhepsel yapısı bakımından Metodizm'le önemli benzerlikler gösterir.

Dünyanın Diğer Bölgelerinde Pentekostalizm

Hareketin dünyanın diğer bölgelerindeki ilginç gelişimine temas etmeksizin, Pentekostalizm'le ilgili hususlar tamamlanmış olmaz. Pentekostal Meclislerin Kanada'da 100.000'in üzerinde üyesi vardır. Ayrıca söz konusu hareket, Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika'da da etkin biçimde gelişmiştir. Dahası, özellikle İkinci Dünya savaşıdan beri Latin Amerika'nın bir çok bölgesinde, Endonezya ve muhtemelen Rusya'da en hızlı gelişen Protestan hareketi de Pentekostalizm akımıdır. Pentekostalizm Şili'de, 1909 yıllarında başlamasına rağmen bugün ülke nüfusunun %14'ünün bu akıma bağlı olduğu iddia edilmekte; hatta bir gözlemcinin ifadesine göre, Şili'de Pazar ayinlerine katılan Pentekostal Kilise mensuplarının sayısı, Katolik ayinlerine katılanlardan daha fazladır. Şüphesiz elde edilen bu başarı, Pentekostal hareketin insanların ruhsal yapı ve içinde yaşadıkları toplumsal şartlara uygunluğu ile yakından alakalıdır. Pentekostalizm'deki doğruluk, doğrudanlık ve coşku, özellikle okuma- yazma oranı düşük halk kesimlerinde, hareketi daha cazip kılmaktadır. Şili'deki meclislerin çoğu, Avrupa'daki benzerlerine nazaran daha coşkuludur. Yine bu meclislerin çoğunda, düzenli bir kontrol yoktur. Hatta bazıları dansa izin verir; hem duaya hem de duaya verilen cevaba bile önem verir.

1912 yılından itibaren Brezilya'da, Roma Katolik Kilisesine bağlı rahiplerin sayısında tedricî bir artış olmasına rağmen

men, 1960 yılında bir piskoposa düşen kişi sayısı 15.800 civarındaydı. (Ruhban teşkilatında görevli rahiplerin sayısı buna ilâve edilince, her bir din adamına yaklaşık 6400 düşüyordu). Dinin ve insanların manevi veçhesinin bu şekilde ihmal edilmesi, kardeşlik ve maneviyata önem veren pek çok Pentekostal mezhebin ortaya çıkmasına neden oldu. En önemlileri Brezilya İsa Cemaatı (Congregacao Crista do Brasil), Tanrı Meclisleri (the assembléias de Deus) ve Evangelik Pentekostal Cemaatı (Igreja Evangélica Pentekostal) olmak üzere yaklaşık 50 Pentekostal cemaat (topluluk) ortaya çıktı. Bütün bu kiliselere mensup olanların sayısı ise, dört milyon civarındaydı. İmanla tedavi (faith healing) yöntemi, ülkede sadece birkaç hastahane de uygulanır. Diğer Latin Amerika ülkeleri gibi Brezilya da hızlı bir geçiş süreci yaşamaktadır. Dolayısıyla Pentekostalizm bu ülkede, özellikle köyden şehre göç etmiş, kültürel bakımdan hızlı ve sıkıntılı sosyal değişim yaşayan insanlar arasında taraftar bulmaktadır.

Pentekostalizm'in, Latin Amerika ve Afrika'da, yerlilerce kolayca kabul edilebilen örnekleri pek çoktur. Kuzey Arjantin'in Chaco bölgesinde yaşayan Toba yerlileri, Parana'lı Pentekostalistler tarafından bu bölgede misyoner faaliyetlerine başlanıldığında, kentlerde dilencilik yapan, hırsızlığa ve içkiye düşkün, kısacası hiçbir ahlâkî değeri bulunmayan bir topluluk örneği sergiliyorlardı. Toba yerlileri Pentekostal inanç ve uygulamaları benimsedi, fakat Pentekostalist usullere adapte etmekte fazla zorlanmadıkları kendi yerli dinî uygulamalarını da tamamen terk etmediler. Toba Pentekostal kiliseleri, hükümetin kendilerini tanıması yolunda girişimde bulunduklarında, pagan adetlerini devam ettirdikleri gerekçeyle Pentekostal Kiliseler tarafından desteklenmediler. Toba yerlilerinin yeni Pentekostalizm ile geleneksel Şamanizmi uzlaştırma konusundaki çabaları devam etti. Onlarla birlikte yaşayan ve kendi katı dinî sistemlerini benimsetmede başarısız olan Mennonite misyonerlerinin yardımlarıyla Toba Yerlileri, kendi kiliselerini tescil ettirdiler. Bugün dans etme, şarkı söyleme ve ilahi güce ulaşma yolunda çaba sarfetme gibi

pratikler, Unida Evangelik Kilisesi (Iglesia Evangelica Unida) olarak bilinen bu kilisenin en göze çarpan uygulamalarıdır.

Nijerya'daki Pentekostal tesirlerin ayrıntılı tarihi, burada zikredildiğinden daha fazla olamaz. Ancak muhtelif mezheplerce yürütülen misyoner faaliyetlerinin bir sonucu olarak ihtida tecrübesi, burada çok iyi bilinen bir fenomendi ve Pentekostalizm yayılmadan önce Nijeryalı Hristiyanlar arasında yaygın olarak arzulanan bir durumdu. Birinci Dünya Savaşı esnasında Pentekostalist öğretiler Nijerya'ya ulaştığında, Nijerya geleneksel dini, fazlasıyla büyüsel tedavi ve kötü ruhları kovma yöntemleriyle meşguldü. Nijeryalılar hızlı biçimde duygusal ifadeler ve coşkulu sözlerle adapte oldular. Yorubaland'daki Babalola ıslahatı, Pentekostal ve kutsalcı (Holiness) öğretilerin bir sonucuydu. Nihai noktada Nijeryalılar, yerli liderlerini izlediler. Özellikle, Cherubim ve Seraphim'deki muhtelif kolları ve Aladura Rab Kilisesi (Aladura Church of Lord) gibi yükselen kiliselerin hepsi, Kutsal Ruh'un kudretine, Onun tedavi etme ve rehberliğini kazanma süreçleri ile gücünü tecrübe etmeye önem vermişlerdir. Bütün bunlar, Amerikalı ve Avrupalı Pentekostalistlerin yabancı olduğu uygulamalardı. Nijeryalı Pentekostalistlerin ayinlerindeki coşku, Avrupa ve Amerika'da - bazı sınır bölgeleri hariç - rastladığımız coşkulardan daha yoğun. Sonuç itibarıyla onlar, Pentekostal hareketlerin, yerli büyüsel uygulamalar her zaman hakim unsur olarak kalsa bile bunlarla karışımını ifade eder.

Pentekostal Usul

İster daha büyük mezheplerden biri şeklinde teşkilatlanmış özel cemaatlar olsun, isterse tamamen bağımsız organizasyonlar olsun, Pentekostal cemaatların tamamen kendilerine özgü bir tarzları vardır. Genelde Pentekostalistler, çok sade doktrinleri ve kilise yönetim tarzları itibarıyla kısmen yalın kimselerdir. Elim hareketinde, doktrinel bazda düzenlen-

miş olanlar sadece pastörlerdi; diğer üyeler (lay members), çoğunlukla Kutsal Ruhla ilgili tecrübelerle ilgi gösteriyordu. Bazı mezhepler, gruba bağlılıklarının bir göstergesi olarak, üyelerinin askerlik hizmetinden kaçmalarını istemiştir, fakat bu emir, hiç bir zaman tam olarak uygulanmamıştır. Pentekostalistler, ahlâki konulara fazla hassas ve bunlara yoğun ilgi gösteren insanlar değildirler. Yine onlardan çok azı, askerlik hizmetinden kaçma hususunda kesin kanaate sahiptir. Harekete girenlerden çoğu, duygusal bakımdan değişken (volatile) bir ruh haline sahiptir; hareket içerisindeki yenilik hareketleri, ilk heyecanı kaybolunca hareketten kopan birçok kimseyi, harekete geri getirmiştir. Düzenli üye haline gelenler arasında, farklı bir dili konuşma ve kehânette bulunmanın verdiği hazlar (prophecy) ile duygusal bakımdan yoğun toplantılara, genel Hristiyan hayatına göre daha fazla önem atfedilmiştir. Kutsal Ruh'a atfedilen öneme rağmen Pentekostal mezhepler, genel evangelik bağlılıkları itibariyle temelde İsa-merkezlidir. Toplantılarda kendisinden yardım beklenen İsa'dır. Dahası, bazı Pentekostal mezhepler (özellikle, İngiltere'dekiler de dahil olmak üzere bazı zenci ve yerli mezhepler) Teslis değil, İsa adını vaftiz ederler. Bu nedenle İsa, diğer ihtidacı kiliselerde olduğu gibi, pek çok Pentekostalist için önemli bir duygusal bağlılık sembolü haline gelmiştir.

Bu durum Pentekostalizm'in, İsveç Pentekostalizmi veya daha yumuşak biçimiyle farklı ülkelerdeki Tanrı Meclisleri teşkilatlarında geçerli olan cemaatçi politikadan (congregationalist polity), Elim Kilisesinin merkeziyetçi yapısına, Apostolik Kilisenin "Pentekostal olarak onaylanmış" hiyerarşisine (Pentekostally-legitimated hierarchy) ve Birleşik Devletler'deki Pentekostal Ruhban (Holiness) Kilisesinin episkopal yapısına varıncaya kadar oldukça farklı ruhbanlık modelleri benimsemesine imkan veren ön yargıların bir göstergesidir. Bütün bu Pentekostal hareketler, profesyonel bir din adamlığı/ruhbanlık modeli geliştirmiştir. Bu durum, aynı zamanda, sıradan bağlılığın nispeten sınırlı kapasitelerinde (the lay following) ve özellikle yenilik hareketlerinin coşkulu günlerin-

de harekete katılanların, varlıklarının sürdürebilmek için daimi liderliğe olan ihtiyaçlarında da kendini gösterir. Pentekostalist hareketler, tıpkı diğer bütün ayrılıkçı hareketler gibi, ruhban sınıfı ve geleneksel kilise yapısına karşı düşmanlığın dikkate değer ideolojik bir mirasına sahiptir. Pentekostal mezheplerin ironilerinden biri de şudur; onlar, başlangıçta karşı çıktıkları ve tenkitlerinin başlıca konusu olan, daha eski kiliselere ait özelliklerden bir çoğunu zamanla benimsemek zorunda kalmışlardır. Geleneksel kiliselerin ruhbanlık sistemine ve dinî törenlerine karşı oluşları devam etmiş olsa bile, büyüyen hareketler, misyonerliği, Kutsal Kitap kolejleri ve basım-yayın çalışmalarını geliştirmek için ayrıntılı sistemler geliştirmek zorunda kalmıştır. Ruhbanlık dışı ideoloji, bir lidere ihtiyaç duyan, ancak teorik olarak, bütün inananların ruhbanlarla aynı haklara sahip olduğu inancına bağlı ve Kutsal Ruh'un herkes için özgür faaliyetine inanan bir topluluk-taki rolünü daha iyi oynayabilmek için, Pentekostal yönetimlere benzer yönetim biçimlerine ihtiyaç duyar. Ruhban sınıfın manevî güç konusunda tekeldi tavrı, Pentekostalizm içerisinde Uluslararası İncil Hizmetçileri Derneği gibi (Full Gospel Business Men's Fellowship International) bir kısım ruhbanlık-dışı organizasyonların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu hareket, mezhepler arası bir karakter kazanmış ve Ortodoks kilisenin ayinlerinde aniden bilinmeyen bir dili konuşabilme deneyimini yaşamış kimselerin bir kısmı onun üyesi haline gelmiştir. Birleşik Devletler, İngiltere, Yeni Zelanda ve bazı Avrupa ülkelerinde ortaya çıkan neo-Pentekostalist düşüncenin bu gelişimi, Pentekostal söylemin, özellikle 1900-1950 arasında zuhur eden daha önceki tezahürlerinin ayrılıkçı tarzlarını aşar mahiyettedir.

Devrimci Mezhepler

Hıristiyanlık içerisindeki ihtidacı mezheplerin tarihi, Morali Kardeşler (Moravian Brethren) hareketinin teşekkülüne yol açan, Zinzendorf'un dindarlık (piety) ve Tanrı'nın seven doğası ile ilgili görüşlerini ortaya attığı 1730 yıllarına kadar uzanır. Halbuki Hıristiyan alemindeki devrimci mezheplerin tarihi ise daha eskilere gider. Öyle ki bu hareketlerin tarihi, tıpkı Yahudilerin kendi mesihlerini bekledikleri gibi, havarilerin de arzulu bir biçimde çarmıha gerilen İsa'nın ikinci gelişini bekleyişleri olayına kadar uzanır. Zuhur ve binyıl beklentisi, Hıristiyanlıkta birbiriyle çok yakından alakalı düşünceler olmasına rağmen, zuhur olayı, ancak binyıllık dönem öncesi meydana gelecek önemli bir hadise olarak kabul edilerek, binyıl inancıyla birlikte ele alınınca, devrimci mezheplerin ortaya çıkmasına yol açabilmiştir.

Binyıl öncesi diriliş, bizzat Hıristiyanlığın resmi inançlarından, fazla üzerinde durulmamış olsa bile o, Hıristiyanlıktaki bütün temel kiliselerin benimsedikleri bir inançtır. Modernist fikirler gelişene kadar İsa'nın ikinci gelişine iman, her Hıristiyan için bir zorunluluktur. St. Augustin kiliseyi, manevi bakımdan azizlerce idare edilecek semavi bir krallık şeklinde yorumlayana kadar, pek çok Hıristiyan İsa'nın erken bir dirilişini beklemekteydi. Kilise kurumsallaşarak, katı hiyerarşik

yapısı özellikle laik kesimden varlıklı ve güçlü kimseler başta olmak üzere dünyadaki pek çok kimseyi etkileyince, diriliş çağrısı (beklentisi) geri plana itildi. Kutsal kitap yorumları kutsanmaya, Yahudi düşüncesine ait yeniden diriliş ve kıyâmet düşünceleri yerine Grek düşüncesinin göğe yükselen ruh anlayışı Hristiyanlarca da kabul edilmeye başlandı. Ama kutsal metinlerde İsa'nın ikinci gelişiyile ilgili düşünceler yer alıyordu. Bu yüzden özellikle sosyal huzursuzluk dönemlerinde, ikinci gelişle ilgili düşünceler kilise içerisinde yeniden yaygınlık kazanmaya başladı. Onların aşırı ifadeleri, başlangıçta değilse bile, sonuçta neredeyse her zaman ayrılıklara neden oluyordu. (Their extreme expression was almost always sectarian, in consequence if not in origin.) Fakat Hus ve Luther gibi ortodoks teologlar onları kabul ettiler. Onlar, çalışmaları Cromwell İngiltere'sinin önde gelen isimleri üzerinde oldukça etkili olan, XVII. asır bilim adamı Joseph Mede'nin çalışmaları sayesinde İngiltere'de yaygınlık kazandı. Öyle ki, Sir Isaac Newton ve Joseph Priestly (oksijenin kâşifi ve unitaryenizm'in öncüsü) gibi bilim adamları, İsa'nın ikinci gelişine kesin olarak inanıyordu. Yale Üniversitesi Rektörü Timothy Dwight da aynı inançtaydı. O, sık sık *Vahiy* kitabında öngörülen kehânetlerin, 1781-1812 yılları arasında dünya siyasetinde nasıl bir bir gerçekleştiğini göstermek için büyük çaba harcamıştır. Onun papalığı "canavar" gibi karakterize eden düşünceleri, A.B.D.'indeki Presbiteryen ve Kongregasyonalistler arasında büyük kabul görmüştür.

Genel Protestan akidesi ile ihtilalci akımların inançları arasındaki temel farklılık, "binyıl özlemi" (the millennial hope)'ne atfedilen öneme dayanır. Muhtemelen muhafazakar karakterli bütün Hristiyan mezhepleri, ikinci dirilişe inanır. Ancak bazıları için bu inanç merkezî bir önemi haiz iken, diğerleri açısından imanın önemli bir maddesidir. Kozmik değişimi (kıyâmet) her zaman için *hemen* ve *ani* olarak bekleyen mezhepler için gerçeğin duyurulması, en önemli meseleydi. Tarihin ilk dönemlerinde böyle mezhepler, iyi bir organizasyondan mahrumdu ve istikrarlı değillerdi. Üstelik, bunlara

katılan üyelerin mezhebe bağlılıkları, süreklilik arz etmiyordu. (Those drawn in probably had little capacity for sustained commitment) Binyıl hayranlığı, onun gerçekleşme anının çok yakın olduğuna dair kanaatlerle daha da genişledi.

Reform hareketinin ilk günlerinde Thomas Münzer'in taraftarları ile İngiliz Uluslar Topluluğu döneminde V. Monark olarak bilinen Thomas Venner'in sempatizanları açıkça binyılcı (millenial) hareket özelliği sergiliyordu. Fakat onlar uzun süre devam eden mezhepler değildi. İhtilalci mezheplerin sürekliliğini sağlayan ortam, modern dönemle birlikte ortaya çıktı.

XII. asırdan beri Avrupa tarihinde "yeni binyılcı hareketlerin" bulunmadığı bir dönem yoktur. Fakat bugünkü ihtilalci mezheplerin çoğu, Napolyon savaşları sonrasında ortaya çıkan mezheplerdir. Onların nispeten yakın tarihli olmalarının iki nedeni vardır: Birincisi, sosyal değişim beklentisini, beklenen dirilişin gerçekleşmemesi halinde, uzun süre devam ettirmek kolay değildi. Bu nedenle ihtilalci mezhepler nispeten kısa süreliydi veya daha kurumsallaşma sürecinde iken, dünyaya uyum sağlama zorunluluğu sebebiyle değişime uğradılar. İkincisi, kendilerini toplumdan tecrit etme konusunda etkili yöntemler keşfeden Waldensians ve Amish Topluluğu gibi mezheplerden başka daha eski tarihlerde ortaya çıkan bütün mezhepler, asırlarca yaşamalarına imkan verecek nitelikte bir teşkilat kuramamışlardır.

Napolyon savaşları, özellikle Protestanlar arasında apokaliptik türden pek çok spekülasyonun doğmasına yol açtı. Dünyada baş gösteren huzursuzluk, dünya çapında ün kazanmış, *dramatik şalısiiyete sahip* liderlerin zuhuru ve uluslararası siyasette bilgi artışına yol açan gelişmiş iletişim araçları, bir çok kimseyi kıyâmet alâmetlerini tespit için yeniden kutsal metinleri araştırmaya sevk etti. Sayılar İlmi (Numerology) ve özellikle Danyal, Hezekial ve Vahiy kitaplarından alınan peygamberâne kehânetler (yorumlar) geniş ölçüde tarihte bir kalıp (a pattern in history) arayışında kullanıldı. Bütün dün-

yanın önceden hiç bilinmeyen bir düzensizlik biçimi (one pattern of disorder) tarafından kuşatıldığı zannedildi. Pek çok kimse, böylece Şeytan'ın insanoğlunun işlerini ele geçirmiş olduğunu, Tanrı ile Şeytan arasındaki Armageddon savaşında dünya için muhtemel çatışma ihtimalini düşündü. Newton, Priestley ve Faraday gibi bilim adamları bu bağlamda konuşabildiklerine göre, demek ki, seküler düşüncüyü benimsemiş insanlar da kehânete ilgi gösteriyordu.

Özellikle sıkıntılı anlarda, yeni dönemin (Tanrısal Krallık Dönemi) habercisi olduğunu iddia eden pek çok yerel kahin (prophet) zuhur etmiştir. Fakat onlardan sadece bir kaçı, uzun süre devam edebilen bir hareketin öncüsü olmuştur. Böyle hareketler, çoğunlukla, insanların Kutsal Kitabı kendi başlarına okuyabildikleri, "Kutsal Kitabı (kendin) oku" geleceğine sahip toplumlarda ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, halihazırda devam eden binyılcı mezheplerin doğduklar yerler, daha ziyade Protestan ülkelerdir. Bunun yanı sıra kısa süreli pek çok hareket vardı. Onlar bazen siyasî amaçlar benimsemişler, bazen de garip şekillere bürünmüşlerdir. İşte XVIII. asrın başlarında Fransa'da ortaya çıkan Camisards böyle bir mezhepti.

İtalya'daki olağan dışı patlama, büyük siyasî ve sosyal çalkantıların yaşandığı 1860 yılı sonlarında, görüşlerini yaymaya başlayan, Tuscany'nin Güney Doğusundaki Monte Amiato'nun nevi şahsına münhasır mesihi Davide Lazaretti'nin hareketiydi. Lazaretti, büyük reformcunun askerleriyle (Kutsal Ruh ordusu) dağlardan ineceği, yasaları ve hükümeti düzelterek halkı kurtuluşa kavuşturacağı kehânetinde bulundu. Taraftarlarını komünist kolonilerde bir araya toplamaya başladı. Şüphesiz, onun öngörü ve kehânetleri büyük ölçüde siyasî nitelikteydi. Fakat o, mesajını dinî bir terminoloji içerisinde sunmuştu. İnayet Krallığı (the Kingdom of Grace) olarak tanımladığı mevcut düzenden sonra Adalet Krallığı ortaya çıkacaktı ki bu da dünyanın en son dönemiydi. Papa IX. Pius'un ölümü üzerine 1878'de, kendini yeni mesih ilan etti

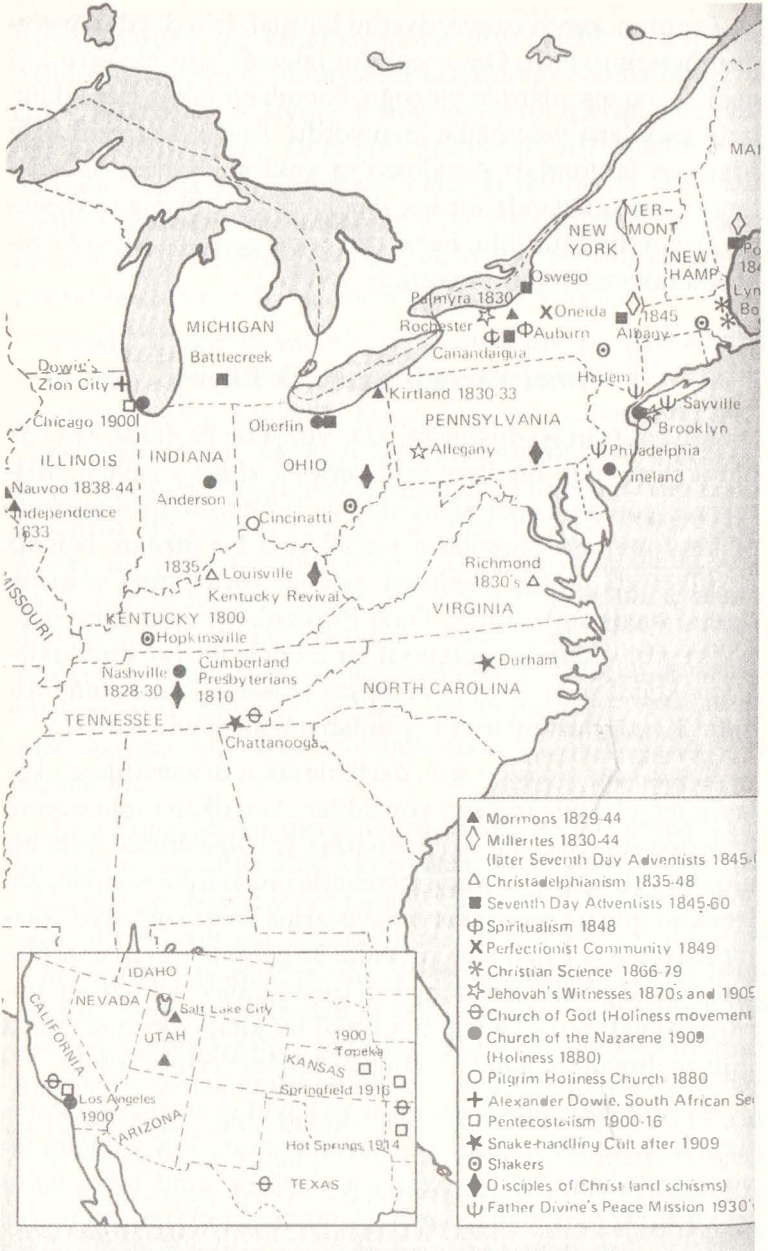
ve Tanrının, kendi cumhuriyetini kurmak için dağdan ineceği müjdesini verdi. Onun gelişini izlemek için binlerce kişi geldi ve bu insanlardan bir çoğu, önemli bir takım değişikliklerin meydana geleceğine inanıyordu. Ancak Lazaretti ilâhi söyleyen taraftarları Arcidosso'ya yaklaştıklarında askerler tarafından karşılandı. Bir kaç dakikalık bir çatışma sonrasında Lazaretti öldürüldü, hareketin önde gelen isimleri de yakalanarak mahkemeye çıkarıldı.

Amerika ve Binyılcılık Rüyası

Advent (diriliş) düşüncesi XIX. yüzyılda özellikle ABD'de oldukça yayıldı. İngiltere'deki yerleşik kilise, monarşi, aristokrasi, soyluluk gibi anlayışlar ve bu kurumlarca empoze edilen toplumsal kuralların yerini, yeni bir ülkenin belirsiz koşullarında, kutsal metinleri zahiren yorumlama yöntemi (literal biblicism) almıştı. Tıpkı Puritanların daha önce yaptıkları gibi, onlar da toplumsal bir modele ihtiyaç duydukları için kendilerini Tanrı ile ahitlemiş insanlar olarak tanımladılar. Kendi durumlarını yorumlama konusunda Kutsal

Kitabı esas aldıkları için, özellikle sıkıntılı zamanlarda kolayca binyılcı düşüncelere yöneldiler. Amerikan toplumunun hızlı değişim yaşayan, sahilten uzak iç bölgelerinde, yeni bir ulus olarak hâlâ belirsizlik içerisinde olmalarına rağmen, geleneksel güç ve meşruiyet anlayışlarına karşı koymaya cesaret edebilen insanlar için güvenlik ve garanti arayışı anlaşılabilir bir olaydı. Böyle bir garanti (reassurance) için de en otoriter kaynak Kutsal Kitap'tı. Çünkü bu kitap yorumlanmaya ihtiyaç duyan muhtelif vaadler ve kehânetlerle doluydu.

Avrupa'da özellikle sanatkâr ve köylüler arasında Adventizm'in uzun bir geçmişi vardı. Fakat onun, XIX yüzyılın ilk yarısında Amerika'daki cazibesi, özellikle sınıf mücadelesi için bir araç olmasından kaynaklanmaz. Çünkü sık sık insanların bin yıllar ilgilili ümitlerini etkileyen askerî ihtilaller burada söz konusu değildi. Dahası binyılcı beklentiler, çoğunluk-

la Adventizm'in toplumdaki geri kalmış sınıflarca bilinçsizce kullanıldığı sınıf mücadelelerinden ziyade, bilinçli biçimde büyük göç (haç) olayını yaşamış Amerikan toplumunun kaderine daha uygundu. Abartılmış yurtseverlik duygusu, Amerikan Adventistlerinin kurtuluş arayışlarında genel olarak çok aşikârdı. Ayrıca kurtuluşun yerel olarak tecrübe edilmesi veya Tanrının adventle ilgili planının mahalli biçimde gerçekleştirilmesi de şüphesizdi.

Kırsal bölgelerde sık sık ortaya çıkan uyanış hareketleri geniş bir dinî spekülasyona neden oldu. Genellikle, söz konusu dönemlerdeki muhtelif olaylar mevcut sistemin yaklaşan sonu olarak yorumlanabiliyordu. Özellikle New York kırsal bölgeleri ve kültürel bakımdan oldukça geri kalmış bir bölge olan komşu Vermont'taki dinî heyecan diğer yerlerden daha fazlaydı. Öyle ki cehâlet, dedikodu, reformcu uyanış hareketleri ve mücadeleler Vermont'taki kültürün ana malzemesini teşkil ediyordu. Mormon kilisesinin kurucusu Joseph Smith, burada gömülü bir hazinenin bulunmasıyla ilgili bir takım tuhaf faaliyetlere girişti ve 1820'lerde Mormon İncili'nin üzerine yazılı olduğu altın tabletleri buldu. (received) Aynı şekilde Finney, günahkarı, evangelik (müjdeci) yorumların tam etkisine mâruz bıraktığı "endişe sandalyesine" (anxious seat) getiren ıslahat hareketiyle burada aktif hale geldi. Sadece Amerika Birleşik Devletleri'ndeki değil, bütün dünyadaki çağdaş mezhepler tarihi açısından büyük önemi haiz yazılar ve vaazlar ise, bir çiftçi olan William Miller'inkilerdi. O 1818'lerde, ikinci gelişin tarihinin kutsal metinlerden çıkarılabileceği konusunda kendini buna inandırmıştı. Oldukça farklı sonuçlara ulaşmakla birlikte o, 17.yy. İngiltere'sinde Henry Archer'in kullandığına benzer bir akıl yürütme ile İsa'nın ikinci zuhurunun 21.Mart.1843 ile 21 Mart 1844 tarihleri arasında olabileceğini hesap etti. Miller bu görüşlerini 1831 yılına kadar halka duyurmamıştı. New York'un kırsal, iç bölgeleri onu dinlemeye hazır ve çok kısa zamanda görüşleri başta Baptist ve Presbiteryenler olmak üzere New England'daki diğer kiliselerin mensupları arasında büyük ilgi uyandırdı.

Boston'daki Baptist Kilise rahibi Joshua Himes vaazlarında, Miller'in düşünce ve kehânetlerine daha fazla yer vererek onların yayılmasını sağladı. Zamanın yaklaştığını düşünen yüzlerce gezginci (itinerant) rahip, kendisini zuhur zamanıyla ilgili kehânetlerin yorumuna adadı. Bu dönemde iki özel dergi yayınlanmaya başlandı. Hatta Miller'in kendisi de aynı dönemde, altı aylık bir zaman sürecinde 300 vaaz verdi. Öyle ki, özellikle 1843 yılında bir kuyruklu yıldızın görünmesiyle birlikte, Tanrı Krallığının gerçekleşmesiyle ilgili olaylar tamamen resmi kilisenin görüşlerine uygun biçimde hazırlanmıştı. Bu aşırı coşku, çadır toplantılarında bir takım aşırılıklara yol açtı. Fakat adventistler popüler yazarların düşündüğünden daha kontrollüydü (restrained). Öngörülen tarihlerde ikinci zuhur gerçekleşmeyince, adventistler büyük hayal kırıklığı yaşadılar. Yahudi takvimine göre belirlenen ikinci Ekim 1844 tarihinde de beklenen zuhur gerçekleşmeyince, binlerce Adventist, yaşadıkları hayal kırıklığını dile getirerek hareketten ayrıldılar.

Esin (Inspiration) Yaşanılan Hayal Kırıklığını Giderir

Yaşadıkları hayal kırıklığı öncesinde Millerciler ayrı bir mezhep değildi. Onlar muhtelif gruplardan oluşuyordu; diğer din kardeşlerinden de çok fazla bir düşmanlık görmemişlerdi. Onların ayrı bir mezhep haline dönüşmeleri ise, paradoksal olarak ikinci zuhurla ilgili kehânetlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonradır. Adventistlerin müstakil bir mezhep durumuna ulaşma süreçleri nispeten yavaştı; ve Adventist akidesi, onları birleştirme ve ayrı bir mezhep olarak varlıklarını sürdürme konusunda tek başına yeterli değildi. Bu konuda başka unsurlara ve liderlere de ihtiyaç duyuldu. Şimdi, böylesine emin bir biçimde tahmin edilen (öngörülen) zuhurun gerçekleşmeme nedenini açıklayacak ve adventistlerin 1844 sonlarında hemen her yerde

karşılaştıkları soruları cevaplayacak yegane kaynak esinleme idi (revelation). Adventistlerden bazıları, belirli bir süre zuhur konusunda kısa bir gecikmenin olduğuna inandılar; diğerleri ise, yeni tarihler belirleme telaşına düştü. Yine başka bir kısmı da Rab İsa'nın 1844 yılında gizli bir biçimde zuhur ettiğine inanmayı sürdürdü; -ki bu izah tarzı bilahare Yehova Şahitleri tarafından sıkça kullanılmıştır.- Mil-ler'in kendisi, ölümüne kadar bir adventist olarak kalmasına rağmen, ümitsizce, Rabb'in dönüşünün yakın olduğu düşüncesine bağlı kalmaya gayret gösterdi. O, hayal kırıklığı yaşayan bazı adventistlerin gösterdiği ruhçuluğa yönelme, ruhani çocuk meydana getirmek için başkasıyla yatma, toplantılarda insanları rasgele öpme ve imanın gücünü cinsel güçle teste kalkışma gibi aşırılıkların hiç birini onaylamadı.

Adventistlerin en başarılı yardımcısı peygamberâne esinlenme idi (prophetic revelation). Uğranılan hayal kırıklıklarından çok kısa bir süre sonra onlar, yeni vizyonlar görmeye ve kehanetlerde bulunmaya başladılar. Örneğin, Hiram Edson'un bir vizyonunda İsa, gökteki tapınağın ikinci katına giriyordu ve hâlâ orada yer yüzüne inmeden önce yapması gereken son hazırlıkları yapmaktadır. Eski Ahit'e göre yapılan bu çalışmalar, Kefaret Gününde Yüce Rahib'in yaptığı iş olarak yorumlandı. 1844 yılından sonra ise İsa, daha üstün bir vazife olan günahın tamamen ortadan kaldırılmasıyla meşguldür. Böylece o, şimdi araştırmacı bir hakim olarak (investigative judgement), ölümler arasında kimlerin diriltilmeye, yaşayanlardan da kimlerin Tanrının krallığı için tahvil edilmeye layık olduğunu belirlemeye çalışmaktadır. Günahın nihai imhası, İsa'nın yeryüzüne dönüşünden kısa bir süre önce gerçekleşecektir. Çünkü o zaman, bütün günahlar günah keçisi olarak Şeytan'a yüklenecek; Şeytan da onları uzaklara taşıyacaktır. Edson ve diğerlerinin vizyonlarına dayalı olarak ortaya konulan bu teolojik plan, 1844 yılında yaşanan düş kırıklıklarını büyük oranda rasyonalize etmiştir.

Diğer bir kısım adventistler ise, İsa'nın ikinci zuhurun gecikmesinin ana nedenini, şeriatın uygulanması ve Cumartesi gününe gösterilen saygı konularındaki kusurda olduğunu iddia etmişlerdir. Eski Ahit'ten kaynaklanan bu düşünce de yine bir takım vizyonlarla desteklenmiştir. Ellen Harmon, -James White ile evlenmesinden sonra, Ellen Harmon White diye bilinir- ilham ruhuna (the spirit of prophecy) sahip olduğunu, Edson ve diğerlerinin vizyonlarını destekleyen pek çok vizyonun, kendisine Tanrı tarafından bildirildiğini iddia etti. Yazıları, Yedinci Gün Adventistlerince kutsal literatür içerisinde yer almasa ve uygulaması bölgelere göre farklılık gösterse bile, adventist akideyi tasdik eder ve kiliselerini, Kutsal Kitap kehânetine layık yegane kilise olarak kabul eder.

Yedinci Gün Adventistlerinin teolojisi oldukça karışıktır; irade hürriyetine önem verirler; asli günah nedeniyle Tanrıyla kopan ilişkileri düzeltme işleminin Haça gerilme olayıyla sona ermediğine, bilâkis hâlâ devam ettiğine inanırlar. Tıpkı diğer Adventist mezhepler gibi, resmi Hristiyan Teolojisinde fazla üzerinde durulmayan yeniden dirilişe önem verirler, fakat ruhun ölümsüzlüğünü kabul etmezler. Bunun yanı sıra gökyüzünü (heaven) bir faaliyet alanı olarak algılayarak, Hristiyanlar ile Hristiyan olmayan arasında vuku bulacak Armageddon savaşında inananların gökyüzüne gideceğine inanırlar. Yine onlara göre, Şeytan dünya çölünde kalacak ve bin yıllık dönemde, İsa'nın yönetimindeki azizler gökyüzünde yaşayacaktır. Bu bin yıllık dönem "sona erince" İsa azizlerle birlikte yeryüzüne inecek, kötülerini cezalandıracak ve merkezi Kudüs olan yeni bir dünya yaratacaktır. Böyle bir krallık tesis edildikten sonra, 1846'dan bu yana ölen ve Cumartesi gününe ta'zimi sürdüren kimseler için özel bir diriliş gerçekleşecektir.

İdeolojik Adaptasyon: Cumartesi Gününe Ta'zim Göstermenin Amacı

Cumartesi gününe ta'zim, daha başlangıçtan itibaren bu adventist hareketin teolojik sisteminde önemli bir yer işgal etmeye başladı. Nitekim öngörülen kehânetin gerçekleşmeyişi- nin en önemli nedenlerinden biri, bu emrin uygulanmasında gösterilen gevşeklik olarak düşünülüyordu. Böylece o, kurtuluşun zorunlu bir şartı haline gelmişti. Daha sonraki günlerde, Cumartesi yasağına uymayanlar "kaybolmuşlar" olarak telakki edilmeye başlandı. Çünkü *Vahiy* kitabına göre (XIV, 6-11) meleğin üçüncü mesajı buydu. Ayrıca adventist akideye bağlı kimselerden istenenler arasına, yine Eski Ahit'ten çıkarılan, perhizle şu hükümler de, eklenmiştir: *Yedinci Gün Adventisti, alkol ve sigaranın yanı sıra midye, domuz eti, kahve ve çaydan bile kaçınmak zorundadır*. Bütün bu yasaklar, özellikle söz konusu kilise mensuplarınca bir çeşit sağlık reformu olarak telekki edilmiştir.

Hareket, James White ve karısı Ellen'in katı liderliği altında gelişti. Adventizm hayal kırıklıklarının yarattığı sarsıntıyı atlattı. Şimdi inananlar, kendilerine ait günlük hayat tarzları ve onları diğer insanlardan ayıran oldukça farklı öğretilerle donatılmıştır. Millercilerin İncil'in mesajının başkalarına anlatılması (evangelistic) konusundaki en önemli çabaları, Cumartesi'ne ta'zim konusundaki meleğin üçüncü mesajının kitlelere anlatılmasıydı. Şimdi, inananların yapması gereken şey, pasif bir şekilde oturup beklemek yerine yaklaşan zuhura hazırlanmaktır. İnsanlar Cumartesi günüyle ilgili gerçeği, ikinci diriliş gerçekleşmeden önce mutlaka duymalı ve onu yaşamalıdır. Bu vurgu, halihazırda belirlenmiş olan kader çarkının döndürülmesi konusunda, insanların da bir katkısının olduğu hissini onlara verilmesinde ilave bir avantaj sağladı. Bu arada hareket liderleri, peygamberâne (prophetic) yorumların yanı sıra *Danyal* ve *Vahiy* kitaplarında yer alan canavar ve diğer mecazi ifadelerin gerçekte hangi din ve siyasî güçler için kullanılmış

olabileceğini araştırmaya devam ettiler. Papa ve Roma Katolik Kilisesi, Tanrı'nın baş düşmanları olarak telakki edilirken, Protestan Amerika Birleşik Devletleri de ikinci canavar kabul edildi. Adventistler, kıyâmetle ilgili olayların, Birleşik Devletleri önemli bir arena içerisinde öngördüğüne inanıyorlardı.

Yedinci gün Adventistleri, misyon alanına girme konusunda her türlü gerekçeye sahipti. 1860 yıllarında bir hareket olarak organize olmalarını müteakip, hemen Amerika'nın bütün bölgelerine misyonerler gönderdiler. 1870'lerde ise, bunu dünyanın diğer bölgelerine gönderilen misyonerler izledi. 20. asırda hareket başta Kıta Avrupa'sı olmak üzere Afrika ve Malinezya'ya kadar yayıldı. Hareketin Avrupa'da en başarılı olduğu ülke şüphesiz Almanya'dır. 1960'lı yılların başlarında Adventistler, burada 867 Kilise, bu kiliselere bağlı 43.000 üye ve 90.000'in üzerinde de bir taraftar kitlesine sahipti. Bunun yanı sıra Adventistlerin, Avrupa'nın diğer ülkelerindeki durumu da şöyledir; İngiltere'de 151 kilise, 8.000 üye; İsviçre'de 59 kilise, 3300 üye ve 6000 taraftar; Fransa'da 65 kilise, 3000 üye ve 6000 taraftar mevcuttur. Avusturya, İtalya ve Hollanda'da ise 2.000'den fazla üye ile her bir ülkede 4000 ile 5000 arasında taraftarları bulunmaktadır. Bugün Adventist hareketin dünyada en güçlü olduğu ülke, 3000'den fazla kilisesi, 275.000 üyesi ve bunun en az dört katı büyüklüğünde sempatizanı ile Amerika Birleşik Devletleri'dir.

Yedinci Gün Adventistleri normalde birbiriyle uzlaşması mümkün görünmeyen, çok çeşitli özellikleri bünyesinde barındırması açısından sıra dışı bir mezheptir. Örneğin, genelde binyılcı hareketlerin liderleri, kendilerini Mesih veya Mesih'in habercisi şeklinde takdim etmelerine rağmen ne Edson ne de Bayan White böyle bir iddiada bulunmuştur. Hareket, yapısı itibarıyla kapalı bir cemaat özelliği göstermez (confidential in nature); yerel kiliseler kendi farklı cemaat özelliklerini muhafaza konusunda kısmî bir otonomiye sahiptir. Ge-

lirlerinin yüzde onunu kiliseye veren bir teşkilat olmalarına rağmen onlar, katı merkezîyetçi özelliklerini devam ettirmiştir. Geniş kapsamlı ve iyi işleyen yayın faaliyetleri, açtığı dinî okul ve kolejlerle söz konusu hareket, kurumsallaşmış bir mezhep görünümünü vermektedir. Cumartesi gününe ta'zim ile bin yılın gelişi konusundaki ısrarlı tutumlarının yanı sıra diyetik tabuları ve askerlik konusundaki olumsuz yaklaşımları gibi özellikler, Yedinci Gün Adventistlerini diğer mezheplerden ayıran başlıca niteliklerdir. Miller döneminden bu yana çok çeşitli mezheplerin liderleri Adventist inançları benimsemiştir. Ve bunların pek çoğu, konferanslar ve yeni öğretilerin adapte edilmesi konusundaki çabalarıyla Adventist Düşüncesinin gelişmesinde önemli rol oynamışlardır. Böylece hareket, profesyonel bir idare mekanizmasını benimsemiştir. Bu anlayışla hareket diğer bin yıllık tarikatlardan önemli ölçüde ayrılır. Gerçekte hareketin gelişiminin belirli bir devresinde -Bayan White'ın şahsında- ilahi ilham inancıyla bir yönetimin birleştirilmesi açısından hareket nev-i şahsına özgüdür, eşsizdir.

Yedinci Gün Adventistlerinin öğretilerinde yer alan unsurlardaki çeşitlilik, onun değişen toplumsal şartlara uyumunu kolaylaştırmıştır. Hareket, misyonerlik faaliyetlerinde pratik eğitime ve sağlık reformu konusundaki ısrarlı tutumla birlikte sağlık hizmetlerine de büyük önem vermiştir. Adventist hareketler tek bir düşünce üzerinde ısrarlı oldukları zaman, insanların günlük ilgilerinde (concerns) onlara yararlı olacak herhangi pratik bir tarzı benimsemede zorluk çekmişlerdir. Çünkü gelen kurtarıcı, bilgi veya araç türünden her türlü ihtiyacı ortadan kaldıracaktır. Yedinci Gün Adventistleri, beklenen mesihin öngörülen günde niçin zuhur etmediğine dair yorumlarında, farkında olmadan, eş zamanlı olarak devam eden ve yayılan hareketin kurumsallaşma sürecini kolaylaştıran yeni eğilimler de geliştirmişlerdir.

CHRISTADELFIANS (İsa ile Konuşanlar): Katı bir Adventist Mezhep

Miller'in İsa'nın zuhuruyla ilgili fikirlerinden en fazla etkilenenlerden birisi, İngiltere'den Amerika'ya gelen bir göçmen olan Dr. John Thomas'tır. O, kutsal metinler üzerinde çalışmak ve çağın yaklaşan sonunu insanlara bildirmek için tıbbı bırakmıştır. Dr. Thomas kendi Kutsal Kitap yorumu çerçevesinde pek çok kitap yazmıştır. Miller taraftarları ve Mormonlarla hararetli tartışmalar yapmış; Barton Stone ve Alexander Campbell'in taraftarlarından önemli bir kısmını, kısa sürede kendine bağlamıştır. Kavgacı bir kişiliğe sahipti; kolay kolay başkalarının görüşlerini kabul etmezdi. Özellikle 1830'larda, bütün inananların vaftiz edilmesi gerektiğine ilişkin fikirlerini tebliğe başladı. Ona göre vaftiz, özellikle Tanrı ve kurtuluş konusunda gerçeği insanlar kavradıkları zaman etkili olabilirdi. Onunla Campbell arasındaki görüş ayrılıkları tedricen gelişti ve sonunda, bütün kutsal metinlerin ana mesajının, İsa'nın ikinci zuhuruyla gerçekleşecek krallık umudu olduğunda ısrar noktasına ulaştı. Thomas açısından bu olay, çok kısa bir zaman sonra gerçekleşecekti. Bu nedenle o, bizatihi kendisi, önceki hatalarından vazgeçerek derhal vaftiz olmalıydı ve Campbell'in görüşlerini terk edenlerin üyeliğini kabul etmedi. İnsanlar günahlarından dolayı tevbe etmeli, uyanık yaşamalı ve İsa'nın muhteşem zuhurunu dört gözle beklemelidir. Zira dünya, ancak onun gelişiyile yenilenecektir. Thomas, bilhassa resmi kiliselerce benimsenen ruh, cennet ve cehennem anlayışlarını reddetmiş; kendisi bir Uniteryen olmakla birlikte Teslis anlayışına şiddetle karşı çıkmıştır.

TABLO 2: 1966'da Çeşitli Karayip, Orta ve Güney Amerika Ülkelerinde Yehova Şahitleri ve Yedinci Gün Adventistleri

	Nüfus (Milyon)	Yedinci Gün Adventistleri		Yehova Şahitleri	
		Kiliseler	Üyeler	Cemaatler	Yayıncılar
Arjantin	21.0	107	16,225	270	11,475
Bolivya	3.8	42	13,842	20	566
Brezilya	85.4	464	112,190	811	37,546
Şili	8.3	72	12,429	93	3,776
Kolumbiya	18.0	99	21,595	101	3,805
Küba	7.1	81	6,637	-	- ¹
Dominik Cum.	3.8	68	9,264	44	2,040
Haiti	4.5	55	25,840	31	1,088
Jamaika	1.6	327	44,531	155	4,910
Meksika	44.5	243	36,058	1,090	30,261
Panama	1.3	58	5,773	44	1,365
Peru	11.8	115	27,059	63	2,406
Porto Riko	2.6	103	8,636	70	3,368
Trinidad Tobago ²	1.0	108	12,843	40	2,116
Uruguay	2.5	16	2,653	48	2,212
Venezuela	12.5	44	5,581	78	4,139

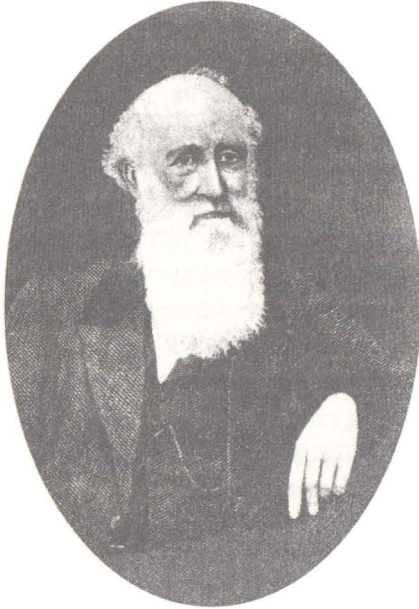
TABLO 3: 1966'da Çeşitli Afrika Ülkelerinde Yehova Şahitleri ve Yedinci Gün Adventistleri

	Nüfus (Milyon)	Yedinci Gün Adventistleri		Yehova Şahitleri	
		Kiliseler	Üyeler	Cemaatler	Yayıncılar
Angola	5.0	64	19,304	1	88
Kongo (Kinşasa)	16.4	137	16,916	58	4,777
Gana	7.5	61	11,217	264	8,841
Fildişi Sahili	7.0	7	374	4	141

1 Küba'da Yehova Şahitleri yetkililerce takipte olduklarından kendi istatistiklerini bildirmemektedirler.

2 Burada her mezhep için verilen rakamlar Trinidad ve Tobago yanında St. Vincent ve Grenada'yı da ifade etmektedir.

Kenya	9.7	281	54,195	3	258
Liberya	1.5	14	2,396	8	328
Malavi ve Zambiya ³	7.6	263	38,276	1,022	44,375
Mozambik	6.8	43	6,448	19	1,150
Nijerya	57.8	154	20,267	851	39,751
Rodezya	3.2	138	26,883	338	9,438
Ruanda ve Burundi	5.5	411	76,872	-	11
Siera Leone	2.2	19	2,913	24	449
Güney Afrika ⁴	21.2	283	20,563	556	19,470
Tanzanya	9.8	112	19,883	27	783
Uganda	7.8	60	7,107	1	37

**John Thomas
(1805-71)**

Amerika'da 1840'larda
Christadelphian
Hareketinin kurucusu

3 Yedinci gün adventistlerine dair bilgiler her ülke için ayrı olarak bildirilmediğinden birlikte verilmiştir.

4 Güney Afrika: Lesotho ve Swaziland, Güney Batı Afrika, St.Helena ve Ascension. Şahitler, Beyaz ve Bantu üyeler arasında göze çarpmamaktadırlar; Yedinci gün Adventistleri arasında cemaatler ayrı ayrı organize olmuşlardır. Tahmini bölünmeler; 136 cemaatte 11,472 beyaz ve renkli üye ile; 147 cemaatte 9,091 Bantu üyesidir.

Yine Thomas, Kutsal Kitap'ın hatasız bir kitap olduğuna inanmış ve onun tek ciddi yorumunun kendi yorumu olduğunu savunmuştur. Ama o, ne herhangi bir ilahi ilhama mazhar olduğunu söylemiş; ne de bir peygamber, papa veya kahin olduğunu iddia etmiştir. Üstelik, Kutsal Ruh'un rehberliği fikrini de reddetmiştir; Çünkü ona göre, Tanrı'nın insanlarla konuşması sadece Kitab-ı Mukaddes'te kaydedildiği biçimdedir. Yani Tanrının Kelâmını insanlara ulaştırılma biçimi sadece böyleydi. Thomas ve kendilerini daha sonradan Christadelphians olarak isimlendiren taraftarları, sade iman kurtuluş için yeterli olduğu görüşünü kabul etmedi. Zira onlara göre inananlar, aynı zamanda hakikati anlamalı ve anlayışları kemal noktasına ulaştığında yeniden vaftiz edilmelidir. Yine onlar, İsa'nın emirlerine göre bir hayat sürmelidir. Kurtuluş kolay değildi ve o, yenilik hareketlerinin coşkulu ortamında alınan sadece "kurtarıcıyı kabul etme" kararıyla da elde edilemez. Putperestler, ahmaklar ve çocukken ölenler için yeniden dirilme şansı yoktur. Yeniden dirilme yegane kurtuluş yoludur. Zira onlar, ruhları olmadığı için hiç bir organları canlılığını devam ettiremez ve tam anlamıyla ölüdürler. Netice itibariyle, ezeli hayat için yeniden diriltilmeye layık olanlar sadece Christadelphian'lardır. Ama onlardan bile gerçeği kavramakta ve onu yaşamakta başarısızlığa uğrayanlar olursa, onlar da ezeli hayat için korunmayacaklardır.

Christadelphian inancının çok dikkate değer bir yönü de kutsal yazılardaki vaatlerin, öncelikle Yahudilerle ilgili vaatler olarak görülmesidir. Söz konusu vaatler ancak bundan sonra, İsa'nın birlikte mirasçı olma önerisini kabul eden ve Yahudilere inanan kimselerdir. Böylece Christadelphian taraftarları, gönüllü olarak Yahudi olmayı seçmiş kimselerdir. Dolayısıyla onlar, kendilerine şariat verilmiş, fakat ona uymada başarısız olmuş Yahudilerden daha üstün konumdadır. Çünkü Yahudiler, onlara göre, kendilerine ilk defa Tanrı Krallığı vaat edilmiş kimselerdi; yine onlar, onun vaatleriyle şereflendirilecekti. Yahudilerin hangi şartlarla Tanrı Krallığının tebaası olacakları açık değildir; bununla birlikte, özellikle

ilk Christadelphians Yahudilerin yaşam tarzlarını (fortunes) çok yakından izlediği dikkati çeker. Örneğin, belirli bir dönem kendi toplantı mahallerini sinagog diye isimlendirmiş; Filistin'deki fakir Yahudilere yardım için fonlar oluşturmuş ve daha ilk günlerinden itibaren, Yahudilerin Filistin'e dönmeleri için her türlü desteği vermişlerdir. Ayrıca *The Times* muhabiri ve İngiliz milletvekili Laurence Oliphent gibi kendi grupları dışındaki kimselerin de Filistinli Yahudilere yaptıkları yardımları gönülden desteklemişler; hatta yardımların dağıtılmasında bizzat görev almışlardır.

Thomas zaman zaman Richmond (Virginia)'dan İngiltere'ye dönmüştür. Hatta burada Amerika'dan daha başarılı olduğu söylenebilir. İngiltere'de Miller ve Campbell yanlısı bir kısım kimseler Thomas'ın görüşlerini benimsediler. Christadelphian Kiliseleri, özellikle metal sanayii işçilerinin yoğunlukta olduğu Birmingham başta olmak üzere büyük şehirlerde hızla yayıldı. Söz konusu kiliseye kabul kolay değildi; Christadelphian olmak demek, Kutsal Kitab'ı ciddi olarak okumak ve üzerinde kafa yormak anlamına geliyordu. Kabulden önce aday, kilisenin yerel temsilcisi tarafından imtihan ediliyordu. Dahası, Christadelphian'a giren kişinin dikkatli bir hayat sürmesi ve cemaat dışı başka bağlantılarının olmaması gerekiyordu. Tarikatın toplumsal öğretileri tamamen kutsal metne dayanıyordu. Böylece alkol kesinlikle yasaklanmış; her türlü aşırılığa şiddetle karşı çıkmıştır. Dindar olmayan kimseleri sık sık ziyaret etmek veya taverna ve gece kulübü gibi yerlere gitmek kesinlikle cemaatten atılma nedeniydi. Christadelphian mensupları askerlik hizmetine kesinlikle karşı olmalarına rağmen savaşa muhalif değildiler. Nitekim Dr. Thomas, muhtelif uluslar (kötü güçler) arasındaki savaşların açıkça ilahi planın bir parçası olduğu düşüncesiyle savaş karşıtı gruplara karşı çıkmıştır.

Millerci coşku İngiltere'ye dikkate değer ölçüde ulaşamadı. Dolayısıyla burada Adventizm hareketinin çok geniş kitlelere yayılması söz konusu değildi. Christadelphian cema-

atinin İngiltere’de Amerika’dan daha başarılı olmasının en önemli nedenlerinden biri de buydu. *Christadelphian*’lar İsa’nın zuhurunun çok yakın olduğunu düşünüyorlardı. Öyle ki 1866 yılında bazı cemaat üyeleri beklenen zuhurun yaklaşmasından oldukça rahatsızlık duymuşlardı. Ama üyelere Peygamberâne yorumların detaylarının ortaya çıkarılması konusunda belli bir hürriyet verilmiş; özellikle onun çağdaş siyasî olaylara uygulanması, hatta tarih tespiti konusu neredeyse her zaman ısrarla vurgulanmıştır.

İnformal Liderlik ve Bölünme

Christadelphian Kiliseler genelde cemaatçı (congregational) bir yapıda teşekkül etmiştir. Profesyonel din adamlığı, her zaman onlar tarafından gerçek Hristiyanlıktan bir sapma olarak görülmüş ve bu nedenle bu grupta, hiç bir zaman din adamlığı kurumu gelişmemiştir. Cemaatin demokratik karakterli toplantıları, her türlü resmi kurumu, başkanı veya komiteyi reddetmiştir. Bu tutum, çağdaş dünyada bilhassa askerlik hizmeti gibi konuları ilgili hükümetlerle konuşurken, hareketin kaynaklarını zora sokmuştur(..strained the resources of the movement). Bunun kaçınılmaz bir sonucu olarak, özellikle güçlü Birmingham Kilisesi içerisinde, kısmen de hareketin en önemli dergi ve kitaplarının çoğunlukla burada yayınlanmasından ötürü, oldukça karizmatik informal liderler ortaya çıkmıştır. Üstelik Birmingham Kilisesi, aynı durumdaki kiliseler arasında belli bir statü kazanmış, hatta en önemli kilise durumuna yükselmiştir. Bununla birlikte, sadece gayri resmi liderliğin ortaya çıkışını ve öze bağlılık konusundaki salt doktrinel testleri bölünmenin yegane nedenleri olarak görmek doğru değildir. Christadelphian cemaati, özellikle 19. asırda ciddi bölünmelerle karşılaştı. Üyelerden bazılarının cemaatten atılması veya bir kilisenin diğeri tarafından aforoz edilmesi, söz konusu topluluğun akidesini devam ettirmek ve cemaatinin sağlığını sürdürmek için baş vurulan yaygın uygulamalardır. Şüphesiz bazı bölünmeler, kısmen

de olsa, cemaat içindeki liderler arasındaki gayri resmi nüfuz mücadelesinin bir sonucu olsa bile, Tanrı Kelamına itaat etme konusunda her zaman için ciddi bir ilgi olmuştur. Bazen bu ilgi, aşırı hassasiyete ve cemaat içinde ortaya çıkan kötü kimselerin ondan uzaklaştırılmalarına ve böylece bölünmelere yol açmıştır.

Christadelphian toplumu, katı ve etkili ahlâk anlayışını sürdürmüştür. Kutsal Kitabın ilgili emrini yerine getirmek için misyonerlik faaliyetinde bulunmalarına rağmen, genelde toplumdan tecrit edilmiş bir hayat sürdürmüşlerdir. Hareketin İngiltere’de 20.000-30.000 civarında üyesi vardır. Bunun dışında, İngilizce konuşan diğer ülkelerdeki binlerce taraftarın yanı sıra, Almanya’da özellikle Württemberg ve Berlin’de, Norveç’te de sayıları az da olsa bu mezhebe mensup kimselere rastlamak mümkündür.

Yehova Şahitleri: Organizasyonel Bir Değişim Örneği

Mesleğinde oldukça başarılı küçük bir manufakturacının oğlu olan Charles Taze Russell’in, Pennsylvania-Allegany’deki yerel bir toplantıda adventizm bilgisini elde ettiği 1870 yıllarında, ABD’nin kuzey-doğu eyaletleri, hâlâ adventist düşüncelere karşı hassastı. Russell de, tıpkı daha önce Miller’in yaptığı gibi, Tanrının insanoğluyla ilgili planını kutsal literatürden çıkarmaya çalıştı. Sonunda, İsa’nın zuhur tarihi olarak, 1844 yılının belirlenmesinde Miller’in hatalı olduğunu; halbuki İsa’nın görünmez bir biçimde yeryüzüne dönüş tarihinin 1874 yılı olması gerektiğini ileri sürdü. (Daha sonra Russell’in taraftarları, 1874 yılından vazgeçip zuhur tarihini 1914 olarak belirlemişlerdir). 1881 yıllarında Russell, taraftarları belli bir büyüklüğe ulaştıncaya, Siyon’un Gözetleme Kulesi Cemaatini kurdu. (Daha sonra bu cemaat Gözetleme Kulesi ve Kitap Cemaati şekline dönüştü). Nihai kurtuluşun sadece Yehova’ya itaat edenlere mahsus olduğunu ve bütün

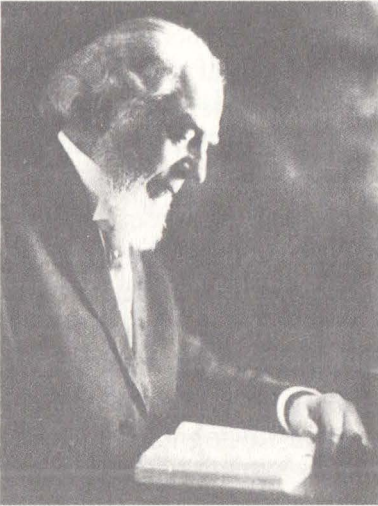
yaratılışın nihai amacının, Yehova'nın adını ve kelâmını korumak, gerçekleştirmek olduğunu ispat etmek için kutsal metinler hakkında pek çok yorumlar yaptı.

Hareket, Russell'ın yazdıkları ve yaptığı seyahatler sayesinde uluslararası bir nitelik kazandı. Onun Londra şubesi 1900'de, Almanya şubesi de 1903 yılında, sürekli bir ayrılık merkezi durumunda olan Barmen-Elberfeld'de açıldı. 1904'te ise Avustralya'da bir Yehova kilisesi faaliyete geçti. 1914 yılı yaklaştıkça harekete katılımlar hızlandı; fakat İsa'nın zuhuru, öngörülen bu yıl içerisinde gerçekleşmeyince, hem harekete karşı ciddi eleştiriler yapıldı ve hem de önemli oranda taraftar kaybına uğradı. Öyle ki 1916 yılında, 1914'te yayınlanan ve dağıtılan literatürün ancak yarısı dağıtılabildi. Russell da bu yıl içinde öldü.

Bu kritik dönemde, hareketin liderliği konusunda da mücadeleler yaşandı. Nitekim sekizinci hukuk mahkemesindeki "özel yargıçlık" görevinden dolayı "Yargıç Rutherford" diye tanınan, Missouri'li avukat Joseph Rutherford'un lider olarak hareketin başına geçmesinden sonra, özellikle Amerika ve Almanya'da çok sayıda taraftar ana bünyeden ayrıldı. Rutherford, 1942 yılındaki ölümüne kadar hareketi yönetti. Ve ona yeni bir yön verdi. Hareketin büyümesi için yüzlerce kitap, broşür kaleme almasının ötesinde, bilhassa başkanlığının ilk yıllarında yoğun vaaz ve konferans faaliyetlerine girişti. Hayatının sonlarına doğru bu faaliyetlerini nispeten azalttı ve hareketi, üçüncü başkan Nathan Knorr döneminde de devam eden bir yarı-anonim liderlik anlayışına yöneltti. Böylece hareketin yapısı oldukça değişti; o, az veya çok demokratik olarak teşkilatlanmış, yerel Kutsal Kitap Araştırmacıları Derneklerinin oluşturduğu bir bütün olmaktan çıkıp, sadece basım-yayım faaliyetlerine ilgi gösteren, merkezi olarak kontrol edilen uluslararası yürütme merkezleri şekline dönüştü. Teşkilatın bu yeni biçimi bir teokrasi (theocracy) olarak telakki edildi, fakat toplantıların dini karakteri, kapı-kapı dolaşıp hareketin yayınlarını dağıt-

mak ve insanları, İncil'e davet etmekten daha önemsiz bir duruma geldi.

Yıllar içinde sürekli artan yayın külliyatı sonucunda, Rutherford'un eserleri hareketin kurucusu Pastör Russell'in eserlerini gölgede bıraktı. Bazen Russell'in fikirleri açıkça reddedilmekle birlikte -örneğin, Büyük Piramit'e dayanan kehânetlerin reddi gibi (muhtelif adventist gruplarla birlikte en gözde bütünleyici kehânet temeli)-, böyle ani değişimlerin neden olduğu kırılmalar, daha eski eserlerin baskılarının tedricen tamamıyla ortadan kalkmasına ve Kutsal Kitap üzerine temellendirilmiş sonraki eserlerin öneminin artmasına yol açmıştır. Ancak Rutherford'un ölümünden sonra onun eserleri de aynı akibete uğramaktan kurtulamamıştır. Onların yerini, hareketin New York-Brooklyn'deki merkezinde basılan yeni kitaplar almış ve bunların dağıtımı yapılmıştır. Elbette hareketin taraftarları, bu yeni yayınlar için de hazır ve kesin müşteriler olarak görülmüşlerdir. Ama basın-yayın faaliyeti,

1870'lerde Pennsylvania'da Pastör Charles Taze Russel (solda) tarafından kurulan ve 1930'larda Yehova Şahitleri olarak tanınmaya başlayan hareket, Birinci dünya savaşı esnasında, Yargıç Joseph Franklin Rutherford'un başkanlığı döneminde bir kitle hareketi haline dönüşmüştür.

durumu ne olursa olsun, hareketin daha sonraki tarihinde en önemli faaliyet alanı olmuştur. Hatta o derece ki, hareketin yayınlarını diğerlerine satmak ve “iyi haberleri” yayınlamak Yehova Şahitlerinin özel bir vazifesi durumuna gelmiştir. Yehova Şahitleri için “ilahi hizmet”, hareketin yayınladığı *Kule* (*Watchtower*) ve *Uyan* (*Awake*) isimli dergileri satmak ve hareketin müstakbel taraftarları için Kutsal Kitap çalışma grupları tertip etmektir. Bu nedenle, diğer Hristiyanların ibadette olduğu Pazar sabahlarını boş bırakırlar ve bu saatlerde kapı kapı dolaşarak propaganda yaparlar. Cemaat kendini tanrısal ilhama mazhar olmuş Şahitler ve Tanrısal Planın muhafızı olarak görür ve bu konuyu vurgulayarak, beşeri herhangi bir organizasyonun üyesi olmayı kabul etmezler. Hatta 1931 yılında kendileri için benimsedikleri Yehova Şahidi ünvanındaki “W” harfini küçük harfle yazmak suretiyle, kendilerinin sadece Yehova’ya şahit olan kimseler olduklarını göstermek isterler. Yayın faaliyetleri konusunda istatistikler tutmalarına rağmen her hangi bir üyelik istatistiği tutmazlar. Çünkü onlara göre, kelâmın yayınlanması sadece mevcut dağıtım sistemi değişinceye kadar beşeri teşkilatlar için geçerli olan ikinci derecede önemli bir beşeri faaliyettir. Böylece Yehova Şahitleri iki türlü organizasyonu devam ettirirler; bunlardan birincisi, beşeri devletten bağımsız nitelikteki yalın ve teokratik yapıdaki Kutsal Kitap Araştırmacıları Derneğidir. Diğeri ise, bürokratik bakımdan çok iyi organize olmuş basın-yayın sistemidir ki, bütün Kutsal Kitap öğrencileri bu sistem içerisinde, Tanrısal planın gerçekleşmesi açısından oldukça önemli bir çalışmanın parçası olarak, gönüllü dağıtıcılar şeklinde hizmet etmek zorundadır.

1914 yılıyla ilgili kehânetler gerçekleşmeyince, bunu açıklamak için Yehova Şahitlerinin teolojik görüşlerinde bir takım değişikliklerin ortaya çıkması kaçınılmazdı. Onların bu olaya tepkisi, başlangıçta, Tanrı Krallığının 1914 yılında başladığını iddia etmek şeklinde olmuştur. Sözü edilen bu krallık semavi bir krallıktır. İsa, hükümrânlığına başlamıştır. Bu semavi krallıkta, İsa ile birlikte çalışacak 144.000 kişilik kut-

sanmış sınıf da diriltilmiştir. Fakat onların diriltilmesi sema-
da gerçekleşmiştir ve bu manevi bir diriltilmedir. Dolayısıyla
onun yeryüzünde bir eseri yoktur. 1918 yılında, hareket içe-
risinde bir takım bölünmelerin yaşandığı dönemde İsa, kendi
tapınağını temizliyordu. (Bu, bütün mezheplerde sıkça kulla-
nılan bir benzetmedir.) 144.000 kişilik İsa'nın askerlerinin ta-
mamı ölmemişti; onların bir kısmı henüz yeryüzünde idi; bu
asil ruhların en azından bir kısmı daha semaya yükselinceye
kadar bir geçiş dönemi vardır. İşte bu dönemde yeryüzü, ar-
tan bir şekilde Şeytan'ın faaliyetlerini tecrübe etmektedir. Şu
anda İsa, bütün milletleri yargılamaktadır; bu yargılamada
esas alınan kriter, milletlerin, Tanrısal krallığın mesajına ve
onun taşıyıcılarına -Yehova Şahitleri- karşı gösterdikleri ta-
vırdır. Tanrısal mesajı yalanlayan ve elçilere eziyet edenler,
Armageddon'da yargılanacak ve cezalandırılacak olan keçi-
lerdir. Çünkü vuku bulacak bu büyük savaşta, Birleşmiş Mil-
letler, Şeytanlar ve Kötü cinler Yehova Şahitlerine, İsa Me-
sih'e ve onun arkadaşlarına karşı savaşacaklardır. Savaş so-
nunda milyonlarca insan, daha doğru bir ifadeyle, Yehova'ya
karşı olan herkes ölecektir. Bundan sonra yeni gökyüzünde
144.000 kişi yeniden diriltilecek ve yeni yeryüzü de Yeho-
va'ya bağlı kimseler ve diğer diriltilmiş kimselerle dolacaktır.
(Bugün kimlerin diriltilmeye layık olduğu tam olarak belirli
değilse bile, bunların Armageddon'a iştirak etmeyenlerden
olduğu kesindir.) Daha sonra bin yıllık dönemin sonucunda,
daha önceden Tanrı'nın mesajını işitmemiş kimselerce yapı-
lan iyilikler için yeniden değerlendirme yapılacaktır.

Değişen Kurtuluş Manzaraları

Russell'den sonra, hareketin zikredilen bu eskatolojik an-
layışında bir takım vurgu değişiklikleri meydana geldi. Rus-
sell'a göre, manevi bakımdan olgunlaşmış, Yehova Şahidi ol-
mayan diğer kimseler de kurtuluşa erebilecektir. Fakat bun-
ların sayısı, Russell'dan sonraki yıllarda sürekli bir düşüş
göstermiştir. Bununla birlikte, şu iki sınıf kimsenin nihai kur-

tuluşa layık oldukları benimsenmiştir; Bunlardan birincisi, “kutsanmış sınıftır” ve bazen “Tanrı’nın Kadını” olarak da isimlendirilir. Onların kaderi gök yüzüdür. İkinci grup ise, II.Krallar 10:15-28’de hikaye edilen kral Yehu’nun arkadaşına atfen *Yehonadabalar* diye bilinir. Onlar da tıpkı Yehova Şahitleri gibi, İsa’nın zuhurundan sonra oluşacak yeni dünyaya mirasçı olacaklardır. “Kutsanmış sınıf” Yehova Şahitleri topluluğu içerisindeki nispeten farklılaşmış küçük bir seçkin zümredir. Sahip oldukları ben-bilgisi ve güvene göre hareket eden bu kimseler, Yehova Şahitleri tarafından her yıl yapılan hatıra ekmek-şarap ayinine katılabilirler. Başka kimseler de bu törene katılabilir, fakat böyle kimselere törende ekmek-şarap sunulmaz. Yıllık ekmek şarap törenleriyle ilgili istatistikler incelendiğinde, kendilerine ikram yapılan kimselerin sayılarında büyük düşüşler olduğu görülür. 1951 yılında komünnyona katılanların sayısı 623.000’in üzerinde iken, bunlardan sadece 12.619 kişiye ikram yapılmıştır. Buna karşılık ilerleyen tarihlerde ise bu oran şu şekilde olmuştur:

Yıl	Katılanların Sayısı	Ekmek-Şarap İkram edilenler
1961	1.500.000	13.284
1965	1.933.000	11.550
1966	1.971.000	11.179

İstatistiklerdeki bu düşüş, bütün cemaatin neredeyse tamamen toplandığı ve bu nedenle Armageddon savaşının yaklaştığı konusundaki bir beklentiyi yansıtıyor olabilir.

Bazı Yehova Şahitleri gayri resmi olarak, 1975 yılının Armageddon savaşının meydana geleceği yıl olduğuna inanıyorlardı. Hareket, geçmişte bu konuda hayal kırıklıkları yaşadığı için, böyle bir tarihi kabule yanaşmadı. Rutherford’un hareketin başına geçmesinden çok kısa bir süre sonra 1925’in kıyâmet yılı olduğu öngörülmüştü. Nitekim Rutherford 1921’deki bir konuşmasında bundan dolayı ünlü “şu anda

yaşayan milyonlar hiç bir zaman ölmeyecek" kehânetini ileri sürmüştür. Çünkü Russell, 1918 yılı hasat mevsiminden itibaren ölüm kapısının kapanacağını iddia ediyordu. Fakat onun bu görüşü hızlı biçimde değiştirilmiştir. Öyle ki 1932'de Ruthherford, kıyâmetin çok yaklaştığını; hatta bir neslin ömründen bile daha yakın olduğunu ilan etti.

Tarassut Kulesi Hareketi, kendi yorumlarına öncelik veren bir Kutsal Kitap tercümesi bile yaptı. Buna göre Tanrı'nın iradesine tam teslimiyet ve onun sözüne inanma, ölümsüzlüğün temel şartlarıdır. Ancak uygulamada bu düşünce, harekete mutlak bağlılık anlamına gelir. Harekete bağlılık, yerel krallık salonlarında yapılan ilmiyal toplantılarına düzenli biçimde devam etmekle ve hareketin yayınlarının satışı ve dağıtımında aktif biçimde görev almakla tam olarak gösterilebilir. Öncüler diye bilinen bir kısım Yehova Şahidi, kendilerini tamamen harekete ait eserlerin basılması ve yayınlanmasına adanmıştır. Bunun yanı sıra, hareketin bütün üyelerinin rahip olduğu üzerinde de ağırlıkla durulmaktadır. Bunun nedeni pek çok ülkede rahiplerin askerlik hizmetinden muaf tutulmasıdır. Yehova Şahitleri de bütün üyelerinin rahip olduğunu iddia ederek, askerlik hizmetinden muafiyet istemektedir. Askerlik görevinden kaçtıkları için 3000 civarında Yehova Şahidi tutuklanmasına rağmen, pek çoğu II.Dünya savaşı esnasında Amerika Birleşik Devletleri'nde amacına ulaşmıştır. İngiltere'de askerlik hizmetinin zorunlu olduğu dönemde, bu konuda hükümete yaptıkları başvuru kabul edilmiştir. Yehova Şahitleri ulusal devletlere bağlılığı, yegâne Kurtarıcı Tanrı'ya karşı şirk olarak gördükleri için kabul etmezler. Kendilerinin ayrı bir millet olduğuna inanırlar. Bununla birlikte onlar, hiçbir zaman dünyadan el-etek çekmiş kimseler olarak görülemezler; çünkü onlar, İsa'nın dönüşü için savaşılmaya her zaman hazırdırlar.

Bu oldukça farklı bağlılık iddiası ve vatandaşı oldukları devletlere karşı hiç bir yükümlülüğü kabul etmemeleri Yehova Şahitlerini birçok kereler otoritelerle karşı karşıya getir-

miştir. ABD’de Yehova Şahitleri, okullarda ulusal bayrağı selamlamayı reddettikleri için 1941-45 savaşı döneminde, Anayasa Mahkemesi “bayrağı selamlama mecburiyetini” kaldırmaya kadar çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Aynı şekilde hareket, Avustralya, Kanada ve Yeni Zelanda’da yasaklanmıştır. İngiltere’de ise, Yehova Şahitlerinin faaliyetleri Avam Kamarasında görüşülmesine rağmen yasaklanmamıştır. Son olarak, geçen yıllarda Yunanistan ve Portekiz’de de söz konusu hareket mensupları bir takım güçlüklerle karşılaşmışlardır. Bunların yanı sıra (1970 yılı itibariyle) diğer bütün Amerika kökenli tarikatler gibi Yehova Şahitlerinin faaliyetleri bütün doğu Avrupa ülkelerinde, Malawi’de ve Birleşik Arap Emirliği gibi ülkelerde de yasaklanmıştır.

TABLO 4: 1966’da Çeşitli Güney Doğu Asya Ülkelerinde ve Güney Denizlerinde Yehova Şahitleri ve Yedinci Gün Adventistleri

	Nüfus (Milyon)	Yedinci Gün Adventistleri		Yehova Şahitleri	
		Kiliseler	Üyeler	Cemaatler	Yayıncılar
Endonezya	115.7	455	34,930	54	1,232
Japonya	100.6	69	6,558	157	4,112
Kore	20.2	240	30,787	193	5,602
Filipinler	33.4	1,124	134,932	1,233	33,787
Yeni Gine Malezya Polinezya	2.3	431	41,932	46	1,689
Tayvan HongKong Makao	17.0	40	8,050	50	1,276

Yehova Şahitleri kamuoyunda, genellikle kapı-kapı dolaşıp propaganda yapmaları, Kule (Watchtower) dergisini satmaları, belirli kutsal metinlere karşı çıkmaları ve kan alıpmemeyi kabul etmemeleriyle tanınırlar. Onların bunlar dışındaki diğer sosyal faaliyetleri asgari seviyededir. Böyle oldu-

ğu içindir ki iyi bir Yehova Şahidi, krallık salonlarına düzenli biçimde devam eden ve hareketin yayınlarının basım ve dağıtımına aktif olarak katılan kimsedir. Tiyatro ve sinemaya gitmek yasaklanmıştır. Dolayısıyla Yehova Şahitleri böyle yerlere gitmez. Sigara da yasak değildir, fakat Yehova Şahitleri onu içmekten hoşlanmazlar. İçki içmeye de izin verilmiştir, ancak aşırısı tasvip edilmez. Cinsi arzuları tahrik etmemek suretiyle dansa da müsaade verilmiştir. Topluluk, özellikle kendi üyelerinin evlenmelerini teşvik etmez; onların, Tanrının krallığı için daha yararlı işlerde çalışmalarını ister. Bir Yehova Şahidi için en uygun mesleğin ne olduğu konusunda bir açıklık yoktur. Örneğin ünlü piyes yazarı Mickey, Yehova Şahitleri cemaatine katıldıktan sonra aynı şekilde yazmayı sürdürmüştür.

TABLO 5: 1966'da Demir Perde Ülkelerinde Yedinci Gün Adventistleri

	Nüfus (Milyon)	Yedinci Gün Adventistleri	
		Kiliseler	Üyeler
Bulgaristan	8.1	70	2,803
Çekoslovakya	14.1	50	8,733
Doğu Almanya	18.4	343	12,842
Macaristan	10.1	153	5,800
Polonya	32.0	68	3,810
Romanya	19.0	511	34,069
Rusya	200.2	834	40,000
Yugoslavya	19.6	251	9,888

Yehova Şahitleri son otuz yıllık dönem içerisinde diğer bütün Hristiyan mezheplerinden daha hızlı bir gelişme göstermiştir. Rutherford kamu vicdanına (public testimony) ağırlık vermek suretiyle hareketi, bir kitle hareketine dönüştürmek istedi. Hareketin, üyeleri konusunda yapılmış bir istatistiği yoktur. Ancak eldeki detaylı "yayıncı" ve "dağıtım-cı" istatistikleri hareket içerisinde aktif olan üyelerin sayısı

konusunda kesin bir bilgi verir. Buna göre 1966 yılında yıllık hatıra yemeğine yaklaşık 2.000.000 kişi katılmasına rağmen, aktif üye sayısının 1.000.000 civarında olduğu zikredilir. Bunun yaklaşık üçte biri (305.000 üye) ABD’de bulunmaktadır. Bunu 76.000 üye ile Almanya, 50.000 üye ile İngiltere, 39.000 üye ile Brezilya, 29.000 üye ile Meksika, 21.000 üye ile Fransa, 18.000 üye ile Güney Afrika, 16.000 üye ile Avusturalya ve 13.000 üye ile de Hollanda izler. Bunların yanı sıra İtalya, Yunanistan, Finlandiya, Danimarka ve İsveç gibi ülkelerin her birinde de 10.000 civarında aktif Yehova Şahidi bulunmaktadır. (Tablo s.116) Yine İspanya ve Norveç gibi ülkelerde de yaklaşık 4.000 aktif üye bulunmaktadır. Dünyada Yehova Şahitlerinin genel nüfusa oranının en yüksek olduğu ülke %1 ile Zambiya’dır. Bu aynı zamanda, sökonusu ülkede nüfusun belirli bir kısmının devlete bağlılığı reddettikleri anlamına gelir.

İçe Dönük Kapalı Mezhepler (introversionists)

Bütün mezhepler, resmi kiliseden ayrılmış olmalarına ve en azından bazı noktalarda toplumun geniş kesimlerinden farklılıklar göstermelerine rağmen, içe dönük kapalı mezhepler bunu, kendileri için en önemli bir mesele, kurtuluşu gerçekleştirebilecek yegane konu haline getirirler. Cemaatin güvencesinde olma bir sembol, bazan sembolden de öte, Tanrının güvencesinde olma anlamına gelir. Birey kendini cemaatte güven içerisinde görür. Böylece cemaat (kardeşlik topluluğu) kurtarıcı İsa'nın bir aracı haline gelir. Bireysel kutsallık cemaat kutsallığına dayanır. Bizzat cemaatin kendisi bireysel davranış için referans noktası olur. Dahası, cemaat, birey açısından korku veren bir sırrı temsil eder.

Sosyologların birey ve toplum ilişkisini açıklarken uğraşmak zorunda kaldıkları, ahlaki bilinç ve sosyal normların temeli, kesinlikle işte bu sırdır. Toplum, bireyin algılama biçimini, değer yargıları ve amaçlarını kendisinden aldığı objektif bir referans noktasıdır. Nitekim bireyin topluma olan bu bağılılığı, Fransız sosyoloğu Emile Durkheim'ın "insanların tanrıya ibadet ettiklerinde gerçekte ibadet ettik-

leri şey toplumdur" demesine neden olmuştur.¹ Buna göre, modern dönemde insanlar Tanrıya ibadeti terk ettiklerinde, aynı zamanda toplumda temsil edilen üstün otoriteye inançsızlıklarını sergilemektedirler. Onların, hayat biçimleri ve standartları giderek özelleşince ve kamu için yaptıkları hizmetler artan bir biçimde kendi özel rolleriyle belirlendikçe topluma bağlı (dayalı) oldukları fikrini reddeder hale gelirler. Modern insan kendi kinizminde (toplumsal töreleri hor görme alışkanlığı içerisinde) tuhaf bir kararsızlığı ve kendisiyle genellikle zihinsel açıdan rahatsız edici bir diyalogu sürdürür. Birey bu diyalog sürecinde, toplumsal rolle-

Doukhobor
Çiftliklerinin
tahrip edilmesini
protesto için
soyunmuş bir
Doukhobor kadını.
Soyunma ve sahib
oldukları her şeyi
ateşe verme,
1940-50'li yıllarda
Kanada'da yerel
otoritelerin
Mezhebe karşı
tavrını protesto
etmenin yaygın
bir biçimiydi.

1 Emile Durkheim, *Elementary Forms of the Religious Life*, Glencoe, Ill., The Free Press, 1954.

rin, aslında müşterek beklentilere dayandığını idrak ederek, her şeyi ilişkiler açısından değerlendirmeye ve toplumdaki diğer rol-icracılarının motivasyonları konusunda kuşku duymaya başlar.

İçe dönük, kapalı mezhepler de bu noktalarda eski bir masumiyet şartını (a condition of pristine innocence) devam ettirirler. Bir topluluğu oluşturan bireyler, içerisinde yaşadıkları toplumdan tamamen tecrit olmamışlarsa, onunla sadece rol icra ediciler olarak değil, aksine tam anlamıyla bireyler olarak ilişkide bulunurlar. Toplum kendine özgü güçlü kutsallık duygusunu devam ettirir. Onun üyeleri ise, toplumsal kutsallığın güçlü bir idrakine (a powerful apprehension of community sanctity) sahiptir. Dünyadan ayrılmakla onlar, cemaati sahip oldukları her şey haline getirirler. Böyle bir toplum tesis edip ve üyeleri, hayatı kendi içerisinde toplumsallaştırınca, onların tanrı ve kurtuluş adına dünyayı terk etme konusunda Tanrıyla yaptıkları ahit (antlaşma) sosyal bir gerçekliğe dönüşür. Bundan sonra insanlar birbirini kutsal nesneler ve amaçlar olarak görmeye başlar. Aracı amaçlar (instrumental ends) açıkça topluluğun ayrılmışlığı, bağımsızlığı ve izole edilmiş kutsallığı ile ilgili kutsal amacı desteklemektedirler. Böylece topluluğun hayatı tam anlamıyla olmasa da zorunlu olarak dini uygulamalarda yoğunlaşmaktadır. İşte bu tür uygulamalarda bireyler kendi aşkın kutsallıklarını tecrübe eder ve kavrar. İçe dönük- kapalı mezhepler çoğunlukla böyle bir kutsallığın, kendi aralarında Kutsal Ruh'un bulunmasıyla gerçekleşebileceğine inanırlar. Bu, söz konusu toplumun kutsallığını destekleyen ve kendi içlerinde kurtarıcı bir gücün bulunduğu bireysel duyarlılığın ortaya çıkmasını sağlayarak sahip oldukları yegane şeydir.

Mezhep İçin Toplumdan El-Etek Çekmenin Toplumsal Şartları

İçe dönük-kapalı cemaatlerin pek çoğu, sadece toplumsal olarak değil, aynı zamanda oluşturdıkları koloniler vasıtasıyla mekansal olarak da kendilerini toplumdan izole ederler. Ancak böyle kolonilerin tesisi tarihin her döneminde, her toplumda mümkün olmamıştır. Örneğin, feodal Avrupa'da, cemaat mensuplarının böyle bir düşünceyi ve onun gerektirdiği diğer her türlü gereksinmeyi yerine getirmiş olsalar bile, böyle bir izolasyonu gerçekleştirmeleri çok zordu. O dönemlerde manastır hayatı, kendi sınırları içerisinde, dünyaya karşı takınılan böyle bir tavır alışa alternatif çıktı. Yönetimce hoşgörü gösterilmesi ve uygun arazi bulunabilmesi, içedönük kapalı cemaatlerin bir koloni oluşturmada son derece önemli unsurlardı. Genelde XVIII. Yüzyıldan önce böyle bir hoşgörü pek yoktu. İhtiyaç duyulan arazi ise ancak merhametli bazı feodal asillerin, kendi mülklerinde bir cemaatin koloni tesis etmelerine izin vermelerine bağlıydı. Böyle durumlar, özellikle Hutterci Kardeşlik cemaatinin ilk dönemlerinde olmuştur. Fakat bu tür davranışlar yaygın değildi, belirsizdi ve tehlikeliydi.

XVIII. yüzyılda ABD ve Rusya'nın sınırlarının genişlediği dönemlerde, koloni oluşturmak için kullanılacak geniş alanlar bulunur hale geldi ve bu durum, pek çok cemaate, dünyanın kötülüklerinden kurtulmak için uygun yerler temin etti. Dolayısıyla bundan sonra toplumsal olarak iyi organize ve mekansal açıdan toplumdan kopuk, içe-dönük kapalı cemaatler (introversionists) yaygınlaştı. Hutterci kardeşler, Rappitler, Amana cemaati, Doukhoborlar ve Amish Mennonitler sözü edilen bu içe dönük kapalı cemaatlerin en yaygın olanlarıdır. Bu mezheplerden bazıları kurmuş oldukları kolonilerinde ilkel komünizm dönemindeki gibi komün hayatı yaşıyorlardı. Bunun yanı sıra Amishler, Doukhoborlar ile Brezilya, Paraguay ve Meksika'daki kolonilerde yaşayan Meunonitler ise hiçbir zaman komün hayatı benimsememişlerdir. Üstelik komün

hayatı yaşayan cemaatler bile muhtemelen bunu dini inançları nedeniyle yapmıyorlardı. İlk olarak Hutterciler komün hayatıyla ilgili düşünceleri ortaya attılar ve daha sonra bu düşünceler dini olarak kutsandı. Dinsel bakımdan meşru olabilmek için her zaman uygun toplumsal düşüncelere yöneliş vardır. Nitekim Amana cemiyeti Almanya'dan Iowa'ya göç ettikten sonra bir takım komünal düzenlemeler benimsedi. Bütün bunlar, cemaat liderinin kutsal ruhtan aldığı mesajlarla gerçekleştiği iddia edildi. Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki, komünal hayat tarzı benimseyen bütün mezhepler içe dönük-kapalı değildi; onlardan bazıları ütöpik cemaatlerdi.

En önemli içe dönük-kapalı mezheplerin çoğunluğu, ayrı koloni hayatını tercih etmekle birlikte, aynı özellikteki diğer gruplar ise, kendilerini toplumdaki tecrit edici başka vasıtalara dayanmışlardır. Başka kimselerde ilişkiyi önleyici sert kurallar, giyim ve hareket tarzı konusundaki sert emirlerle desteklenmiştir. Yine çok iyi izole olmuş topluluklarda, konuşma alışkanlıkları zamanla farklılık arz etmeye başlar ve böyle konuşma tarzları tedricen, sadece söz konusu grubu başkalarından ayıran bir özellik değil, aynı zamanda bizatihi kutsallık kazanmaya ve gerçekten kurtulmuş bir kimsenin dili olarak kabul görmeye başlar. Örneğin, İngiliz Quakerler, daha 1860'lara kadar dua ve konuşmalarında kendilerine has mahalli dili ve özel giyim-kuşam adetlerini devam ettirmişlerdir. Bu mahalli özellikler terk edilinceye kadar önde gelen kimseler arasında pek çok tartışmalar yapılmıştır.²

Böyle mezhepler kendi günlük yaşayışlarında benimsedikleri bütün ayırt edici uygulamaları kutsamışlardır. Çünkü belli bir grubun kullandığı farklı dil, onun kendine has yaşayış biçimini devam ettirmesinin en önemli vasıtasıdır. Rusya'daki Almanca konuşan Mennonitler ve Huttercilerin durumu buna en iyi örnektir. Yine Brezilyadaki Mennonitler ile Amerika'daki Almanca konuşan Amana cemaati ve Rappit-

2 Bkz. Elizabeth Isichei, 'From Sect to Denomination among English Quakers', den naklen B. R. Wilson (ed.), *Patterns of Sectarianism*, op. cit. pp. 161-81.

ler grubu ve son olarak Kanada'daki Rusça konuşan Douk-hoborların varlıklarını ve kimliklerini sürdürmede dilin ne kadar önemli olduğu görülür.

İçe dönük-kapalı cemaatler mümkün olduğunca dünyadan uzak durup kirlenmemeye gayret ederler. Evlilikte sıkı biçimde cemaat içi evliliği tercih ederler (endogami) ve cemaat dışından evlenen genellikle cemaatten azledilir. Bu uygulamanın içe dönük-kapalı gruplarda bazı istisnaları olmakla birlikte o, hem ihtilalci (revolutionist) hem de içe dönük, kapalı mezheplerde çok yaygındır. Yine içe dönük-kapalı cemaatler, çoğunlukla modern devletin eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler konusundaki düzenlemelerine uymazlar, birtakım güçlüklerle karşılaşsalar bile, kendi tesis ve sistemlerini kurarlar. Özellikle kendi cemaatleri dışındaki diğer kimselerle sendika üyeliği ve ticaret odaları üyeliği gibi zorunlu ilişkiler de dahil olmak üzere her türlü resmi ilişkiyi reddederler. Bu cemaatler toplumsal ilişkilerini genellikle sadece kendi gruplarıyla sınırlandırır. Bireyin toplumsal rolüyle ilgili yükümlülükleri ve saf bir hayat tarzına (a pure way of life) tam bağlılığın gerektirdiği fedakarlıklardan ısrarla kaçınılır. Bunun nedeni, üyelerin kendilerini sadece dinsel cemaatle olan ilişkilerine göre tanımalarının sağlanmasıdır. Böyle cemaatler için incilin tebliği (evangelisation) çok önemli değildir. Hatta söz konusu cemaate katılmak isteyenler bile hemen gruba alınmayabilirler; öyle ki gruba sonradan giren bu kimseler gönüllü bağlılık teorisine rağmen hiçbir zaman cemaatin ilk üyelerinin çocuklarının statüsüne ulaşamazlar. (Böyle olaylar XVIII. asır İngiliz Quaker cemaatinde açık bir biçimde meydana gelmiştir). Bunlara göre İncilin yayılması faaliyeti gerçekte imanlı kimseyi yabancı tesirlere maruz kalabileceği dış dünyaya çekmek için Şeytan'ın bir tuzağı olarak değerlendirilmektedir.

İçe dönük- kapalı cemaatlerin özellikleri konusunda şu ana kadar verilen bilgilerden anlaşılmaktadır ki, bunlar başka cemaatlerce de benimsenen bir takım kuralları daha katı

ve yoğun bir biçimde uygulayan cemaatlerdir. Bundan dolayı diğer tür cemaatlere göre toplumdan daha fazla soyutlanmışlardır ve sınırları daha kapalı olarak tanımlanmıştır. Yine bu özellikleri sebebiyle XIX. yüzyıl ortalarına kadar özellikle ihtilalci (revolutionist) mezheplerde pek bulunmayan bir istikrarı yakalamışlardır. Diğer cemaatlere nazaran daha istikrarlı olmalarının bir başka nedeni ise, oldukça küçük ölçekli bir cemaatin bütün üyelerinin birbirleriyle birebir ilişki kurabilmeleridir. İçe dönük, kapalı cemaatlerin bu özel niteliği, pek çok olayda introversiyonist tepkinin ikincil bir tepki olmasından kaynaklanır. Halbuki öngörülen bir zuhurun gerçekleşmesinden dolayı hayal kırıklığı yaşayan bir adventist hareketi ancak belirli bir zaman sonra ayrılmış ve toplumdan tecrit olmuş bir hayat tarzını tesis edebilir. İncili tebliğ gayretini kaybetmiş içe dönük kapalı bir mezhep ise ruhani hayat konusunda derinleşmeye yönelir. Böyle bir yöneliş kutsalcı (holiness) mezheplerde de meydana gelebilir. Biz mezhepleşmenin dinamik yönlerine ve tepkilerin zamanla değişmesi konusuna da sonradan tekrar döneceğiz.

Hutterci Kardeşler: Göçebe Bir Mezhep

Anabaptist hareketi, 1525'te Zürich'te bölge konsülü ve Zwingli'ye karşı eski Roma Katolik Rahibi George Blauruck'ın Conrad Grebel tarafından vaftiz edilmesiyle başladı. Yetişkin vaftizi, hareketin İsviçre, Avusturya ve Almanya'da hızlı biçimde yayılışını sembolize eden bir uygulama haline geldi. Hareketin çağrısı genelde köylülere yönelikti; onların çoğu, hareketin inançlarını nazarı dikkate almaksızın, yeniden vaftiz edildi. Bu uygulama tuhaf sonuçların ortaya çıkmasına neden oldu. İşte bu sonuçlardan biri de Münster'de terörün egemen olmasıydı. Diğer anabaptistler günahlardan tevbe edilmesi üzerinde durdular; onlar radikal ve hızlı tebliğci (evangelist) gruplar oluşlarına rağmen genelde barışseverlerdi. Özellikle yeni ihtida edenler arasında meydana gelen bir takım huzursuzluklardan sıkıntı çek-

melerine ve Güney Almanya Anabaptistlerinin ruhani yönelişleri ve binyılcılık konusunda daha katı tavır almalarına rağmen, İsveç'teki bir takım kardeşlik cemaatleri, 1527 yılı başlarında Schleithem'de yedi maddelik bir bildiri hazırladılar. Onlar kendi cemaatlerini tanımlamak için hatalı davrananların kesinlikle cemaatten atılmaları gerektiğine ve savunma amaçlı bile olsa silah kullanılmasına kesinlikle karşı çıktılar. Bunun yanı sıra kutsal metinleri okumak, öğretmek ve cemaati uyarması için kendi aralarında bir papazlık bürosu (an office of pastor) kurdular.

Bazı anabaptistler devlet otoritesini tamamen reddettiler. Balthasar Hubmaier gibi diğerleri ise, belirli şartlarda silah kullanılabileceğine inanıyordu. Hubmaier görüşlerini hem yazıya döktü hem de vaazlar yoluyla geniş halk kitlelerine anlattı. Onun gayretleri sonucunda Moravia'daki Nieslibug dükü Leonard von Leichtenstein harekete katıldı. Bilahare onun eyaleti, Katolik, Lutheryan ve Zwingli yanlısı yöneticilerin zulmüne uğrayan Anabaptistlerin sığınağı oldu. Anabaptistlerin silah kullanmayı reddeden aşırı barış-sever grubunun lideri Jacob Wiedemann'da Leonard von Liechtenstein zoraki olarak bu grubun önce kendi topraklarını terk etmesini istedi, fakat sonradan yumuşadı. Buna rağmen anabaptistler Kont'un, onları cezalandırmak için gönderilen Margrave of Moravia özel komiserine şiddetle karşı koyduğunu ileri sürerek Liechtenstein'den ayrıldılar. Austerlitz'de von Kaunitz ailesinden yardım gören bu grup Tyrol'den gelen diğerleriyle birlikte burada komünistik formda bir grup devleti tesis ettiler. Komün hayatını benimseyen ve henüz yerleşik hayata geçememiş bu grubun başına 1533 yılında Tyrol'den gelen Anabaptistlerden olan Jacob Hutter geçti. Söz konusu cemaat bundan sonra Hutterci Kardeşler adıyla anılmaya başladı. Ama onlar tarihlerinin her döneminde komün hayatını benimsemiş, barışsever bir topluluk olma özelliklerini devam ettirdiler. 1540 yılında Peter Riedemann tarafından kaleme alınan *Rechtschaft*, müteakip dört asırlık dönemde Huttercilerin bir kutsal metni haline geldi. Riedemann, ilk Hıristi-

yanlığın yeniden yaşanması ve gerçekleştirilmesi için cemaatte  zg r komünal uygulamaları tesis etti.

Hutterci kardeşler grubunun Moravia'daki mutlu dönemleri ile daha sonra katoliklerin baskı ve zulmü altında geçen Slovakya, Transilvanya ve Rusya'da geçen sürgün hayatları tarihen çok iyi bilinir. Cemaat kendine özgü komünal organizasyonu terk edince, bir çoğu dağıldı. 1860'larda Rusya H k meti yaklaşık son bir asırdır burada yaşayan Hutterci kardeşler cemaati üyelerini zorunlu eğitim ve zorunlu askerlik hizmetiyle tehdit edince, onlar, Kuzey Amerika'ya g e karar verdiler ve 1874'te Dakota Bölgesine yerleştiler. Göç eden yedi yüz aileden yarısı, burada üç ayrı cemaat halinde yerleşti. Aralarında küçük davranış farklılıkları bulunan bu gruplar liderlerine nispeten "Schmiedekut", "Dariuslent" ve "Lehrerlent" adıyla tanınırlar. Daha sonraki yıllarda gelişen Hutterci cemaatler toplumdan iyice ayrıldı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Almanca konuşan bu göçmen topluluklara karşı yerel bir düşmanlık ortaya çıkardı. Onların komünizmi yerli iftilerce kuşkuyla karşılandı. Barışseverlikleri de terk ettikleri ülkeye geri dönüş özlemi şeklinde yorumlandı. XX.yüzyılda maruz kaldıkları baskı kılıçla değil; yasa ve mahkeme vasıtasıyla idi. 1918 yılında cemaatin kanunla mecburen dağıtılması tehdidine karşı Hutterci cemaatlerden biri Kanada'ya göç etti. Kanada hükümeti, onları ülkenin ihtiyaç duyduğu çiftçiler olarak g rd ğu için onlara inanç ve ibadet hürriyeti, askerlik hizmetinden muafiyet, bütün İngiliz uluslar topluluğu ülkelerinde serbest dolaşım hakkı ve kendi eğitim kurumları açma  zg rl ğu gibi bir takım imtiyazlar verdi. 1918 ve 1922 yılları arasında Hutterci kardeşler Manitoba'da dokuz, Alberta'da ise on dört koloni kurdular. Aynı zamanda başta Saskatchewan olmak üzere diğer pek çok bölgeye yayıldılar. Bunun yanı sıra Güney Dakota, Washington, Montana ve Kuzey Dakota'da da yeni koloniler tesis ettiler. Ama Alberta'daki hızla büyüyen cemaatlerin belirli bir bölgeden çok büyük miktarda toprak satın almasını engelleyen kanunlar çıkınca, Kanada'daki cemaatler bazı sıkıntılarla karşılaştılar. Bununla

birlikte 1965'ten itibaren Kanada'daki Huttercilerin sayısı 12.500'ü, ABD'dekilerin sayısı da 5000'i aştı.

Cemaat olarak Mezhep

Hutterciler sadece bir kaç yıllık istisna dışında, yaklaşık dört buçuk asırdan beri komunal hayat tarzını devam ettirmeleri ile mezhepler arasında özel bir yere sahiptir. Bunun nedeni onların, en azından bu dünyada tecrübe edilebildiği kadarıyla kurtuluşun cemaat içinde olduğuna inanmalarıdır. Onlara göre sadece komunal hayat tarzını benimseyen, eşyaların ortaklığını kabul eden ve sevginin, ancak böyle kardeşlik cemaatlerinde tezahür edeceğine inanan kimseler gerçek Hristiyanıdır. Hutterciler neredeyse toplumdan tamamen ayrı bir hayat sürdürürler. Alçak gönüllülük, her türlü konfordan uzak basit ve sade bir hayat tarzı, günlük işlerinde veya cemaatle ilgili işlerde Tanrıya hizmet anlayışı onların en önemli özellikleridir. Ayrı bir kilise teşkilatları yoktur. Çünkü onlara göre cemaat ve kilise üyeliği aynıdır, hatta bunlar birbiri yerine kullanılabilir. Yetişkin vaftizi, cemaate kabul edilme ve ona katılma anlamına gelir. Cemaate girme her türlü silah taşımayı reddetme ve ona karşı çıkmayı da ihtiva eder. (Nitekim I. Dünya savaşında bütün Hutterciler savaşa karşı oldukları için askerlik görevini kabul etmemişlerdir. II.Dünya savaşı döneminde ise, sadece cemaatin yetişkin vaftizi olmamış bir kaç üyesi savaşa katılmıştır.) Aynı şekilde her türlü siyasî partiye karşı çıkarlar. Bu anlayış Huttercilerin önemli seçmen sayısına sahip oldukları kırsal bölgelerde bazı zorluklar çıkarır. Savaş amacıyla konan vergileri ödemeyi ve savaş için yemin etmeyi reddederler. Kısacası Hutterciler tam anlamıyla direnişe yer vermeyen, barışsever bir hayat yaşarlar. Onların ruhani amacı, dünyadan el-etek çekmek, tanrının sevgisiyle sakin ve güvenli bir hayatı devam ettirmektir. Benimsedikleri bütün bu uygulamaları Kitab-ı Mukaddes'e dayandırmışlar ve bunlar, Peter Riedemann'ın otoriter yorumunda detaylıca açıklanmıştır.

Hutterci cemaatler kendi kendine yeterli, manastıra benzer topluluklardır. Dış dünyaya ait şeyler cemaate alınmaz ve başka yaşam biçimleri hiç bilinmez. Hutterciler evlenip kendi ailelerini kurarlar, fakat çocuklarını komunal sisteme göre yetiştirirler. Birlikte yemek yiyip, birlikte ibadet ederler. Ama toplu seks yoktur. Günlük yaşayışları tıpkı bir çiftçinin yaşayışı gibidir. Kendilerini yerleştikleri ülkenin tarım koşullarına adapte etmişlerdir. Kanada'daki çiftliklerde bazan, büyük oranda toplu faaliyet gösterdikleri için diğer çiftçilerden daha etkili tarım yapmışlardır. Temel araç-gereçleri yoğun olarak kullanabildikleri için, daha ekonomik üretim yapabilirler.

Şimdi Hutterciler, dünyadaki en etkili nüfus artışı oranlarından birine sahiptir. Bunun anlamı, fazla lükse çok az yer verilmesi -hatta lükse, konfora tamamen karşıdırlar- ve makinelaşmanın avantajlarını, yaşam standartını yükseltmek yerine nüfus artışını desteklemek için kullanılmasıydı. Belli bir cemaatin sayısı yaklaşık yüz elli (150) kişiye ulaştıncaya, o bölünerek yeni bir koloni oluşturur. Böylece doğumdan bölünmeye kadar bir koloninin hayatı yaklaşık yirmi yıldır. Bu zaman içerisinde koloni ekonomik bakımdan yeni koloninin iskanı için yeni bir arazi satın alabilecek seviyeye ulaşmalıdır. Dolayısıyla Hutterciler dünyaya değil, bilakis araziye, insana bunun da ötesinde kendi sosyal değerlerine yatırım yaparlar. Pek çok kolonide emek yoğun meslekler muhafaza edilmiştir. -Örneğin binaların boya badanası büyük ölçüde kadınlar tarafından yapılır- bu bilinçli olarak yapılır. Ayrıca böyle çalışmalar üyelerin bağlılığını sürdürmek ve onları sürekli tembellikten korumak için gereklidir. Çünkü uzun süreli işsizlik ve tembellik eğlenme ve dış dünyanın cazibelerinden yararlanma isteğini ortaya çıkarabilir.

Her bir koloni üç aşamada seçilen bir papaz (a minister) tarafından idare edilir. Onun seçimi ilk olarak cemaat tarafından aday gösterilmesiyle (community nomination of candidates), ikinci olarak cemaatin ve diğer kolonilerden gelen misafir din adamlarının oylarıyla, üçüncü ve son olarak ise bü-

tün cemaatin onayıyla (by lot) yapılır. Din adamı her bakımdan bütün cemaatin ahlaki timsalidir. O, cemaatten az da olsa biraz uzak yaşar; derece itibariyle ondan sonra koloninin maddi organizasyonuna bakan *household steward* yer alır. Bunlardan sonra da koloninin yaşlıları gelir. Koloniler tıpkı bir büyük aile gibi yönetilmelerine rağmen karmaşık tarımsal organizasyonunda zorunlu bir işbölümü ve ihtisaslaşma mevcuttur. Her bir faaliyet alanı kendi başkanını seçer ve daha genç olanlara ise bir takım görevler verilmiştir. İbadetleri, yiyip içmeleri ve genel cemaat hayatında bu tür sınıflamaların hiç bir değeri yoktur; sosyal statü farklılığı yaratmaz. Hutterci topluluklarda toplumsal sınıf ayırımı yoktur. Elbette bu, tipik olarak bir yüz yüze gruptur. Çünkü "sınıf" kavramının kendisi bile bir soyutlamadır. Kişiler tarafından dünyanın gerçek ve bilinen anahatları (contours) doğrudan empirik olarak kavranamadığında ortaya çıkar.

Huttercilerin kullandıkları günlük dil Tirol (Tyrolean) diyalektiğidir, fakat ibadetlerini Almanca ile icra ederler. Ayı-

Kendilerini diğer topluluklardan ayıran geniş siperli şapkalarını giymiş Amish Mezhebi üyeleri. Şapka siperinin genişliğinin, giyenin cemaate bağlılığını sembolize ettiği söylenir.

ca gerektiğinde İngilizce kullanırlar. Kanada'da kendi kolonilerinde devlet okulu açılmasına izin vermişlerdir. Ama bunun yanı sıra Almanca eğitim veren kendi okulları da mevcuttur. Kendi dini görevlerini icra için gerekli eğitimin dışında ilkokul seviyesi ötesinde eğitime ilgi göstermezler. Dış dünyada eğitimin büyük değer kazanması onları hemen hiç etkilememiştir. Onlara göre, kendi hayat tarzları, sosyal değerleri açısından dış dünyadaki eğitimin fazla değeri yoktur. Ama onların ahlaka büyük önem veren, kişiyi mutlu eden ve onun kendi toplumuna uyumunu kolaylaştıran kendi özel eğitim sistemleri vardır. Genelde psikiyatristler, zihinsel açıdan tamamen sağlıklı çok az kişinin bulunduğunu kabul etmelerine rağmen Hutterciler üzerinde çalışanlar, problemleri ne olursa olsun bu cemaat üyelerinin diğer insanlara nazaran daha az zihinsel rahatsızlık belirtisi gösterdiklerini ve zihinsel sağlık açısından daha iyi olduklarını kabul ederler. Kolonilerini terk eden Huttercilerin sayısı oldukça azdır. Ayrılanlar da genellikle henüz vaftiz olmamış ve cemaate tam anlamıyla katılmamış gençlerdir. Diğer taraftan bu gençler dışarıda bile, Hutterci akideye inançlarını sürdürürler ve belirli oranda da olsa, dış dünyadan ayrı bir hayat yaşarlar. Ama şunu unutmamak gerekir ki gerçek Huttercilik ancak cemaat içerisinde yaşanabilir. Bu yüzden cemaatten ayrılanlar daha sonra geri döner ve büyüdükleri cemaatlerinde dini hayatlarını devam ettirirler.

ESKİ AMİŞ MEZHEBİ: Toplumdan Tecrit Unsuru Olarak Yasaklama

Genelde toplumdan ayrı yaşamak ve kendi özel lisanını kullanmak suretiyle soyutlanmışlığını devam ettiren başka bir dini grup da Eski Amish Mezhebidir. Ancak Mennonitlerin en muhafazakar grubu olan bu mezhep, komünal hayatı benimsemez; yani mülk ortak kabul edilmez. Farklı yaşayış tarzları ve toplumdan tecrit yöntem ve dereceleri itibariyle

Mennonitlerin pek çok grupları vardır. Bu nedenle onlar, Hutterciler gibi tam anlamıyla bir mezhep olarak tanımlanamazlar. Mezhep ve cemaat kavramları çoğunlukla birlikte kullanılmalarına rağmen bunlardan biri zorunlu olarak diğerinin varlığını gerektirmez. Mennonitlerin benimsediği dini ahlak, çok güçlü bir biçimde genelden farklı, muhafazakar ve nispeten soyutlanmış bir hayat tarzını temin eder. Ancak bir sosyal kontrol mekanizması olarak, gençlerin cemaati terk etmelerinde veya yabancı fikirlerin bazı toplum üyelerini etkilemelerinde aynı oranda başarılı değildir. Burada gelenek öyle kutsallaştırılmıştır ki, herhangi bir değişiklik her şeyden önce dine bir tehdit olarak görülür.

Amish, Münster'deki hezimetten sonra Eski Roma Katolik Papazı olan Menno Simons'un formüle ettiği daha katı kuralları benimsemeye başlayan Hollandalı ve İsveçli Anabaptistlerin oluşturduğu Mennonit Mezhebinin bir koluydu. Anabaptist şehitlerin kahramanlığından etkilenen Simons, bir Hristiyan'ın günahlarından arınma aracı olarak yetişkin vaftizini destekledi. Yine o, dağılmış üyeleri topladı ve düzenli bir hayat yaşamalarını temin için kurallar belirledi. Özellikle doktrinin safiyetine halel getiren ve üyeler arasındaki kardeşlik duygusunu zayıflatan her türlü düşünce veya girişimi reddetmek suretiyle tipik bir mezhepçi yasaklama uygulaması tesis etti. Konulan kurallara uymayan veya inatçılık yapan üyeler önce ihtar edilmeli, aynı davranışı sürdürdükleri takdirde toplumdan atılmalı ve onlarla her türlü ilişki kesilmelidir. Böyle kimseler ancak bu davranışlarından vazgeçtikleri ve pişman oldukları takdirde yeniden cemaate kabul edilirler. İşte 1966'lı yıllarda Jacob Ammann'ın İsveçli Mennonitleri bölmesi ve cemaatten atılmasıyla sonuçlanan olaylar, aslında bu kuralların hem farklı olarak yorumlanması, hem de tipik bir uygulanmasıydı. Yasakla ilgili kuralların daha sıkı biçimde uygulanması ve cemaat dışındaki kimselerle her türlü ilişkinin mutlaka yasaklanmasını savunan Ammann ve taraftarları, özellikle İsviçre'nin Barn Kantonu ve Alsace'de Amish Mennonitler olarak tanınmaya başladı. Onlar kendi

cemaatleri dışındaki kimselerle birlikte yemek yemeğe karşı çıktılar. Hatta 19. ve 20. yüzyıllardaki Plymouth Kardeşler cemaatindeki Elit Parti mensupları gibi, eğer karı veya kocadan biri cemaatten atılmışsa, aralarındaki evlilik ilişkisinin sona ermesi gerektiğini savundular.

Toplumun diğer kesimleriyle ilişkiden kesin olarak kaçınma (Meidung) Amish Mezhebinin en önemli vasfı haline geldi. Ammann'ın muhalifleri onun toplumdan kaçınmayı (meidung) kurtuluştan daha önemli gördüğünü ileri sürdüler. Fakat içedönük- kapalı mezheplerde cemaatteki saflık, temizlik (purity in the community) nihai kurtuluşun temel şartıdır. Dolayısıyla saf olmayan (impure) kimselerin bir çeşit dini temizlik olarak cemaatten ihracı da cemaatin sağlığını devam ettirmek açısından kaçınılmaz olur. Amish cemaatı, hızlı bir biçimde özellikle düğme yerine delik ve kancaların kullanıldığı bir çeşit üniforma kabul edilebilecek elbiseleri benimseyerek kendilerinin farklılığını vurgulamaya başladı. Dış dünyadan tecrit olma ve yasakların uygulanması İsviçre ve Alsace'nin kırsal bölgelerinde bile her zaman kolay değildi. Bu tür zorlukların yanı sıra dış tazyik ve baskılardan korunma ve kendi kendilerine yeterli hale gelme çabaları Amish cemaatını Avrupa içerisinde ve özellikle de Kuzey Amerika'ya göçe zorladı. Amishler Almanya'da Hesse, Ingdstadt, Regensburg ve Munich, Hollanda'da ise Groningen civarında yerleşmiş olmalarına ve Ixheim, Saar, Loraine ve Alsace'de yirminci yüzyılda varlıklarını sürdürmelerine rağmen bu gruplar tedricen genel mennonit topluluğuna geri dönmüşlerdir. Öyle ki şu anda Avrupa'da hiç bir Amish mennonit yoktur. Sadece Amerika'ya göç edenler ve orada kendi kolonilerini kurabilen üyeler kendi hayat tarzlarını sürdürebilmiştir. Bununla birlikte, bunlar arasında bile, farklı derecelerde kültürel adaptasyon ve kuralların uygulanmasındaki farklılık nedeniyle muhtelif cemaatler ortaya çıkmıştır.

Amishler ABD'de kendi kolonilerini oluşturmada güçlük çekmemişlerdir. XX.Yüzyıldaki endüstriyel gelişimin onların

tarım alanlarını sürekli tecavüzüne rağmen Amishlerin sayısında bir artış görülmüştür. 1960'ların ilk yıllarında Lancaster, Pennsylvania, Ohio; Delawave, Iowa, Indiana ve Michigan'da yaşayan Amish Mezhebi mensuplarının sayısı 44.000 olarak tahmin edilmiştir. Amishler muhtemelen Huttercilerin iyi teşkilatlı cemaat yapılarından mahrum oldukları içindir ki, onlardan daha katı biçimde giyim, konuşma ve kullandıkları eşyaya önem vermişler ve bunları, kendilerini toplumdan soyutlama tarzları olarak görmüşlerdir. O derece ki, her türlü modern ulaşım aracı ve traktör kullanmayı kabul etmeyerek, at arabaları ve tarımdaki diğer ilkel yöntemleri kullanmayı sürdürmüşlerdir. Bununla birlikte tarımda ve diğer önemli işlerinde elektrik kullanmayı kabul etmişler, fakat evlerinde elektriği aydınlatma için kullanmaktan kaçınmışlardır.

Amishlere göre din, sadece belirli ibadetlerden ibaret olmayıp hayatın her sahasını kapsar. O, Amish değer sistemini ve Amish hayat tarzını empoze eder. Amish akidesinin temel hakikatleri şunlardır; karşı koymama (non resistance), dünyayı terk etme, bu dünyaya boyun eğmeyi reddetme, fedakarlıktan kaçınmama, cemaat ve hakikate itaat, İsa'nın ahlaki bir örnek olarak kabul edilmesi. Amishler tıpkı diğer Mennonit gruplar gibi hem Calvinist Kader anlayışını hem de *Wesleyci kurtuluş teminatı* doktrinini reddederler. İnanan kimse'nin ancak kıyâmet gününde kimin kurtuluşla kurtulamadığını öğrenebileceğini, dolayısıyla onun görevinin, dünyada yaşayan bir yolcu ve yabancı olarak akideye bağlılık ve dünyadan el-etek çekme olduğunu, ve ancak böyle mutlu olabileceğini savunurlar. Yine onlara göre, kişinin kurtuluşa erişebileceği yegane yer cemaat hayatıdır. Diğer taraftan Amishler, özellikle dekorasyon, tören, her türlü dünyevi eğlence (kart oyunları), müzik aletleri, büyük aynalar, her çeşit fotoğraf, erkeklerin saçlarını ortadan ayırması, kadınların ise saçlarını kıvrıkcık veya dalgalı yaptırmaları gibi çağdaş uygulamalara karşı çıkarlar. Ayrıca çağdaş sigorta sistemine de karşıdırlar ve tarımda devletin sübvansiyon ve destekleme girişimlerini kabul etmezler. Fakat Amish cemaatinin bu konularda kendi-

ne özgü bir takım düzenlemeleri mevcuttur. Yine bazı Amish cemaatlerinde da otomobil gibi bazı çağdaş araçların kullanılmasına başlanmıştır. Bazan kurallardaki katılık, cemaat üyelerince giyilen geleneksel fötr şapkalarındaki siperlerin (kenarların) genişliğinde sembolize edilir.

Amishler, her biri kendi bölgelerinde en yüksek otorite olan, kendi rahip ve diğer dini yöneticilerine sahip olmasına rağmen, onların cemaat hayatı, büyük oranda vaftiz edilmiş üyelerin (yetişkin erkek veya kadın) kararlarına bağlıdır. Din adamları zamanlarının her anını tamamen kendi görevlerine ayırmalarına rağmen, gerçek anlamda “profesyonel bir din adamı” olarak kabul edilmeleri epeyce zordur. Çünkü onlar, bu görevler için özel bir eğitim almazlar, her bölge kendi rahibini veya din adamını kendisi seçer ve atar. Dolayısıyla Amishler arasında demokrasi ve ataerkillik karışımı bir yönetim mevcuttur. Bu da devam eden bir köylü hayat tarzını yansıtır. Bu açıdan bir sosyolog için Amish cemaatı, ortadan kalkmış köylü yaşam biçimiyle ilgili gerçek bir laboratuvar oluşturur. Yaşamlarında kibarlık ve nezaket ifade eden söz ve davranışlar oldukça azdır; sıradan konuşma tarzıyla kibar konuşma arasında pek fark yoktur. Sertlik veya acımasızlığa karşı fazla heyecan ve yufka yüreklilik göstermezler. Diğer çiftçilerden daha çok doğaya yakındırlar. Din ve ahlak anlayışları da başka pek çok Hristiyan'ın benimsediği din ve ahlak anlayışından bir takım özellikleri yönünden eksiktir. Dini organizasyon cemaatle öylesine bütünleşmiştir ki, coğrafi yakınlık onun işleyişinde son derece güçlü bir unsurdur. Dahası böyle bir organizasyonda, çağdaş organizasyon kavramının ihtiva ettiği özellikleri bulmak söz konusu değildir.

Rappiler: İlham ve İçedönüklük

Sosyolojik kategoriler ne doğrudan belirli teolojik durumlardan ne de belirli tarihi olaylardan kaynaklanır. Oldukça farklı tarihi ve teolojik temellere dayanan gruplar arasında

sosyolojik benzerlikler söz konusu olabilir. İşte Rappiler, Anabaptist Huterciler ve Anabaptist Mennonit Amish cemaatin-den oldukça farklı teolojik temellerden kaynaklanan bir dini gruptur. Bu grup 18. yüzyılın sonlarında, Württemberg'de Maulbronn yakınındaki Iptingen'de kendini peygamber ilan eden George Rapp'ın taraftarlarından oluşur. Rapp, bir Luter-yandı; fakat kendisini riyazete adadı ve İsa'nın, kalbini aydınlatmasından sonra kiliseden ayrıldı. Kilise yetkililerine, dünyanın düşmanlığına rağmen sessiz ve sakin bir köşeye çekilip orada yüce ve gerçek ruhlarla buluşmanın dışında hiçbir şeyin önemli olmadığını söyledi. Böylece onunla birlikte kilise-den ayrılanlar, tanrı ile deruni bütünleşmeye ve su ile vaftiz-den ziyade deruni, içsel vaftizin önemli olduğuna inanmaya başladılar. Artık onların bundan böyle, diğer insanlar hala zahiri dine ihtiyaç duyuyor olsalar bile, şeriata ve zahiri ibadetlere gereksinimleri yoktu. Yine Rappiler, kendilerinin, genel dini hayatı yaşayanları kazanmaya çalışmayacaklarını, sadece kutsal ruhun kendileri için olan kılavuzluğunu yeniden sağlamaya çalıştıklarını ilan ettiler. İşte bu tavır, içe dönük- kapalı mezheplerin en önemli özelliğidir. Nitekim Rappilerde tıpkı bu gruptaki diğer mezhepler gibi sivil bir yönetime ihtiyaç olduğuna inandılar ve İsa'nın ikinci gelişi ve dünyanın kaçınılmaz sonu ile ilgili genel fikirleri kabul etmelerine rağmen onun yıkılmasını hiç düşünmüyorlardı. G. Rapp, kendisinin ölümünden önce İsa'nın mutlaka zuhur edeceği ve büyük savaşların olacağı kehânetinde bulundu. Bunun yanı sıra Rappiler, dünyevi her şeyden el-etek çektikleri için askerlik hizmetini kabul etmediler.

Rapp taraftarlığının muhtelif komşu köylere sıçraması ve cemaatin büyümeye başlaması üzerine Württemberg otorite-leri, söz konusu mezhep mensuplarına karşı daha önceden sergilemiş oldukları hoşgörülü tavrı terk etmeye başladılar. Bunun üzerine Rapp Amerika'ya giderek buraya göç imkan-ları araştırdı ve 1804 yılında sayıları 450-550 arasında değişen Rapp'ın besleme oğlu Friederich Rapp'ın liderliğindeki mezhep mensupları Amerika'ya yerleşti. Yerleşim için gerekli

alan temin edildikten sonra, cemaat üyeleri, şu anda devam ettiği gibi Uyum Cemaati (Harmony Society) adı altında komunal bir hayat tarzı yaşama niyetlerini ortaya koydular. Bunun yanı sıra aynı dönemde diğer ayrı karakteristikleri olan ve bugün özellikle Württemberg'deki katı dindarların hala uyguladıkları evlenmeme uygulamasını da açıkça savunmaya başladılar. Komunal hayat Kirche ve Gemein'de kimliğini tesis etti. Kirche ve Gemeinde Rappi cemaati literatüründe birbiri yerine kullanılan terimler. Cemaat üyeleri İsa'nın zuhuruna kadar, tıpkı onun gibi bir hayat yaşamak durumunda oldukları için söz konusu toplumla ilgili kurallar oldukça azdır. Rappiler kendileri çalışmaya ve düzenli bir hayata adanmaları bakımından diğer bin yılcı mezhep mensuplarından farklıdır. Ayrıca İsa'nın zuhuruna kesinlikle inanmalarına rağmen, dünyanın çok yakında sona ereceği biçiminde bir beklenti içerisinde olmayıp, hayat tarzlarını belirleyen, tesis ettikleri kolonide oluşturulan işbölümüdür.

Uyum cemaati üyeleri çalışkan kimselerdir. Amerika'daki ilk kolonilerini Pennsylvania'da Connoquenessing koyunda kurdular. 1804-9 yıllarında kurulan bu kolonide evlerin yanı sıra değirmenler, dokuma tezgahları, ahırlar, birahane, meyhaneye ve büyük toplantı salonu da mevcuttu. Rappiler burada, yaklaşık 800 kişiden oluşan ve kendi kendine yetebilen bir topluluk olarak başlangıçta kendilerini dış dünyadan soyutlayabildiler. Fakat onlar daha sonra orada tam anlamıyla dış dünyadan soyutlanamadıklarını ileri sürerek belki de böylesine mükemmel bir toplumda çalışma arzularını layıkıyla tatmin edemedikleri için 1814 yılında kolonilerini sattılar. Indiana eyaletindeki Vincennes'te Wabash nehri yakınında bulunan yeni bir alana taşındılar. Onlar batının harika kimseleri durumuna gelerek, ABD'nin sınır bölgelerinde çok önemli rol oynadılar. Halbuki sınır boyu şartlarında güvenli, düzenli ve rahat bir hayat yaşamak ve medeniyet imkanlarından yararlanmak hiçte kolay değildi. Söz konusu topluluk bugün de sayısal artışını ve gelişimini sürdürmektedir. Bu artış, evlenme ve cinsel ilişkiye karşı çıkılmasına rağmen yine de de-

vam eden evliliklerin doğal bir sonucu olarak görülebilir. Uyum cemaati üyeleri kendi toplum yapılarının başkaları tarafından da benimsenmesi için hiç bir gayret göstermediler. Onlar, ikinci kolonilerini sosyalist ve idealist görüşleriyle tanıyan Robert Owen'a satmalarına ve onun cemaatinin başarısızlığına hiç şaşmamalarına rağmen misyoner ve yenilikçi (reformist) değildiler. Rappilere göre, Owen taraftarlarının başarısız oluşlarının en önemli nedeni, bir cemaatin inşasının vazgeçilmez şartlarından dini bağlılığın (religious commitment) onlarda bulunmayışı idi.

Rappiler 1824 yılında Pittsburg yakınındaki bir bölgeye göç ettiler ve burada Ekonomi adını verdikleri üçüncü kolonilerini inşaaya başladılar. Onların dini heyecanı dışa yansımayan bir tarzda devam etti. Böyle olmasının nedeni, büyük oranda kendi cemaatını neredeyse bir diktatör gibi yöneten Rapp'in Methodist kiliselerin ihtidacı yaklaşımını küçümsemesiydi. Rapp Tanrının cemaatte olduğunu ilan etti. Bu tipik bir içe dönük kapalı cemaat çağrısıydı. Çünkü onlar, kutsallığın (holiness) sadece cemaatte olduğunu savunurlar. Onların üçüncü vatani, ilahi ekonomi, cemaatin kutsallık arayışındaki gelişmiş durumu sembolize ediyordu. Şimdi evlenme (celibacy), Adem'in düşüşüne neden olan bir arzunun frenlenmesini sağlayan bir kuraldı. Cemaat şu anda İsa'nın zuhurunun hızla yaklaştığı bir dönemde damadı bekleyen bir gelin gibiydi. İşte böylesi bir dönemde kendisini Kont Leon, Arşedük Maximilian von Este ve "Yehuda'nın (Judas) Takdis ettiği kimse" şeklinde sunan bir şarlatanın, bu topluma gelerek neredeyse onu tamamen nasıl tahrip ettiğini izah etmek mümkün değildir. Rappilerin ciddi çaba ve adanmış hayatları, böylece Hz. İsa'nın unvanını kullanan bir şarlataanın sözlerine kanmalarından dolayı neredeyse tamamen yok olmuştur. Bundan sonra, ayrılımlar dolayısıyla küçülen cemaat, kapıları yeni üyelere kapadı ve aralarına hiçbir yeni üye kabul edemeyecek kadar kendilerini saf ve gelişmiş olarak gördüler. Cemaat George Rapp'ın 1847 yılındaki ölümünden sonra, tedricen komünal yatırımlar için komünal çalış-

mayı terk eden, İsa'nın zuhuruna hazırlık konusundaki gayretlerini sürdüren ve bütün varlığını İsa'nın ayağına sermeyi düşünen zengin bir topluluk olarak bir süre daha devam etti. Daha sonra cemaat dağıldı. Yirminci asrın başlarında ise hiç taraftarı kalmadı.

Daha Geniş Toplumlarda İçe Dönük Kapalı Mezhepler

İçe dönük kapalı mezhepler, kolayca cemaat kutsallığını sağlayan (ensuring community holiness) metotlara yönelmelerine rağmen, hepsinin ideolojik bir ideali olsa bile, bu her zaman mümkün olmamıştır. Örneğin, onsekizinci yüzyılda artan bir şekilde içedönük kapalı bir mezhep durumuna gelen İngiliz Quakerleri ile 1880'lerden bugüne yine böyle bir değişim yaşayan Seçkinler cemaatı (exclusive brethren), dünyevi ekonomik faaliyetlerini sürdürmekle birlikte, zihinsel, toplumsal ve siyasî açıdan kendilerini içinde yaşadıkları toplumdan soyutlamışlardı. Ama yine orada yaşıyorlardı. Dil, giyim-kuşam, endogami (cemaat içi evlilik) ve belirli meslekleri yasaklama gibi tipik soyutlanma vasıtaları, kendi safiyetlerini vurgulamak için bu mezheplerce de kullanılmıştır. Mezhep üyelerinin oluşturdukları cemaat, hakikatin işitildiği ve nihai kurtuluşun elde edilebildiği yegane yer durumuna gelir. Üstelik güçlü farklılık duygusu da örnek davranış ve bütünleşme modelleriyle dünyaya gösterilir. İçe dönük kapalı mezhepler, genellikle kendi dürüstlükleri ve kurnazlıklarına hayrandırlar. Zorunlu olarak cemaat dışındaki kimselerle ilişki kursalar bile, bu ilişkiler oldukça kontrollü ve resmi niteliktedir. Çünkü böyle mezhep üyesi kimseler, samimi ve etkili ilişkileri sadece kendi cemaat üyeleriyle sınırlandırır.

Seçkinler cemaati olarak tanınan mezhep -Almanya, İsviçre ve Fransa'da Darbisten olarak bilinir-, 1820'lerde Dublin'de ortaya çıkan ve adını hareketin 1830'lu yıllardaki Plymouth toplantılarının İncili tebliğ faaliyetlerine katılan ya-

bancılardan alan Plymouth kardeşliğinden ayrılmış bir koldur. Söz konusu cemaat ilk dönemlerde, sadece Kitab-ı Mukaddes'e bağlılığı savunuyor; kilisenin geleneksel yapısına ve İngiliz Kilisesinin otoriter yapısına kesinlikle karşı çıkıyordu. Onların ilk ideali formalitelerden uzak, ortak bir hayatı paylaşan bir Hristiyan cemaat oluşturmaktı. İşte resmi bir akidesi ve cemaat üyeliği olmama durumu mezhebin temel özellikleri veya tanımı olarak kabul ediliyordu. Ancak cemaat kısa sürede büyük sıkıntılarla karşılaştı. Ve bölünmeyle yüz yüze geldi. Bir Hristiyan için temel inançlar nelerdi? Söz konusu cemaatin öncülerinden, eski Anglikan din adamı John Nelson Darby, hareketin diğer liderlerini suçlayarak, akidenin saflığını ancak cemaatte muhafaza edeceğini vurgulamaya başladı. Onun bu tutumu 1840'larda hareket içerisinde bölünmeye yol açtı ve sonuçta Evangelistik Plymouth kardeşler içerisinde seçkinler cemaati ortaya çıktı. Plymouth kardeşler hareketi inanan her Hristiyanı, cemaatlerine kabul ediyorlardı. Seçkinler ise sadece yapılan testte başarılı olan Hristiyanları dini ayin ve törenlerine kabul etmeye başladılar. Sonuçta gerçek Hristiyan'ın kim olduğu konusundaki tanımlar giderek daraldı ve seçkinler cemaati diğer Hristiyanlardan oldukça farklı bir cemaat haline geldi.

Zamanla öğretisi konusundaki testler, doğru inancı yanlış ve sapık inançlardan ayırt etmek için uygulanır hale geldi. Darby'nin güçlü liderliğinde Seçkinler Cemaati, layık olanları cemaate almak, suç işleyenleri de cemaatten atmak için "sıkıntı toplantıları" da denilen kurullar oluşturdu. Ama resmi hiçbir otorite sistemi teşekkül etmedi. Nitekim bundan dolayı cemaat, belli bir kasabada alınan kararların diğer bir kasabada yaşayan cemaat üyelerine de duyurulması ve uygulanması konusunda büyük güçlükler yaşadı. İletişim eksikliği ve tanınmış merkezi bir otoritenin bulunmaması söz konusu cemaatin aynı konuyla ilgili farklı şehirlerde değişik kararlar alması ve uygulamasına yol açtı. Cemaatin saflığına o derece önem verildi ki bir bölgede cemaatten atılan kimsenin, bu durumu bilindiği takdirde başka bir yerde, söz konusu cema-

atin toplantı ve törenlerine alınmasına kesinlikle izin verilmedi. Böyle kimselerin yanlışlıkla cemaat ayinlerine kabul edilmelerinin bile, topluluğun safiyetini gidereceği iddia edildi.

Kurtuluş Sadece Cemaate Bağlılıktadır

Böylesi katılık ve kuralcılık çok geçmeden hareketi, herhangi bir davranış tarzından ziyade saflığın, cemaatin temel bir niteliği olduğunu iddia etmeye götürdü. (kendi davranış standartları çok yüksek olmasına rağmen çelişki doğuran hiçbir aşırılık söz konusu değildi.) Böylece mezhep bağlılığı daha fazla olan ve dünyanın kötülüklerinden kurtulmak isteyen kimseler, cemaate bağlılığı evangelizme, yani İncil'in mesajını bütün insanlığa ulaştırma faaliyetine indirgemişlerdi. Halbuki İsa'nın emirlerine itaatte, İncil'in tebliği hiçbir zaman tamamen göz ardı edilmedi. Üstelik cemaate üye olmayan kimseler bile, söz konusu grubun Pazar törenlerine kabul edildi. Cemaatin ruhani yönünün derinleştirilmesi, İncil'in dünyaya tebliğ edilmesinden daha önemli hale geldi. Cemaatin safiyetine zarar veren pislikler temizlenmeli ve o, nihai noktada yeryüzünde tanrının kilisesi olarak lekesiz biçimde hayatını devam ettirmelidir. Böylece seçkinler cemaati üyeleri, kendilerini diğer Hristiyanlarla daha az ilgili görür oldular. Diğer taraftan kendi teolojik gelişmeleri de, Darbi'nin "kadercilik (dispensationalism)" diye bilinen bin yıl teorisiyle eşsiz ve mütebâriz bir duruma geldi.

Bu teoloji "Tanrının İsrail oğullarına vaat ettikleri, aslında Kiliseye idi" şeklindeki Hristiyan görüşünü kabul etmedi. Onlara göre vaatler İsrail oğullarına idi. Buna göre ikinci zuhurda yeryüzü Yahudilere sunulacaktı. Fakat bundan önce kilise ve azizler, İsa ile beraber gökyüzünde (heaven) hükümlerlik sürmek için çağrılacaklardı. Yine iddia edilmiştir ki halihazırda kilise semavi mekanlarda oturur ve gökyüzüne yükseltilmeye sadece fiziki anlamda ihtiyaç duyar. Dolayısıyla böyle bir öğreti aynı zamanda, cemaatin (seçkinler ce-

maati kendi gruplarını her zaman kilise ile özdeşleştirir) şu anda semada olduğunu ve onun mevcut kurtuluş yeri olduğunu kabul eder. Bir azizin kilise (kendi cemaatleri) dışında olabileceği konusunu kesin olarak reddetmemelerine rağmen bunun imkanı oldukça sınırlıdır. Mezhep dünyadan farklı olmalıdır. İnanan kimse kurtuluşu sadece mezhep/cemaat içerisinde tecrübe edebilir. Seçkinler cemaati üyeleri, İsa'nın insanları kişisel hislerinin etkisinde kalmadan objektif olarak kurtaracağını kabul etmekle birlikte, pratikte ise, sadece cemaat içinde yaşayan kimselerin kurtuluş bilincini elde edebileceklerine inanırlar. Yine onlara göre, Kutsal Ruh'un serbestçe faaliyette bulunacağı yer, sadece cemaattir ve toplantılarında varolan da işte bu güçtür.

Seçkinler teoloji, üyeleri diğer insanlar arasında yaşamasına rağmen, oldukça aşırı bir içedönük kapalı bir tavır sergilemesi dolayısıyla tezahürleri bakımından ayrımcı bir karaktere sahiptir. Benimsedikleri toplumsal ahlak, cemaat üyelerinin her faaliyet alanında diğer insanlardan kesinlikle ayrılmasını talep eder. Bu tür talepler de her geçen gün giderek artmıştır. Öyle ki adı geçen cemaat mensupları, kendi cemaatlerince düzenlenen halka açık toplantılara bile katılmaktan şüphe eder hale gelmiştir. İnancılarını propaganda için fazla gayret göstermezler. Geçmişte çocuklarının devlet okullarına ve üniversitelere gitmesine izin verdikleri halde, bugün kendilerinin, inanmayan kimselerle hiçbir ilişkilerinin olamayacağı konusunda ısrar ederler. Her şeye rağmen giden öğrencilerin de öğrenci derneklerine üye olmasına -ki İngiltere'de zorunludur- kesinlikle karşı çıkarlar. Cemaat aynı şekilde üyelerinin ticaret odaları ve işçi sendikası gibi kurumlara üye olmalarına da karşı çıkar. Bu durum, pek çok kimseyi dini ile mesleği arasında bir tercih yapmak zorunda bırakır. Bunların yanı sıra her şeyiyle müstakil evlerde veya bütün dairelerde cemaat üyelerinin oturduğu binaları tercih ederler. Bu kural o derece serttir ki, cemaat mensupları ana giriş kapılarının bile diğer kişilerle ortaklaşa kullanılmasına izin vermezler. Hatta son zamanlarda bu tür sınırlamalara, başkaları tarafın-

dan pişirilen/ hazırlanan yiyecekleri yememe yasağı da eklenmiştir. Cemaatten atılan kimse, sadece önemli dini törenlere katılma hakkından mahrum kalmaz, bilakis o, kendi ailesi de dahil olmak üzere bütün cemaat üyelerine ait evlerden atılır. Bu durumdaki öğrencilerin diğer çocuklarla oynamasına bile izin verilmez. Her türlü ilişki sadece cemaat üyeleriyle sınırlıdır. Mezhep mensubunun cemaat dışında hiçbir arkadaşı yoktur. Zaten çok zorunlu sınırlı iş ilişkileri dışında hiçbir ilişkiye de müsaade edilmez.

İçedönük kapalı mezheplerin pek çoğu Kutsal Ruh'un cemaat için olan özel kılavuzluğundan söz eder. Öyle ki bu, cemaatin yegane imtiyazı durumuna gelir ve cemaatin, diğer insanlardan farklılığının en önemli dayanağı olur. Böyle mezhepler, kendilerini diğerlerinden ayıran bazı harici unsurlara ihtiyaç duysalar bile, ikon ve heykellere kesin olarak karşıdırlar. Totem hayvanının ilkel toplumlardaki rolünü burada Kutsal Ruh'un yaptığı düşünülebilir. Quakers ve Amana Cemaatinin aksine Seçkinciler Cemaati, Kutsal Ruh'un özel ilhamı ve kılavuzluğu iddiasında bulunmaz. Ama kendi toplantıları ve cemaatlerinin Kutsal Ruh'un ikame edebileceği en uygun mekan olduğunu ve varlığının hissedildiğini savunurlar. Cemaat üyeleri için nihai kurtuluş kesindir ve bu durum her toplantıda tekrar tekrar tecrübe edilir.

Güç Prestij Ve Beşeri Organizasyon Reddi

İçer dönük kapalı mezheplerin teşkilatlanma modeli, temelde cemaat tipi organizasyondur: Birincil ilişkiler "doğru ilişkiler" dir. Gerçek kutsallık sadece cemaat tipi örgütlenmededir. Ayrıca ilahi mahiyetteki "toplumsal kontrol" mekanizması da sadece burada işler. Bir mezhep toplumdan soyutlanmadığı ve kendi kendine yeter hale gelmediği sürece, orada çeşitli otorite problemleri ortaya çıkar. Hutterciler ve Amishler gibi daha eski içedönük kapalı mezheplerde, sürekli çalışan fakat profesyonel bir görüntü vermeyen bir ruhban sınıfı mevcuttu. Fa-

kat kendi kolonilerini ve ruhban sınıfını oluşturmayan ve diğer insanlarla birlikte yaşayan böyle içe dönük mezheplerde, hemen her zaman mutlaka bir çeşit liderlik sorunu yaşanmıştır. Seçkinler cemaati, şiddetli bir ruhban sınıfı düşmanlığı içerisinde ortaya çıktığından, her zaman resmi din adamlığı kurumuna karşı çıkmıştır. Ama böyle kurumların resmen kabul edilmediği yerlerde, zaman zaman gayri resmi liderlik anlayışları ve liderler ortaya çıkmıştır. Bunlar da söz konusu cemaatte güç dağılımı meşru olmadığı için çeşitli problemlerin ortaya çıkmasına neden olmuşlardır. Darby'nin seçkinler cemaatinde yaptığı gibi, güçlü kişiler sonuçta, cemaatin aldığı kararlarda söz sahibi olmuş ve onu yönlendirenler durumuna yükselmişlerdir. Ama böyle kişilerin zaman içerisinde cemaat üyelerinin sert muhalefetiyle karşılaşmaları da söz konusudur. Nitekim Darby'de böyle bir muhalefetle karşılaşmış ve ömrünün son yıllarında bir kısım yakın arkadaşları onu terk etmiştir. Dahası resmi liderlik kurumunun reddedildiği gruplarda, güçlü liderler kendi mevkilerini miras bırakamazlar. Bu durum, bazen cemaat içinde sonu ayrılmaya kadar varan tartışma ve çekişmelere yol açabilir. Seçkinler cemaati tarihinde yaşanan ve en azından sekiz ayrı grubun ortaya çıkmasıyla sonuçlanan tartışmalar bu duruma iyi bir örnek teşkil eder. Söz konusu cemaatin İngiltere'de yaşayan üyelerinin büyük çoğunluğu Darby ve onun anlayışını sürdüren liderlere bağlılıklarını devam ettirmelerine rağmen, cemaatin Almanya, İsviçre ve West Indies'de yaşayan üyeleri Darby'nin ölümünden sonra cemaatten ayrılmış ve bağımsız hareket etmeye başlamışlardır. Kısacası adı geçen cemaatin tarihinde Darby'de dahil hiçbir lider, cemaat üzerindeki otoritesinden tam anlamıyla emin olamamış, ve böyle bir otoriteye sahip olduğunu her zaman resmen inkar etmiştir. Ama pratikte, seçkinler cemaatindeki birçok lider, ruhbanlık konusunda yeni atılımlar yaparak prestij kazanmak için sürekli bir arayış içerisinde olmuştur. Fakat böyle bir atılım veya çaba cemaat içinde itibarını tamamen kaybetme veya sapıklıktan dolayı cemaatten atılma gibi riskleri de her zaman beraberinde taşır.

Manipölasyonistler: Sekülerizmin Etkisini Taşıyan Mezhepler

İhtidacı, devrimci ve içe dönük kapalı mezheplerin hepsi, içinde yaşadıkları toplumun değerlerinden oldukça farklı anlayışları savunmalarına karşılık, manipölasyonist mezhepler mevcut seküler kültüre daha fazla uyum gösterir. Bu mezheplerin kendi mensuplarına verdikleri şey, hayat için alternatif değerler sunmanın dışında, genelde toplumdaki herkesin ortak arzusu olan amaçlar için yarı ezoterik/gizemli araçlar sunmalarıdır. İçe dönük kapalı mezhepler (ve kısmen de ihtidacı mezhepler), bireydeki sevgi ve fedakarlık duygularını arttıran değerlere, grup bağlılığına ve birincil ilişkilere önem veren sevgi cemaatlerini temsil ettikleri halde, manipölasyonist mezhepler bunun tam tersi bir tutumu sergiler. Cemaatler, ilgi alanları açısından kendileri nihai bir amaç değil, daha ziyade birer araçtır. Manipölasyonist grupların toplantıları bir cemaatin tümünü ilgilendiren bir toplantı niteliği arz etmez. Aksine o, dünya ile başa çıkabilmek için aynı ortak yöntemleri benimsemiş, aynı zihniyet ve eğitim seviyesine sahip insanların toplantısını çağırıştır. Manipölasyonistler kendilerine göre kurtuluşa ulaşabilecekleri bir yöntem

bulmuştur. Ancak bu kurtuluş, büyük oranda, özellikle uzun ömür, sağlık, mutluluk ve başarı gibi iyi şeyleri elde etme ve gerçekleştirme yeteneği olarak görülebilir; zira söz konusu mezhepler, bu amaçlara kısa yoldan ulaşmanın reçetesini ve yöntemini verirler. Manipülasyonist mezhepler öğretilerini çoğunlukla metafizik bir dille sunmalarına rağmen, benimsemiş oldukları yöntemleri dinî terminoloji ile pek fazla ifade etmezler. Onlar dünyevîleşmiş mezheplerdir. Zira onların yalnızca kurtuluş vasıtaları dinsel nitelikte olup, amaçları ise büyük oranda seküler ve hazcı (hedonistic) karakterlidir.

Bu tür özel bilgiye, yani deneyimli ve kültürlü mü'mine dünyayı yönlendirme imkanını tanıyan gizemli bilgiye vurgu yapan mezhepler, yalnızca belirli tarihî dönemler ve sosyal şartlarda ortaya çıkar. Yine onlar, insanlar arası sıcak bireysel ilişkilerin azaldığı ve fertlerin sadece toplumsal rollerini gerçekleştirme imkanı bulabildiği metropolitan şehirlerde çok daha yaygındır. Manipülasyonist mezhep sâlikleri, kendilerini kültürlü ve deneyimli kimseler olarak görür. Onlara göre mezhebe bağlılık, bir sosyal sisteme veya sadece soyut terimlerle anlatılabilecek bir hayat tarzına katılma sonucunda doğabilecek karışıklık ve problemlerle zihinsel olarak başa çıkabilme vasıtasıdır. Genellikle diğer dinî inanç ve ibadet sistemlerinden haberdardırlar ve kültürlerdeki şaşırtıcı çeşitliliğin farkındadırlar. Herkes kabul ettiği ve benimsediği şeyi, entelektüel ve pragmatik açıdan haklı görür. Manipülasyonist mezhep kendi mesajını, duygusal anlatım yöntemleriyle sunmaktan ziyade literatürdeki soyut kavramlarla sunma eğilimi gösterir; ve onun mensupları da kendilerine daha ziyade edebi kanallar yoluyla ulaşılabilen kimselerdir.

Şehir hayatının bireysellikten uzak doğası (impersonality) manipülasyonist mezheplere de tam olarak yansımıştır. Zira bunlara katılım bütüncül değil, parçacıdır. Öyle ki, üyeler birbirlerini neredeyse hiç tanımaz. Ayrıca üyelerin aile benzeri bir cemaat oluşturma beklentileri de yoktur. Üyelerin kontrolü, içe dönük kapalı mezheplerde olduğu gibi, köy ha-

yat tarzındaki yöntemlerle yapılmaz; bilâkis söz konusu mezhebin kendi metafizik sisteminde tanımlanan düşünce tarzları ve psikolojik süreçlerin üyeye aşılmasıyla sağlanır. Manipölasyonist mezhepler geçmişin ahlâki faziletlerini ihya gayreti içerisinde değildir; onlar daha ziyade gelecekle ilgili yararları ve eylemleri kutsar. Kendilerini gelişme ve ilerlemenin yanında görür ve bunu, başarabildikleri takdirde, taraftarların sözle ifadesi imkansız yararlar görecekları yeni bir dünyaya doğru ilerleyişinin yegane vasıtası olarak sunarlar.

Hıristiyan dünyasında ortaya çıkan manipölasyonist mezheplerin çoğu, kullandıkları terminoloji, değişik uygulamaları hatta teşkilat biçimleri açısından Hıristiyan kilise geleneklerini sürdürmekle birlikte, temelde sinkretistik (uzlaştırmacı) bir karakter sergiler. Ayrıca dünyaya karşı takındıkları tavır bakımından da geleneksel Hıristiyanlıktan önemli oranda ayrılırlar. Zira bir din olarak Hıristiyanlık, cemaat (gemeinschaftlich) özelliğini haiz bir toplumda ortaya çıkmış, bu nedenle o, böyle küçük toplulukları idealize etmiştir. Üstelik, Hıristiyan geleneği içerisinde yer alan pek çok mezhep, aile tasviri ve sembolü fikrine dayanan cemaat düşüncesinden yoğun biçimde etkilenmiştir. Nitekim kiliseler, sürekli olarak bizzat cemaat (koinonia) anlayışıyla hareket etmiş; modern dönemin radikal teologları da cemaat kavramını, hürmete layık bir değer anlamında kullanmıştır. Birçok manipölasyonist mezhebe göre din, henüz modern dünyaya uyarlanamamıştır. Zira onun değerleri ve teolojik varsayımları, -uygulamada gerçekleştirilmemiş olsalar bile- 20.asır toplumunun faydacılığına (Instrumentalism) içe dönük kapalı mezheplerin tutumları kadar sert bir muhalefeti ihtiva eder. Hıristiyan biçimleri ve terimlerini ödünç alan manipölasyonist mezhepler, bunu, söz konusu uygulamaların büyük oranda dinî sosyalleşme formları (religious sociation) olarak kabul edilmesi ve tanınmasından ötürü yaparlar.

Doktriner bakımdan bu hareketler, bilinçli biçimde uzlaştırmacıydı, yani kutsal ifadelere yeni yorumlar ekleme veya

geleneksel Hristiyan kültürüne ait anlayışları yeni düşüncelerle uzlaştırma çabasından uzak kalmazlar. Yeni Düşünce (New Thought) mezhepleri ve Hristiyan Bilimi (Christian Science) topluluğu gibi bazıları için uzlaştırma işlemi, temelde seküler nitelikli olan metafizik veya felsefi düşüncelerle din arasında gerçekleşmiştir. Teosofistlerin din ötesi (supra religious) sistemlerindeki gibi diğer bazı sistemlerde ise bu uzlaştırma çabası, başka sisteme ait bir hikmetin Hristiyanlıkla karıştırılması şeklinde ortaya çıkmıştır. Ama şu açık bir gerçektir ki, neredeyse bütün manipülasyonistlerin, bazen Kutsal Kitap'la eşdeğer bazen de daha üstün kabul ettikleri, ayrı bir kutsal metinleri vardır. Son zamanlarda, mezhebe özgü hikmetin (gnosis) Hristiyan kavramlarıyla mezc edilmesi işlemi, az çok terk edilmiş durumdadır. Bunun nedeni, Sayntoloji (Scientology) mezhebinde olduğu gibi söz konusu hikmetin, psikoterapi gibi daha prestijli bilim dalları kavramlarıyla ifade edilmesinden dolayıdır. Fakat Sayntoloji'de bile, belki de sadece amaca uygunluk nedeniyle, kilise ve diğer dini formlar aynen taklit edilmişlerdir.

Böyle bir ibadet daha başka ön yargıları da kapsar. Çünkü ibadet, bir cemaatin faaliyetlerinin bir parçasıdır; az veya çok cemaatin bizatihi kendisini kutsamasıdır. Manipülasyonist mezheplerin eğitim, sağlık ve mutluluk gibi dünyevî amaçları vardır. Böyle mezheplerde birey, grup içerisindeki arkadaşlarıyla bir sevgi ilişkisine girmeye ihtiyaç duymaz. Çünkü grubun çok fazla bir önemi yoktur. Böyle gruplarda mezhep mensupları, dualar okumak, akide konusundaki bilgisiyle gücünü göstermek ve itibar kazanmak suretiyle kendi çevresi üzerinde hakimiyet kurmaya çalışır.

Eğitim ve tedavi konusundaki bir çok yöntem, yeni manipülasyonist mezheplerce kabul edilmiştir. Bunun en çarpıcı örneği, eğitim alanından seçilen ve *konferans*, *kurs*, *öğretmen*, *uygulayıcı*, *tedavi edici* (terapistler) veya *dinleyici* gibi kavramları kapsayan terminolojidir. Hristiyan takvimine ait ibadet zamanları, hatta dini törenlerin düzenli aralıklarla icra edil-

mesi uygulaması terk edilmiştir. Mezheplerin teşkilat yapısı giderek eğitim ve sağlık kurumlarının yapısına benzemiştir. Bugün böyle bir hareketin kurucusu veya lideri kolayca karizmatik bir şahsiyet olarak sunulabilir. Çok sık olarak dile getirilen başka bir konu ise, bütün üyelerin sürekli çalışma sonucunda mezhep liderinin ruhani seviyesine erişebileceği inancıdır. Böylece her öğrenci, modern dünyanın hayli itibarlı mesleklerine ait prestiji geçmişin gizemli hikmetiyle karıştırmak suretiyle *guru* statüsüne yükselebilir.

Hristiyan Bilimi (Christian Science): Eski bir Manipölasyonist Hareket

Manipölasyonist mezhepler ortaya çıktıkları seküler toplumun davranış biçimlerini ve ön yargılarını yansıttıkları için, onlardan hangisinin eski, hangisinin de yeni hareketler olduklarını belirlemek nispeten kolaydır. Daha eski tarihli mezhepler geleneksel Hristiyanlığa daha fazla eğilim göstermiştir; yeni mezheplerin referans noktaları daha dağınıktır; onların gizli diyalogu daha açık biçimde, doğu fikirleri bağlamında -19.yüzyılın sonlarında, Doğu mistisizmine ait düşüncelerin yaygın biçimde Batı'ya girişinde veya 20.yüzyıl ortalarında Zen Budizm gibi daha özel kültlerin Batı dünyasına girişi aşamasında- veya Sayntoloji, Bilim Kurgu (Science Fiction) ve Aetherius Cemiyeti gibi toplulukların çağdaş zihinsel (mental) terapi uygulamalarında açıkça görülmüştür. Manipölasyonist mezheplerin en eskilerinden ve sıkı biçimde Hristiyan formlarına dayanan bir mezhep olan Hristiyan Bilimi, 1860 ve 1870 yıllarında bayan Mary Baker Eddy tarafından kurulmuştur. Bu hareketin arka planını meydana getiren ya da onu etkileyen başlıca düşünceler şunlardır: Mesmer'in hayvansal etki gücü fikri (animal magnetism), o günlerde New England'da yaygın olan ve ilerleme, imanda olgunluk ile hızlı ve gayri resmi tedavi yöntemleri arayışıyla ilgili çağdaş varsayımları da içeren Unitaryen- Universalist te-

olojiye ait evrensel iyilik (optimistic universal benevolence) düşüncesidir. Yine bunlara Hegelciliğin yanlış bir yorumu ile Spiritualistler, Swedenborgcular ve Shakercılar arasında yayılmış bir takım düşünceler de eklenebilir. Öyle ki, daha sonradan bayan Eddy diye anılan Bayan Patterson'un yaşadığı çevrede faaliyet gösteren bütün mezhepler, ruhsal tedavi ve Hristiyan Biliminin esasını keşfettiklerini iddia etmişlerdir.

Yerel bir ruh hekimi olan Phineas P. Quimby ile birlikte yaşadığı bazı tecrübelerden sonra Bayan Eddy, onun sistemini benimsemiş ve öğretmiştir. Bayan Eddy, daha sonra bu sistemde birtakım değişiklikler yapmış ve bu yeniliklerin kendi keşfi olduğunu iddia etmiştir. Buna rağmen o, hiçbir zaman yerel toplumun Unitaryen Hristiyan geleneğini terk etmemiştir. Kendi tedavi sistemi ve metafizik fikirleriyle ilgili olarak hemen her noktada, teyid ve destek için kutsal metinlere başvurdu. Onun uzlaştırmacı düşüncesi, kendi kilisesi için seçtiği *Mesih'in İlk Kilisesi*, *Bilim Adamı* ismi veya kitabı için seçtiği *Kutsal Metinlere Anahtar Olarak Bilim ve Sağlık* başlığında bile görülebilir. Hristiyan Bilimi haftalık dersleri, bu kili-

**Mary Baker Eddy
(1821-1910)**

'Hristiyan Bilimi'nin
kurucusudur.

Zihin vasıtasıyla
tedaviye ilk ilgi

duyduğunda kırklı
yaşlarının ortasındaydı.

se bağlularınca her gün özel olarak, Pazar törenlerinde de top-
luca okunurdu. Bu bülten, basitçe Kutsal Kitap ile Bilim ve
Sağlık isimli eserden yapılmış alıntılardan oluşur. Eğitim
yöntemlerinin taklit edilmesine büyük önem veren Bilim ve
Sağlık, hareketin temsilcilerince “yegane kutsal kitabımız”
olarak kabul edilir. Başlangıçta Bayan Eddy, muhtemelen
kendi özel kilisesine ihtiyaç duymadı. Ancak onun tedavi sis-
temi, artan bir biçimde cüzzamlı hastaları iyileştiren biri ola-
rak İsa’ya atıfla meşrulaştırılınca, başlattığı hareket zorunlu
olarak dinsel hüviyet kazandı. Bayan Eddy’nin ilk zamanlar-
da yaptığı iş, kilise biçiminde dekore edilmiş, kiralık bir sa-
londa genellikle Hristiyan ilahileri eşliğinde bir konferans
vermekti. Bu sıralarda onu en fazla ilgilendiren şey, Bos-
ton’daki “metafizik kolej”de öğrenilen ve buranın öğrencile-
ri tarafından diğer bölgelere yayılan Hristiyan Bilimi tedavi
sisteminin öğretilmesiydi. Yıllar içerisinde Bayan Eddy yapı-
yı rasyonalize etti; söz konusu okulu ve onun bütün branşla-
rını kapattı ve bütün taraftarlarına kilise teşkilat disiplini-
ni empoze etti. Onun teşkil ettiği bu yapı içerisinde bütün Hris-
tiyan Bilimi kiliseleri, Boston’daki ana kilisenin kolları haline
geldi ve okudukları ilahiler dışında bütün bu kiliseler aynı
ibadet biçimini uyguluyor hale geldiler.

Bayan Eddy’nin öğretisi temelde Tanrı’nın Akıl (mind)
olduğu ve Tanrı’nın yalnızca bu şekilde varolduğu iddiala-
rından oluşuyordu. Tanrı sûretinde bir varlık olarak insan,
maddi değil, tamamiyle ruhsal bir varlıktı. Maddi insan, ma-
nevi olanın sahte görünümünden başka bir şey değildi; ve
manevi insan ise, Tanrı gibiydi, mükemmeldi. Bundan dola-
yı o insan, acı çekmez, günah işlemez, hastalanmaz ve öl-
mezdi. Bütün bunlar, madde konusundaki “yanlış iddi-
alar”dı. Eğer insan bunu anlayabilseydi, kendi hakiki ruhsal
varlığını -günahsız, sağlıklı ve ölümsüz olduğunu- idrâk
edebilirdi. Hristiyan Bilimi’nin uygulamaları aslında bu
gerçeklerin değişik biçimlerde dile getirilmesiydi. İsa’nın da
bu gerçeği insanlara bildirmek için dünyaya geldiği, fakat
anlaşılamadığı kabul edilir. Zaten onun kendisi de, insanla-

rın o gün anlayamadıkları bir çok şeyin olduğunu ve tesellici (comforter) geldiğinde, bunları bildireceğini bildirmişti. İşte İsa'nın haber verdiği bu tesellcinin -ki Hristiyanların çoğuna göre Kutsal Ruh'tur-, Hristiyan Bilimi olduğu iddia ediliyordu. Bu, Tanrı olan Aklın (Mind) bilgisiydi; bütün insanlar onun sayesinde kendi düşüncelerini tashih etmeyi öğrenebilir, böylece evrensel iyiyi tecrübe edebilir ve *ilahi İlke*yi ortaya koyabilirdi. Bu sistem, en az matematik kadar mantıksaldı ve eğer insan onu kavrayabilirse, onun aslında alemin doğal düzeninin bir parçası olduğunu da görürdü. İşte bu manipölasyonist mezheplerin tipik bir özelliğı olarak kurtuluş anıydı ve zihinsel bir çaba ile bu dünyada elde edilebiliyordu. İnsanların hemen veya daha sonra Hristiyan Bilimince bildirilen hakikatlere ulaşmak zorunda oldukları vurgulanmakla birlikte, kurtuluş deneyimi sonrası hakkında fazla bir şey söylenmemiştir.

Hristiyan Bilimi'nin, Quimby'den kaynaklanmayan veya bayan Eddy'nin yararlandığı kaynakların hiç birisinde bulunmayan karakteristik öğretisi, *şeytani hayvansal manyetizma* (malicious animal magnetism) ile ilgilidir. Hristiyan Bilimi mensuplarınca *m.a.m.* biçiminde kısaltılan vahşi hayvansal manyetizma, "ölümlü zihnin" eseri olan kötü ve yanlış düşüncedir; birey zihnen kötü şeyler düşündüğünde kasıtlı, diğer zamanlarda da daha genel "mesmeric/hayret verici" tesirler biçimindedir. Ciddi bir Hristiyan Bilimcisi, kendini vahşi hayvansal manyetizmanın etkisinden korumak için günlük zihinsel çalışmasını mutlaka yapmalıdır. Bu zihinsel egzersiz, kötülüğün/yanlışın gerçekte zayıf olduğu, hakikat ve iyiliğın ise her tarafta yaygın ve sürekli olduğu gerçeğini devamlı olarak hatırlama eylemini kapsar. Eğer bu zihinsel çalışma yapılmayacak olursa, kötülüğün/yanlışın güçlü görünebileceğı ve böylece hastalık, günah ve ölüm vasıtasıyla bireyleri etkileyebileceğine inanılır. Herkesin üzerinde ittifak ettiği bir öğretmenden özel dersler alan ileri seviyedeki Hristiyan Bilimcilere, daha ziyade şeytani hayvansal manyetizma ve böyle bir gücün sahip olabileceğı potansiyel öğretilir; ama

konu hakkında öğrencilerin not tuttuğu kağıtlar daha sonra yakılır. Bayan Eddy'nin ömrünün sonlarına doğru, kendisine ve ailesine saldıracağına inandığı hayvansal manyetizmanın uğursuz etkisinden onu korumak için sürekli dua eden bir grup vardı. Bayan Eddy bu manyetizmadan öylesine korkuyordu ki, yakın arkadaşlarından Adam Dickey'e, öldüğü vakit, kendisinin "zihnen katledildiğini"¹ ilan etmesini söylemişti. Hayvansal manyetizma kavramı, Bayan Eddy'nin kendi zihinsel tedavi tarzını, Quimby'nin Hristiyan Bilimi'ne zıt olan her şey ile özdeş gördüğü ve bir çeşit göz boyamacılık saydığı yönteminden ayırma ihtiyacından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Organizasyon, Devamlılık ve Gelişme

Bayan Eddy, hem bir peygamber hem de bir öğretmen olarak kabul edildi. Bir çokları ise onu, *Vahiy* kitabında ifade edilen, diğer uluslar üzerine hakim olacak insanoğlunu meydana getirecek "güneşe bürünmüş kadın" olarak görüyordu. Hareketini idare etmek için Boston'da bir "Yöneticiler Kurulu" oluşturarak, kendi sisteminde ileride ortaya çıkabilecek muhtemel değişimleri büyük oranda engelledi. Hristiyan Bilimi'nin sunulmasıyla ilgili her yenilik bu tarihten sonra katı biçimde engellendi ve Boston'daki merkezin tanımladığı katı inanç sisteminden taviz veren, hareketin önde gelen öğreticilerinden önemli bir kısmı görevden alındı, bazıları da hareketten tamamen atıldı. Temel inançlar bütünü (orthodoxy) muhafaza edildi ve bir çok bakımdan Bayan Eddy'nin "ölü eli" ve fermanları hâlâ hareket üzerindeki etkisini sürdürmektedir. Ehil uygulayıcılar (bunların hepsi güvenilir bir öğretici tarafından bilgilendirilmiş olmalı ve başka bir işle uğraşmamalıdır) tarafından yerine getiri-

¹ Bayan Eddy'nin Hristiyan Bilimi Ana kilisesinin yönetimine getirdiği birisi tarafından kaleme alınan ve Bayan Eddy'nin kendi kontrolü dışında aldığı ilhamlar hakkında bkz. Adam Dickey, *Memoirs of Mary Baker Eddy*, Robert G.Carter: London and Boston, 1927.

len Hıristiyan Bilimi tedavi uygulaması, bağımsız olarak Kilise yapısı tarzında organize olmuştur. Kontrol sistemi neredeyse tam anlamıyla bir şirketin kontrol sistemini andırır; özel öğretim ve tedavi ile halka yönelik kilise hizmetleri arasındaki rahatsız edici ikicilik (dualism) merkezdeki güçlü kontrol sayesinde giderildi.

Hıristiyan Bilimi Boston'a yerleştikten sonra hızlı bir biçimde yayıldı; Bayan Eddy'nin kitabının bir çok yeni baskıları yapıldı ve ilk zamanlardaki hataları da büyük oranda giderildi. Tıpkı diğer Manipülasyonist mezheplerdeki gibi, o da ekonomik durumu nispeten iyi ve temel faaliyeti okumak olan bir dinden hoşlanan, eşit kültür düzeyine sahip kimse-leri etkiledi. Hıristiyan Bilimciler, hareketin başarısını kendi tedavi yöntemlerine bağladılar ve sadece Hıristiyan Bilimi'nin gerçek anlamda tedavi edebileceğini iddia ettiler. O, A.B.D.'deki daha büyük mezhepler ve zümreler arasında, üyeleri tamamen kentlilerden oluşan yegane mezhep haline geldi ve bu durum, büyük ölçüde hareketin yayıldığı diğer ülkeler için de doğrudur. Yine o, diğer pek çok kiliseye nazaran, özellikle ileri yaş gruplarındaki kadınların daha fazla oranda rağbet ettiği bir mezheptir. Hıristiyan Bilimi'ndeki pratisyenlerin çoğu, muhtemelen, başka bir işte çalışmama şartını daha kolayca yerine getirdikleri için, genellikle kadınlar olmuştur. Onların hastalarından aldıkları ücretler, çoğu zaman düzenli ve yeterli bir gelir oluşturmaz.

Hıristiyan Bilimciler, genelde kendilerini dünyevî faaliyetlerden uzaklaştırma eğilimi göstermemiş ve her zaman siyasette ön planda yer almışlardır. Bu nedenle Amerikalı Senatörlerden belli bir kısmı Hıristiyan Bilimi cemaatine mensuptur. Aynı şekilde Lord Astor ve eşi ile ilk savaş yıllarında, İngiltere'nin Washington Büyükelçisi Lord Lothian da bu topluluğun üyesidir.

TABLO 6: Seçilen Yıllarda Christian Science Kilisesi Sayısı

	1911		1938		1953		1968	
	C	S	C	S	C	S	C	S
Avustralya	6	0	24	18	25	24	32	25
Kanada	23	12	45	30	47	29	54	34
Fransa	2	0	5	1	5	7	5	9
Almanya	3	2	37	42	34#	51#	48#	63#
İngiltere	28	37	144	134	181	163	189	126
Hollanda	1	1	2	7	2	9	3	12
Yeni Zelanda	1	0	9	9	11	8	11	11
İsveç	0	1	3	2	3	1	4	1
İsviçre	0	2	13	18	14	24	16	21
Güney Afrika B.	1	4	18	9	19	10	23	7
Amerika B.D.	655	510	1394*	759*	1624	651	1821	563

Sadece Batı Almanya için

*1940 için

Bir Christian Science toplantısı, eğer en az 16 üyeden –ki bunların 4’ü ana kilise üyesi biri de Hıristiyan Bilimi Pratisyenidir– oluşuyor ise, Kilise olarak nitelenir. Ve bunlar tabloda (C) ile gösterilmiştir. Elbette bir çok kilisenin üye sayısı bundan fazladır. Onların sayıları bazen yüzlercedir. Tabloda (S) ile gösterilen pek çok toplulukta ise 25’ten fazla üye olduğu şüphelidir. 25’ten fazla üyesi olduğu da şüphelidir.

TABLO 7: Amerika Birleşik Devletlerinde Christian Science

	1911		1926		1940		1953		1968	
	C	S	C	S	C	S	C	S	C	S
Alabama	2	1	4	8	6	8	6	8	7	9
Arizona	2	1	3	9	3	8	6	5	12	4
Arkansas	5	5	10	5	9	8	8	8	11	13
California	52	39	141	95	201	74	255	76	328	56
Colorado	20	15	23	16	24	15	26	14	27	14
Connecticut	10	7	14	12	19	7	26	4	27	6

Delaware	1	0	1	0	1	1	1	2	3	1
D.Columbia	1	0	4	0	4	0	8	0	7	0
Florida	6	4	22	16	31	14	41	13	79	17
Georgia	7	3	7	5	9	5	11	9	15	5
Idaho	5	11	11	11	13	6	12	7	12	6
Illinois	53	38	81	39	100	37	111	26	118	21
Indiana	30	15	46	33	50	29	55	24	56	22
Iowa	34	29	33	25	32	33	30	18	27	12
Kansas	30	20	35	30	37	25	37	18	35	10
Kentucky	3	7	9	6	8	8	11	5	13	5
Louisiana	3	2	7	1	9	6	12	9	14	6
Maine	10	10	9	14	11	16	11	12	11	16
Maryland	2	3	4	2	7	4	15	6	18	5
Massachusetts	38	9	53	16	64	13	69	9	76	6
Michigan	33	27	49	39	57	44	71	37	84	25
Minnesota	14	13	24	18	27	20	27	14	29	10
Mississippi	1	5	4	7	8	4	10	3	8	4
Missouri	22	14	33	22	44	17	48	11	51	15
Montana	8	3	12	8	14	12	14	8	12	6
Nebraska	13	15	15	23	20	17	21	10	20	10
Nevada	2	2	1	8	2	6	3	6	3	5
New Hampshire	7	12	9	14	10	12	11	14	17	4
New Jersey	19	5	39	15	55	12	66	7	64	8
New Mexico	1	3	3	6	5	9	8	7	11	7
New York	49	31	105	36	126	34	138	26	139	16
N.Carolina	4	3	10	5	11	9	13	8	16	7
N.Dakota	3	2	6	9	7	5	7	5	5	5
Ohio	34	28	56	32	73	27	83	24	86	20
Oklahoma	11	12	21	16	23	29	31	21	30	17
Oregon	8	15	24	25	32	21	39	20	42	21
Pennsylvania	24	28	46	17	56	24	64	17	64	18
Rhode Island	3	0	5	0	5	1	5	2	6	1
S.Carolina	1	0	3	2	3	2	3	5	5	6

S.Dakota	8	6	8	8	8	11	9	7	9	6
Tennessee	6	1	7	2	9	1	9	2	7	8
Texas	15	17	29	24	40	35	63	34	75	32
Utah	5	1	5	0	0	2	4	1	5	0
Vermont	5	6	6	6	7	7	7	5	7	8
Virginia	2	3	6	6	11	2	11	8	18	8
Washington	16	13	34	42	46	45	57	42	65	30
W.Virginia	3	1	6	3	7	2	8	0	8	0
Wisconsin	25	22	30	40	41	33	45	29	48	21
Wyoming	1	4	3	8	5	9	5	5	5	7

Ayrıca, 1968’de Alaska Yeni Eyaletinin 4 Kilisesi, 1 Cemaati ve Yeni Hawaii Eyaletinin 2 Kilise ve 3 Cemaati vardı.

Tanınmış pek çok sinema ve tiyatro yıldızı da yine onun üyeleri arasındadır. Hristiyan Bilimi, üyelerinden alkol, sigara, çay ve kahveden uzak durmalarını ister; fakat bu yasaklar, asetizmle alakalı birer öğüt olmanın ötesinde, hareketin uyuşturucu ve tıbbi materyal (materia medica) konusundaki tavırlarıyla ilgilidir.

Hristiyan Bilimi, 1890-1925 yılları arasında Amerika’da hızlı bir biçimde gelişti; daha sonra hareketin gelişimi giderek yavaşladı ve düzensizleşti. Üyelerinin sosyal statüsü nedeniyle bir çok kimse sayılarının daha fazla olduklarını zannetmesine rağmen, Amerika’da 1936 yılında, 250 bini aşkın üyesi ve 2.000’in üzerinde de kilisesi vardı. Bu tarihten sonra bu konularda yeni resmi istatistikler yayınlanmadı. Ama geçen yıllarda kiliselerin sayısındaki artışa paralel olarak, özellikle emekli sayısının yoğun olduğu eyaletlerde Hristiyan Bilimcilerin sayılarında bir artış olduğu aşıkardır. Nitekim 1956-1968 yılları arasında, Kaliforniya’daki Hristiyan Bilimi kilise ve grupların sayısı, 354’ten 390’a yükselirken, Florida’da 67’den 98’e yükselmiştir. Aynı dönemde diğer bazı eyaletlerdeki teşkilat sayısında küçük düşüşler yaşanmıştır. Örneğin, New York’ta 166’dan 156’ya, Illinois’ta 141’dan

139'a, Iowa'da ise 47'den 39'a düşmüştür. Özellikle hareketin daha sonradan yayıldığı ülkelerde, Hristiyan Bilimi gelişimini az da olsa sürdürmüştür.

Özellikle Hristiyan Bilimi pratisyenlerine ait istatistikler incelendiğinde, düşüş daha bariz bir biçimde kendini gösterir. İngiltere'de 1940 yılında binden fazla kayıtlı pratisyen vardı; sürekli azalma sonunda bu sayı 1968'de 540'a kadar indi. Bazı önemli kentlerinde ve tatil merkezlerinde kiliseleri ve toplulukları bulunsa bile, bu hareketin hiçbir zaman büyük bir taraftar kitlesine sahip olamadığı Fransa'daki pratisyen sayısı savaştan önce 37 idi; bugün ise, bu rakam sadece 25'tir. Almanya'da ise, 1940 yılında 100'den fazla pratisyen vardı; bu sayı, savaştan sonra 1950'lerde de aynı kaldı, fakat bugün 84'e geriledi.

Hollanda'daki 17 pratisyenden 15'i bayandı; aynı şekilde İsviçre'deki 55 Hristiyan Bilimi pratisyeninden 48 tanesi kadındı. Her iki ülkedeki pratisyen sayısı savaş öncesine göre bir miktar azalmıştır. Ancak bu istatistikî bilgiler, yalnızca söz konusu hareketteki düşüşün dolaylı göstergeleridir. Muhtemelen şu anda, Hristiyan Bilimi'nin tedâvi yöntemlerini tam gün uygulamak için özel imkanlara sahip olan daha az sayıda insan vardır. Dünyanın pek çok bölgesinde hareketin gelişmesinde rastlanan yavaşlama, İngiltere'deki bariz düşüş ve Amerika Birleşik Devletlerinin bir çok bölgesindeki durgunluk, onun gelişimindeki zirve noktanın aşılmış olduğu ve gelişim eğrisinin inişe geçtiği anlamına gelir. Hristiyan Bilimi hareketi, giderek genç-kültürüne adanmış bir dünyada, daha ziyade yaşlılara çağrıda bulunur. Bu nedenle onun, yetişmekte olan nesiller arasında taraftar bulması epeyce zordur. Bu durum, onun ortadan kalkmasına yol açmaz. Çünkü Hristiyan Bilimi'nin bu sistem içinde belli bir süre yer alan, daha sonra tedricen ondan ayrılan, kısmen geçici bir taraftarlardan oluşan bir kitlesi genelde her zaman olmuştur.

Yeni Düşünce: Esnek Yapılı Hareketler

Hıristiyan Bilimi'nin neş'et ettiği kaynakların en azından bir kısmı, aynı zamanda genel olarak Yeni Düşünce olarak bilinen hareketlerin de kaynağıdır. Bir medyum aracılığıyla hipnozla tedavi yöntemini ilk uygulayan ve bilahare ruhsal hastalıkların ancak hastanın düşüncesini değiştirmekle tedavi edilebileceği fikrini savunan Phineas P. Quimby, zihnin (mind) beden üzerindeki gücüne inanan pek çok taraftar topladı. Bunlardan sadece Bayan Eddy, hayatını Quimby'nin sistemine adadı; bu öğretiyeye inananları bir araya getirmeye çalışan, konferanslar veren ve bir kilise tesis eden sadece o idi. Quimby'nin diğer hastaları ve öğrencileri ise, yeni fikirleri ve yeni yaşam felsefesini ayrılıkçı öğretinin temeli olarak tanıma ve onu organize yöntemlerle yayma konusunda daha yavaş davranmışlardı. Daha sonradan, muhtemelen geleneksel kilise yapısına alternatif olarak gördükleri için onları yaptıklarında ise, kurdukları organizasyonlar, geleneksel mezhep veya kiliselere daha az benziyordu.

Yeni Düşünce fikirleri pek çok mezhep inançlarına göre daha geniş oranda yayılmış ve Amerika Birleşik Devletleri'nde, Ortodoks dinî literatüre daha fazla nüfuz etmiştir. Norman Vincent Peale ve Katolik Fulton Sheen gibi yazarlarda, "pozitif düşünmeye" teşvik Yeni Düşünce'nin en güçlü yankılarını taşır. İnsanlara "doğru düşünme ile, kişinin en yüce ideallerinin gerçekleştirilebileceği" telkin edilmiştir.² Bu Yeni Düşünce'nin ana ilkesidir ve özellikle hastalık için uygulanır. Bu fikirler hiçbir zaman iyi tanımlanmış bir dinî gelenekte yer almamıştır. Yeni Düşünce taraftarları, kendi sistemlerini Tanrı ve ilâhi Akıl bağlamında meşru görmelerine rağmen, her türlü âmentüyü reddeder ve belli bir kült veya mezhebe mensubiyeti inkar ederler. Ancak Yeni Düşünce'nin bazı kolları, yine de belirli usüllere ve kendi âmentülerine sa-

2 Amerikan Ortodoksluğundaki bu etki için bkz. Louis Schneider and Sanford Dornbusch, *Popular Religion: Inspirational Books in America*, Chicago. University of Chicago Press, 1958.

hiptir. Hareket, Hristiyanlığın bütün iyi unsurlarına vurgu yapar; Uniteryanizm ve Universalizm'e yol açan akımları izleyerek, lanetlenmeyi, insanın yersiz korkularının bir ifadesi olan ebedi cezayı ve cehennemini inkar eder.

Quimby'nin diğer hastalarının onun öğretilerini yayması biraz da Hristiyan Bilimi'nin ortaya çıkışına bir tepkiydi. Ama onlardan hiçbiri ne Bayan Eddy'nin bir hareket kurma konusundaki motivasyonuna ne de onun bireysel karizmatik özelliklerine sahiptir. Dresser ve oğlu Horatio büyük ölçüde Hristiyan Bilimi'nin ne oranda Quimby'den geldiğini açıklamaktan sorumluydu. İhtiyar Dresser, 1882 yılından itibaren zihinsel tedavi konusunda Boston'da pek çok çalışma yapmıştı. Daha sonra Yeni Düşünce öğreticilerinin dereceleri Hristiyan Bilimi'nin muhalif pratisyenlerinden gelişti. Onların muhalefetine nedeni, temelde Hristiyan Bilimi teşkilatının katılığı ve hiçbir yeni düşünce gelişimine izin vermeyişidir. Bu muhalif Hristiyan Bilimcilerden biri olan Bayan Emma Hopkins, Chicago'da kendine ait bağımsız bir metafizik öğretmenliği tesis etti. O burada verdiği derslerle daha sonradan oluşan İlâhi Bilim ile Dinî Bilim Kilisesi ve Birliği olarak bilinen Yeni Düşünce hareketleri üzerinde etkili oldu.

Yeni Düşünce okullarında çalışan liderlerden pek çoğu bayandı. İlâhi Bilim, 1880'li yılların sonlarında Colorado-Denver'de iki bayan metafizik öğretmeni tarafından tesis edildi. Kilise kurulmadan önce ilk olarak felsefe ve tedavi sistemini öğretmek üzere bir kolej açıldı. Bunu çeşitli dergiler ve *Günlük İlâhi Bilim İncelemeleri* isimli gazete izledi. Hareket bunların yanı sıra yazışma kursları da düzenledi. Bazen daha önceden bağımsız dinî liderlerce kurulmuş toplulukları bünyesine almak suretiyle bile olsa, İlâhi Bilim kiliseleri tedricen yayıldı. Hareketin organizasyonu 1957 yılına kadar esnek bir yapıda devam etti.

Hemen hemen İlâhi Bilim'in ortaya çıktığı aynı dönemde, Kansas City'de emlak komisyoncusu Charles Fillmore ve eşi Myrtle tarafından *Hristiyan Birlik Okulu* kuruldu. Bu hareket,

Fillmore ailesi metafizik vasıtalarla tedavi deneyimi yaşadık-
tan sonra bir dergi neşrine başladı. Bu sırada başka bir grup
“...sıkıntıda olanlar, hastalar veya yoksullar ile İyi Baba’nın
yardımını gerçekten arzulayanlar için her gece sessiz ruh ko-
münyonu” düzenlemeye başlamıştı. Meraklılarla yazışma,
“birlikte sessizce” dua eden pek çok küçük grubun ortaya
çıkmasına yol açtı. Hareket büyüdü ve sonuçta çok sayıda iş-
çi çalıştıran bir kurum haline geldi; *Birlik Köyü*’ne çeşitli spor
alanları bulunan bir dinlenme merkezi ile misafirler için bir
otel inşa edildi. Muhtelif dillerde yapılan yayın faaliyetinde
artış olmasına ve bu, önemli bir faaliyet olmaya devam etme-
sine rağmen hareket zamanla düzenli bir kilise haline dönüştü.
Hareketin yayınları arasında, işle ilgili faaliyetlerde pozitif
düşünmenin ne kadar yararlı olduğunu gösteren *Good Bu-
siness (İyi İş)* isimli bir gazete bile yer alır. Hareketin yayılma-
sıyla birlikte, onun değişik kiliselerinde eğitim görmüş ve
yetkili din adamlarının oluşturduğu bir birlik teşekkül etme-
sine rağmen Fillmore ailesi teşkilatın liderliğini sürdürdü.
Hareket zamanla kendi özel yapısı ve metafizik sistemine ka-
vuştı ve uzun süre, diğer Yeni Düşünce gruplarından çoğu-
nun bağlı olduğu Uluslararası Yeni Düşünce İttifakı’na üye
olmadı. Pek çok bakımdan bu *Birlik*, öğretileri itibarıyla diğer
Yeni Düşünce Hareketlerine nazaran daha katı Hristiyan
tavrı sergiler.

Yeni Düşünce toplulukları, çağın birèysellikten uzak (im-
personal) tutumunu benimseyerek, literatürü her zaman temel
iletişim aracı olarak kullandı ve buna uzlette tedavi uy-
gulaması fikri ile sessiz dua etme uygulamasını da (ki bunların
hepsi Hristiyan Bilimi’nde de bulunur) ekledi. Radyo yayı-
nılarının kullanılması ve yazışma kursları da oldukça yay-
gındı. Günümüzde taraftarı bulunmayan başka bir hareket
ise, yine bu dönemde tamamıyla mektuplaşmaya ve gruba ait
literatürün posta ile dağıtımına ilgi gösteriyordu. Bu, Mosko-
va’lı Frank B. Robinson tarafından kurulmuş Psychiana hare-
ketiydi. Robinson gazetelere “Tanrı ile konuştum” başlığı al-
tında ilanlar veriyor ve diğer insanların da bunu gerçekleştiri-

rebilmeleri için kendisine yazmalarını istiyordu. Onun “posta-düzenli” dini A.B.D.’nde yaygın olarak tanınır hale geldi; nitekim 1930 ve 1940’larda onun mektupları ve eserleri bir milyonun üzerinde satıyordu. O teşkilata karşıydı, hatta muhataplarının birbiriyle temas kurmalarını bile istememiştir. Robinson’un 1948’deki ölümünden sonra Psychiana hareketi ortadan kalktı. Bir hareket olarak onun yok oluşu, aynı zamanda Yeni Düşünce mensuplarının parçacı katılımları ve geçici bağlılıklarını gösteriyordu.

Yeni Düşünce hareketine ait fikirler İngiltere’de hiçbir zaman büyük bir kabul görmedi. 1950’lerde yirmi kadar yerel cemaat bir birlik oluşturdu, fakat bu uzun sürmedi ve Yeni Düşünce genel olarak temel Amerikan teşkilatlarının birkaç küçük koluyla temsil edildi. Paris’te isteklilerine sessizce ruhani yardım sunan ve genelde “sevgi-sunularına” dayanan Evrensel Birlik (Unité Universelle) isimli bir grup bulunmasına rağmen, genel olarak bu fikirler Fransa’da fazla kabul görmemişti. Bununla birlikte Fransa’nın güneyinde Roquebrune-Cap Martin’de, Auguste Joseph Berg tarafından *Institut Psychosynthèse Spirituelle* kurulmuştu; ve Marseilles, Paris, Bordeaux, Pau ve Perpignan gibi şehirlerde onun kolları oluştu. Diğer taraftan Yeni Düşünce’ye ait literatür, daha erken dönemde Almanca’ya tercüme edilmiş olmakla birlikte, savaştan önce Almanya’da *Die Weisse Fahne* dergisiyle bağlantısı olan iki yüz civarında Neugeist hareketine mensup grup vardı. Nazi döneminde bastırılmış olsa bile, hareket savaştan sonra yeniden ortaya çıktı ve onun Almanya’da en önemli savunucularından olan K. O. Schmidt’in yazıları o tarihten sonra geniş ölçüde dağıtıldı.

Daha eski mezhepler, üyelerine, Tanrı konusunda özel dogmalar aşlamış ve onların günlük faaliyetlerini katı ahlâki kurallara göre ayrıntılı biçimde düzenlemiş olmalarına rağmen, Yeni Düşünce taraftarlarına ana özellikleri itibariyle hazcı bir felsefe sunmuştur. Düzenli toplantılar olmaksızın, hareketin üyelerini kontrolü basitçe bireyin düşüncesini dü-

zenlemesinin önemi üzerine vurgu yapmaktı. Diğer manipülasyonist mezheplerdeki gibi, bireyi öğretiye bağlama konusundaki organizasyonel vasıtalar iyice azaltılmıştı; bağlılık, sürekli olarak “hakikat yolunda ilerleme”yi teşvik etme ve böylece elde edilecek yararları vaat etme ile özetleniyordu. Daha aşağı ruhani seviyelerinde Yeni Düşünce, her zaman kısa yoldan başarıya ulaşmayı düşünen bir sistem (a system of short-cuts) olma özelliği göstermiştir; hatta onun en ünlü savunucularından Elizabeth Towne şu şekilde yazabilmiştir: “Gerçekte para hava kadar özgürdür. Onu senin olarak bil ve al...”. Yine insanların serveti, sağlığı ve mutluluğu tezkiye-i nefis uygulamasıyla (by practising mental hygiene) kendilerinin yarattığını; ve düşünce ile insanların içinde yaşadıkları çevreyi ve dünyayı yönlendirebileceklerini önermek de Yeni Düşünce literatüründe oldukça yaygın görüşlerdir.

Okültizm (Gizli Güçlere İnanma) ve Çağdaş Organizasyon

Manipülasyonist mezhepler içerisinde yer alan topluluklar ise, kendi gizemli öğretilerini gizli (occult) kaynaklardan, genellikle de Doğudan alan gruplardır. Bunların metafizik sistemleri her zaman mistik fikirlerin kompleks bir karışımı olmuş ve bu fikirleri tam olarak izah etme gayretleri, dallanıp budaklanan bölümleri ve sayısız kolları ortaya çıkarmıştır. Bütün bu hareketlerin, burada kısaca zikredilmeye değer nitelikte olan birtakım ortak özellikleri vardır. İlk olarak, özellikle egzotik/gizemli olmanın kendine has bir çekiciliği söz konusudur. On dokuzuncu asırda doğu dinlerine ait popüler bilgi artınca, Doğu’nun Hristiyanlığın sınırlayıcı geleneğinden uzak dinî merkezlerinde muhafaza edilen mistik hikmet düşüncesi, Batıdaki bir çok “arayıcı”nın ilgisini çekmeye başladı. Bu kimselerin bir kısmı, bir ruhsal nedenden diğerine sürüklenen kimselerdi; ötekileri de şu veya bu nedenle batının entellektüel gelenekleri içerisinde yer alma şansını yitir-

Madame
Blavatsky,
Tecrübeli bir
medyum olan
Bayan Blavatsky,
1875'te Teozofi'nin
okült, gizli büyüsel
öğretilerini kurdu.

miş kimselerdi. Bu iki faktör, niçin mezhep kurucularının daha ziyade kadınlar olduğunu ve niçin daha çok bayanların, kiliseler ve üniversitelere nazaran daha yüksek bir hikmet vadeden, dünya ve insan kaderiyle ilgili gerçek sırları açıklayacağı farz edilen yeni kültlerin müntesipleri haline geldiklerini de açıklamaktadır. Gurdjieff sistemi gibi bazı kültler genelde tam olarak keşfedilemeyen gizli teşkilatlar olarak kaldı. *Theosophy* gibi diğerleri ise, herkes tarafından biliniyordu ve bilhassa bazı varlıklı kimselerce bütün dinleri kucaklayan bir düşünce sistemi olarak kabul ediliyordu.

Theosophy, ilk olarak Madam Petrovna Blavatsky tarafından ortaya atıldı. Balavatsky, teosofinin Tibet'li üstadların binlerce yıllık gayretleri sonucunda elde edilen bir hikmet olduğunu, kendisinin seçildiği ve elçi olarak hazırlandığını iddia ediyordu. O, Albay H.S. Olcott'la birlikte 1875 yılında New York'ta *Teosofi Derneği*'ni kurdu. Madam Balavatsky, kendisinin, normal olarak yalnızca astral bedenlerinde algılanabilen, fiziki bedenlere sahip süper insanlar olan Tibet'li üstadlar tarafından eğitildiğini ileri sürdü. Üstadlar insanın ha-

kikatini öğreten kimselerdi; Yüce Varlığın ilâhi hayatı madenin yoğun formlarıyla örtülmüştü. Ruhsal gelişim ile bu yeniden ortaya çıkarılmalı ve böylece insan mükemmel hale gelebilmelidir. Mükemmellik yeniden doğuşlarla elde edilir, ancak Teosofi sisteminin ciddi olarak incelenmesiyle insan kendini geliştirebilir, tekâmül sürecini hızlandırabilir ve *Müridlik Yoluna* girmek suretiyle, sıradan sebep-sonuç ilişkilerinden kurtulabilir. Kişi böylece okült hiyerarşi içerisinde bir derece elde etmiş olur.

İsa, bütün dinlerde bulunan, tabiatıyla kendisinden daha eski evrensel prensipleri bildiren bir öğretmen olarak telakki edildi. Diğer üstadlarla birlikte o, yani Rab Budda ve Mahachohan'nın (pratik çalışmaları yapmak için dünyaya uzatılan Kol) yanında, *Alemin Rabbini* oluşturan Teslis hiyerarşisinde yer alan üçüncü bir unsurdur. Onların temsilcileri Manu ve Bodhisattva Tanrılığın etkisini yeryüzüne taşıdı.

Teozofi, Doğu hikmetini Batı'ya getirmenin yegane teşebbüsü değildi. Ramakrişna (sağda) tarafından kurulan Hint Vedanta, Amerika'da Swami Vivekananda tarafından geniş biçimde yayıldı. Amerika'da din değiştirme için faaliyet gösteren Hint meditasyon kültürünün son dönem liderlerinden biri de Maharishi'dir. (solda) Meditasyon kültürleri özellikle gençler arasında hayli yayılmıştır.

Bayan Blavatsky'nin 1891'deki ölümünden sonra C.W. Leadbeater (en sağdaki) ve Bayan Annie Besant (soldaki) Teosofi Hareketinin liderleri oldular. Onlar, Hindistan'da Krişnamurti'yi (sağda) beklenen Mesih olarak ilan ettiler. Fakat o, guru rolünü devam ettirmesine rağmen daha sonra Mesihlik iddiasından vaz geçti.

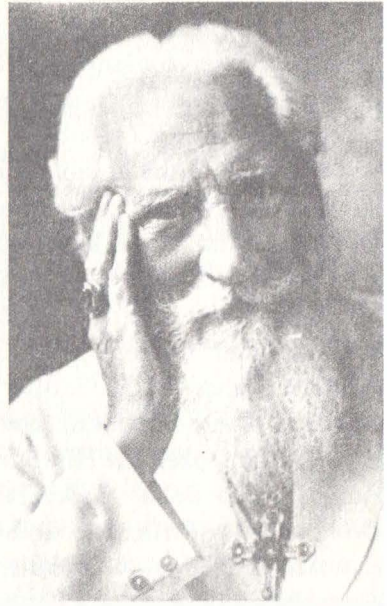
Bodhisattva Lord Ma-
itreye bunu İsa bedeni-
nde gerçekleştirdi.
Böylece Teosofi Hırıs-
tihanlıktan önce geli-
yordu ve öğrencileri-
ne, evrenin sırlarını
keşfetme fırsatı sunu-
yordu. Madam Bla-
vatsky'nin 1891 yılın-
daki ölümünden sonra
gelen liderler -daha
önceleri İngiltere'nin
önemli yazarlarından
olan ve doğum kontro-
lünün ilk savunucuları
arasında yer alan Ba-
yan Annie Besant ve C.
W. Leadbeater-, Ti-
bet'te Üstadlar tarafın-
dan eğitildiklerini, hat-
ta atom ve molekül ya-
pılarının yanı sıra hid-
rojen, oksijen, nitrojen
ve henüz bilinmeyen

daha birçok element hakkındaki bilginin kendilerine öğre-
tildiğini iddia ediyorlardı. Ayrıca bu ezoterik öğretilerin in-
sanlara, kendi dünyalarını yönlendirme imkanı verdiğine
inanıyorlardı. (Ancak bilimsel olduğu söylenen bu bilgilerin
gerçekte bilimsel bir değeri yoktu.)

Teosofi zamanla moda bir mezhep haline geldi; onu, bü-
tün dinlerin üzerinde gören kültürlü ve varlıklı bir çok insa-
nın ilgisini çekti. Ama onun asıl tesiri Hindistan'da oldu; Ba-
yan Besant burada, daha sonradan bağımsız Hindistan'ın li-
derleri olan Jawaharlal Nehru ve Krishna Menon gibi gayret-
li gençlerin ilgisini çekti. Teosofik düşüncenin pekçok Avru-

Annie Besant

C.W. Leadbeater

pa şehrinde de taraftarı vardı. Bunlardan biri olan Rudolf Steiner, Bayan Besant'ın Hintli genç Krişnamurti'yi gelecek mesih olarak eğitmesine karşı çıkmakla birlikte, 1912 yılında yaklaşık 2500 civarındaki Alman Teosofistlerin çoğunluğunu kendi *Antroposofi Derneği*'ne (Antroposophical Society) aldı. Steiner ilâhi hikmet yerine beşeri hikmete önem verdi ve kendi mistik ilhamlarına dayanan derneğini oluşturdu. Birçok bölünme eğilimine ve Bayan Besant'tan kaynaklanan pek çok yıkıcı nedene rağmen Teosofi, yüzyılın başındaki tesirini ve taraftar sayısını kaybetmeden uzun yıllar devam etti. Bayan Besant'ın Hint milliyetçiliği konusundaki coşkusu Leadbeater'in Liberal Katolik Kilise'nin -ki bu kilise rahipleri, Eski Hollanda Katolikleri yoluyla kendilerini apostaliklerin halefi sayarlar- bir rahibi olarak Teosofi'ye ritualizm ekleme çabaları ayrılmalara neden oldu. Bu iki liderin halefleri, Üstadlarca kendi seleflerine önerilen dersleri inanılmaz bulmaya başladılar.

Doğu pratiklerine ilgi gösteren daha yeni manipölasyonist mezhepler, çoğunlukla Teosofi'nin büyük bölümünü oluşturan ayrıntılı metafizik ve dogmatik unsurları terketti. Bunlardan bazıları Teosofi'nin yaptığı gibi egzersiz ve diyetle önem veren sağlıkla ilgili kültler iken, Subud gibi başka akımlar ise, gerilimi gideren ve insanı yararlı insanüstü etkilere karşı daha hassas kılan araçlara vurgu yapmıştır. Maharishi'nin sistemi gibi, bağlilarına uygun mantrayı düzenli olarak tekrarlamak suretiyle zihinlerini temizleyecekleri düzenli egzersizler öneren çeşitli meditasyon kültürleri özellikle Amerika'da yayıldı. Bu kültürler, Vedanta gibi felsefi yönü daha güçlü olan hareketlerin devamı mahiyetindeydi. Bilindiği gibi Vedanta, özellikle Hintli mistik Ramakrişna'nın öğretilerinden sonra daha sürekli bir başarı kazanmış ve 1893'te *Dünya Dinleri Parlementosunda* Swami Vivekananda tarafından Amerika Birleşik Devletleri'nde yayılmıştır. Vedanta'nın Amerika'da on, İngiltere, Fransa ve Arjantin'de birer merkezi vardır.

Metafizik Terapi Konusundaki Yeni Problemler

Doğu ülkelerinin maddi olanaklarının çok daha sınırlı olduğu gerçeği Batılılar tarafından iyice anlaşıncı, bilhassa yabancı yardım programlarına duydukları ihtiyaç nedeniyle doğu toplumlarının ruhsal fikirlerine karşı ilgi azaldı. Maddi zenginliğin çok fazla önem kazandığı bir dünyada, mistik uçuşlar ve diğer varoluş alanları çok fazla ilgi çekmemeye başladı. Artık zengin sınıfların içinde yaşadıkları şartlar metafizik spekülasyon için çok fazla imkan bırakmıyordu. Bu nedenle mistik yöne fazla önem vermeyen manipölasyonist mezhep türleri ortaya çıktı. Hristiyan Bilimi ve ilk Yeni Düşünce kültürlerinde belirgin olan fiziksel sağlıkla ilgili kaygılar, yaşam koşulları ve sağlık hizmetlerindeki genel iyileşmeye paralel olarak önemli oranda azalmıştır. Modern huzursuzluk ve güvensizlik faktörleri daha farklıydı. İnsanlar bilhassa savaş ve zihinsel sağlığa önem veriyordu. Manipölasyonist

türde olmayan mezhepler bile, artan bir biçimde böyle kaygı-ları taşır hale geldi. Böylece Herbert Armstrong tarafından bugün *Dünya Tanrı Kilisesi* olarak isimlendirilen *Radio Tanrı Kilisesi* (*the Radio Church of God*) kuruldu ve özellikle, Amerika, İngiltere, Avusturalya ve Almanya'ya yönelik olan yayın-larında, bu tür problemleri vurgulayan binyılcı mesajını yaymaya başladı. Bu organizasyonun yayın organı *Plain Truth*, son sayılarında "Hippiler" ve evlilik gibi çağdaş toplumsal ve psikolojik problemlere yer vermektedir. Bugünler-de kullanılmamakla birlikte, bir defasında bu dergide Kutsal Kitap'a dayanan kıyâmetle ilgili kehânetler, savaş ve atom bombasının korkunç sahneleri biçiminde tasvir edilmekteydi. Hareket günümüzde, yazışma kursları ve açtığı üç kolej aracılığıyla eğitim faaliyetleri üzerinde durmaktadır. Manipölasyonistler, çok daha güçlenmiş iyimser tonlarıyla, zihin-sel terapetik/tedavi edici sistemler önermekte ve çağdaş as-kerî gelişmelere kozmik bir önem atfetmektedir.

Avrupa ve Amerika'da ortaya çıkan ve "uçan cisimlere" veya "ne olduğu henüz belirlenememiş uçan varlıklara" ilgi gösteren muhtelif cemaatler her zaman ayrılıkçı olmamıştır. Fakat onların çoğu, spekülatif ve çoğunlukla da dinî bir nite-lilik taşır. Böyle eğilimleri oldukça ileri götürmüş bir topluluk, kozmik üstadların öğretilerine dayalı bir kardeşlik cemiyeti kurmayı düşleyen Aetherius Society'dir. İngiltere'de ortaya çıkan bu hareket, kozmik gelişmelere ilgi duyan meraklı kim-selere yogaya benzer özel sistemiyle birtakım çözümler öner-mektedir. Bu sistem, yoga uygulamaları ve özellikle diğer ge-zegenlerden mesajların alınabileceği seçilmiş bazı alanlardan ışınların alınmasını içeren karışık bir yöntemdir. Bethlehem yıldızı özel önemi haiz bir "uçan cisim"; dünyevi bedene sa-hip İsa da başka bir gezegenden gelen özel bilgi ile donanımlı bir varlık olarak telakki edildi. Elbette bu fikirler çoğu za-man binyılcı beklentilerle alâkalıydı; uzay gemileri de hare-ketin öncüleri (initiates) kurtarabilecek araçlar olarak telakki ediliyordu.

Sayntoloji, bir kilise teşkilatı tarafından kontrol edilen bir terapi sistemidir. Burada gösterilen, harekete katılanın psikolojik problemlerini tesbitte kullanılan elektrosaykometredir.

Bilim Adına Mezhepler (Sects in the name of science)

Manipülasyonist mezhepler insanlara kurtuluşa ulaşacakları yeni bilgiler sunar. Ancak bilimsel biçimde ortaya konmuş vâkıa ve teorilerle dolu çağdaş dünyada, böyle bir bilgi zorunlu olarak sıradan empirik bilgiyi aşan nitelikte olmak zorundadır. Bu bilgi daha uzak kozmozla veya bilimin hiç bir zaman son sözü söylemediği zihninin daha kapalı alanlarıyla ilgilidir. Bazen bu yeni mezhepler bu iki tür bilgiyi uzlaştırır. Aslında bir bilim kurgu ve terapi olarak başlayan ve kendini kozmik terimlerle sunmayı sürdüren oldukça ilginç bir hare-

ket Sayntoloji'dir. Sayntoloji (Scientology) bir mezhep olarak değil, şifa dağıtıcı (therapeutic) bir sistem olarak ortaya çıktı. Onun mezhepsel karakteri daha sonra, şifa verme yönteminin kozmik türde birtakım özellikleri içerdiğinin anlaşılmasından ve daha önceki gizli-bilimsel eğiliminin mistik ve felsefi olarak temellendirilmesinden sonra ortaya çıkmıştır.

Sayntoloji *Dianetics* olarak başladı, bu sırada onun dinî bir karakteri yoktu. O, daha ziyade zihinsel rahatsızlıklar ile biyolojik ve bakteriyolojik faktörlerden ziyade psikolojik nedenlere bağlı hastalıkları spekülatif tanımlama sistemiydi. Hareketin kurucusu Amerikalı bir bilim kurgu yazarı olan Lafayette Ronald Hubbard idi. O, 1948 yılında *Dianetics* üzerine bir kitap yayınladı; Burada ortaya konan teoriye göre zihinsel rahatsızlıklar, rahimdeki embriyonun doğum öncesinde maruz kaldığı etkilere ve "engramlar"a hamlediliyordu. Hubbard, hastalarını eğitti; onların bilinçaltlarındaki engramları yok etmek ve böylece bu engramlardan kaynaklanan korkuların neden olduğu davranış bozuklukları ve saplantılardan hastaları kurtarmak için, bir psikoterapist (psychotherapists) gibi davranıp, onların dikkatini daha önceki etkiler üzerine çekti. Engramlar, Hristiyan Bilimi hareketinde hastalık olarak görülen nedenlerden bazılarına benzerlik gösteriyordu. (Acı hisseden bir Hristiyan Bilimci için bunun nedeni, bir başkasının ona acı hissini vermesi olabilirdi. Böyle bir etkiye maruz kalan embriyoda benzeri bir sonuçlar ortaya çıkabilirdi.) Bu engram, daha sonraki dönemde kötü düşüncelere bağlılık nedeniyle yeniden aktif hale gelince, böyle davranış bozuklukları veya hastalıklar ortaya çıkabilirdi. Eğer bütün engramlar atılırsa, birey, hiç bir rahatsızlığı veya hastalığı olmayan ve her türlü duyuşsal uyarıya hemen yanıt verebilecek sağlıklı kimse haline gelir.

Bu terapeetik teori, *Dianetics* metafizik bilgi teorisini de ihtiva eden daha kapsamlı Sayntoloji'ye katılınca önemli değişikliklere uğradı. Bir reinkarnasyon teorisi ilave edildi; İnsan zihninde Titan (Thetan) adında bir ölümsüz element vardı.

Göç eden bir ruh fikrinin sayntolojik karşılığı olan bu unsur, sadece o anda içinde bulunduğu bireyin tecrübelerinden değil, daha önceden yaşamış olduğu tüm bireylerin tecrübelerinden de kaynaklanan engramlara maruzdu. Dolayısıyla şu andaki tedavi süreci, daha önceki inkarnasyonların da engramlarını temizleyecek biçimde uzatılmıştı. Tıpkı günahkar bir ruh gibi “temizlenmemiş” Titan, kötü geçmişini temizlemek veya unutmak için cehenneme benzeyen sıkıntı verici mekanlara giderdi. “Temizlenme” hali insani özgürlüğü temsil eder ve bu, uzun bir tedavi sürecinden sonra elde edilir. Ama insanlığın problemi, dünyanın kurtuluşu olabilecek *temizlenmişlerin* yapacakları çalışmalara bağlıdır. Tedavi sürecinde hastaya, elektro-psikometre adı verilen ve onun sorulara verdiği duygusal tepkiyi ölçen bir araç yardım eder. Sorulara şiddetli reaksiyon gösteren hastaların zararlı engramları yeniden harekete geçirdikleri kabul edilir. Söz konusu mezhep iletişim sanatına büyük önem atfeder; iletişim yeteneğinin olmayışı bizzat insanın acı çekmesinin bir vechesi olarak kabul edilir.

Sayntoloji kurumlarda öğretilir; eğitim ve ondan önce gelen tedavi işlemi, oldukça pahalı süreçlerdir. Başarılı olan hasta-müridlere (patient-pupils) şube açma ve işletme lisansı verilir. Böylece ezoterik doktrinler, tıpkı daha önceki manipülasyonist mezhepler gibi yeni bir yaşam biçimi oluşturan araçlar olarak normal hayatı yönlendirmede çok fazla yardımcı olmazlar. Madde, enerji, zaman ve mekanı kontrol ettikleri için “faal Titanlar” olağanüstü güçlere sahip oldukları düşünülen ileri üyeler, seçkinler zümresi (an élite circle) içine alınır ve tıpkı geleneksel mezheplerdeki azizler gibi, bir yönetici (ministry) ile aynı dereceye gelir. Tam gün organizatör ve terapist olan sayntologların amaçlarının ne olduğu ve “temiz” güçlerini niçin kullandıkları açık değildir. Sayntologlar, büyük ihtimalle yönetim düzeyinde olmasa da, 1967 yılında San Fransisco’da kurulan ve tamamıyla yasaksız cinsel davranışı savunan *Cinsel Özgürlük Birliği*’nin önde gelenleri arasında yer alıyorlardı. Buna rağmen ruhsal bakımdan

ileri Sayntologlar hareketten ayrıldı. Belki bu onlardaki gelişmişliğin bir şartıydı. Hareket, dini görüşlerinden ziyade terapatik görüşleri nedeniyle tepki gördü. Bu tepkilerin sonucu olarak o, Avusturya'nın Victoria eyaletinde yasaklandı; Amerika Birleşik Devletleri'nde sahtecilik iddiasıyla hakkında soruşturma başlatılınca, genel merkezini taşıdığı İngiltere'de de faaliyetlerine sınırlamalar getirildi.

Sayntoloji'de ve onun bir terapi sisteminden bir dinî mezhebe dönüşen şeklinde yer alan unsurlar, İngiltere'de başlangıçta Süreç adı verilen ve şu anda *Son Mahkeme Kilisesi* olarak bilinen bir İngiliz hareketinde de bulunmaktadır. Bu hareketin liderleri, zenginlere hitap eden sempatik (west-end address) konuşmalarıyla dinleyicilerine, temelde Sayntoloji ile aynı teknikleri ihtiva eden terapi ve "iletişim" yöntemleri sundular. Hareket kısa zamanda önemli değişikliklere uğradı: bir psikoterapi sistemi olarak ilk zamanlardaki saygınlığını kaybetti ve giyim-kuşam (dress), saç-sakal (hirsuteness), şöhret (publicity) ve edebiyatla (literature) ilgili geçici bir moda şekline dönüştü. Onun temel ilgi alanları gizem, büyü, hipnoz ve telepati, seks konusunda özgürlük, uyuşturucu ve genel ahlâktır. Taraftarlarına Yehova, Şeytan ve Lucifer gibi çeşitli tanrılar ve değişik yaşam arasından birini seçme imkânı sunar. Hareketin dışındaki kimselere "gri güçler" denir ki, bu kavram, mezhep mensuplarının aksine, onların hayat tarzındaki resmiyeti ve sıkıcılığı ifade eder. Bununla birlikte, bu mezheple ilgili bilğimiz oldukça sınırlıdır, çünkü ona ait literatür, insani iletişim üzerinde ısrarla durmasına rağmen müphem ve önemsizdir.

Büyüselci, Reformist ve Ütopyacı Mezhepler

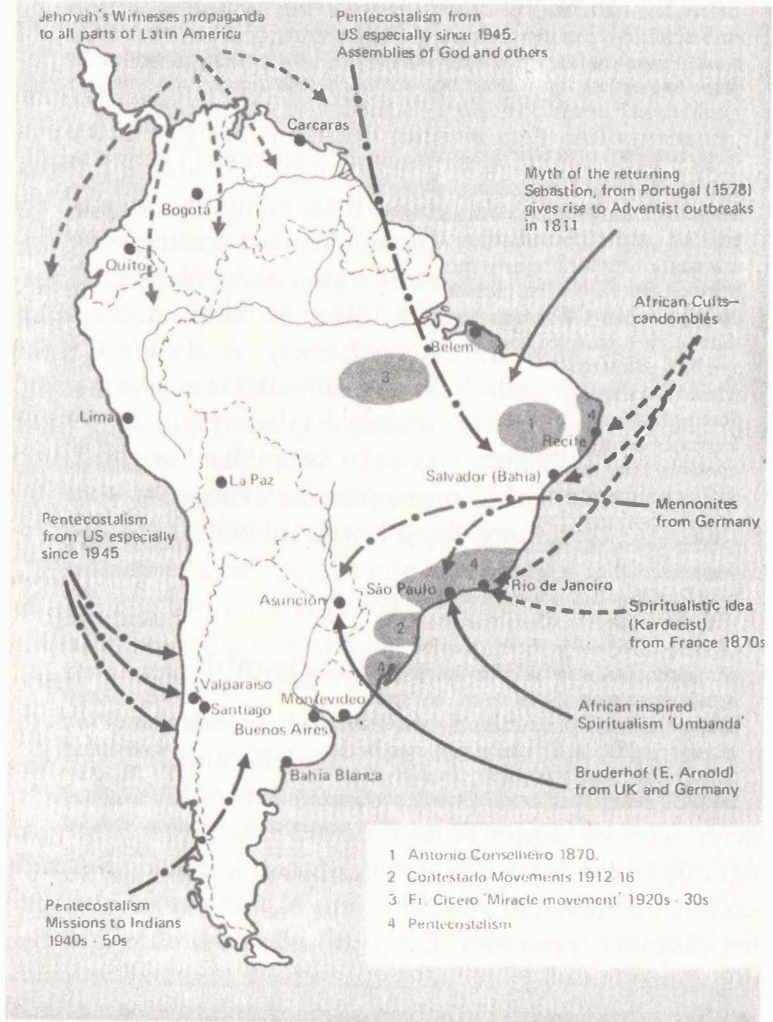
Batı dünyasının en önemli mezhepleri ihtidacı, devrimci, içe dönük (introversionist) ve manipülasyonist mezhepler olmuştur. Büyüselci, reformist ve ütopyacı mezhepler ise, çeşitli nedenlerle, hem daha nadir görülmüş, hem de daha az önem arz etmiştir. Bunlar dindarlığın aşırı uç formlarını temsil ederler. Büyüsel din, az gelişmiş toplumlar da en belirgin tarzda görülür: O, ruhlara yönelik ilgisinden dolayı neredeyse tamamen büyüsel özelliktedir ve dinin ilkel, bütünüyle başlangıç şeklini temsil eder. Reformcu mezhepler, sadece mezhep taraftarlarının kendilerini tanımlamalarının kurumsallaştığı, bununla birlikte özel uygulamaları, endişeleri ve inançları konusunda birtakım değişikliklerin ortaya çıktığı ve grup olarak yeni uygulamalara açık hale geldikleri daha özel durumlarda ortaya çıkarlar. Ütopyacı yaklaşım ise, diğer herhangi bir ayrılıkçı tavrıdan daha radikal olarak aktif ve bilinçli sosyal organizasyona dayanır. Dünyanın siyasî ve ekonomik açıdan yeniden düzenlenmesini gerekli görür. Az ya da çok, toplumsal ilişkilerin ve sosyal davranış normlarının yeniden yapılandırılmasını amaçlar. Bu uç konumlarının dışında, devrimci mezhepler militanlaştığı za-

man, o mezhep, diğerlerine göre siyasî ve seküler bir tepki haline dönüşmeye başlar. Farkı ise, yalnızca aradığı ütopyanın dini prensiplere dayanmasıdır.

Büyüsel Mezhepler: Büyüselcilik Ortodoksiye Karşı

Doğal sebep-sonuç kanunlarından kurtulma arzusu ile mucize ve kehânetlere başvurma arayışı ilkel dinlerde, Budizm'in Lamaist formunda, Çin dinlerinde, Hint'te ve İslam dünyasındaki çeşitli ekollerde olağan bir şekilde görülür. Fakat Yahudilik'te olduğu gibi, tüm büyük dinlerde büyüsel uygulama ya sınırlanmış ya da tamamen kaldırılmıştır. Çünkü büyüsellik, istisnai, bireysel ve yerel bir özelliğe sahiptir. Üstelik, din adamları sınıfının kendi tekellerine almak ve sistematize etmek istedikleri güçler için de her zaman bir tehlikeidir. Bununla birlikte, bu düşünce her dinî gelenekte filizlenmiş; hatta zaman zaman kutsal emanetler, tapınaklar, bereket, yerel azizler gibi muhtelif unsurları merkez alan kültürlerle ilgili olarak bizzat din adamlarınca benimsenmiş ve düzenlenmiştir. Büyüsel özellikleri ön planda olan mezhepler, yerel kültürler, batıl inançlar ve eski "pagan" uygulamaların kalıntılarına göre nispeten daha yakın dönem kaynaklıdır. Bunun nedeni, büyüsellüğün uygulanışının yerelliği ve ortaya çıkaracağı yararların hemen oluşudur. Modern dünyada bile bu yararlar, devam eden ayrılıkçı bir hareket içinde güçlkle şekillenebilmiştir. Yakın zamana kadar medyumlar ve büyücüler farklı doktrinlere sahip yayılımcı hareketler olarak, şekilsel bir organizasyona gitme ihtiyacı duymamışlardı. Büyücülükte, takipçi ile lider arasındaki ilişki, din adamı-inanan veya (tarikatlarda daha yaygın bir tip olan) mürşid-mürid ya da hoca-öğrenci ilişkisinden ziyade pratisyen hekim ile hastası arasındaki bir ilişkidir. Büyücülüğü çağdaş dünyada bir mezhep kalıbı içerisine artan bir şekilde sokan şey, korunma ve bölgesel alanın ötesinde gelişen kitle ileti-

şim araçları ve fiziki olanaklar dolayısıyla daha kolay hale gelen evrensel prestij kazanma ihtiyacıdır. Ayrıca müşterek propaganda desteğinden bütün pratisyenlerin yararlanması da söz konusudur.

Güney Amerika'daki Mezheb Hareketlerini gösterir harita.

Büyüsel mezhepler dogmatik veya metafizik özellikteki teorik formülasyonlardan ziyade yaşanan tecrübe ile ilgilendirirler. Bunların bağlıları, çoğunlukla eğitimsiz ve kültürsüz kişiler olmalarına rağmen genelde emniyet ve huzur veren ilk elden tezahürlere ilgi gösterirler. Büyücülük, diğer her hangi dini bir sistemden daha faydacı bir şekilde huzur sunar; hastalıkları iyileştirir, ruhları teskin eder, mahrumiyetin getirdiği sıkıntıları giderir ve bireyi ezeli yazgısından ve bağından kurtarır. Bütün bunlar imanla değil, “delillerle” sabittir. Özel büyüsel uygulamalar, kültürün özelliğine göre, toplumdan topluma değişir. Afrika’da cadıları arayıp bulmak sorundur- ki bunlar, faaliyetleri (bazı topluluklarda yaşlı erkekler) veya çoğalmaları (çoğunlukla yaşlı kadınlar) dolayısıyla sosyal sistemde gerginlik yaratan kişiler olabilir.¹ Singapur gibi güvensizliğin yüksek düzeyde olduğu diğer topluluklarda şans, büyü ticareti için bir kaynak olabilir. Çağdaş Batının hazcı toplumlarında ölüm büyük bir endişe kaynağı olmuştur. Bu toplumlarda -üzücü olayların toplumsal olarak paylaşılmasının azalması ile- yalnızlık aniden huzursuz edici hale gelmiştir. Büyüsel mezhepler de, ölümün, egonun bir alandan başka bir yere geçişi olarak kabulünün teminatı olmuşlardır.

Ruhçuluk ve Hristiyanlık

Bugün için Amerika’da ve Batı Avrupa’daki bir çok hareket içerisinde organize olmuş durumdaki ruhçuluk, temelde, ölümlerin ruhlar olarak, dünyadaki sevdikleriyle iletişim kurmayı ve onlara yardım etmeyi istedikleri başka bir aleme geçtiği düşüncesine dayanır. Popüler formu içerisinde *ruhçuluk*, samimi Hristiyanlar arasında geniş ölçüde yaygın olan cennet fikrinden yararlanır. Gerçekte ruhçular, ruhlarla iletişimin cennetin varlığını ispat ettiğini savunurlar. Ruhlara inanma her zaman resmi Hristiyan akidesinin bir parçası olmuş-

1 Bkz. Lucy Mair, Witchcraft, World University Library.

tur. Hıristiyanlığın sosyal kontrolün önemli bir unsuru haline geldiği zamanlarda ise, ruhların kötülükle özdeşleştirilmesi eğilimi görülmüştür. Ancak 19. yy.da seven Tanrı anlayışı giderek önem kazanınca, ölü ruhlarının aslında iyiliksever oldukları biçimindeki yeni bir yoruma kapı açılmıştır. Bu durumun, ruhçuluğun yaygınlaşmasında önemli bir gelişme olduğu görülmüştür; çünkü o, büyüsel dine -az gelişmiş toplumların ruhçu anlayışların yer alan bir fikir olan, ölü ruhlarının teskin edilmeleri gerektiği düşüncesinden daha ilgi çekici bir temel kazandırmıştır.

Batı Ruhçuluğu ilk olarak, ruhlarla iletişim kurduğunu iddia eden İsveçli mistik Emanuel Swedenborg'un bereketli (prolific) yazılarında açıklandı, fakat ruhçuluğun popüler anlamda tam olarak ilk ortaya çıkışı NewYork Hydesville'de oturan Kate ve Margaret Fox adlı iki kız kardeş tarafından "ruhların çıkardığı seslerin" duyulduğu -kendi ifadelerine göre- tarihe dayanır. Ruhların çıkardığı seslerin onlarla iletişime dönüştürülmesinin ardından, popüler imajinasyon yakalandı. Bir ayakkabı imalatçısı olan ve Swedenborg'dan oldukça etkilenen Andrew Jackson Bavis, kendisini, *ilham alan ilk mühtedi* ilan etti. İngiltere'de içlerinde romancı Sir Arthur Conan Boyle ve meşhur fizikçi Sir Oliver Lodge gibi şahsiyetlerin de bulunduğu birçok kimse, bu yeni akımın üyeleri oldular. Fransa'da Victor Hugo anormal şekilde ruhsal fenomenlerle meşgul olur hale geldi. Mary Baker Eddy, Hıristiyan Bilimi'nin ruhçuluğa düşman olduğunu ilan etmeden önce, zihinsel tedaviye başladığı yıllarda ruhçular arasına katılmıştı. Çabuk öfkelenen ve kararsız bir kadın olan Madame Blavatsky de bir ara başarılı ve rağbet gören bir medyumdu. Ama o, daha sonradan ahlaki ve felsefi açıdan boş olduğunu söyleyerek ruhçuluğu terk etti ve "*ölü ruhlarıyla uğraşmak*" yerine "*yaşayan insanların ruhlarının gelişimini*" ön plana çıkaran "*Teosofi*"yi kurdu.

Ruhçuluğun rağbet görmesinde etkili olan çeşitli faktörler vardır: bir çok kimsenin seanslara devam etmesinde et-

kin olan olağanüstü merak saikinin yanı sıra ruhçuluk, telepatik fenomenleri açıklamış, ölümden sonraki yaşamın varlığını kanıtlamış, mahrumiyetin getirdiği sıkıntıları gidermiş ve insanın kurtuluşa yönelik arzusunu tatmin etmişti. Ruhçuluğa bilimsel ilgi, hiç bir zaman tamamen yok olmadı, fakat empirik kanıtlar sunma zorluğu, ölümden sonraki yaşam ve ruhlar dünyasıyla ilgili mantıklı ve test edilebilir açıklamaların yokluğu, ruhçuluğa bağlanmanın temelde dinî karakterli bir olay olduğunu açıkça ortaya çıkardı. Büyüsel inanç ve uygulamaların bu derece ayrıntılı hale gelmesi nedeniyle, belirli bir öğreti sistemi ve düzenli işleyen bir teşkilatı olan hareketler, diğer ayrılıkçı akımlara göre daha kolay gelişmişlerdir. Bazı ruhçular, ruhçuluğun geleneksel Hristiyan eskatolojisini bırakmadığını görünce, diğer dinî inançlarını terk etmediler. Bazıları da ruhçuluğa, sadece sağladığı rahatlığa ihtiyaç duyduklarında sarıldılar. Hatta ruhçuluğa son derece bağlı olanlar bile, onun uygulamalarını, bir organizasyona bağlanmayı gerektiren bir durum olarak görmüyordu. Çünkü medyumlar din adamı veya yönetici değildi ve güvenilirliğin diploma ile değil, gösterilen performansla kazanılabileceğini söylüyorlardı. Bayan Eddy ve Madame Blavatsky gibi Ruhçuluğa katılmış daha soyut düşünürler, büyüsel uygulamaların ihtiyaç duyduğunun ötesinde, daha teorik formülasyonlar arzuluyordu ve ayrıntılı metafizik fikirleri içeren manipülasyonist mezhepler tesisine yönelmişlerdi. Büyüsel mezhepler, uygulamalarında çok titiz (particularistic) davranıyor ve performans kanıtları dışında başka bir şeye ihtiyaç duymuyorlardı. Manipülasyonistlar ise, zihinsel (intellectual) bağlılık isterler. Büyücü, sadece uygun bir kimsenin müşterisi için mucize gerçekleştirebileceğine inanılmasını ister.

Ruhçu birlikler, dinî bir topluluk olarak bir araya gelmiş gruplara bazı organizasyonel yardımlar sunar; ve onlara, çoğu bölge bölge dolaşan (on circuits) medyumlar ve konuşmacılar temin eder. Bölgesel kültler mevcut olmakla birlikte ruhçuluk, bir gezici vaizlik sistemi üzerinde oluşup, gelişmiş gi-

bi gözükmektedir. Ruhçu birlikler aslında bölgesel otonomluğa sahip gruplar federasyonudur; Bunlar, ortodoks bir öğreti bütünü oluşturmak ve ruhçuluğun Hristiyanlıkla ilişkisini tanımlamak ve onun farklılıklarını ortaya koymak suretiyle harekete belirli bir uyum ve ahenk kazandırır. Birliklerin hepsinin kendi üyeleri vardır. Fakat ruhçuluk, toplumsal bir fenomen olarak onların tümünü aşar ve bir çok geçici katılım da söz konusudur. Ruhçu kiliselerin toplu ayine daha az yer veren Protestan mezheplerine benzer bir ayin sistemleri de vardır, fakat ibadet için çok az zaman ayrılmıştır. Hatta bu ayinlerdeki vaazlar bazen trans halindeki medyumlar tarafından verilir. Kurumsal olarak zayıf olduklarından büyüücü hareketlerde kabul ve ihraç için sabit kriterler yoktur. Kurumsal anlamda, büyüsel hareketler çok nadir olarak tam bir mezhep özelliği gösterir. Ruhçular çoğunlukla orta tabakanın altındakiler veya işçi sınıfına mensup kimselerdir.

Çingiraklı yılan tutmayı bir iman kanıtı olarak sayan kilise mensuplarının bir göstergesi. Resimde yılanı tutan rahip, daha sonraki bir gösteri sırasında yılan sokması sonucu hayata veda etmiştir.

Gelişmekte Olan Ülkelerde Ruhçuluk

Birinci Dünya Savaşının ortaya çıkardığı yaygın sıkıntılarının, Ruhçuluğa ilgiyi önemli ölçüde arttırdığına dair bir takım kanıtlar vardır. Bir çok sahtekar medyumun açıklamalarına, *kendiliğinden yazma* konusundaki abartılı iddialara ve ölmüş ünlü kimselerin ruhları tarafından kendilerine bazı şeyler yazdırıldığını iddia eden medyumların güvenilirmez sözlerine rağmen ruhçuluk, yoluna devam etmiştir. O, temelde Allan Kardec (Léon Hippolyte Benizard Rivail'in takma adı)'in yazıları vasıtasıyla elde ettiği büyük başarıyı başka hiçbir yerde yakalayamamıştır. O'nun *Le Livre des esprits contenant les principes de la doctrine spirite* ve *Le Livre des Médiums* adlı çalışmaları 1850'li ve 1860'lı yıllarda yazıldı; takipçileri Flammarion ve Benis tarafından hâlâ dağıtılmaktadır. Bu eserler Brezilya'da, dünyadaki her yerden daha fazla satılmıştır. Allan Kardec'in reenkarnasyon doktrinini de içeren teorileri Chico Xavier tarafından popüler hale getirilmiş ve Brezilya'daki yüz binlerce ruhçu tarafından benimsenmiştir.

Bununla birlikte *Kardekizm*, Brezilya büyüsel inancının ikinci bir formu olan ve Afrika kökenli olup çeşitli farklılıklarla sahil şehirlerinde uygulanan *Umbanda* kültüründen farklıdır. Bu kültürte tanrılar tarafından yönlendirilen kimseler olarak kabul edilen medyumlar insanlara öğütlerde bulunur ve onları teskin eder. *Kardekizm*'in daha tutarlı bir öğretiler bütününe sahip iken, bu kültür, büyücülüğün sıradan insanlara hitap eden daha ilkel bir formudur. *Kardekçiler* ölümlerle iletişime, reenkarnasyona, kişinin önceki hayatlarında gösterdiği performansla göre belirlenen ve her biri ruhsal sürecin bir aşamasını temsil eden pek çok varoluş alemine ve Tanrı'nın uzaklığına ve ruhun hareketinin insanlara rehberlikte yardımcı olacağına inanırlar. Onlar havada uçma (levitation) ve maddileştirme (materialisation) deneyleri yaparlar. *Kardekçi* merkezlerin yöneticileri ve medyumları doktriner bakımdan iyi eğitilmişlerdir ve *Kardekizm*'in benimsediği ahlâk sistemini uygularlar. Ahlâki prensiplere daha az bağlı olan taraftar-

ların çoğunluğu ise, ruhçuluğa daha ziyade teselli ve huzur bulmak için sarılır. 1884'ten itibaren bir *Kardekçiler* federasyonu olmasına rağmen, uygulamalar konusunda önemli bölgesel farklılıklar mevcuttur. Tam olarak sayılarını söylemek zordur. Zira üyelerden çoğu, diğer dini bağlılıklarını da (bunların neredeyse tamamı Roman Katoliktir) terketmeyen, geçici veya zaman zaman bu tür eylemlere katılan kimselerdir. *Kardekizm*, sosyal reformları desteklediği için (ki bu, Avrupa ve Amerika'daki ilk dönem ruhçuluğunda önemli bir unsurdur, fakat gittikçe azalmıştır) büyük şehirlerde daha güçlüdür. *Kardekçiler* 1958'de sadece Sao Paulo'da 31 dispanser ya da hastane ile 435 okul açmış ve bunların masraflarını üstlenmişlerdir. Maddi yardım kuruluşları dini mezheplerde, özellikle de büyüsel olanlarda, alışılmamış bir unsurdur; fakat bilhassa tıbbi imkanlardan yoksun ve tedaviye ihtiyaç duyan insanların ruhsal şifacılarından birine veya diğerine başvurmak zorunda kaldıkları bir ülkede, böyle yardım kuruluşları taraftarlarının ilgi konusu olan ruhsal yardım arayışına kolayca entegre olabilirler.

Büyüsel Mezhepler - Şifacılar ve Yılan Tutanlar

Batı dünyasında, Ruhçular büyüsel mezheplerin esas formunu temsil etmesine rağmen, bunların yanı sıra mucizeler gösteren başka gruplar da her zaman mevcut olmuştur. Ama bunların çoğunluğu küçük ve bölgesel gruplar olarak kalmış; hiç biri ruhçuluk kadar yayılamamış; pek çoğu, istikrarlı kurumlar oluşturma aşamasında büyüsel uygulamanın tipik zorluklarını yaşamış olmalarına rağmen, bu hareketlerden bazıları varlığını sürdürme imkanı bulabilmiştir. Bağımsız bir hareket olan *Antuancılık* (Antoinists) geçtiğimiz yüzyılın sonlarında Belçika ve Fransa'da yayılmıştır. Bu hareket dünyaya karşı büyüsel ve manipülasyonist tavırların bir karışımıdır. Belçikalı madenci Antoine Louis'in (1846-1912) aldığı ilhamlar sonucu, kendi manyetik enerjisinin (magnetic fluids) hastaları iyileştirebileceğine, kötülüğün üstesinden gele-

bileceğine hatta ölümü bile yenebileceğine inanmasından sonra gelişmiştir. Büyüsel ve ruhçu özellikteki diğer mezhepler gibi Antoinistlerin öğretileri de gizemli ve anlaşılmazdır. Burada da diğer bazı ruhçu gruplarda görüldüğü gibi, dinî anlatımda belirgin bir duygusallık vardır. Fakat bu durumda, Roma Katolik Kilisesi'nin, daha ziyade kurucusu ve onun ilk müritlerinin geldiği sosyal çevrede var olan aşağı sınıflara yönelik yorumları ön plana çıkar. Hareket, tedavi seanslarının yanı sıra özel diyetlere ve bilhassa vejeteryanlığa önem verir. Bazı ifadelere göre hareketin Fransa'da 50.000 üyesi, özellikle Brezilya, Belçika ve İtalya gibi diğer ülkelerde ise, tahminen bunun iki katı kadar taraftarı bulunduğu iddia edilir, fakat bu rakamlar ihtiyatla değerlendirilmelidir. Fransa'daki ana merkezleri Paris (ki burada üç tapınakları vardır), Lille, Aix-Les-Bains, Cherbourg, Nice, Orleans, Reims, Rouen, Saint-Etienne, Toul, Valenciennes ve Vichy'dir.

Büyücülüğün, bilhassa Amerika Birleşik Devletleri'nde yaygın olan, bildiğimiz kadarıyla başka yerlerde pek bilinmeyen, farklı ve dramatik bir formu da yılan dokunmadır (snake-handling). İsa'nın büyüsel uygulamalarına büyük yer veren *Markos İncili*'ndeki ifadelere dayanan bu uygulama, müminin dikkatini "onlar yılanları ellerine alacaklar ve hiç bir zarar görmeyecekler" vaadine çekmek içindir. Yılan tutma 1909'da Tennessee'de George Went Hensley ile başlamış, sonradan Kentucky'deki bir çok kökten-dinci kiliseye özellikle de Bolley Pond Tanrı Kilisesi'ne (*Bolley Pond Church of God with Signs Following*) girmiştir. Bu uygulamada, ayin yoğun bir heyecan düzeyine ulaştıktan sonra tehlikeli çingiraklı yılanlar, imanı test için elle tutulmaktadır. Sonuçlarına aldırmaksızın, yılan dokunmak bir iman testidir. Yılan zahiren kötülüğü/Şeytanı temsil eder, fakat bilinçaltı düzeyinde o, muhtemelen, bu vecd hali yaşayan kimselerdeki tehlikeli cinsel arzuları bastırma kapasitesini sembolize etmektedir. Muhtemelen yılanın eski bir erkeklik organı sembolü olarak veya *Tekvin*'de ve *Çıkış'ta* lanetlenmiş bir Yahudilik öncesi bir ilâhın sembolü olarak kullanıldığı, belki de yılan dokunan-

lar tarafından bilinmemektedir. Çünkü kültürel olarak geri kalmış bölgelerdeki bu yarı-aydın insanlar, sadece mucizevi gücün açığa çıkması ile ilgilenmektedir. Onun verdiği heyecan, güven ve üstünlük duygusu, sınırlayıcı ve sıkıntı verici hayat şartlarını aşabilme ve yeniden yorumlayabilme imkanı sağlar. Bu mucizevî yöntem sayesinde onların fakirliği ve ce-hâleti, şehir hayatının sunduğu maddi, toplumsal ve kültürel avantajlardan daha büyük bir ihsana dönüşmektedir.

Yılan sokması sonucu meydana gelen ölümler (Hensley'in 1955'teki ölümü de dahil) hareketi manşetlere taşıyınca, Tennessee, Kentucky ve Virginia şehir meclisleri *yılan tutma ayinlerini* yasakladı. Buna rağmen söz konusu uygulama bu eyaletlerde hâlâ devam etmektedir. Dahası bu, Kuzey Carolina, Georgia, Alabama, Florida ve Batı Virginia'daki bazı kiliselere ve California'ya kadar da yayılmıştır.

Büyüselcilik ve Kurumsal Adaptasyon

Büyüsel hareketin ilkel toplumlardaki mevcudiyeti yaygın ama kurumsal değildir. Zira Batı toplumlarında bile büyüselcilik, istikrar ve süreklilik arzeden ayrı bir organizasyon (hatta ayrılıkçı bir hareket) şeklinde kolayca tesis edilememiştir. Bu yüzden ilk bakışta onun, gönüllü kuruluş prensiplerinin en az anlaşıldığı ve uygulandığı yerler olan az gelişmiş ülkelerde, özel bir mezhep statüsü kazanması mümkün görünmeyebilir. Fakat paradoksal biçimde, büyüsel anlayışın en tutarlı ifadelerle sahip olduğu yerler böyle topluluklardır. Örneğin, Aladura-Nijerya, Gana, Liberya ve Sierra Leone'de gelişen Rab Kilisesi'nde (Church of the Lord) büyüsel inanç ve uygulamalar diğer yerlere nazaran daha fazladır. Burada meydana gelen olay, misyoner-temelli kilise teşkilat yapılarının Hristiyanlık ve Afrika kökenli geleneksel dinî öğelerin birleşimi olan bir inanç için benimsenmesidir. Temel nitelikleri itibariyle bu inanç, özellikle şifa, bereket ve diğer insanları etkilemek için doğa-üstü yardım arayışları, cadıların saf

dışı bırakılması ve kötü büyüünün nötralize edilmesi gibi konuları içerir.

Nijeryalı kurucusu J. A. Ositelu tarafından tesis edilmiş papazlar, azizler, yöneticiler ve diyakozlardan müteşekkil hiyerarşik bir yapıya sahip olmasına ve Protestan yayılmacı söylemini ve Roma tarzı ayinleri devam ettirmesine rağmen Aladura'nın temel ilgi konuları ilhamlar, rehberlik, azizler ve mucizelerdir. Sadakatin zahirî olması prensibi Afrika'da kolayca benimsenmemiştir, fakat bu prensip Aladura kiliselerinde, belki de daha ortodoks misyonlardaki kadar uygulanmıştır. Aladura, Avrupalı ruhçulardan farklı olarak aldıkları rehberliği, Hristiyan ülkelerdeki daha eski geleneklerde olduğu gibi kötü ve potansiyel olarak zararlı kabul ettikleri bazı ruhlara değil, Tanrı'ya atfeder. Koruma, ayindeki her birey için Tanrı'dan özel ilhamlar alan görevlilerce belirtilen muayyen durumlarda elde edilir. Diğer Batı Afrika dinlerindeki gibi (her seremonide görevli papaz tarafından kutsanan) kutsal su kullanımına özel bir önem verilir. Aladura'da ilhamların da tanımlanan neredeyse bütün sınırlayıcı kurallar kişiye, kendi durumuna uygun olarak özel biçimde ilham edilen ilahileri okumasını emreder (genelde geceleri). Mezhep ayinleri belli ölçüde vecdi, dinçliği, şifa için duygusal ibadeti, ritmik dansı ve hareketleri teşvik eder.

Reformcu Mezhepler

Reformcu mezhep tipi oldukça nadirdir ve sadece gelişmiş toplumlarda görülür. Hatta o, sadece uzun süren yoğun bir sosyalleşme süreci sonucunda dış dünyaya karşı çok güçlü ve muhtemelen kısmî bir kollektif bilince sahip gruplar arasında ortaya çıkar. Birçok farklı grup, kendilerini dünyadan soyutlamalarına rağmen, gerçekte ona karşı ne yapılabilecekleri konusunda bir sorumluluk taşır. Bunun en az geçerli olduğu yerler devrimci ve içe dönük (introversiyonist) gruplardır. Ama bunlar arasında bile zaman zaman sıcak bir hümanizm

söz konusudur. Nitekim Pennsylvania'da bulunan Bethlehem'deki 18.yy. Moravia cemaatinin dış dünyadan soyutlanmış üyeleri, Kızılderili yerlilerle dost olmuş ve onlara yardım elini uzatmışlardır. Aynı şekilde Shakerlar, 1805'te Vincennes civarındaki, Tecumsah ve kardeşi Tenskwata etrafında toplanmış Kızılderililere büyük şefkat göstermiş; Ephrata mü-kemmeliyetçileri savaştan kaçınmakla birlikte, Amerikan Devriminde gözlemcileri etkileyen bir içtenlikle her iki tarafın yaralılarına bakmışlardır. Devrimci Christadelphianlar ise, 18.yy.da Filistin'deki Yahudilere yardım etmek için tüm kaynaklarını zorlamışlardır. Teosofistler sık sık hayır işlerine kuvvetle bağlanmış, hatta ilk Ruhçular, insanlar arasında iyi niyet düşüncesine dayanan yeni bir toplum oluşturma fikrini desteklemişlerdir. Fakat tüm bu güzel işler, bu hareketlerin temel ilgileri yanında olsa olsa ikincil bir öneme sahiptir.

Muhtemelen, tam anlamıyla reformist mezhep örneği sergileyen yegane örnek, özellikle İngitere'deki kolu itibariyle din-dışı bir teşkilat olarak kalan Arkadaşlar Cemiyeti (Society of Friends) Quakerler idi. Sosyal reformun kendisi temelde sekülerdir. Bundan dolayı her hangi bir mezhebin, ilk planda sosyal reformu destekler mahiyette ortaya çıkması ihtimal dışıdır. Öyleyse topluma reformist yaklaşım, bir mezhebin gelişmesi aşamasında sonradan aldığı bir pozisyonudur. 1660'ların ilk Quakerleri binyılcı (millenialist) idiler. Zaman içerisinde George Fox, kıyâmet peygamberi olmaya eğilim gösterdi; James Nayler, Bristol kasabasına mesih olarak girmek suretiyle onun kıyâmetle ilgili görüşlerini daha ileri götürdü. Quakerler daha muhteşem bir geleceğe hazırlanmak için toplumdan uzaklaşmayı öğrendiler. Bununla birlikte onlar, her zaman kutsal metinlerden ziyade Kutsal Ruh'tan ilham beklemeye eğilim göstermiştir: "Ruhsal ışıık", onların öğretisinin özü oldu ve 18.yy. Quakerleri onu İncil'den daha önemli kabul etti. Bu öğreti, eylem kriteri olarak vicdanın geçerli referansı oldu. Quakerlar bu dönemde içe dönük (introversionist) hale geldiler ve kendi ahlaki standartlarının sürekli biçimde ruhsal ışıığa atıfta bulunduğu, farklı ve ayrı bir

yaşam biçimi kazandılar. Eski moda konuşma ve giyinmele-riyle kendilerini toplumdan tecrit etmelerine rağmen, ahlâk sistemleri, Quakerlerin çağdaş dünyayı etkileyen gerçek sim-geleri haline geldi.

Sağduyu (conscience) bir Quaker'in günlük yaşamında, özellikle de iş hayatında rehber durumuna geldi. Kurnaz ve güvenilir olarak tanınmaları, onlar arasındaki tüccarların ba-şarısını şüphesiz kolaylaştırmıştır. Bu insanlar *puritan* ahlâ-kın örneği olmuş, çok sıkı çalışmış ve ("Mutlu Quakerler" olarak bilinen bazı aileler dışında) lüksten uzak bir hayat ya-şamışlardır. Hareket 18.yy'da hızlı bir şekilde hareket mensu-bu ailelerin çocukları arasında taraftar toplamıştır. Quaker-lar, yeni mühtedileri kabul etmekle beraber temelde kendile-rinin ahlaki uygulamalarına riayet eden bağlılara ilgi göster-mişlerdir. Bireysel standartların ticari faaliyetlerdeki rolünün giderek arttığı ferdi teşebbüs çağında, *asetizm* ve çalışmaya bağlılık, mezhep içerisinde önemli miktarda zengin insanın ortaya çıkmasını sağladı. Fakat zenginlik meşrulaştırılmalıy-dı ve meşrulaştırma da vicdana müracaat yoluyla aranmalıy-dı. 18.yy'da Quaker vicdanı ve Quaker topluluklarındaki en azından şekli statü eşitliği geleneği, zenginlik kaynağı olarak köle ticareti yapmanın ve köle sahibi olmanın reddedilmesi-nin nedeniydi. Sanayileşme artınca, Quaker fabrikatörler ola-ğanüstü uyumlu ve yüksek standartlara (ki sadece Uniter-yanlarla kıyaslanabilir) sahip işverenler olarak meşhur oldu-lar. Tıpkı zengin Katolik tüccarların Reformdan önce yaptık-ları gibi, varlıklı Quakerlar da zenginliği hayırseverlik (phi-lantropy) ile mazur göstermeye başlamışlardır. Oysa diğer türlü bu durum, söz konusu standartlardan bir sapma değil-se bile, onlara yönelik bir tehlike olarak görülebilir. Quaker hayırseverliği 18.yy'da bilhassa Quaker içe dönüklüğünün azaldığı dönemde gelişti. Onların sağduyusu politik konula-ra ilgi duymalarına yol açtı ve ünlü (genellikle zengin) Qu-akerlar Avam Kamarası'na (House of Commons) girdi. Belki de en önemlisi Quakerizmin mevcut *evangelik* fikirler üzerin-deki etkisi ve Quakerlardan bir çoğunun sağduyusunun, on-

ları misyoner toplulukları, yardım kuruluşları ve diğer hayır işlerini desteklemeye zorlamasıydı.

Quakerlar 18.yüzyıl ortalarındaki evangelist dönemlerinde, kendi "*ayrıcılıklarını*" azalttılar ve hayatlarının daha büyük kısmını dış dünya ile paylaşmaya başladılar. Onların dış dünyaya ilgisi, insanların İsa'ya iman ettirilmeye ihtiyaçları olduğunun kabul edilmesinde (ki bu, Quakerların başlattığı bir yöntem olmamakla birlikte) ifadesini bulmuştur. Onlar, özellikle Doğu ve Orta Afrika'da öncekinden daha sistemli biçimde misyoner faaliyetlerine girişti. Ne zaman ki büyük bireysel ticaret kazançları çağı geride kaldı -bu, özel mülkiyetten anonim şirketlere yönelme yoluyla olduğu kadar Quakerlar arasında yaşanan bazı büyük iflaslarla da ortaya çıktı-, işte o zaman Quaker hayırseverliği, Quaker sağduyusunu ifade etmenin kurumsal bir yolu oldu. 1850-1950 arasında hareket, İngiltere'de 15.000 ile 20.000 arasında taraftarı bulunan küçük bir mezhep olarak kaldı. Öyle ki bugün İngiliz Quakerları birbirini şahsen tanıyabilir. Geniş ölçüde orta sınıftan ve meslek erbabı insanlardan oluşan 20.yy başlarındaki Quakerlar, hayırseverlik için daha az paraya sahipti ve artık para, Quaker bilincinin ifadesi için çok az bir anlam ifade eder görünüyordu. Bundan böyle grup olarak Quakerların paraya dayalı eski hayırseverlikleri, artık kendilerini insanlara adamaya, zamanlarını ve enerjilerini toplumsal hayır işlerinde harcamaya dönüşmüştü. Bunlar, temelde geniş ölçüde Quaker destekli olmalarına rağmen resmen Quaker olmayan kuruluşlar tarafından yürütülen gönüllü çalışmalardı. Quakerlar, çeşitli yardım kuruluşları, savaşlarda görev yapan ilk yardım ekipleri, (dindar olan ve olmayan bir çok mezhep mensubunu da kapsayan) dürüst muhalifleri savunan, dünyada barış için çabalayan ve az gelişmiş ülkelere yönelik yardım kampanyalarında görev yapan kimselerin en önde gelenleri oldular; barış talepleri ve gelişmekte olan ülkelere gönüllü yardımlarıyla tanınır olmuşlardır. Bazı Quakerlar da bireysel olarak yasal reform kampanyalarında özellikle de hapisane koşullarının düzeltilmesi, ölüm cezası, azınlık

haklarının korunması ve ahlaki planda bireye daha çok özgürlük vermeye yönelik kanun reformları konusunda aktif çalışmalar yapmışlardır.

Böylece Quakerlar kendilerine toplumun sağduyusu olma sorumluluğu yüklemiş oldular. Oysa mezhep böyle bir amaçla ortaya çıkmamıştı: O, başka bir kritere dayalı olarak teşekkül etmiş bir grup içerisinde gelişmişti. Onun içerisinde ortaya çıktığı bu grup, aralarında her şeyi test etme ölçütü olarak sağduyuyu kullanan, bilinçli ve içe dönük bir hayat yaşayan bir topluluktur. Diğer mezhep hareketleri de bazen insancıl fikirleri desteklemişlerdir; Bu durum bilhassa Teosofistlerin ve Antroposofistlerin bazı kolları için de doğrudur, fakat Quakerların çabası daha iyi düşünülmüş, hatta daha programlı olarak teşekkül etmiştir. Yedinci Gün Adventistleri, hatta Kurtuluşçular (Salvationistler) arasındaki hayır işleri daha ziyade üye toplamaya yöneliktir. Quakerlar daha az organize bir yapıya sahip olmalarına rağmen, toplumsal reform onların temel eğilimleri olmuştur. Quakerlar 20.yy'da reformist bir mezhep olarak kabul edilebilir.

Ütopyacı Mezhepler - Oneida Topluluğu:

Ütopyacı mezhepler çoğunlukla koloni kurucularıdır ve zahiren değilse bile genelde komünel bir hayatı tercih ederler. Fakat komünel hayatı tercih eden herkes ütopyacı olmamıştır. Ütopyacılar dünyaya model olmak üzere mükemmel bir topluluk kurmak isterler. Biz böyle bir toplumu dinî temeline dayandırma arzusunda olanları *ütopyacı* mezhepler olarak adlandırabiliriz. Bununla birlikte bir çok koloni kurucusu, içe dönük bir anlayış sergilemiş ve Rappitler ve *Society of the Truly Inspired* (Amana Topluluğu) örneklerinde olduğu gibi, temelde dış dünyadan uzak durmaya gayret göstermişlerdir. Bunlar çareyi müstakil topluluklar oluşturmada bulmuşlardır. Böylece ütopyacılık, temelde dinî olmaktan çok siyasîdir. Fakat mükemmel bir toplum şeklinde dünyayı yeni-

1. Dünya savaşı sırasında Quakerler, içedönük bir mezhep olmayı bıraktılar. Artan bir oranda hayır faaliyetlerinde yer almaya başladılar. Savaş esnasında savaşımayanlar tarzındaki iyi işleri, kendi barışçı prensiplerini açmayan pek çok kimsenin dikkatini çekmeyi başardı.

den kurma fikri, birçok ayrılıkçı hareketi teşvik etmiştir. Aslında bu, onlar için ikincil bir ilgi konusudur ve kurtuluş sorununa temel cevapları değildir. İşte William Booth için de böyledi; çünkü Philadelphianlar, 17. yüzyıl sonlarının *bin-yılcıları* (millenarians) idiler. Bu konu, İsa'nın ikinci gelişini heyecanla beklemelerine rağmen Zinzendorf ve Moravialılar için de önemli bir husustur. Yine de biz, ütopyacı tabirini, model kolonileri kurtuluşun gerekli şartı (sine quanon) kabul edenlere saklıyoruz.

Koloni kurmak zor bir iştir. Çünkü, günlük hayatın en ince ayrıntılarının bile yeniden organize edilmesi gerekir ve bunları sabit hale getirmekte önemli zorluklar vardır. Koloniler sadece yasal düzenlemelerle vücuda getirilmez: Sosyal davranış normları ve toplumsal ilişkiler örgüsü yerleşik bir karakter kazanmalıdır. Üyelerin radikal olarak yeni bir yaşam biçimine adapte edilmesi ve bu hayat tarzının derhal

gerçekleştirilmesi amacı, sık sık bu tür kolonilerin kısa sürede dağılıp gitmesine neden olmuştur. Fakat dinî özellikteki ütopyacı koloniler, sırf seküler düşüncelere dayalı olarak oluşturulanlara göre daha uzun ömürlü olmuşlardır.

Oneida cemaati, ütopyacı mezhepler içerisinde en ileri gideni ve mülkiyet, seks ve çocuk konusunda komünizmi tecrübe eden ve başarılı olanıdır. 1849'dan itibaren Oneida cemaati kadınları, burada gösterilen belirli kıyafeti kabul ettiler. Bununla, sağlık, kullanışlılık ve iffet standartlarını sağlamayı hedeflemişlerdi. İffet konusuna özel vurgunun sebebi, Oneida'daki cinsel normlar dışlıkların sebep olduğu halk arasındaki dedikoduyu bertaraf etmek idi.

Bayan Mary Ann Girling tarafından 1870'lerde İngiltere'deki New Forest'te kurulan Yeni Düzen (New Dispensation) gibi bazı koloniler kısa sürede silinip gitmiştir. Aynı şekilde 1890'larda Kardeşlik Kilisesi (Brotherhood Church) tarafından İngiltere'de kurulan Tolstoycu topluluklar gibileri ise, ana destekçileri, grubun inançları ve amaçları konusunda farklı düşünceler ortaya attığı için kısa sürede dağılmıştır. Tolstoycu lider Aylmer Maude daha sonra bunu şöyle itiraf etmiştir:

Bir toplumu bir arada tutmak, hem büyük bir kimlik ve değişmez hayat alışkanlıklarını hem de sabit bir dinî geleneği gerektirir: O kadar ki, üyeler alışkanlıkların zorlamasından veya dinî hipnotizmadan dolayı toplumsal geleneklere ters gelen hiç bir şeyi yapmak istemeyebilirler.²

Alışkanlıkların değişmezliği Hutteryanların ve Amishlerin hoşlandıkları bir durumdur; ve Maude'un sadece komünizmin empoze edilebileceği güçlü liderlik anlayışı da Rappitlerin tam olarak benimsedikleri bir husustu. Güçlü liderlik, iyi yönetim ve ortak dini bağlılık, başarılı ütopyacı kolonilerin özellikleridir. Bu özelliklere sahip bir grup, *New York eyaletinin Mükemmeliyetçileri Oneida Cemaati* (Onedia Community of Perfectionists of New York State) idi.

Oneida Topluluğu, mükemmel kutsallığı bir yaşam biçimi olarak kurumsallaştırma gayreti sonucunda ortaya çıkmıştır. O, özellikle Metodistler ve ihyacı Charles Finney'ce benimsenen bir inanç olan, ilk kutsalcı fikirler ortamında gelişmiştir. Kongregasyonalist bir din adamı olan John Humphrey Noyes, kişinin günah işlemeye karşı tam emniyete sahip olabileceği ve böylece mükemmelliği elde edebileceği fikrini ortaya attı. Bu kendi içinde çelişkili bir duruma yol açmadı - zaten paraya düşkünlük (bundling) ve cinsel serbestlik bazı New York mükemmeliyetçileri tarafından da savunuluyordu. Noyes'un durumu daha inanılır ve daha derindi. 1840'ların sonlarında O ve takipçileri, Oneida'da meskun bir cemaat oluşturdular. Kendilerinin tamamen günden emin olduğuna ve sadece ilk azizlerden gelenlerin mükemmel olacağına; ikinci gelişin MS. 70'de gerçekleştiğine; ve mükemmel anlamda kutsallık için evlilik kurumunun ilga edilmesi gerektiğine inanıyorlardı. Çünkü onlara göre bir kadın, İsa'nın ve tüm azizlerin karısı idi. Kutsal olanlar arasında komünizm geçerli olmalıydı ve bu mülkiyet hususunda olduğu gibi cinsellik hakkında da söz konusuydu. Komünal yaşam vasıtasıyla

2 Aylmer Maude, *A Peculiar People: The Doukhobors*. London, Grant Richards; and New York, Funk and Wagnalls Co., 1904, p. 261.

Tanrıyı yücelttiklerini düşünüyorlardı. Oneida topluluğunun temel özelliği; bireysel kutsallığın, toplumsal yeniden yapılanmanın ön şartı olduğuna kesin olarak inanmalarıydı. Cemaat (ki Oneida'daki meskunlarının sayısı bir kaç yıl içerisinde yüzleri aşmıştır), kendisini ilk Hristiyan kilisesinin devamı olarak görüyordu. Onlar yeterli bir fonla işe başladılar ve tarım kadar sanayi üretimine de önem verdiler. İlk dönemdeki sıkıntılardan sonra onlar, pek çok komünitaryen maceralardan farklı ve yalnızca siyasî özellikteki oluşumlardan apayrı bir tarzda gelişmelerini sürdürdüler.

Noyes'a göre toplumlardaki kötülükler bencillikten kaynaklanıyordu. Bu durum bilhassa mülkiyete düşkünlükte, tek eşlilik ve annelerin çocuklarını sahiplenmelerinde kendini açıkça göstermekteydi. Günahsızlık bencilliğin üzerindeydi ve bu, yalnızca onların iyi sosyal teşkilatlara sahip olması nedeniyle değil, aynı zamanda kendilerinin ruhsal durumunu yansıtan toplumsal kurumlarına dayanıyordu. Onun savunduğu cinsel başı-boşluk değil, tamamen kutsanmış olanlar arasındaki bir cinsel komünizmdi; bu nedenle cinsel ilişkiler tesadüfi değil, organize ve disipline bir tarzdaydı. Oneida, New York eyaletindeki mükemmeliyetçiler arasında uygulandığında skandallara yol açan manevi eş olmak (spiritual wifery) anlayışının karşısında yer aldı. Noyes ırkın bilimsel bir şekilde üremesi için seçilmiş birleşmeleri içeren bir ırk ıslahı politikasını savunuyordu ve bu nedenle önemli cinsel ölçüler tespit etti.

Günahsızlık belli ölçüde bedensel mükemmelliği de içeriyordu ve Oneidalılar ruhsal tedavi uygulamasına inanıyorlardı. Hastalık da günahlar kadar uygun olmayan bir durumdu ve bu yeniden kurulacak bir dünyada düzeltilebilirdi. Her birey kötülükten efsunlarla kurtulabilirdi, cemaat, günahlardan arınmak için, Buchmanitler ve komünistler gibi diğer gruplarca da kullanılan, işe yarar bir yöntem geliştirdi. Bu bir tür bireysel ve toplumsal muhasebe yöntemi idi. Birey, hatalarını açıkça cemaat huzurunda anlatırdı ve bu işlem diğerle-

rinin de sırayla hatalarını itiraf etmeleriyle devam ederdi. Bizzat Noyes'un kusurlarını itirafı ve nasihatiyle sona eren bu yöntem, topluluk üyeleri arasındaki gerginliği giderir, insanlar kusurlarından arınmış bireyler olarak tekrar cemaate katılır ve itiraf ettikleri eksikliklerine rağmen kabul edilmekten memnun kalırlardı. Bu sistem büyük oranda bizzat Noyes'un otoritesi ve becerisine dayanmaktaydı. Topluluk onun liderliğinde, ömrünün son zamanlarında ortaya çıkan bir takım iç karışıklıklara kadar dikkate değer bir istikrara ulaştı. Mükemmeliyetçiler, bununla birlikte inançlarını ve uygulamalarını gizlemediler; 1880'de şamatacı muhaliflerinin düşmanlığı iç gerginliği tırmandırdı ve 1881'de topluluk cinsel komünizmden ve ortak mülkiyet uygulamasından vazgeçti. Oneida sanayi tesisleri, topluluğun dağılmasından sonra anonim şirketler olarak gelişmelerini devam ettirdi.

Bruderhof: Bir İçe Dönük Model Başarısızlığı

Hem komünal hayatı savunan mezhepçiliğin pek çok örneğinin Anglo-Saxon ülkelerinde ve daha düşük bir derecede Latin Amerika ve Rusya'da gelişmesinde hem de ütopyacı mezhep hareketlerinin ortaya çıkışında iki ana faktör rol oynamıştır. Bu faktörlerden birincisi, heretik dinî gruplara karşı gösterilen hoşgörü (bazen onların savundukları değerlerin "öncüler" olarak kabul edilmesinin doğal bir sonucu olarak) ve onlara göçmenler olarak kucak açılmasıdır. İkincisi ise, özellikle Yeni Dünya ülkelerinde toprağın ucuz ve iskanın kolay olmasıdır. Bununla birlikte ütopyacı mezhepler, bir çok göçmen Alman mezheplerinde görüldüğü gibi, dünyanın başka bölgelerinde de ortaya çıkmışlardır. İşte bu mezheplerden biri, 1920 yıllarında Hesse-Nassau'daki Sannerz'de yasadışı bir koloni oluşturan Alman Hristiyan Öğrenci Hareketi'nin bir süre sekreterliğini yapmış olan Eberhardt Arnold (1883-1935) tarafından kurulan Bruderhof'tur. Arnold Kanada'daki Hutteryanlardan etkilenmiş ve 1930'ların başlarında Liechtenstein'da Almbruderhof adıyla bir cemaat kurmuştur.

Onun 1935'teki ölümünden sonra, Alman haleflerinin karşılaştığı maddî zorluklar ve Almanya'daki zorunlu askerlik uygulaması grubun İngiltere'ye göç etmesine ve burada Cotswolds'ta ayrı bir topluluk oluşturmaya yol açtı. Topluluğun burada epeyce gelişmesine rağmen, İkinci Dünya Savaşı, çoğunluğu oluşturan Alman üyelerin İngiltere'den ayrılmasına ve 1940'ta üç yüz elli kadarının Paraguay'a kaçmasına yol açtı.

Paraguay, mevcut Cizvit geleneğe rağmen böyle çalışkan çiftçi kolonilerine geniş özgürlükler vermeye hazır bir ülkeydi. Onlar, Paraguay'a daha önceden büyük sıkıntılar içerisinde yerleşmiş olan Mennonitlerin de yardımıyla, burada üç yerleşim alanı kurdular. Küçük bir grup İngiltere'de kaldı, bunlar ise yeni kazanılan üyeler ve Paraguay'dan geri dönen bir kısım üyelerle birlikte Shropshire'da yeni bir koloni oluşturdular. Paraguay'lı topluluklar kendilerini tamamen Kanada'lı ve Amerika'lı Hutteryan cemaatlerle özdeşleştirdiler ve bir ara yeni hareketin 16.yy Anabaptizm'inin kalıntıları ile birleşebileceği ihtimali belirdi. Paraguaylılar Kuzey Amerika Hutteryanlarından önemli ölçüde yardım gördü. Fakat bu iki grup, temelde motivasyon açısından farklıydı. Hutteryanlar (modern aletler kullanmalarına rağmen) köylü alışkanlıklarını sürdüren taşralı insanların introversiyonist bir mezhebi idi. Bunlar hemen hemen hiç eğitim almamışlardı ve sürdürdükleri hayat tarzı için ek bir eğitime de ihtiyaç duymuyorlardı. Arnold'un taraftarları ise çok daha entelektüel ve idealist kimselerdi. Dinî inançları fazla karmaşık olmayan bir etikle birleşmişti ve daha çok kendi yaşam tarzlarını diğer insanlara benimsetmekle meşgul oluyorlardı. Hutteryanlar, gerçek bir halk kültürüne sahipti; Arnold'çular ise sadece halk kültürü savunucularıydı. Kısaca Hutteryanlar içe dönük, Arnoldun takipçileri ise ütopyacı bir mahiyetteydi. Hutteryanlar Paraguaylı Bruderhof'un dünyeviliği ve ciddiyetsizliğinden dolayı hayal kırıklığına uğradılar. Nihayet Paraguay'daki bir çok Bruderhof üyesi NewYork'a yerleşti ve orada bir Bruderhof teşkilatı kurdu. Amerika'da halen üç ko-

loni bulunmaktadır. Yakın zamana kadar İngiltere’de iki, Almanya’da Bad Brückenau’da bir koloni vardı.

Ütopyacı Mezhepler -Yeni Hayat Kardeşliği (the Brotherhood of the New Life)

Ütopyacı mezhepler çoğunlukla belli bir liderin vizyonuna bel bağlamışlardır ki bu liderler, topluluk organizasyonu için açık bir programa ve toplumu değiştirme misyonuna sahip kişilerdir. Ütopyacı gruplar eylemcidirler ve onlar için güçlü liderlik hayati öneme sahiptir. Topluluk yaşamı sadece bir amaç olmadığı gibi, - bu, Amana topluluğu, Shakerlar ve Rappitler gibi bazı gruplar için geçerli değildir- elit zümreye mahsus dar kapsamlı bir kurtuluş yolu da değildir. O, dünya için bir model olarak görülmüştür. Bu başarılmalıdır, çünkü o, kurtuluşun temel programıdır; bu yüzden de politik liderlik esastır. Böyle bir liderlik anlayışı, sık sık tenkitlere uğrayan bir lider olan Thomas Lake Harris tarafından ikame edilmiştir. Harris, Üniversalist rahiplik, Virginia-Mountain Cove’daki ruhçu topluluk üyeliği ve ve bir kaç yıllık Swedenborg kilisesi yöneticiliği deneyimlerinden sonra yeni bir sistem kurdu: *Yeni Hayat Kardeşliği*.

Harris yeni mezhebini kurarken, hayatının daha önceki dönemlerinde heyecanla savunduğu prensiplere dayanmıştır; toplumsal reformlar, komünitaryanizm ve ruhçuluk onun inancının temelini oluşturunuyordu. O, evvela Birleşik Devletlerin doğusunda daha sonra Kaliforniya’daki Fountain Grove’da katı biçimde komünist olmayan, fakat insanların ve onların sahip olduğu değerlerin eşitliğine önem veren bir topluluk kurdu. Çalışma herkesin iyiliği içindi ve önemli olan, yapılan işin miktarı değil, icra edildiği atmosferdi. Çalışmada alçak gönüllülük son derece önemliydi ve çalışma, ekonomik amaçların ötesinde bir faaliyetti. Ekonomik değeri az olmasına rağmen el sanatları teşvik ediliyordu; topluluk sosyal yardımlar ve hayır işlerine katılıyordu. Çalışma aslında, topluma

sadakat gösterme biçimiydi ve bu konuda Harris, Edward Bellamy'nin Nasyonalist kulüpler hareketinin bazı yönlerini tekrar ederek, kendi özel sosyalizm formuna önem verdi; fakat Harris'e göre, tıpkı Bellamy'nin çevresindeki Teosofistlerde olduğu gibi, sosyalizm yeterli değildi. O, kendi sistemini Teo-Sosyalizm olarak isimlendirdi. Fountain Grove'da ne özel mülkiyet kaldırıldı ne de Sosyalizm uygulandı. Burada söz konusu olan, insanların, birbirinin malını rahatça kullanabilmesiydi. Üyeler sık sık kendi mallarını Harris'e devrediyordu. Fakat topluluktan ayrıldıklarında,- Parlamento'nun İngiliz üyesi ve *The Times* muhabiri olan ve annesiyle birlikte yıllarca Harris'in kolonisinde yaşayan Laurence Oliphant'ın yaptığı gibi- yaptığı bağışları tekrar geri alabiliyorlardı.

Fountain Grove'da ağızdan ağıza dolaşan çeşitli dedikodulara rağmen Harris hiç evlenmedi ve sadece ruhsal eşlere inanıyordu. Şiir ve nesirlerinde, kendisini canlı cinsel tasvirlerle anlatıyordu. Fakat onun Fountain Grove'daki davranışının, yüksek ruhaniyet derecesinin bir kanıtı olduğuna inandığı bekarlıktan başka türlü olduğunu düşünmek için hiç bir neden yoktu. Cemaat üyeleri birbirinden ayrı tutuluyor ve çoğunlukla onlara, muhtemelen cinsel arınmaya yardımcı olsun diye, bayağı ve zor işler yükleniyordu. Harris her kadın ve erkeğin, gerçek *Gelin ve Damat* olan Tanrıyla evlenmesi gerektiğine inanıyordu. Bireylerin gerekli ruhsal duruma ulaşamadığı durumlarda, Harris evliliğe izin veriyordu. Fakat onyediyıl içerisinde, onun taraftarları arasında sadece beş çocuk dünyaya geldi. Yeni Hayat Kardeşliği, 1861'den dış dünyadaki düşmanlığın Harris'i ayrılmaya zorladığı 1890'lara kadar muhtelif yerlerde gelişti. Bundan sonra topluluk, gittikçe ticari bir işletme haline gelerek, sadece bir kaç yıl daha varlığını sürdürebildi. Harris'in liderliğinden yoksun kalan grup, küçük bir grup içinde bile tesis edilemeyen "*tüm düşmanlıkların kaldırılması*" düşüncesinin gerçekleşeceği "*Uyumlu Medeniyet*" (Harmonic Civilisation) vaadinin gerçekleşmesini bekledi; zaten bizzat dünyadaki çatışmalar bile bir ütopya için çok fazlaydı.

Bazı İstisnai Vakalar

Dürüstçe yapılan sosyolojik analiz, empirik realitenin teorik çerçeveden daha karmaşık olduğunu daima kabul eder. Dünyaya bir takım tavırlar koymak ve mezhepleri bu tavırların terimleriyle kategorize etmek mantıki açıdan uygun görülmüştür. Ancak insan, sadece genel eğilimlerle ilgili olan ve organizasyon formlarındaki önemli değişkenliği ihtiva etmeyen kategorilerimizden daha az rasyoneldir. Bundan da öte insanlar ve mezhep tecrübesi değişmektedir. -Quakerler vakasında gördüğümüz gibi- Böyle bir değişim, sadece gelenekler ve daha önceki dünyaya tavır alış ile sınırlı olsa bile, bir zaman için hakim bakış açıları, sonraları önemli değişikliklere uğrayabilir. Mezhep gelişimi meselesini son bölüme bırakabiliriz, ancak mezhepçi tavır alış ile ilgili karmaşık vakalar (kullanılan analiz kategorilerinin karmaşıklığı) burada belirtilmelidir. Yine organizasyonel formların, yanlış biçimde kullanılan veya (Aladura vakasında olduğu gibi) diğerlerinden ödünç alınan vaziyet alışlar üzerindeki etkisi de belirtilmelidir.

Karizma ve Tutarlı Tepkilerin Aşkınlığı

Dünyaya karşı belli bir tavır sergileyen ve zaman ötesine geçen kurtuluş ile ilgili bir görüş ortaya koyan veya belirli bir

dönemde farklı davranışlar geliştiren mezhepler, genellikle kuvvetli ve kendi mevcudiyeti sebebiyle değiştirilmeden kalan çelişkili prensipleri telaffuz edebilen karizmatik bir liderin yönetiminde meydana gelmişlerdir. Mezhep liderlerinin çoğu karmaşık kişiliğe sahiptir; pek azı bütünüyle tek bir amaç gütmüştür. Ayrılık hareketlerinin temelini teşkil eden kutsal metinlerdeki farklı unsurlar, çoğunlukla onları paradoksal durumlara düşürmüştür. Özellikle karizmatik lider bir peygamber ya da mesih olduğunu iddia ettiğinde, tamamiyle karizmatik olan bu liderin kendisiyle çelişmesi ve tezatları, ancak esrarengizliğini derinleştirmeye ve taraftarların ona bağımlılığını artırmaya hizmet edebilmektedir. Karizma kurumsallaştığında veya bir cemaat arasında dağıldığında, onun ifadesi herhangi bir mezhep içinde devam etmek için zorunlu olarak rasyonalize ve sistematize edilir. Ancak karizma tek bir lidere atfedildiğinde, o lidere bağlılık, mezhebin devamı için yeterli olabilir. Bu sebepten karizmatik liderlerin etrafında oluşan mezhepler, oluşturduğumuz vaziyet alış kategorilerine tam anlamıyla uymayabilir. Bir anlamda böyle durumlarda daha önemli bir vaziyet alış (response) söz konusudur; çünkü bu mezheplerde *kurtuluş*, *ihtida*, *inziva*, *ihtilal* ya da mucizelerden ziyade bir liderin kendisindedir veya onunla kaimdir.

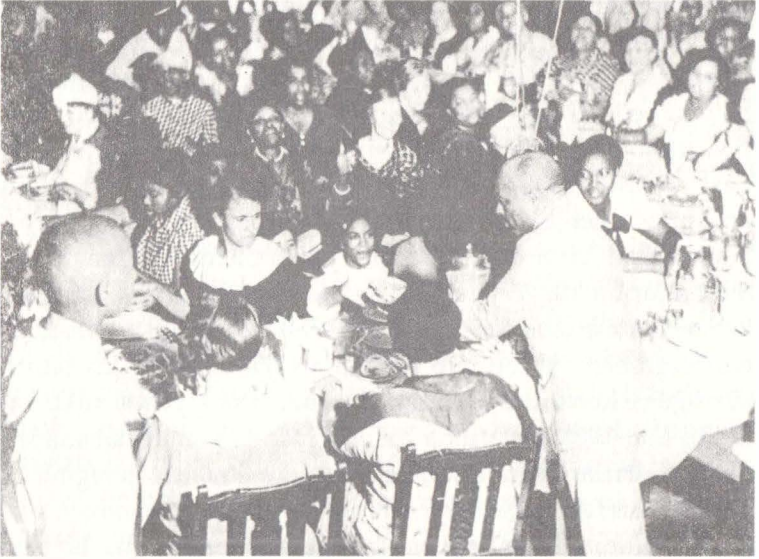
Mesihlik iddiasında bulunan kimseler, Hristiyan ülkelerde geçmişte az olmadığı gibi, yirminci yüzyılda da yok değildir. Onlar ve taraftarları hakkında bilinenler de genellikle muğlaktır: Böyle kimseler, anlaşılabilir biçimde kendilerinin araştırılmasına izin vermezler, taraftarları da liderle ilgili ayrıntılı bilgilerinden ziyade bu kendine özgü mesihe bağlılıklarıyla dikkati çekerler. Tıpkı Adventist mezheplerin kehânetlerin gerçekleşmemesi sebebiyle yaşanan hayal kırıklıklarından sonra bile, devam ettikleri gibi *mesihî* hareketler de mesihlerinin ölmesinden sonra genellikle devam ederler. Nitekim, kendisinin İsa Mesih'in tamamlamadığı misyonu tamamlamak ve kıyâmeti haber vermek için gönderilen yeni insanoğlu olduğunu iddia eden Oskar Ernst Bernhardt,

1941'de ölmesine rağmen, Tyrol'deki Vomperberg'de kurduğu cemaat (*Gralsbewegung*) ortadan kalkmamıştır. Bazı varlıklı kimselerce himaye edilen hareket, Münich, Zürich, Württemberg ve diğer yerlerde devam etti. Ama kurtuluş artık, kişiye bağlılıktan, onun hatırasına, yazdıklarına ve prensiplerine bağlılığa dönüşüyordu. Böyle bir hareket, kalıcı olacaksa, olayların yeniden yorumlanmasına ve uygulamalarının yeniden düzenlenmesine ihtiyaç vardır.

Eğer, böyle kimseler bir devamlılık ya da süreklilik elde etmemiş olsalardı; kendine özgü tanrı ile ilgili iddiaların da fazla bir sosyolojik değeri olmayacaktı. *Kendini tanrı olarak tanımlama*, iyi bilinen bir psiko-patolojik durumdur; ancak burada bir topluluk oluşmuşsa, o zaman gerçek bir sosyolojik fenomenin mevcudiyetinden söz edilebilir. Bununla beraber, böyle hareketlerin ve mesihin inanılabilirliğini sağlayan yolların incelenmesi çok nadiren mümkün olabilmıştır. 1950'lerde Anna Paulowna, N.H.'da 1898'de doğan, Hollandalı balıkçı Louwrens van Voorthuizen, tanrının kendisine hulul ettiği iddiasını ortaya attı. İsa Mesih de Ruh formunda iken Şeytan'ı yenmişti. Lou da onu bedenli iken yenecekti. Kutsal Kitap, insanlara ne tanrıya ulaşma vasıtalarını verir, ne de belirli ahlak kurallarına itaat etmesini sağlar. Bu amaçlar, ancak onun yani Lou'nun aracılığıyla gerçekleştirilebilir. Lou, kendisinin günah işleyemeyeceğini, hasta olamayacağını ya da ölemeyeceğini, kendi taraftarlarının da yeryüzünde İsa Mesih gibi, tanrının oğulları, kızları olabileceklerini ilan etti. 1970-80'lerde Şeytan mağlûp edileceğinden ve Lou'nun taraftarları (*Lou-Mensen*) da ölümsüzlüğe ve kurtuluşa ulaşacaklarından, artık kıyâmet vakti yakındı. Lou 1968 başlarında öldüğü halde aslen alt tabakadan olan taraftarları, kendi iradelerini teslim etmeleri gereğine ve ancak Tanrı Lou tarafından sahiplenileceklerine inanmayı sürdürdüler. Son zamanların nev-i şahsına münhasır olan bir başka mesihi, Avignon yakınlarında Montfavet'te bir Fransız posta müfettişi Georges Roux'dur. Kısa bir süre için inanç ile tedavi pratisyenliği yaptıktan sonra 1954'te Mesih olduğunu ilan etti. 4000 veya 5000 civarındaki taraftarları kendilerine

(*Témoins du Christ Revenu*), ve kiliselerine de Evrensel Hıristiyan Kilisesi (*L'Eglise Chrétienne Universelle*), adını verdiler. Tıpkı Lou taraftarları gibi Roux taraftarları da kurtuluşun liderlerinin iradesini kabulde olduğunu düşünüyorlardı. Onların başlıca kiliseleri Cannes, Marseilles, Nimes, Paris, Strasbourg ve Toulon'da olmakla birlikte Almanya, İsviçre ve Belçika'da da bir kısım taraftarları vardı.

A.B.D'deki *Father Divine Peace Mission* üyeleri, liderleri zenci George Baker'ın tamamıyla tanrı olduğuna inandılar. Başka yerlerde de misyonlara başladığında Baker, 1930'da NewYork Long Island Sayville'de *Father Divine (İlahi Baba)* unvanını aldı. 1930'lar boyunca Barış Misyonu büyüdü; binlerce üyesi "Cennetler"de, *Father Divine*'ın kurduğu küçük kooperatifler zincirinde yaşadılar. Ancak orada ikamet etmeyen taraftarlar daha çoğunlukta idi. Tam üyeler için karı-ko-

İlahi Baba, kendi Barış Misyonundaki 'cennet'lerden birindeki bir ziyafet sofrasında kendi taraftarlarına hizmet ederken. Hareketi, 1930 ve 40'larda hızlı bir şekilde yayıldı. Taraftarları, liderlerini iştiaqla tanrı olarak tanımladılar. Ve kendisine mucizeler izafe ettiler. Bunlardan en meşhuru, bir küçük kahve çaydanlığından sayısız fincanı kahve ile doldurabilme kabiliyetiydi.

ca arasındaki de dahil olmak üzere cinsel ilişkiden mahrumiyet, alkol ve tütün yasağı gibi katı bir ahlaki kurallar manzumesi vardı. Dürüstlük üzerine özel bir vurgu mevcuttu; kumar, sigorta ve devlet memuriyetlerinden tamamiyle kaçınılmalıydı. Hareketin başarısı, taraftarlara sağlanan hizmette yatıyordu; kendilerine bulunan işler, bakılan yoksullar, tanrı ve takipçileri arasındaki *komünyon yemeği* sembolünü izhar eder hale gelen savurgan ziyafetler. Üyelerin yüzde 90'ından fazlası zenci idi ve "baba"nın etkin organizasyonuna dair bilgiye sahip kimselerdi. Tam üyeler aslen her yerde hazır ve nazır olan tanrılarının iradesine matuf bir şekilde hareket ettiklerine inanıyorlardı.

Hollanda'daki *Lou-Mensen* ve diğer Mesih mezheplerinde olduğu gibi, İncil'in yerini başka şeyler almıştı ve İncil, Barış Misyonu'nda çok az kullanılmıştı. Dayandığı hakiki müminler, ölmeyecekti ve ölüm, ayıplanan bir şey olarak kabul edilmekteydi. Diğer mesihler gibi Father Divine da ölümün yenilebileceği sözünü verdi. Tanrı yeryüzünde olunca, bir hareketin eskatolojiye ihtiyacı olmamaktadır. 1965'te Father Divine'in kendi ölümü göz ardı edildi: Karısı hiçbir şey değişmemiş gibi hareketi devam ettirdi. Father Divine artık karısı aracılığı ile hareketi idare etmekteydi.

Böyle hareketlerde kurtuluş esasen mesih inancına dayalıdır. Ortaya konan tavır, oldukça şahsidir ve bu terimler dışında uygun şekilde tasnif edilemez. Father Divine, Lou, Georges Roux, Oskar Ernst Bernhardt ve diğer uluhiyet iddiasında bulunanlar kesinlikle büyüye dayanmaktaydılar, hatta bundan da ötedeydiler. Bu mesihe dayalı mezhepler hemen tepki vermeye hazırdılar. Şahsi mucizeler, özel hikmetler, içe kapanık cemaatler, (Lou'nun dönüştürülmüş oteli, Father Divine'in "cennetleri" ya da Afrikalı mesih liderlerin ilahi çadırlarındaki gibi) bunların yayılmalarında önemli rol oynamışlardır. Lider, sahip olabileceği manevi güç ile irtibata geçen bir aracı veya bir büyücü olmaktan öte insanların, iradelerini kendi seçilmiş tanrılarına teslim ettikleri bir varlıktır.

Mesihsiz Karizma

Her karizmatik lider şüphesiz tanrılık iddiasında bulunmamıştır. Bazıları Tanrı'nın özel bir görevle gönderdiği görevlisi veya gelişmiş sanayileşmiş toplumlarda daha tipik olarak görülen, lider, özel bir hikmetin kaşifi olma iddiasıyla ortaya çıkar. Bu hikmetle insan hastalık, stres ve bunların da üzerinde ölümle başa çıkabilecektir. Böyle karizmatik figürler, kendi öğretileriyle olan garip ilişkilerinde yaşar; kendisinde olduğu sürekli iddia edilenin bilinmesi kurtuluş için yeterlidir. Zira çağdaş toplumda kendi fikirlerinin objektivitesini ve bilimsel karakterini vurgulamak zorunludur. Böyle liderler kendi entellektüel sistemleri tarafından gölgede bırakılmış da olabilirler. Çoğunlukla devrimin gelişme yönünü tasdikleyerek liderliği desteklerler. Bu, temsil ettiği hareketi yönetmede esnek bir lideri gerektirir. Ancak bu durum da istikrarsızlığı ve tepkinin değişimini, muğlaklığı, hatta tezatları davet eder. Değişim ve tepkideki çoğulculuk burada bizi en çok ilgilendiren husustur. Bu olay daha ziyade bir karizmatik lideri bir başkası takip ettiğinde görülmüştür. Böyle yön değiştirmeler, *bin yılcılıktan manipülasyonizme* kadar (*komünitaryen* unsurlarla beraber) *Eglise du Royaume de Dieu* ya da *Les Amis de l'homme* hareketlerinin her ikisinde de kendi liderleri komutasında olmuştur. Hareketin Fransa kolunda ise bu, liderliğin kurucudan kendi halefine geçmesi şeklinde tezahür etmiştir.

Uluslararası Kutsal Kitap Araştırmacıları (Watchtower hareketi ve daha sonra Yehova Şahitleri olarak bilinir) Geneva bürosu başkanı F. L. Alexander Freytag, 1918'de hareketle ilgisini kesmesi üzerine, mezhep ayrı bir organizasyon olmaya başlamıştır. Bu sırada Rutherford, Watchtower hareketinin kontrolünü elde etmekteydi ve pek çok ufak grup da hareketten ayrılıp parçalanmaktaydı. Bu komuta değişikliği, Freytag'ın kendi komutasındaki Alman Watchtower cemaati kolu başkanı Belzereit ile aralarındaki ayrılık, 1914 için Watchtower cemaatine kehânette bulunulup da gerçekleşmemesi so-

nucu uğradıkları binyıl hezimet, hep birlikte hiç şüphesiz Freytag'ın Tanrı Krallığı'nın tesisine dair bağımsız fikirlerini teşvik etmiştir. O, Tanrının insanları, ölümü yenebilecek şekilde yarattığına ve eğer insan, Freytag'ın keşfettiği, Tanrının evrensel kanunu "*altruism*"e boyun eğerse, bunun gerçekleşebileceğine inanmıştır. İnsan acı çekmektedir, çünkü günahkardır ve bencildir. Tanrının evrensel kanununa itaat ederek insan, ölüm dahil bütün noksanlıkların ve zayıflıkların ötesinde olacaktır.

Freytag'ın teorisi kısmen Herbert Spencer ve Kropotkin'den esinlenmiş fikirlerin dini bir yansıması olan bir çeşit organik mükemmeliyetçilik idi; Yaratılmışların her bir parçası, bütün diğer parçaların varlığını sürdürmesinde işleve sahiptir. İnsan altıncı bir duyuma sahiptir. İnsan bununla bir "hayat iksiri" olarak özümsemesi gereken Tanrı aşkını algılar. Ancak bencillik bu duyumu dumura uğratmıştır. İnsanın kanı ve sinirleri onun kendi-merkezli zihni meşgalelerinden fiziksel olarak etkilenmiştir. Ki bu durum kanser, safra kesesi taşları, romatizma gibi hastalıkların da ilerlemesine sebebiyet verebilmektedir. Bir "*just deserts*" kuralı vardır. İnsanın kendi çektiği sıkıntılar, Tanrının aşk kanunundan uzaklaşması yüzündendir. Tanrı insanı cezalandırmamıştır- onlar kendilerini cezalandırmışlardır. Bütün bunlar, *New Thought* (Yeni Düşünce) ve *Christian Science* (Hristiyan Bilimi) hareketlerini hatırlatmaktadır. Ancak bu fikirler, Freytag'ın *Watchtower* hareketinden aldığı *binyıl rüyası* ile evlendirilmiştir. O, Tanrının krallığının gerçekleşebilmesi için artık emredici bir ahlaki durum üzerinde duruyordu. Zuhur vakti gelmişti, insanlık şimdi bayram etmeliydi ve Tanrının evrensel *altruism* kanununa boyun eğmeliydi. İnsanlığın karakteri şekil değiştirmeli ve yeni dünya vücuda gelmeliydi. İnsanlığın hayat müddeti derhal uzatılmalı ve er geç ölüme karşı da zafer kazanılmalıydı.

Krallığın gerçekliğini kanıtlamak için Freytag, Fransa'da, Almanya'da, Belçika'da, İsviçre'de ve başka yerlerde deney-

sel merkezler kurdu. Bunlar hayatın, evrensel kanununa ve onun diğer fikirlerine uygun olarak düzenlenerek yaşanması gereken kolonilerdi. Özellikle uygulanması gereken bu fikirler, kimyasal gübresiz tarımsal metodlar üzerineydi. Kolonilerde yaşayan, göreceli olarak az sayıdaki taraftar bir yana Freytag, aslen Yehova Şahitleri arasındaki iki sınıf üyeye benzer iki gurup inanan topladı. Tamamiyle bilgili 144.000 kişiden müteşekkil “küçük mesihler” olarak kabul edilen *petit troupeau* adlı taraftarlar; Onun başkalarının günahlarını üzerine alma işinde ona yardım etmektedirler. Bunlar gelmekte olan krallıkta özel görev ifa edeceklerdi. Diğer üyeler, *l' Armée de l'Eternel* adıyla Tanrının evrensel kanununa göre yaşayarak Tanrı Krallığının nüfusunu teşkil edeceklerdi. *Altruism* kuralına yeterince itaat edildiğinde yeniden doğuş vukua gelebilecekti. Çağın Elçisi olarak Freytag, Tanrı Krallığı için tafsilatlı bir anayasa yazdı. Kendi devlet yönetim sistemi bir yana, onun programı dünya iklimini değiştirmek için tekrar ormanlandırmak, vejetaryen dieti yanında ilaç kullanımını reddetmek, diğer şeyler yanında alkol ve tütünden sakınma, saf temiz hava teneffüs etme ve evrensel kanunca gerçekleştirilmesi istenen karakter değişikliğini de içeriyordu.

Freytag'ın periyodikleri 1930'larda 10 binlere varan sayıda elden ele dolaşıyordu. Ancak gerçek müntesiplerin sayısı gizli kalıyordu. II. Dünya Savaşında yasaklandıktan sonra hareket, 1945'te tekrar zuhur etti. Bir gelişme ve büyüme dönemine girdi. Onun 1946'daki Paris Kongresinde 14.000 ziyaretçi rapor edilmiştir. 1947'de Freytag -sürekli ölümü yenme düşüncesi içindeyken- öldü. Hareket hemen hemen ikiye bölündü. Savaş esnasında Fransız üyelerin imanlarını muhafaza eden bir Bask okul öğretmeni olan Bernard Sayerce (1912'de Biarritz yakınlarında Ahetze'de doğdu), Freytag'ın tayin edilmiş halefi olmak iddiasıyla (ki İsviçre, Cartigny'deki liderler tarafından tanınmayan bir iddia) hareketin Fransız kollarının yönetimini eline geçirdi. Bölünme, fikri açıdan değil liderlik açısından oldu. Sayerce, *“le flambeau passait de Suisse en France”* olduğunu iddia eden *“Fidèle Berger”* olarak ta-

nınmaya başladı. Kendisine, önceden bir *Huguenot* olan ve “*la cher Maman*” olarak tanınmaya başlayan Lydie Sartre katılmıştı. İkisi birlikte hareketin yaşlıları “*le cher Noyau*” oldular. Tanrı artık bu ikisi vasıtasıyla konuşuyordu ve onlar vasıtasıyla *yeni krallık* kurulabilecekti.

Freytag’ın öğretileri kaybolmadı. Ancak Paris’teki (daha sonra Bordeaux da) merkezlerinden Sayerce, kendi başa geçişini, altruistik inançtan altruistik hareket ötesine götüren yeni bir basamak, bir adım olarak yorumladı. Lydie Sartre, herkesin problemlerini kendisine getirebileceği, herkesin kendisinden zamanlar boyu kuvvet, sevgi ve ışık alacağı, herkese karşı şefkatli bir anne olarak takdim edilirken, Sayerce dinamik bir figürdü. *Les Amis de l’homme*’un şimdi yaptığı, sosyal bir ferahlama idi. İyi donanımlı atölyeler kuruldu, Ville-neuve-sur-Lo’taki Grange Neuve Estate’te gıda maddeleri üretildi. Bordeaux merkezlerinde malzeme, ihtiyaç olan yere sevk edilmek üzere depolandı. Yeni mesaj şu idi; arzın kazanımları ve sahip oldukları biriktirilmek için değil, aksine ihtiyacı olana dağıtılmak içindi: İnsan ancak komşusuna yardım ederek kendisine yardım edebilirdi. Bu, aksiyon halindeki *altruizm* idi. İnsanlık kendisini değiştirdikçe ve yeni karakter kazandıkça, bu sayede *Tanrı Krallığı* kurulabilecekti. Dünyanın dönüşümü Fransa’da başlayacaktı ve Fransa’dan da diğer milletlere yayılacaktı. *Les Amis de l’homme*, insanları yer-yurtlarından etmeyen, aksine Tanrının Krallığı hatırına onlara layık oldukları refahı dağıtan yeni fatihlerdi. Sayerce 1963’te öldükten sonra, Lydie Sartre hareketin yönetimine destek oldu.

Periyodikler ve evden eve davetler çerçevesinde süren aktif propaganda ile tanışıldı. (Sayerce koluna, Ortodoks Kiliseler tarafından Cartigny koluna nazaran daha az ateşli tarzda muhalif olunmuştur. Haddi zatında Sayerce “*uğursuz kötü (evil)*” yerine sadece “*ölü*” olarak kabul edilmiştir.). Fransa’daki hareket (eski *Eglise du Royume de Dieu* lakabını terk etmiş görünmektedir) de sosyal çalışmaları sayesinde iyi bilinir hale

gelmiştir. Fransa'da 5000 veya daha fazlasının Bordeaux ve Toulouse'da olduğu sanılan, 12000 ila 15000 arasında taraftarı bulunduğu hesaplanmıştır. Hareket, Viyana, Linz, Salzburg, Nuremberg, Stuttgart ve Belçika'da da aktiftir. İsviçre ve Almanya'da muhtemelen binlerce taraftarı olan Cartigny Kolu'nun son yıllarda daha az gelişme gösterdiği görülmektedir.

Çok Yönlü Bir Mezhep- Mormonizm

Les Amis de l'homme gibi böyle sessiz bir karizmaya sahip hareketler, çağımızdaki doğrudan mesihli mezheplerden daha büyük önem taşımaktadırlar. Özel sosyolojik alakalarıyla mezhepler, ister vakaların karmaşıklığı yüzünden olsun, ister liderlik iddialarının birbirinden farklılığı yüzünden olsun, kendi kurtuluş reçetelerini bambaşka şekillerde kurumsallaştırmışlardır. Bunlardan hiçbiri *Ahir-zaman Azizlerinin İsa Mesih'i Kilisesi (Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints)*'nden yani Mormonlardan daha karmaşık değildir. Mormonizm NewYork eyaletinde 1820'lerde başladı. Kurucusu, Joseph Smith, bir çiftçinin oğlu idi. Kayıp şeyleri bulmasına yardımcı olan "*parlak bir taş*" ile amatörce uğraşıyordu. Yanıp harab olmuş mntıkaların esrarengiz, naiv ve batıl inanışlara müsaait atmosferinin ortasında, gizli gömülü hazine arayıcısı idi. Gençken, kendisine altın tabakalar halinde kitabı getiren Melek Moroni tarafından ziyaret edildiğini iddia etmiştir. Şüphesiz Mormonizm, hali hazırdaki binyılcılık, mükemmeliyetçilik, ihyacılık, farmasonluk aleyhine kampanyalar ve aşırılığa karşı itidal çağrılarından etkilenmiştir. Bunların hepsinden bir şeyleri kucaklamıştır. Mormonizm, Adventizm'de yaygın olan İsrail'in gerçek anlamda bir araya gelmesi gibi bir takım fikirleri ileri sürmesine rağmen, on kabilenin (the Indians) ve Yahudilerin yeniden inşası, Mesih'in yenilenmiş bir dünyaya şahsi hakimiyeti, uygulamada yeni bir vahiy ile yeni bir peygamberin gelmiş olması gibi hadiselerin *adventist* beklentilerini ifa ettiği söylenebilir. Amerika ilahi planda artık yerini almıştır ve üst-eyalet NewYork çiftçilerinin kültürel

geri kalması, Amerikalıların yeni bir millet olarak ilk zamanlarında yaşadıkları umumi kültürel geri kalmaya mal edilmiştir. Yeni İncil, Orta-Doğu'nun olduğu kadar, Amerika'nın da, İsa Mesih'in arzda geçmişte faaliyet sahnesi olduğunu tasdiklemiştir. Ortadoğu yine öyle olacaktır. Dinden çıkan Avrupa kilisesini suçlamak için ortaya çıkacak olan gerçek kilisenin zuhur yeri orasıdır. Amerika, Tanrı tarafından müstakbel Siyon olarak tayin edilmiştir. Yeni din bu yüzden seçilmişler için az bir bedelden daha çoğunu sağlamıştır. Ya da o zamana kadar dünyanın merkezi olarak kabul edilen yerden oldukça uzakta yerleşmeyi onlar için seçmişti. Bu onlara özellikle Amerikanlar olarak itibarlı bir kimlik verdi ve seçilmiş ülkelerini kutsallaştırdı.

Mormonizm, geleneksel *Adventizmi* çağdaş *Millerism'deki* bu öğretilere önem vermeden kucaklamıştır. Hareketin Batıya doğru her gelişme safhasında, uygulamada Rabbin pasif gözetlemesi ve eski kehânetin yorumları, yeninin anlaşılmasına doğru fiziksel bir çabayla değişti. Hareketin *bin yılcı* akidesi kaldı. Ancak buna, bütün insanların tanrılara dönüşebileceği ilkesi eklendi. Hatta bu, tanrının kendisini dahi tekmül ettirmiştir. Böylece binyılcılık çağdaş Amerikan inancına gelişme sağladı ve insanın kalıtsal iyiliği konularında asimile oldu. Adem'in Cennet'ten çıkarılışı bile bir rahmet olarak yorumlandı. Çünkü Adem'e Allah arzı doldurması emrini vermişti. Bu da Mormonları oldukça meşgul eden konulardan biri oldu. İnanç için aile merkez noktasını teşkil etti. Çünkü çocuklar, yerleşim izni bekleyen ruhlara beden sağlamaktaydı. Bir ilke, acilen nüfusa ihtiyaç duyan geniş bir kıtada mücadele veren bir mezhebe başarılı şekilde uyarlanmıştı.

Mormonların Gentiles'ten Kirtland'a; Ohio'dan Missouri'ye, Nauvoo'ya, Illinois'e ve son olarak da (çoğunluğun) Utah'a çekilmesi; bin yıl inancı ve içedönük tepkilerin bir karışımıydı. Bunlardan hiçbiri ne tutarlıydı ne de Mormonizm'de alışılmış bir konuydu. Mormonlar ne barışsever (pasifist) ne de quietist'tiler ve geri çekilmeleri esasen zulümden

korunma gayretlerindendi. Daha ziyade kötü bir dünya ile "lekelenmemiş olan" a kuvvetli bir kaçış arzusuydu. Kendilerini tecrit etme ihtiyacı kuvvetliydi (ancak hiç kullanılmadı). Yeni bir de lisan yaratılmıştı. Almanca'nın Rusya'da Hutteri-anlara; ya da Rappitlere veya Amana Cemaatine Amerika'da yardımı olduğu gibi dilin Mormonlara da bir ölçüde yardımı olmuştur. Mormonlar, içedönük mezheplerin tipik sıkı sosyal ilişkilerini yoğun şekilde yaşamaktaydılar. Toplumsal kontrol, hiç *gemeinschaftlich* değildi. Erken dönemlerde, hızlı yayılma, pek o kadar hızlı sosyalleşememiş bir ham karakteri

İlk dönemlerinde Mormonlar kendi mühtedilerini, kendi tapınaklarını kurdukları Utah'a gitme konusunda cesaretlendirdikleri halde, son yıllarda dünyanın çeşitli yerlerinde halka açık olmayan gizli ayinlerin yapıldığı tapınaklar yapmaktadırlar. Resimdeki İsviçre'dedir.

harekete dahil etti. Kaliforniya'daki ilk Mormon karakolu olan, daha küçük ve tamamen komünitaryen San Bernardino'da bile, içki, kumar ve diğer kötü alışkanlıkların kontrolü güçlük arz ediyordu. Devlet yönetimi konusunda, teokratik fikirleri diğer mezheplerinkini andırıyordu. Ancak Mormonlar, dış dünyada bilinen organizasyon şekillerini adapte ettiler. Seküler otoritelerle çatışmaları bir yana Mormonlar, böyle bir otorite fikrini reddetmediler: Joseph Smith, Birleşik Devletler Başkanlığına adaylığını koydu. Utah'ta Mormonlar politik görev için canla başla yarıştılar. Bir anlamda Mormonizm, bir çeşit temsili nasyonalizm idi. Bir bölgeyi kazanarak pek çok Zulu mezhebinin temsili kabileler haline geldiği gibi, ayrıcalık ve otonomi kazanarak Mormonlar, ucuz toprak avantajını elde ettiler ve bir anayurt inşa ettiler. Artık, Siyon Utah'ta olacağından, Amerika aynı zamanda vadedilen ülke idi. İngiltere'deki İngiliz-İsraililerinde olduğu gibi, milliyet ve yönelim belirten bu abartılı kimlik, retreatizm ve mezhep ayrılıkçılığının bir köşe taşıydı.

Mormonlar aynı zamanda Evangelistikti. Ancak onlarınki, *ihtidacılığa* hak veren basit bir *ihyacı* iman değildi. İhtidaları basit (frontiersmen) değildi: Hızla büyüyen, göçmenle dolu kasabalardan gelmişlerdi. Onlara göre Mormonluk, Amerika'nın alinyazısının bir kurtuluş berati haline gelmişti. Pek çoğu, Mormonların gayretle misyonerlik yaptığı, 1840'ların sonlarında Amerika'daki üyelerinden fazla üyeye sahip oldukları İskandinavya ve İngiltere'den gelmişti. Basit bir ihtidacı mezhep bunu bu kadar iyi şekilde başaramazdı. Amerika, insanların yeni Siyon'da bir araya getirileceği, hem fiziksel ütopya ve hem de dünyevi bin yılın ikisinin de sahnesi, *arz-ı mev'ud* idi. Kutsal kitabı zengin ve çok yönlü idi. Mormon Kutsal Kitabı yankılar uyandırdı. Eleştirmen Alexander Campbell, *Müritlerin lideri, 'her yanlışım ve her hakikatin son on yılda NewYork'ta tartışıldığı'* şeklinde bir kanaat bildirdi. Bir din olarak kilise başkanları ve papazlar hiyerarşisi yönetiminde kurumsallaşan bir peygamber yönetimine sahip oldu; ki bu hiyerarşi, kilise dahilindeki ve dışındaki profesyonel ol-

mayan bir papazlar, peygamberler, pastörler, öğretmenler ve İncil vaizleri ile çağdaş masonik tecrübeninki kadar zengin ritüeller hiyerarşisi idi. Bütün bunlarla, hareket yenilik elde etti. Geleneksel cazibesini de sürdürdü. Organizasyon kesin bir objektivite ve harici bir şahsiyet olarak müstakillik elde etti. Mezhep için daha karakteristik olarak, yeni bir mezhebin- kinden daha uzun zamanda kurumsallaşan kilisesinden söz edilebilir.

Uhrevi - Dünyevi Bir Mezhep

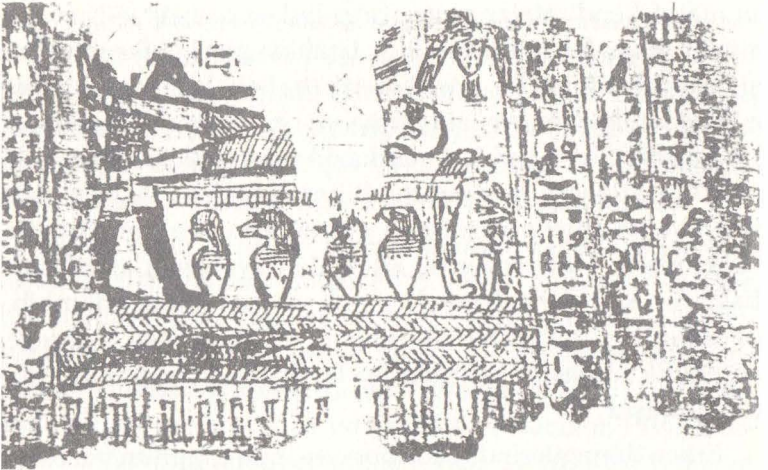
Mormonizm bir mezhep olarak zuhur ettiği için, daha sonra bir kilise olarak benimsenmiştir. Onun kilise olma karakteri, Utah eyaletinde onun üstün duruma gelmesine hayli yardım etmiştir. İlk liderlerden biri olan Sidney Rigdon'ın ortaya attığı şekilde, ilk devirlerde Mormonlar, gönüllü olarak onurlarını ve dünya beklentilerini kurban etme konusunda uzlaştılar. Çok daha sonraları, sempatik yorumcu Thomas Leiper Kane, *"onların bilinen kimliklerinin, malı mülkü ellerinden alınan bir halk olarak geliştiği konusundaki yerlilerin ve Mormonların benzer yönlerine"* dikkatleri çekti. Tam kurtuluşun ancak Mormon kilisesi vasıtasıyla olacağı iddiası, Mormon soteriolojisinin karmaşıklığına ve insanın bir çok farklı durumuna imkan tanımasına rağmen, mezhebin diğer bir inhisarcı özelliğidir.

Mormonizm, geniş bir faaliyet sahasını kabulü ve pek çok mezhep mensubunun tamamen dünyevi bulacağı, özellikle tiyatro, dans, spor dahil eğlence sektöründe ve muhtelif girişimlerinde modern tesislerin kullanımı ile mezheplerin çoğundan farklılık gösterir. Mormonizm'de tipik bir *Püriten ahlakı*, daima kuvvetle ifade edilirken Mormonizm, *Püriten zahitliğinin* geriliminden sıyrılmıştır. Bazı Mormonlar refah ve rahattan hoşlanmaktadır. Ancak bu, dinde gevşekliğin bulunduğu dair bir delil olarak alınmamalıdır. Çünkü Mormonların bir zekat vazifesi (gelirlerinin onda birini kiliseye verirler) olduğundan hareket, başarılı zengin üyelerden istifade etmiştir.

Kapsamlı yardım işlerinde ve yarı-komünal teşebbüslerinde karmaşık bir bölgesel taksimat kullandıklarından - hisse-bölge sistemi (*the stake and ward system*)- Mormonlar, çok büyük çaplı bir dünyevi organizasyon ile kilise teşkilatını birleştirdiler. Kilisedeki hayatları esnasında, gençlerin kısmi sosyalleşmesi, harekette gerekli iki yıllık zorunlu misyonerlik faaliyeti ile elde edilmiştir. Mormonizm, çok yönlülüğü ile gençlere eğlence alanında faaliyet imkanı, orta yaşlılara, ortak hayır işlerinde çalışma imkanı ve (çoğunlukla) yaşlı, işsizlere eşsiz meşgaleler sağlamıştır. Mormonizm'in ritüel üzerindeki ısrarı, vaftiz konusunu da içerir. İyi bir Mormon'un vazifelerinden biri, Joseph Smith tarafından kilise yeniden inşa edilmeden önce, hakikatten habersiz halde ölenlerin, öldükten sonra merasimi üstlenen sağ vekiller vasıtasıyla vekaleten vaftize ulaşmalarını sağlamak idi. Kurtuluş imtiyazı vermek maksadıyla, birinin atalarını araştırma fikri, *sağ olanların kurtuluşu, ölümlerin kurtuluşuna istinat eder*, fikriyle takviye edilmiştir. Mormonlar müminlerin kendi atalarını araştırıp bularak onlar için merasimler düzenleyebilmeleri için, Utah'da geniş mikrofilm arşivleri topladılar. Bir çok Amerikalı, hele boş zamanlarını eğlence düzenlemeye, araştırma ve ritüel yapmaya adanmış bir Mormon için -kendi Amerika öncesi soyunu araştırmak- oldukça eğlenceli bir oyundu. Bilimsel faaliyet bu sebepten iman ve iyi amellerin ifasının göstergesi olarak mistisizme eklenmiştir. Hayırseverlik, kilise ile dayanışma, akrabalık bağlarını kuvvetlendirme, sistemli ve pratik ilim adamlığı, önceden beri gelen kimlik ihtiyacı ve geçmişten geleceğe süreklilik iddiasını yansıtan bu faaliyette aynı çatı altında toplanmıştır.

Erken dönemlerinde Mormonizm, pek çoğunun yol masraflarını karşılayarak, Avrupalı mühtedilerini Utah'a çekti. Ama bu politika eninde sonunda değişti ve artık Avrupa'da bugün Amerika'ya göç etmek istemeyen pek çok Mormon bulunmaktadır. Böyle olsa da, 1960'ların ortasında, Kuzey Amerika'da iki milyon Mormon'un yüzde seksen beşi, bu-

lunmaktadır. Hareket, Almanya'da 15.000, İngiltere'de 10.000 ve diğer Avrupa ülkelerinde daha az sayıda üyeleri olduğunu iddia etmektedir. Yeni Zelanda'daki 5.000 Maori de Mormon'dur. Mormonlar Polinezya'da faal oldukları halde, Afrika'da misyonerlik faaliyetlerinden sakınmışlardır. Üyeleri arasında da pek az sayıda Amerikan zencisi mevcuttur. Bunun sebebi ise merak konusudur. Joseph Smith bir defasında seyahat eden bir şövmenden kendisine intikal eden bir parça papirüsün ilhami tercümesini verirken onun *İbrahim'in Kitabı'ndan* (*Book of Abraham*) olduğunu söylemişti. Papirüs, Newyork'taki Metropolitan müzesinde bulunmasına ve asırlardır Mısır'daki cenaze törenlerinden bahseden *Ölümler Kitabı'nın* bir nüshasındaki birkaç fragmandan başka bir şey olmamasına rağmen Smith'in tercümesi, önceleri Mormon kilisesi tarafından hiç reddedilmemiş olmasına rağmen, papaz olmak isteyen zencilerin lanet-

"Church of Jesus Christ of Latter Day Saints" (Mormonlar)'ın kurucu peygamberi Joseph Smith'in 1835'te Ohio'da gezginci bir şövmenden elde ettiği ve Abraham ve Joseph'in yazıları olarak kabul ettiği bir papirüs fragmanı. Bugünün görüşüne göre, papirüsün Mısırın *Ölümler Kitabı'nın* geleneksel törenlerle ilgili metinlerini içerdiği kabul edilmektedir.

lenmesi gerektiğini ilan ediyordu. Papazlık erkekler için tam kilise üyeliğinin hayati bir unsuru olduğundan, bu yorum zencilerin hareket üyesi olmalarına mani olmuştur. Kilisenin Utah'taki kuruluşunu tamamladıktan kısa bir süre sonra desteklediği çok eşlilik öğretisinden ayrı olarak, (inanış Mormonların daha önceki yerleri Nouvoo, Illinois'te gizlice dilden dile dolaşmış olsa ve bir *apostle* olan Adams, 1843'te alenen ikinci bir eş almış olsa da), ne Joseph Smith'in ilhama dayalı yanlış tercümesi, ne de onun ırkçı etkileri kilise yetkililerince reddedilmiştir.

Hadiselere Karşı Tavrı

Bir dereceye kadar herhangi bir mezhebin dünyaya karşı tavrı, şartların değişimiyle bağlantılı olarak farklılık arz eder. Uzun süre devam eden mezheplerde, İngiliz Quakerlerinde olduğu gibi, baskın bir tavidan bir başkasına, ondan da bir üçüncüsüne değişme eğilimi zuhur edebilir. Diğer vakalarda böyle açıkça birbirini izleme görülmemiştir: tavırlar daha karışıktır. Buna bir örnek *İsa Mesih'in İkinci Zuhuruna İnananlar Birleşik Cemiyeti* olarak bilinen ve İngiltere'de Manchester'da, 18.asrın ortalarında Cevennes'den mülteci Camisard'ların etkisi altında ortaya çıkan, *Shakers*'dır. Başlangıçta Shakers, ilhamlar, vahiyler ve kesinleşen kehânetler aldıkları kendinden geçme ve vecd halleri yaşadılar. İsa Mesih'in arza yakında döneceğini düşünmeye başladılar. Ve dünyayı tevbe etmeye zorladılar. Okuma-yazma bilmeyen ve dört ölü doğmuş çocuk sahibi olduktan sonra cinsel ilişkinin dünyadaki en büyük kötülük olduğu kanaatine varan Ann Lee liderliğinde, 1760'larda küçük hararetli guruplar oluşturuldu. Mezhebin hareketsiz olarak kendinden geçme tarzındaki ve içinde bazı sözler ile silkinmelerin bulunduğu ibadeti şekli, haklarında takibata yol açtı ve 1774'te dokuz Shaker Amerika'ya doğru yola çıktı.

Başlangıçtan itibaren Shakerlar *evangelistik (incilci)* idi. Günahkar insanı iknaya ve kendi evlenmeyen gruplarına dahil etmeye hevesli idiler. ABD'ye mahsus *ihyacılık* onlara gönüllü katılımlar sağladı. Bir bakıma onlar *binyılcı* idiler. Ancak onlar kendilerinin yeni neslin günah çıkartmış, tövbekar olmuş, günahattan (özellikle cinsel ilişki) yasaklanmış ve böylece kurtarılmış ve yeniden diriltilmiş çocukları olduklarını düşündüler. Anne Ann Lee, kendisine büyüsel güçler bahşedilmiş biriydi. Mesihçilik terminolojisinde "*Apocalypse'in kadını*" olarak takdim ediliyordu. Buna rağmen kurtuluş ancak evlilikten uzak, doğru bir hayat ile elde edilebilirdi. Çünkü tüm kin, nefret, hırs, insanlar arasındaki düşmanlığın, tahribatın kökü idi. Bu yüzden mezhebe yeni girenler bir ihtidacı mezhepte bulunabilecek tarzda, kendi günahkarlıklarının idrakine ulaştırılmıştı. Ama sonuç tamamen içedönük bir inziva hayatı idi.

A FACSIMILE FROM THE BOOK OF ABRAHAM

No. 1.

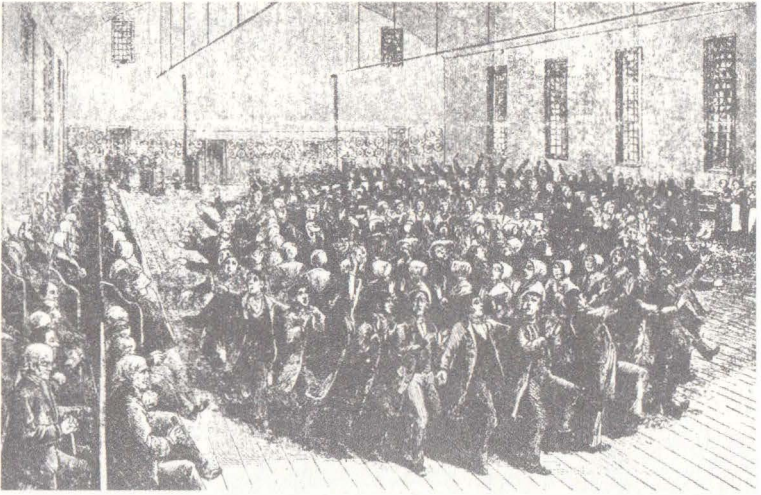
EXPLANATION OF THE ABOVE CUT.

Fig. 1. The Angel of the Lord. 2. Abraham fastened upon an altar. 3. The idolatrous priest of Elkenah attempting to offer up Abraham as a sacrifice. 4. The altar for sacrifice by the idolatrous priests, standing before the gods of Elkenah, Libnah, Mahackrah, Korash, and Pharaoh. 5. The idolatrous god of Elkenah. 6. The idolatrous god of Libnah. 7. The idolatrous god of Mahackrah. 8. The idolatrous god of Korash. 9. The idolatrous god of Pharaoh. 10. Abraham in Egypt. 11. Designed to represent the pillars of heaven, as understood by the Egyptians. 12. Rau-keeyang, signifying expanse, or the firmament over our heads; but in this case, in relation to this subject, the Egyptians meant it to signify Shamau, to be high, or the heavens, answering to the Hebrew word, Shaumayhem.

3

Smith'in fragmanların keşfini ilan ettiği ve ilhamla tercümesini bildirdiği periyodığın bir kopyası.

Shaker'ların er-geç adapte oldukları komüniteryen çözüm, çalışma ve ibadetin karmaşık ve iyi kurumsallaşmış tarzda şekillendiği karmaşık, girift koloniler kurmak durumundaydı. Ann Lee'nin ölümünden sonra zuhur eden bu gelişme, Shaker uygulamasını daha akılcı hale getirdi; mez-

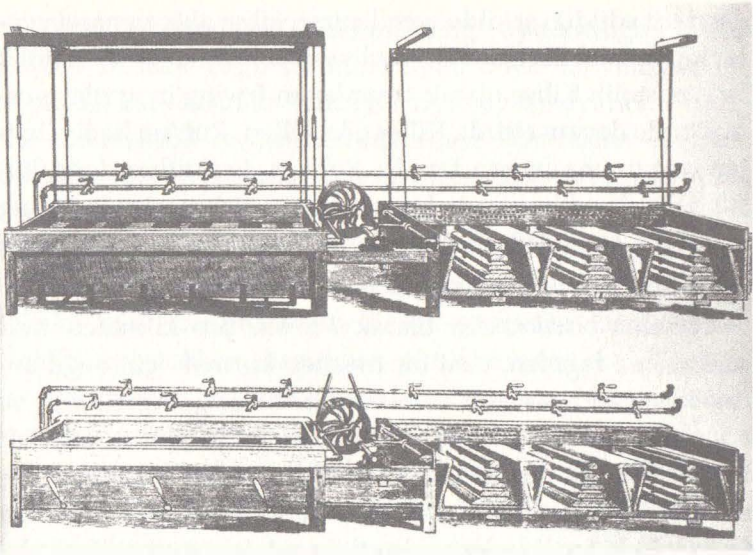
Shakerler oldukça karmaşık danslarından birindeler. 19. asırda, dans etmek mezhebin ibadetinin önemli bir özelliği haline geldi.

hebi harici durumlara uygun hale getirdi; (gerçek ailenin yasaklanmasıyla zorunlu hale gelen) karşılıklı aile yardımlaşması esasını getirdi. *Introversiyonist* eğilimi kuvvetlendirdi. Shakerlar bununla birlikte, mülkiyeti dünya ile irtibatı henüz terk etmeyen inananların *seküler nizamına* izin verdi. Onların dünyayı terk edişleri zihni planda da değildi. Ciddi miktardaki öksüzü topladılar; yerlilerle tekrar arkadaşlık kurdular; ve dünyada yaygın biçimde kullanılan pek çok akıllı makinenin icadını gerçekleştirdiler. Kendi kuvvetli ilhama dayalı kanaatlerinin ardında oldular ve hatta bir spiri-tualizm şekli geliştirdiler. (O sırada büyümekte olan *Fox kız kardeşlerin* taraftarlarından biraz farklı da olsa). Sonunda Shaker'ların İncilci kaynağı daha kapalı bir hayat tarzı ortaya koydu. İlk devirlerdeki "*ruhtaki titreşim*" yerini rutinleştirilmiş dansa bıraktı ve sonra onlar da sona erdi. 19. asrın son yarısında, daha yaşlı olan ve *Shakerizm*'i bir çeşit *Sosyalizm* olarak gören ve mezhebin ana fikrinin aslen dünyaya *iitopya*-cı bir yaklaşım olduğunu düşünen Frederick Evans ile *intro-versiyonist* bir durumu temsil eden Harvey Eads gibi daha

muhafazakar *quietist Shakerlar* arasında dahili farklılıklar ortaya çıktı. Shakers, üçü dışında hepsi de 1787 -1810 arasında olmak üzere 19 ayrı cemaat kurdular. Başlangıçlarından itibaren, son birkaç düzine Shaker'ın iki cemaati devam ettirmeye çalıştıkları 1950'lerin sonlarına kadarki dönemde 17.000'den fazla üyeleri olmuştur.

Kapsamlılık Arayışı

Pek çok mezhebin, kutsal metinlerdeki belli fikirler üzerinde durarak, belirli pratiklerin teşvikiyle ve kurtuluşun özellikle bunlara bağlı olduğunu varsayarak dünyaya birinci düzeyde bir tavır teşkil ettiklerine dair kuvvetli bir kabul ile ortaya çıkmasına rağmen bazı mezhepler, kilisede onu daha tipik nitelendiren bir evrensellik ve şumullülük görmüşlerdir. Bu mezheplerin kendilerini reform geçirmiş (ya da daha tipik olarak restore edilmiş) kiliseler olarak kabul etmeleri hiç de şaşırtmamalıdır. Ancak onların ayrılıkçı yönleri, birbirleriyle yarışmaları ve mevcut dini kurumları imâen reddetmeleri ve tartışmalarını da mezhepler olarak görmeleridir. Bunlardan en göze çarpanı *Katolik Apostolik Kilisesi* ve onun Alman kolu; *Neue Apostolische Kirche*'dir. Ancak *Liberal Catholics* ve *the Free Catholics* gibi başkaları da vardır. (Ancak isimlerin kendileri bu mezheplerin menşeleri hakkında bilgi vermemektedir). Bu hareketler çoğunlukla mevcut kiliselerin yetkilerini sorgularlar ve özellikle de ya diğerlerinin usullerinin doğruluğu konusunda ya da karşıt grubun Hristiyan misyonuna ne derece sadık oldukları konusunda meydan okurlar. Kilise yetkisi konusundaki endişe, özellikle İngiltere'de 19. asrın başlarında yaygındı. İngiltere kilisesindeki büyük partilere göre onun sonuçları bir yana, bir takım yeni hareketlere yol açmıştır. Bunlardan biri ilk kurucularından bir kaçı kilisenin *eklesiastik* yapısını, özellikle de içerdiği *sacerdotal* prensibini reddetmek için gelmiş *Anglikan papazları* ya da *ordinantları* olan *Plymouth Brethren* hareketidir.

Shakerler, mekanik icatlar konusunda olağanüstü yaratıcılık örnekleri sergilediler. Burada resmedilen, onların bir çamaşır makinesi tasarımlarının iki farklı aşaması.

Lideri, popüler bir Londra Kilisesi'nin başarılı *Presbiteryen* papazı Edward Irwing olan *Katolik Apostolik Kilisesi*, kısmen benzer bir anlayıştan, kısmen de İsa Mesih'in *ikinci zuhurundan* önceki son günler kabul edilen, kiliseyle alakalı bir anlayıştan zuhur etti. *Adventizm* konusunda fikirleri tam ifadesini bulduğunda Irwing kilisesinden (özellikle Mesihlik -Christology- konusunda) sapıkları tard ettiğinde, cemaatinin çoğu yeni bir kilise kurmak için onu terk etti. Yeni hareketin kilise hiyerarşisinin temeli, Scotland'da dillerde dolaşan birdenbire ortaya çıkan bir hadiseden kaynaklanmaktadır. Irwing ve beraberindekiler, gerçek bin yılı öyle iştihakla bekliyorlardı ki, glossalalia hastalığı salgınını, hem çağın sonunun geldiğine dair bir işaret ve hem de St. Paul'un kilise işi için Kutsal Ruh'un hazırlığı diye bahsettiği '*hediye*'lerden biri olarak kabul ettiler. Ancak kilise uzun zaman ihmale uğramıştı. Yalnızca havarilere ait hediyeler ve müsabakalar -St.Paul tarafın-

dan tarif edildiği şekilde- yenilenirse, kilise ahir zamanda görevini ifa edebilecektir. Dil hediyesi, kendisini şimdi Katolik ve Apostolik Kilise olarak tanımlayan Irwing'in ayrılmış cemaatinde devam ettirdi. Kilise görevlileri, Ruh'un hediyelerinin dağıtımına uygun tarzda, Ruh'un direktifleri doğrultusunda tayin edilmişlerdi. Hayatının son birkaç yılında Irwing kendisini, şu anda kilisenin liderleri haline gelmiş olan on iki havarinin emrinde addetti.

Hareket *ortodoks-dışı* olarak *Presbiteryen* kiliseden tard edilmesine rağmen, yeni bir mezhep kurmak için değil ancak kiliselere, yaklaşan zuhura dair şahit getirmek için ve apostolik kilise yönetimine duyulan ihtiyaçtan taraftarlar, Kutsal Ruh'un gücünü aldıklarına inandılar. Havariler, sadece kitlelere İncil'i tebliğ etmek için değil, aynı zamanda Ortodoks kilise liderlerini de etkilemek için muhtelif ülkeleri gezdiler. Kiliseleri döndürmedeki başarısızlıkları ve özellikle İngiltere, Almanya ve A.B.D.'de durağan bir taraftar artışı aslında, yeni bir mezhep kurmuştur. Kutsal Ruh hediyelerinin benzerliklerindeki zıtlıkların akabinde hareket, *sakramentlere* ve teferruatıyla ekmek-şarap ayinine özel bir ilgi ile kademeli bir ibadet şekline dönüştü ve bazı bakımlardan *Anglo-Katolisizm*'in gelişimini hazırladı. Hareket, Paul tarafından işaret edildiği şekilde, peygamberler, melekler, pastörler ve Havarilerin kontrolünde hizmette bulunan evangelistler şeklindeki Kilisenin tüm yapısını benimsedi. Zuhurun, son Havarinin ölümüyle ya da ölümünden sonra olacağı beklenmekteydi. Ölüm 1901'de vaki oldu ve ondan sonra kilise daha fazla genişlemek istemedi. Biraz yavaş da olsa gerileme başladı. Buna rağmen 1930'larda bile, İngiltere, Amerika ve Avrupa'da taraftarları binlerle sayılmaktaydı. İlk zamanlarda, Karlshud, Donaumoos'ta büyük ölçüde kendiliğinden çıkan söylentiler, Güney Almanya ve İsviçre'de hatırı sayılır bir etki sağlamıştır; Karlshud'daki Roma Katolik papazı sonunda bir *Katolik Apostolik* olmuş ve Bern'deki Melek vazifesini ifa etmişti.

Katolik Apostolik Kilisesinin eksiği, ayrı varlığını tasdik edecek kendine özgü bir ideolojiydi: Böyle bir fikriyat, hiç şüphesiz kurucusunun faraziyeleriyle uyuşmayacaktı. Hareket Pentekostal fenomenler üzerinde durmasına rağmen, özellikle ilk zamanlarda ve Adventizmde, bu vurguların hiç biri, Roma Anglikan ve Presbiteryen kiliselerinin saptığı yolun tezahürlerinden farklı görülmemiştir. Bunların çoğu kilise hükümetinin gerçek yapısını anlamada başarısız olmuştur. Çünkü onlar, karizmatik çizgide kilise yönetimi kurmuşlardı. Katolik apostolikler, hazırlıksız olduklarından, kendi umutları ve niyetleri peşinde koştuklarından, kısmi bir ayrımlaşmaya sürüklenmekteydiler. Binyıl umutlarının hezimetinden sonra, hareketin *raison d'être'si* yorulmuştu. İngiltere'de hareketin pek çok üyesi İngiltere Kilisesine yönelmişti.

Bununla birlikte kilisenin bütün üyeleri, ilk liderlerin yorumlarını kabul etmemişlerdi. Bir kısmı, Apostle'ın görevinin ölünceye kadar devam etmesi gerekmediğini düşünmekteydi. Ayrı görüşte olanlar özellikle Almanya'da göze çarpmaktaydı. Kehânet ruhu tecrübesi çerçevesinde yeni atamalar yapıldı. İki hareket gelişti; ilk çıkışlarından çok daha âmirane liderler çizgisini devam ettiren *Apostle*'ların tayin edildikleri ve daha güçlü olan *Die Neue Apostolische Kirche* hareketi idi. Tanrının yeryüzünde temsilcileri haline gelen *Apostle*'ların faaliyeti ile ancak kurtuluş gerçekleştirilebilirdi. Yeni hareket mevcut kiliselerle ilgiyi keserek bağımsız bir mezhep haline geldi. Bir hareket olarak, 1950-60 yıllarında lideri tarafından beslenen *binyıl ümitlerinin* uğradığı hayal kırıklığı ve şaşkınlık sonrasında, ciddi ve mükerrer bölünmelere de maruz kaldı.

Uzlaşmacı ve Ayrılkçı Olmayan Mezhepler

Önceki bölümlerde ele alınan mezhepler, insan mutlaka kurtulabilmek için ne yapmalıdır, sorusuna Ortodoksluktan kesin olarak ayrılan baskın bir cevap terminolojisinde cevap vermekteydiler. Bu bölümde ele alınanlar ya yaşayan bir me-

sih vasıtasıyla ya karizmatik bir liderin öğretilerine itaat ile kurtuluş vaat etmektedirler. Ya da soruya iki anlama gelen kaçamak bir cevap vermektedirler. Kaçamak cevap yorum-cuya delildir, üyeye değil. Bu durum kurucularının ya istikrarsızlığından ya da yaratıcılığındandır; ya da kurtuluş kadar kompleks bir sonu elde etmek için tek yönlü yol göstermeler yeterli değildir. Böyle mezhepler, bir kısmı kiliselerde kurumlaşmış olabilecek birbirinden farklı prosedürleri benimseyerek, *eklektik ve senkretistiktir*. En canlı örnek, kiliseler dünyasında hiçbir zaman basit bir mezhep olmayan, ancak bir azınlık grubundan ziyade bir halkın hayat şeklini yeniden yaratıp, kurumsallaştırmaya teşebbüs ederek ortodoksluğu taklit eden *Mormonizm*'dir.

Diğer grupların da kaçamaklı cevapları olmaktadır. Çünkü onlar kesin bir biçimde bir ırk, bir millet, mevcut bir kilise ya da kurtuluşun tümüyle kendi mülkiyetlerinde olduğu bir ortaklığı tarif etmektedirler. Bu guruplar belirli fakat daha geniş bir seçmeni ikna etmeyi ve onlar tarafından da ayrılıkçı olmaya zorlanmaya karşı mukavemet etmeyi gözetmektedirler. Siyah Müslümanlar, siyah ırkın ihtidasını gözetmektedirler. Katolik Apostolikler, kayıp öğretilerin kiliselere tekrar kazandırılmasını gözetmişlerdir. İngiliz- İsraililer, kendi kimliklerindeki İngilizleri (ve diğer Anglo-Saxon halkı) Tanrının İncil'de geçen sözünü yerine getireceği *kayıp on İsrail kabilesi* kimlikleriyle kazanmayı gözettiler. Onlar kendilerini ayırd etmeseler de, böyle gruplar genelde mezhepler olarak ele alınmaktadır.

Gelişmekte Olan İki Toplumda Mezhepler

Mezheplerin, sosyal organizasyonlar ve ilişkilerin bozulduğu sosyal değişme dönemlerinde ortaya çıktıkları iddiası, Din Sosyolojisinde yaygın bir kanaattir. Bazen de mezheplerin, endüstrileşme ve şehirleşmenin bir ürünü olduğu iddia edilmiş ve Avrupa'daki mezhep hareketleri üzerinde çalışanlar, tekstil işçilerinin -ki en eski endüstriyel işçi gruplarından biridir-, çoğunlukla, aktif mezhep taraftarları olmaları gerçeği karşısında şaşırmışlardır. Batı tarihinde sosyal değişme, çoğunlukla çok bariz bir biçimde bir endüstrileşme ve şehirleşme süreci olmuştur. Ve toplumsal yapının doğasındaki, binlerce yıllık bir tarihsel süreçte yaşanan sürekli değişim olarak, mezhepleri, az veya çok oranda bu süreçle alâkalı bir şey olarak kabul etmek zor olacaktır. Bununla birlikte, mezhepler, sosyal değişimin çok çeşitli tiplerinde, özellikle de kültürel temas durumlarında ortaya çıkmaktadır. Dünyada mezhep hareketlerinin en münbit alanları olarak görülen, Güney Afrika ve Japonya toplumlarında mezhepler, endüstrileşmeden ziyade kültürel temaslardan daha fazla etkilenmiş görünmektedir. Bu durum, pek çok mezhebin ortaya çıktığı Endonezya ve West Indies gibi ülkeler için de doğrudur.

Diğer Toplumlarda Mezhepler: Güney Afrika

20.yüzyılın başlarından beri Güney Afrika'da filizlenen mezhepler, yerli halkın, hem ifade hürriyeti, hem de dinsel faaliyetlerde geleneksel ailevi kalıpların devamı konusundaki arayışı açıkça ortaya koymaktadır. 1950'lerin başında Güney Afrika Birliği'nde, çoğu küçük ve tamamıyla yerel topluluklar biçiminde, diğerleri de etkili organizasyonlara ve binlerce mensuba sahip olan, 2000'i aşkın yerli mezhebin olduğu bilinmekteydi. İsveçli papaz Bengt Sundkler, bu mezhepleri önce iki -daha sonra üç- farklı tipe ayırmıştı. Onun kullandığı terminoloji uygun ve yeterli olmasa da, genelde yaygın olarak kullanılmıştır.

Habeş kiliseleri, büyük ölçüde, kendi kiliselerinin idaresi konusunda, Avrupa'dan bağımsız hareket edebilen Afrikalı pastör ve din adamı talep etmeleri nedeniyle, Batılı misyon

Jukskei Nehrinde yer alan *tam batma* vaftizi. Vaftiz Güney Afrika'da yüzlerce siyonist mezhepte merkezi önemi olan bir ritüeldir. Çünkü, yerli dinlerin seremonileri ile Hristiyan sembolizmini birleştirmektedir. Ayrıca Güney Afrika'da suyun önemi de bilinmektedir.

kiliselerinden ayrılmışlardı. Habeşî ifadesi, ellerini Tanrı'ya doğru açarak Habeşistan (Etiyopya) için Mezmurları okuyan Afrikalıların kendilerince benimsenmişti. Bu mezhepler, bazıları zamanla daha saldırgan biçimde, beyaz düşmanı (anti-white) olsa da, tarz açısından çoğunlukla, ayrıldıkları misyonlara benzerliklerini devam ettirdiler. Geçen yıllarda Habeş kiliseleri, Avrupalı kiliselerin uygulama biçimleri ve ah-lâki prensiplerini taklit ettikleri oranda daha dikkat çekici hale gelmişlerdir. Onların liderlerinden bazıları da ırk ayrımı politikalarını sürdürmüştür.

Sundkler, tasnif ettiği mezheplerden diğer temel gruba ise, Siyonist adını vermiştir. Çünkü bu mezhebin ilk liderleri, kendilerine John Alexander Dowie tarafından Siyon'da kurulan Hristiyan Apostolik Kilisesi'ni örnek almışlardır. Dowie, 1900 yılında, Lake Michigan'daki Siyon Şehrinde, misyonerleri Afrika'da çok aktif olan bir kilise tesis etmişti. Onun taraftarları, en azından başlangıçta, vahşi bir coşku ve doğallık içerisinde ibadet eden, fundamentalist, inançla iyileştirmeyi savunan (faith-healer), pentecostalistler ve premillennialistler (yaşadığımız anın, Tanrısal Krallık öncesi devre olduğunu iddia eden) idi. Taklit düşüncesine dayanan Afrika mezhepleri, hızlı bir biçimde, Dowie'den öğrendikleri ile asimile edilmesi zor olmayan Afrika büyüsel pratiklerini birleştirerek farklı bir inanç ve ritüel oluşturmuştur. İnançla iyileştirme, ekstaze, ilhamlar ve Dowie'nin kendi durumunda olduğu gibi, cemaatlerin tesisi vb. özelliklerin hepsi, bu mezhepler için tipik unsurlar haline gelmiştir. Dolayısıyla Sundkler, sonuçta, bazı Afrika mezheplerini de mesihî mezhepler olarak tasnif etmiştir. Ancak bu kategori, Siyonist kategoriden tam olarak ayırt edilememiştir.

Afrika mezhepleri, taraftarlarını, en azından kendi liderlerini büyük güç ve üstün bir mevkiye sahip bir Afrikalı olarak görebilecekleri bir ortam sağlama gibi pekçok tâli fonksiyon da icra etmiştir. Bununla birlikte, onlar, yine de temelde Batı'daki tanınmış mezhep hareketlerine benzeyen kurtuluş

yolları aramakla tezahür etmiştir. Özellikle, büyüsel uygulamalar gibi, benimsedikleri tarzlardan çoğu yerliydi. İhtidacı ve kısmen ihtilalci özellikteki diğer mezhepler de, Güney Afrika'da misyonerlik faaliyetinde bulunan Avrupa veya Amerikan Zenci kökenli ayrılıkçı hareketleri taklit ederek birtakım şeyler öğrendiler. Nitekim, takipçilerinin kendilerini İsraililer olarak isimlendirdiği ve Zencilerin seçilmiş bir halk olduğuna inanan, Amerikan zenci kökenli ihtilalci bir hareket, Enoch Mgijima'yı etkilemiştir. Mgijima'nın vizyonları ve kehânete karşı eğilimi, sonuçta, taraftarlarının kendilerini Amerikan kökenli ana gruptan ayırmasına yol açtı. Onlar vergi vermeyi reddettiler ve illegal olarak bir arada toplandılar ve kamplar kurdular. Yine onlar Avrupalıların ilahi bir ceza ile yok olacağını bekliyorlardı. Devletin onları ikna etmek için sabırlı gayretlerine rağmen İsraililer, evlerine dönmeyi reddettiler. Avrupalıların elimine edilmesi konusunda tanrının kendilerine yardımcı olacağını düşünerek böyle bir amaçın gerçekleşmesi için silahlandılar. Sonuçta Bulhock'ta 1921'de meydana gelen bir çatışma 183 İsraili'nin ölümüne ve Mgijima'nın da 3 yıl hapsine sebep oldu.

Büyüsel uygulamalara eğilimli gruplarda bile güçlü bir beyaz karşıtı temayül görülmesine rağmen, bir kaç Güney Afrikalı mezhep bugüne kadar tebliğ konusunda Adventist bir tavır takınmışlardır. Bu eğilim, 1950'lerde binlerce mezhep mensubunun, kendi kurucularının oğlunu kral olarak ilan ettikleri Kuzey Transvaal'daki Zion Şehrinde, Edward Lekganyane'ın Siyon Hristiyan Kilisesinde güçlü bir şekilde ilan edilmiştir. Edward Lekganyane, kendisini bütün cadıları yok edebilecek kadar güçlü bir büyücü olarak takdim etmiş ve şifa arayanların, onun takdis ettiği yanan bir kağıt parçasıyla deva bulabileceğini iddia etmiştir. Bu hareketin kuralları kesindi. Hareketin en ilginç yanları, onun gücü, geniş boyutu, yönetimindeki ayrıntılı hiyerarşik yapı, bir monark gibi giyinen ve debdebeli bir hayat süren Edward'ın tezahür eden gücüydü. İbadetleri bu tür gruplara özgü olan dans ve değişik gösterilerle bezenmiş trans ve vecd hallerinin tecrübesi tarzındadır.

Siyon şehrinde yerleşilmesi ve mezhep bağlılığının kabile bağlılıklarının yerine geçmesi, bu mezhebin, geleneksel kabile anlayışının hızlı bir biçimde yok olduğu ve bireylerin kimliklerini kaybetme endişesiyle sıkıntı çektikleri bir geçiş dönemi toplumuyla ilgili olduğunu göstermektedir. Bir kısım mezhepler, büyük oranda belirli bazı kabilelerden çıkmaktadır. Ve bu kabilelerde şefler, çoğunlukla beyazların teşkilatlarında kendileri için kabul edilmeyen özel bir mevkiye oturmuşlardır. Ancak böyle mezhepler aynı zamanda diğer insanlar tarafından bir güç gösteri aracı olarak da kabul edilmişlerdir. Böyle durumlarda savaşçılar ile kahinler veya dini liderler arasında sessiz bir güç müsabakası yaşanmıştır. Nitekim, Afrika'da ortaya çıkan böyle durumlarda, siyasî ve askerî otonomi yok olmasına rağmen dinî bağımsızlık devam ettiği için mücadeleyi din adamları kazanmıştır.

Üyeleri genellikle Zulu kabilesi mensuplarından oluşan ve Şembe Kilisesi olarak da bilinen Nasıralı Baptist Kilisesi'nin kurucusu John Galilee Shembe, işte böyle bir din adamıdır. Shembe eski Zulu şeflerinin tören adetlerini aynen de-

John Galilee Shembe, Güney Afrika'da en çok kutlama yapılan Hz. İsa'nın doğuşuna müteallik mezheplerden birinin, Nasıralı Baptist Kilisesinin lideri, taraftarlarına tavsiyelerde bulunarak onları iyileştiriyor.

vam ettirmiş ve Zulu'lular arasında yaşayan herhangi bir Őften daha fazla saygı görmüştür. Babasının ardından lider olan Shembe, sanki İsa'ya denk bir mesih- büyücu olarak kabul edilmiştir. Onun hareketi de bütün hastalıkların kaynağı olarak düşünölen cadı ve benzeri kötü ruhlardan büyük bir kurtuluŐtur ve kabile geleneginde o, kendi özel yerini devam ettirir. Kilise yönetimi, hiyerarşisi ve isimlendirilmesi, Zulu geleneklerine göre ŐekillenmiŐtir. Fakat hareket, aynı zaman-

Shembe Kilisesinin dansçıları, yılda bir kere yapılan bir merasimde. Kilise, pek çok Zulu taraftarı için bir vekil kabile durumundadır. Burada göröldüğü gibi Kilise, Zulu danslarını ve merasimlerini, kabilenin savaşı cesaretiyle birleşmiş halde bünyesine almıştır.

da, Eski Ahit'ten çıkarılmış birtakım tabu ve emirler de empoze etmiştir. Mezhep hayatı, Zulu hayatıyla kısmen uyum içinde devam eder ve hareketin gücü, Zulu mazisinin gücünü çağırıştırır.

Afrika yaşamındaki kültürel karışıklık, mezheplerin fonksiyonlarını, kısmen yapılarının kendilerine özgü oluşundan dolayı Batı toplumundakinden daha bâriz hale getirir. Doğu Londra ve Durban'da Nicholas Bhengu'nün liderliğinde oluşan ve pek çok Afrika mezhebinden daha çok beyazların ihtidacı mezheplerinden -özellikle Pentekostalizm- etkilenmiş olan ihtidacı hareket, göçmenlerin şehir hayatına asimile olma sürecinde bu tip dinî tepkinin önemini sergiler. Şifa verme ve toplu günah itirafı törenleri -aslında, hareket üyelerinden büyük çoğunluğunun mensup olduğu Xhosa kabilesinde yaygındır-, geleneksel *atalar kültü* toleransıyla birleşmiştir. Mezhep taraftarlarından önemli bir bölümü, kırsal kesimden gelmiş kimselerdi; ve bu mezhep, şehir hayatının ayartıcılığına karşı bir koruma sağlamakta ve şehirde iş bulmak amacıyla topraklarını bırakarak oraya gelen yeni göçmenlerin yüksek ahlâk değerleriyle irtibat kurmalarını sağlayan bir unsur olarak işlev görmektedir. Benguist olmak, hem kuvvetli bir ayrımcılık hissi hem de dürüstlüğe, tutumluluğa, temizliğe, saflığa ve çalışkanlığa önem veren bir hayat tarzını kabul edip benimsemek demektir. Avrupa'daki Evangelik hareketlerden oldukça etkilenmiş olan bu mezhepte bizler, bir yandan kendi bölgelerine özgü kültürel değerleri korumaya çalışırken, diğer taraftan da onları, idealize ederek şehir hayatının ahlaki değerleriyle ilişkilendirmeye çalışan Avrupa ve Amerika kökenli ihtidacı mezheplere daha da yaklaşmış oluyoruz. Onların etkisi, büyük oranda, üyelerine yeni ve anlamlı bir toplumsal hayat sağlamalarına atfedilebilir. Bu durumda, mezhepçiliği kabul edenler ve ona taraftar olanlar şehre göç eden kimseler olmaktadır. Fakat bizler, bununla birlikte, şehir hayatının etkilerinden kurtulmak ve geçmişin geleneksel kırsal değerlerini tekrar ön plana çıkarmak isteyen daha birçok büyüsel mezhebi de göz ardı etmemeliyiz.

Japonya'da Mezhepler

1854'te ülke dış ticarete açıldığı günden beri, Japonya'nın yaşadığı sosyal değişimdeki karmaşık süreç, onun önemli bir parçası olmakla birlikte, sadece endüstriyel bir gelişim sürecinin ötesinde olmuştur. O, sosyal yapının topyekün bir transformasyonunu, yani şu değişiklikleri içerir; gergin ve çoğunlukla şiddet eğilimli bir siyaset; dayatmacı ve devlet destekli yeni bir endüstriyel faaliyet; bilinçli ve sistematik bir kültür ödünç alma gayreti; ve imparatorluk hakimiyetini yeniden tesis etme çabası ve bu konuda yaşanan başarısızlık. Bu süreç içinde sınıfsal yapısı şekil değiştirmiş; toplumun dini temeli zayıflamış; büyüklük mitolojileri tahrip olmuş; Japon halkı dramatik bir zaferden sonra mağlubiyeti yaşamış; siyasî ve toplumsal yönden yeniden organizasyona zorlanmıştır. Sosyal kriz şartları, Japonya'da uzun bir dönem devam etti. Bazı konularda çok iyi entegre olmuş ve asırlardır süren sosyal ve politik izolasyon ve coğrafi ayırımın ortaya çıkardığı ahenkten hoşlanan bu millet

"Holy Labour", sanatsever anlayışta olduğu gibi, bir çok Japon mezhebinin ortak bir özelliğidir.

Burada Tenrikyo Patriğinin karısı, halk aktivitelerine katılmaktadır. Tenrikyo 19. Asırda kurulmuş bir mezheptir. Kurucusu, Miki Nakayama kendisinin tanrılarının mabedi olduğunu iddia etmektedir. Mezhep, mucizevi iyileştirme üzerinde durmaktadır.

aküt bir kimlik bunalımına maruz kalmıştır. İşte yeni dini hareketler çoğunlukla bu şartlarda ortaya çıkmıştır.

Pek çok bakımdan çağdaş Japon halkı, dini inanışları zayıflamış oldukça seküler ve materyalist bir halk olarak takdim edilmiştir. Bununla birlikte yeni mezhepler yayılmıştır. Geleneksel kültürlerdeki farklılığa rağmen 19. yüzyılda ABD için yapılan yorumlar çoğunlukla Japonya için de geçerlidir: Yani, bu dönem Japonya'da da yeni mezheplerin filizlendiği bir dönem olmuştur. Genellikle mezhepler, milli ideolojilerin zayıfladığı, farklı geleneklerin çatıştığı seküler toplumlarda gelişir.

Yeni mezhepler, eski değerlerin yeniden canlanması veya yeni şartlara uyarlanması olabilir: Bazan bu özelliklerin her ikisini de yerine getirebilirler. Japon mezhepleri, kendi öğretilerini bilinçli olarak, siyasî ortamdaki değişmelere göre uyarlama ve mensuplarının değişen toplumsal ihtiyaçlarını karşılama çabası içerisinde olmuş olsalar bile, büyük oranda uzlaştırıcı olmuşlardır. 1868'den itibaren Japonlar Budizm ve Hristiyanlık yanında geleneksel Şinto inancının 13 belli başlı dini mezhebiyle tanıştılar. Ancak bundan daha önce de orada bazı yeni dini hareketler zuhur etmişti. 1945'te savaşın ardından ülkenin teslim olmasından sonra ortaya çıkan pek çok mezhepten önce de 1890'larda, 20. asrın başlarında ve 1930'larda, diğer bir kısım mezhepler de ortaya çıkmıştı. Bugün Japonya'da 200'den fazla yeni Budist Mezhebi, 250'den fazla Şinto Mezhebi ve 150'den fazla da Budist veya Şintoist karakter taşımayan mezhep mevcuttur. Bunlardan bazıları kısa ömürlü olmuştur. Diğerleri arasında ise, bugün milyonlarca Japon'un kendilerine bağlı olduğu bir hareket haline gelenler vardır. Bunların pek çoğu hali hazırda, geniş maddi imkanlara, muhteşem merkezlere, tapınaklara ve önemli siyasî bir güce sahiptirler.

Japon Mezheplerinin öğretileri, Buddizm, Şintoizm ve bazen de Hristiyanlık gibi değişik dinî geleneklere dayanmış, teşkilatlanma biçimlerinde Batılı görüşlerden oldukça etkilenmiş plan ve programları konusunda, çağdaş uluslararası fikirlerden epeyce yararlanmış olsalar bile, yine de onların, çoğun-

da ortak olan birtakım genel nitelikleri vardır. Bu ortak özelliklerin en ilginç olanı, mezhep kurucularının genellikle kendilerini meşrûlaştırdıkları, Japonların özel büyüsel gelenekleridir. Mezhep kurucuları çoğunlukla, bir biçimde Tanrı ile ilişki kurabilen insan şamanlar anlamında *ikigami* olarak telakki edilirler. Kurucularını ve onların takipçilerini büyücüler (thaumaturges) şeklinde takdim etmelerine rağmen Japon mezhepleri, özellikle büyüsel nitelikli (thaumaturgical) değildir. Onlar, *manipülasyonist* tipe daha yakındırlar: Büyücülüğe uygun ilkel şartlardan, güvenlik ve nihai kurtuluş sorunlarına manipülasyonist cevabın kabul edilebilir hale geldiği daha sofistike toplumsal şartlara doğru olan Japon gelişimini yansıtır. (Mucize ve tezâhürlere önem veren kaba ruhçuluktan, oldukça ayrıntılı metafizik öğretilere doğru benzeri bir değişme, Brezilya'daki mezhepler arasında da açıkça görülmektedir.) Dolayısıyla yeni hareketlerin en erkenlerinde, kurucuların meşruiyet konusunda büyüsel uygulamalara bağlanma olayı daha fazladır. Böylece Tenri-kyo, İlahi Hikmet, kurucuları Nakayama Miki (1798-1887) için bu iddiayı en şiddetli savunanlarıdır. Zira o, on ilâhın güçlerini kendisine verdiğini, trans haline geçtiğini ve mucizevi iyileştirmelerde bulunduğunu iddia etmiştir. Konko-kyo'nun kurucusu Kawate Bunjiro da, bir ömür boyu krizden sonra 1859'da, kendini geleneksel ruhlardan daha üstün olarak takdim eden tamamıyla yeni bir ilâh tarafından kontrole alındığını ve onun yardımının kurucu sayesinde diğer insanlara da ulaşabildiğini söylemiştir. Bu mezhebin meditasyon yolu olan toritsugi, uygulayıcıların, tanrısal hikmet sayesinde kendi sorunlarına çözümler önereceğini düşündükleri ruhani liderlere danışmayı ihtiva eder. Daha az dramatik bir şekilde bu sistem, trans haline geçebilen medyumların müşterilerine tavsiyelerde bulunduğu Brezilya'nın *condomble*'larını ya da Singapur'daki *ruhî-medyum* kültlerini hatırlatır. Daha ileri bir safhada *toritsugi*, Buchmanizm'in (Ahlâken Yeniden Silahlanma) hareketinin sü-kûnet-ânı anlayışını çağırıştırır. Görüldüğü gibi bu, başlangıçtaki büyüsel uygulama tarzından, çağdaş manipülasyonist mezhebin usûlüne doğru bir geçiş uygulamasıdır.

Burada üyelerinin bir resm-i geçitte görüldüğü Rissho Kosekai hareketi, Japonya'daki Neo-Budist gruplardan biridir. Hareket, XIII. asır Japon Budist rahibi olan Nichiren'den kaynaklanan bir kült olan Lotus Sutra (Hokekyo)'nın önemi üzerinde durmaktadır.

Kendilerini belirli bir Budist geleneğine dayandıran mezheplerde bile, büyüsel ve manipülasyonist fikirlerle karışmış bu unsurlara rastlanır. Örneğin, Reiyukai böyle mezheplerden birisidir. Mahayana Budizmi'ne ait Lotus Sutra'ya dayanan bu mezhep, 13. asırda yaşayan ve onun kurucusu olarak kabul edilen Budist rahibi Nichiren tarafından Japonya'ya sokulmuştur. Reiyukai, ilk olarak, Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında ortaya çıkmış ve ölü ruhlarına saygıya önem vermiştir. Çağdaş şekline 1925'te kavuşan bu mezhep, bu zorlu dönemde kendisini optimist ve milliyetçi bir inanç olarak takdim etti. Gücün, kendi kurucusu ve Nichiren tarafından meydana getirilmiş ve öğretilerin grafiksel tasvirleri olan mandalalarda yoğunlaştığına ve sadece bunlar sayesinde Buddha ve Boddhisatvalarla irtibata geçilebileceğine inanıyorlardı. Reiyukai müntesipleri, aynı zamanda tıpkı Mormonlar gibi, Lotus Sutra'nın okunması durumunda, ölmüş ataların da ondan istifade edebileceğini düşünüyorlardı. Reiyu-

kai'nin özel teşkilatı, üyelerin kendi sıkıntıları ve problemlerini geleneksel Japon tarzından daha farklı biçimde dile getirdikleri bir çeşit grup danışma sistemi *hoza* idi. *Hoza sistemi*, Reiyukai'den ayrılan ve 1960'larda 1.600.000 taraftara ulaşan Rissho Koseikai mezhebi tarafından başarıyla uygulanmıştır. Mezhep üyelerinin bulunduğu her yerde ve hareketin muhteşem merkezinin bulunduğu Tokyo'da uygulanan grupsal danışma, 10-20 kişilik gruplarca bir lider başkanlığında organize ediliyordu. Bireylerin kişisel problemlerine çözüm bulma, imanın en hayati parçasıydı. Rissho Koseikai aynı zamanda, ayrıldığı ana mezhebi Reiyukai'dan da atalar kültürüyle ilgili bazı düşünceler almıştı. Nitekim, 1957'de ölen, mezhebin baş şamanistik lideri, bayan Naganuma Myoko'nun - Myoko Sensei olarak tanınır- ölümünden bu yana ruhçuluk temâyülü bir miktar azalmış olsa da, uzun süre atalar, mezhep merkezlerinde sicillere kaydedilmiştir. Ayrıca yaşadığı dönemde Yaşayan Budda olarak kabul edilen Myoko'ya gösterilen saygı ve hürmet de azalmıştır. Yine, büyüsel ve karizmatik niteliklerden daha kurumlaşmış süreçlere geçiş ve daha ziyade manipulasyonist mezheplere özgü olan zihnî (mental) disiplin ve danışma sistemine ağırlık verme yönündeki değişim, bu hareket içinde de sekülerleşme ve modernleşme etkilerinin yaşadığını akla getirmektedir.

Japonya'daki yeni mezhepler, tipik olarak bu tür mezhepler, kendilerinin günlük hayattaki yararlılığını vurgular. Bu, karakteristik bir manipülasyonist eğilimdir. Ancak Japonya'da, kendi geleneksel inançları çağdaş durumlara kolayca uyum gösteremeyen bir toplum için modern bir inanç sağlamanın özel bir önemi vardır. Bu eğilimin bir devamı olarak pekçok mezhep, kendi bireysel ve toplumsal önemlerini vurgulamak için çeşitli kamu hizmetlerini finanse etmektedir. Bu, *Kardecism* ve artan bir biçimde Umbanda'nın Afrika kökenli kaba ruhçuluğu gibi, Brezilya'daki benzeri mezheplerin de bir özelliğidir. Brezilya ve Japonya gibi ülkelerde gönüllü hizmet ve karşılıksız yardım (disinterested goodwill) geleneği, kısmen bu ülkelerdeki milli dinlerin ilgi alanlarının farklı

oluşu ve düzenli bir organizasyonun olmaması nedeniyle Protestan Avrupa ülkelerinden daha az gelişmiştir. Japonya'da, kamusal hizmetleri yükselme ve gelişme vasıtası olarak gören Rissho Koseikei ve sinkretistik Ittoen gibi hareketler, sosyal organizasyonlarda mezheplerin doldurabileceği bir boşluğun enterasan bir göstergesidir.

Bununla birlikte kamusal alana yönelik faaliyetler, Japon mezheplerinin çoğunda, bireysel yarara yapılan vurguyu gölgede bırakmaz. Hatta ilk dönemlerinde Konko-Kyo, "*para üretme tanrısı*" adı verilen bir tanrıya sahip olmakla karakterize edilmiştir. Japonya'daki yeni mezheplerin en güçlülerinden ve kendisinin bir din olarak telakki edilmesini reddetmekle birlikte, diğer dinlere bağlanma konusunda çok müsamahasız olan Soka Gakkai (Değer Üreten Topluluk), paradoksal bir biçimde, kendine inananlara büyük bireysel yararlar vaad etmek suretiyle taraftar toplamaya çalışmıştır. Aslında Değer, yararlar aynıdır, yani, mutlu ve uzun bir hayatla ilgili her şeydir. Soka Gakkai gönüllülerince, onun kişisel yararları konusunda anlatılan anekdotlar (testimonies), tıpkı *Hristiyan Bilimi*'ndeki gibi bu harekete ait literatürün de en bariz özelliğidir.

Yeni mezheplerin, hastalıkların iyileştirilmesine yapılan vurgu kadar güçlü, başka bir benzer eğilimleri yoktur. Tenri-Kyo'nun başlangıçtaki hedefleri, hastalıkları tedavi etmek ve sürekli zihni disiplin egzersizleri uygulamak suretiyle aydınlık ve neşeli bir hayatı gerçekleştirmektir. Aslî öğretilerinde bazı değişiklikler olsa da, bu hareket hâlâ, ruhtaki tozları süpürmek suretiyle, tedavi işlemlerini devam ettirdiğine inanmaktadır. Bunun yanı sıra o, günümüzde hastaneler inşa etmekte ve hastalıkların, bedensel tedavinin ötesinde başka yöntemlerle de iyileştirilebileceğini iddia etmektedir.. Bu durum, aynı zamanda sağlığa fazla önem verilmediği toplumsal koşullarda ortaya çıkan ve sağlık konusundaki gelişmeler sonucu kendine yeni işlevler bulmaya zorlanan bir mezhebin, tipik bir adaptasyon sürecidir. Batı'da bu süreç, büyük ölçü-

de yumuşak ve -örneğin, Hıristiyan Bilimi hareketindeki gibi- neredeyse algılanmayan vurgu değişiklikleri veya yeni hareketlerin zuhuru şeklinde ortaya çıkmıştır. Doktrinel uyumun çok fazla aranmadığı Japonya'da, Tenri-Kyo gibi uzun ömürlü bir mezhep, önemli eğilim değişikliklerine maruz kalmıştır. Birkaç mezhep ise, kendileri tıbbi tedavi yöntemlerine alternatif olarak sunmalarına rağmen, her türlü fiziksel tedavi biçimine karşı çıkmışlardır. P L Kyo'dan (Perfect Liberty Church= Tam Bağımsız Kilise) da dahil olmak üzere pek çok mezhep, ruh halinin hastalık sebebi olduğunu düşünür: Söz konusu mezhebe, manevî temyiz melekesine sahip bir elemanı aracılığıyla, herhangi bir ferde belli bir hastalığın ruhsal nedenini gösterme imkânı veren bir iddiadır. Diğer mezheplerde olduğu gibi buradaki tanrısallaşmaya ulaştıran uygulama da çağdaş, psikolojik dinî önceliklerle yakından ilgilidir: Özellikle Reiyukai, bunun kolları ve Omoto cemaatinde hastalık, her şeyden önce ata ruhlarının etkisine, bazen de hayvanî ruhlara atfedilir.

Japon mezhepleri, Batıdan öğrenilen organizasyon tekniklerini benimsemeye belirgin bir yetenek göstermiştir. Bunların pek çoğu, hayli etkin merkezî unsurları ve aşırı disiplinli taraftarları olan kitle hareketleridir ki, bu değerlendirme, en bariz biçimde Soka Gakkai için doğrudur. Mezheplerin çoğunda, çok kısa bir süre içinde azizlik ve karizmatik bir liderlik ile lüks ve etkileyici merkez binalarına karşı aşırı bir ilgi söz konusudur. Batı Hıristiyanlığında uzun zaman alan şeyler, çağdaş bazı Japon hareketleri için birkaç yıllık dönemde zuhur etmiştir. Afrika'da olduğu gibi, mezhep liderlerinin başlangıçtaki mütevâzi ve sade hayat tarzları ile, bugünkü üyelerin, hareketin çağdaş liderlerinin prestiji, gücü ve servetinden açıkça memnuniyet duymaları bir paradoks olarak görülmektedir. Pek çok mezhebin büyük yayınevleri, güçlü radyo istasyonları, hastaneleri, dinlenme ve eğlence merkezleri ile sosyal kurumları mevcuttur. Bu eğilimin dikkat çekici bir istisnası, bir Hıristiyan mezhebi olan Mukyokai-Shugi'dir. Bu hareket, kurucusu hayatını, Luther'in başlattığı

ve bir üstad etrafında oluşan Kutsal Kitap inceleme grupları hariç, her türlü dinsel kurumu kaldırmayı amaçlayan Protestan Reformunu tamamlamaya adanmış *kilisesiz dindir*. Kurucuları, Quakerleri beğenmiş, fakat Kutsal Kitap merkezli iman konusundaki görüşlerini (inspirationalism) kabul etmemiştir.

Yeni Japon dinlerinin bir özelliği de sanatsal yaşama önem vermeleridir. Bu durum en fazla P. L. Kyodan mezhebinde dile getirilen bir şeydir. Sloganları, *"Hayat bir sanattır"*; ve herkes sanatçı olmalıdır. Gerçekten, yaşamak demek, bir kimsenin hayatta niteliğini ortaya koymasıdır ve bu hakikaten mutlu bir durumdur. Zira, kişi böylece Tanrı'yı ifade etmektedir. Mezhebin güçlü sistemi de bu fikrin bir uzantısıdır. Biraz daha eski Omoto mezhebi, ruhlar konusundaki güçlü fikirlerinin yanı sıra, hayatı, sanat ve güzellik arayışı olarak telakki eder. Muhtemelen bu idealin en bariz ifadesi, 1945 yılında, kendisinin bir Şinto ilâhıyla temas kurduğunu ve onun aracılığıyla konuştuğunu iddia eden, orta yaşlı karizmatik bir bayan, Kitamura Sayo tarafından kurulan Tenso-Kotai Jingu-hyo' mezhebinde kendini gösterir. Lideri sadece bir vaiz olan bu din, cin çıkarmaya veya kovmaya ihtiyaç olmadığını, fakat hayatı geliştirmek suretiyle kötü ruhları kurtarmak gerektiği üzerinde durdu. Birey dansta yüksek bir seviyeye ulaşır ve dans sayesinde Tanrı yolunda ilerler. Diğer yeni dinler gibi burada da Tanrının zenginliğine önem verilmiş, ancak insanların onu elde etmesinin, sadece Tensho Kotai Jingu-Kyo'nun tekelinde olduğu iddia edilmiştir. Soka Gakkai, genel hoşgörü anlayışında bir istisna olmasına rağmen, tekelci tutumu itibarıyla bu mezhep, günümüz Japonya'sındaki diğer mezheplerin çoğundan ayrılır.

Kaynaklar, İşlevler ve Gelişme

Kültürel temas, Afrika, Asya ve Malenezya'daki mezhep hareketlerinin arka planındaki en göze çarpan unsurdur; bu, oldukça endüstrileşmiş toplulukların, toplumların çok farklı gelişim aşamaları üzerindeki etkilerini de içine alan, toplumsal değişimin çok biçimli şekillerini ihtiva eder. Ama mezhepler kırsal bölgelerde yaşayan kabile halkları ve toplumları henüz endüstrileşmeden etkilenmemiş topluluklar arasında zuhur eder. İşte böyle hareketlerden biri, Kuzey Amerika yerlileri arasında ortaya çıkan ve bir yenilik olmakla birlikte, geleneksel Kızılderili kültürünün bir devamı olarak takdim edilen Peyote kültürüdür. Bu içe dönük kültürün ortaya çıkışı, 1890'larda Kızılderililer arasında yayılmış olan Hayâlet Dansı dinince vadedilen mehdinin zuhurlunda yaşanan hayal kırıklığı sonrasına rastlar. Peyote olarak isimlendirilen Kaktüs-Düğme (cactus-button), bütün Kızılderililerin kurtarıcısı olarak görülmüş ve çeşitli kabilelere mensup azınlıklarca benimsenmiştir. Peyotizm, yaşanan şiddetli kültürel çöküntüye tepki olarak, henüz sanayileşmemiş bir toplumda ortaya çıkan bir mezheptir. Geleneksel ve muhafazakâr olma iddialarına rağmen, gerçekte kabilesel olmaktan ziyade bütün Kızılderililere hitap eden ve onların kültürlerinin korunmasını savunan bir mezheptir.

Aynı şekilde, yukarıda bazılarını incelediğimiz, onsekizinci asrın sonlarında ortaya çıkan Württemberg Mezhepleri de, kırsal kesimde yaşayan topluluklar arasında ortaya çıkan mezheplerdi. Yine 18. asırda Ukrayna'da zuhur eden Doukhoborlar, Hutterianlar, Amish Mennonitler ile 18. ve 19. asırlarda İngiltere'de ortaya çıkan bazı küçük mezhepler de böyledir. Dahası, hala Kentucky, Tennessee ve komşu eyaletlerde faaliyette olan kutsallık mezheplerinin (the holiness sects) çoğu da böyledir. Bu mezheplerin çoğu küçük ve yöreseldi; ortaya çıktıkları bölgedeki gelişmeleri çoğunlukla, yerel cemaatin (Gemeinschaften), bir müminler cemiyeti teşkil etmek için birbirlerini tanıyan çeşitli mezhep mensuplarıyla işbirliği demektir. Çoğu mezhepler, çok çeşitli yerel gruplardan oluşmalarına rağmen bu durum, uluslararası organizasyonlarda daha az; cemaatin kendini dinde önemli bir unsur olarak görmeyen, büyüsel uygulamalara yer veren, şehir kökenli, gelişmiş/ileri manipülasyonist (idareci, idare kabiliyeti olan, insanları kendi istediği tarzda idarede maharetli) hareketlerde ise hiç söz konusu değildir.

Mezhepler genelde, yeni üretim teknikleri ve yeni ürünlerle birlikte meydana gelen yıkıcı/müfsit (disrupting) toplumsal süreçlerin sonuçlarıdır. Ancak onlar, değerler aşamasında karışıktırlar. Ortaçağ hareketlerinde olduğu gibi onlar, *bazen*, bizzat yeni teknikleri kullanan, yeni hayat şartlarına karşı koyan, yeni fikirleri kabule hazır ve kendi hayat değerlerini mezhebin görüşlerine göre yeniden yorumlayan işçilerdir. Düşüncenin temelde dinî terimlerle ifade edildiği toplumlarda, değişime karşı olan bütün tepkiler de, aynı şekilde büyük ölçüde dinsel niteliktedir. Tıpkı bunun gibi, toplumlar sekülerleşince, yeni teknik ve endüstriyel süreçlere uyum sağlama konusunda, kendi eğilimlerinin dinsel meşruiyetini fazla arama lüzumu hissetmeyeceklerdir. Yeni endüstriyel gelişmelerle kendilerinin tehdit edildiğini düşünen kırsal kesim sakinleri ise, kendi değerlerini kutsallaştırabilecekleri, hayat tarzlarını devam ettirebilecekleri ve koruyabilecekleri çeşitli yollar arayışına yönelebilirler. Özellikle, daha etkili bir

iletişim çağında, kendilerini, geçmişe nazaran daha fazla haberdar oldukları şehir ve sanayi merkezleriyle karşılaştırdıklarında, kültürel geri kalmışlık duygusu hissedebilirler. Böyle bölgelerde -ki, Kanada bozkırları tipik olarak bunlardan biridir-, mezhep hareketlerine eğilim oldukça fazladır. Resmi kiliseler ruhani liderlerini şehirlerde eğitirler. Bu yüzden kırsal bölgelerde yaşayan kimseler, kendilerine yabancı buldukları değerleri temsil ederler. Sonuçta, kırsal alana yabancı ve o şartlara kolayca adapte edilemeyen değerleri temsil ettikleri için kilise, devlet ve şehir kötülüklerin sembolleri haline gelir. Bu durumda muhtemel tavır, mezhepçiliğin onarıcı (restorative) ve koruyucu (preservative) tavrıdır; çünkü mezhepçilik, şehir hayatının bozulmuşluğu karşısında, geleneksel değerlerin ve hayat tarzlarının devamını vadeder. Bu tavır Alberta'da öylesine güçlüdür ki, 1930'larda, kendi Peygamberâne Kutsal Kitap Kurumuna sahip bir fundamentalist vaiz, devletin başbakanı olmuştur.

Kesin bir genelleme olarak kabul edilmemesine rağmen, ortaçağda şehirlerde yaşayan işçi sınıfları arasında ortaya çıkan mezhep hareketleri çoğunlukla devrimci (revolutionist) karakterde olmuştur. Adventist mezhepler, 19. ve 20. yüzyıllarda bile, genellikle şehirlerde gelişmişlerdir. Ama şu da bilinmelidir ki, binyılcı coşku, pekçok dönemde -örneğin, 17. asrın ortalarında İngiltere'de ve 19. asrın başlarında Amerika'da-, sınıfların veya insanların içinde yaşadıkları şartların göstergesi (respector) olmamıştır. Öte yandan, kırsal bölgelerdeki mezhep hareketleri, bazen içe dönük, kapalı türden (introversionist) hareketler olsa bile, çoğunlukla ihtidacı ve ıslahatçı niteliktedir. İçe dönük hareketler genelde 18. yüzyılda daha yaygın iken, ihtidacı türden mezhepler yakın tarihte daha yaygın hale gelmişler ve kırsal bölgelerde sanayileşmeye karşı durmuşlardır. Şehirlerde yaşayan, kırsal kesimden gelmiş göçmenler arasında ortaya çıkan mezhepler ise, genellikle ihtidacı karakterde olup, bağlılarına, "yeniden doğum" tecrübesi sayesinde kendi bireysel yeterliliklerini yeniden kazanma fırsatı sunar. Başka bir kültürden göç olayının yaşandığı

durumlarda ise, göçmenlere, tanıştıkları yeni toplumun ahlâk anlayışı ve değerlerini hayli idealize edilmiş bir biçimde sunar ve onların bu değerleri, yeni bir toplumdaki yeni hayat tarzının en uygun standartları olarak kabullerini sağlar. Bu örnekte değişme, toplumun hayatında ve üretim faaliyetlerinde değil, bizzat göçmenlerin yaşam şartlarındadır.

“Mezhepler sosyal değişim durumlarında ortaya çıkarlar” önermesi, apaçık bir gerçektir. Fakat sosyal değişme, değişik gruplar üzerinde farklı etkiler yapar: Aynı şekilde, değişime karşı tepkiler, bütün olarak gruplardan değil, gruplar içerisinde gelir. Çünkü mezhep, her zaman bir azınlık olayıdır. Tepkinin türü tarihsel süreçler ile, toplumsal ve kültürel bağlamlara göre değişir. Bu yüzden günümüzde artık, ne sanayi işçileri arasında, ne Batı dünyasındaki kırsal kesim sakinleri arasında ve ne de 18. asırdaki Plymouth Kardeşler hareketi gibi bazı Püriten (tasfiyeci) hareketlere sürüklenmiş az sayıdaki “bağımsız kimseler” arasında yeni mezhepler zuhur etmektedir. Onların belirli ekonomik şartlara tepki olarak ortaya çıkma durumları, gelişmiş ve çoğulcu yapıdaki toplumsal ve kültürel belirsizlik hallerine karşı tepki olmalarına nazaran daha azdır. Metropolitan sanayi şehirlerinin sadece köksüz değil, aynı zamanda artan bir biçimde, büyük çoğunluğu bireyselci düşünceyi benimsemiş sakinleri arasında çok fazla taraftar bulamazlar. Onların kurtuluşu, istikrarlı bir cemaat hayatını hiçbir zaman tecrübe etmedikleri için yeni bir cemaatin yaratılmasında değil, bilâkis, anonimlik ve tüzel kişiliğin (impersonality) kutsanması ve meşrûlaştırılmasındadır. Aracı (instrumental) değerler, böyle kimseler tarafından kolayca mutlak değerlere tercih edilebilir ve sonuçta, onların mezhepleri de ölüm sonrası hayattan (eschatology) ziyade bu hayattaki mutluluğa ve stresten kurtuluşa ilgi duymaya başlar. Bütün toplum bireylerinin, yaygın toplumsal ve kültürel şartlardan etkilendiği durumlarda, ulusal kimlikle ilgili bütün geleneksel anlayışların kaybı veya Japon mezhep hareketlerinde görüldüğü gibi, klasik büyüsel yaklaşımların modern psikoloji, felsefe ve çeşitli fikirlerle dramatik mücadelesi gibi sonuçlar ortaya çıkar.

Milli Kùltürler ve Mezhepçi İfadeler

Çağdaş dünyada köklü toplumsal değişimler yaşayan ülkeler -örneğin, Japonya veya Brezilya gibi-, mezheplerin yayılması için uygun ortamlar oluşturur. Bununla birlikte, araştırmalarımızın çoğunluğu, Anglo-Saxon ve özellikle Amerika kökenli, oldukça yaygın bir kısım mezheplerle ilgiliydi. Peki, bu niçin böyledir? Fransa ve İtalya gibi ülkelerde, niçin daha az mezhep ortaya çıkmış bulunmaktadır? Bu konularda çeşitli nedenler ileri sürülebilir. Birincisi, Amerika, özellikle 19. asırda büyük bir sosyal genişleme ve değişme süreci ile -çok değişik bir tarihsel çevre ve çok farklı bir kültürel ortamda olsa bile- 20. asırda yeni mezheplerin zuhur ettiği yeni ulusların tecrübe ettiklerine benzer bir yabancı kültürleri özümseme süreci yaşamıştır. İkincisi, sanayileşmenin dramatik etkilerini daha önceden yaşayan İngiltere, Amerika ve Almanya gibi ülkeler, büyük oranda Protestan ülkelerdi ve bizzat Protestanlığın hoşgörüsü, mezhep hareketleri için uygundu. Zira Katolik kilisesindekine benzer bir ruhani otorite anlayışı, sanayileşmenin otorite yapısı ve rasyonel süreçleriyle kolayca uyuşmazdı. Üçüncüsü, belirsizlik (obscurantism), otoriterlik ve Roma Katolik Kilisesi'nin gücünün Kıta Avrupa'sında azalmasına ilaveten, özellikle Amerikan toplumundaki yayılmacılık ve evangelistik hareketlerin misyonerlik coşkusu, John Nelson Darby gibi pek çok mezhep taraftarının burada misyonerlik faaliyetinde bulunmasına neden oldu. Amerikan örneğinde ise, bu misyonerlik coşkusu, Mormonlar, Yedinci Gün Adventistleri ve Yehova Şahitlerinin 20. asırdaki faaliyetlerinde kullandıkları gibi, gelişmiş toplumlardaki etkili teşkilat biçimlerine özgü rasyonel bürokratik usüllerinin benimsenmesiyle geliştirilmiştir. Mezhepçi fikirler -ki bunlar, aynı zamanda Amerikan toplumundaki özgürlük, hoşgörü ve çoğulculuğun delilidir- büyük oranda, Amerikan kökenlidir ve bilhassa II. Dünya Savaşı'ndan sonra başarılı olmuşlardır. Kıta Avrupasının büyük mezhepleri, birçok Pentekostal grup gibi kısmen otonomluk kazanmış olsalar da Amerikan menşelidir.

Protestanlık, Katolik ülkelerde söz konusu olmayan, din konusunda güçlü dünyevi (lay) müdahaleyi ve bağımsız dinî düşünce geleneğini desteklemiştir. Katolik ülkelerde etkin sapık ilan edilme (heresy) korkusu, Amerika'da yaygın olan resmi anlayıştan bağımsız küçük cemaatlerin niçin buralarda bulunmadığını açıklar. 18 ve 19. asırlarda, İngiltere ve Almanya'nın bazı kesimlerinde de böyle bağımsız gruplardan bazıları günümüze kadar devam etmiştir. Fransız ve İtalyan toplumları da muhtelif zamanlarda, dramatik siyasal değişikliklere maruz kalmalarına rağmen bunlar, yoğunluk ve yaygınlık açısından 19. asır Amerika'sı ve 20. yüzyıl Japonya'sında ortaya çıkan köklü toplumsal değişimlerle kıyaslanamaz. Roma Katolik Kilisesi sarsıldığı yerlerde mezhep hareketleri nedeniyle değil, daha ziyade sekülerizmden dolayı sarsılmıştır.

Daha fazla sekülerize olan 20. asırda, mezhep hareketlerine Fransa, Belçika ve İtalya gibi ülkelerde de rastlanır. Daha büyük Amerikan mezhepleri oldukça geniş alanlarda taraftar bulabilmiştir. Özellikle İtalya'da, geri dönen göçmenler akrabalarını, cemaatin kendine özgü coşkusu aracılığıyla yanlarına çekebilmişlerdir. Katolik düşüncenin egemen olduğu ülkelerde ortaya çıkan mezhepler, Davide Lazzaretti, Pere Antoine, Bernard Sayerce, Oskar Bernhardt veya Georges Roux örneklerinde görüldüğü gibi genelde, karizmatik liderler çevresinde gelişmiştir. Kutsal metinlerin bağımsız araştırılmasına dair Protestan geleneği ortadan kalkmış ve Katolik kilisesinin mutlak otorite iddiasına, zorunlu olarak karşı-otorite, belirli bir kişi etrafında oluşan alternatif karizma ve çoğunlukla da bu kişiyle ilgili mesihlik iddialarıyla karşılık verilmiştir. Karizmanın kurumsallaşması zordur; fakat 20. asırda devam eden bir kısım mezhepler böyle kimseler etrafında oluşmuştur. Bunlar Protestan ülkelerdeki mezheplerin çoğundan daha radikal, daha tuhaf ve kutsal metne bağlılıkları daha azdır. Fakat onların oldukça renkli ve romantik çağrıları, yine de büyük Amerikan mezheplerinin uluslararası organizasyonlarıyla boy ölçüşebilir.

Mezhep Mensupları ve Göreceli Mahrumiyet

Sosyal sapmalarla ilgili çağdaş izahlar, sıkça, kısmen göreceli mahrumiyet teorisine başvurur: Ayrılıkçıların maddi imkanlardan mahrum olduklarını veya kendilerini böyle hissettiklerini dile getirirler. Onların ayrılması telafi edici bir davranış biçimidir. Bu tez bazen dinsel ayrılıklara yani mezhep ayrılıklarına da uygulanır. Onu hemen kabul etmeden önce mezhep hareketlerine özgü dinamizmi yeniden hatırlamamız gerekir: Mezhepler bazen herhangi bir dış nedenin müdahalesi olmadan mevcut mezhepler içerisinde bir ayrılık hareketi olarak zuhur ederler. Yine bir öğretinin mevcudiyetiyle onun adaptasyonu arasında dikkate alınması gereken bir fark vardır. Bir mezhep, belirli bir tarihsel veya kültürel ortamda zuhur edip başka bir muhitte gelişebilir. Nitekim Shakers hareketi İngiltere’de başlamış, fakat Amerika’da gelişmiştir. Aynı şekilde Mormonizm, New York eyaletinin genellikle tarımla geçinen insanları arasında ortaya çıkmış ve tarım ağırlıklı bir toplumda yaşamış, fakat gelişmesi büyük oranda İngiltere’nin sanayi kentlerinde olmuştur. Hristiyan Bilimi hareketi de ilk olarak küçük sanayi kentlerinde ortaya çıkmış, fakat gerçek anlamda Boston’un metropolitan ortamında gelişme imkanı bulmuştur. Kısacası, denilebilir ki mezhepler, farklı toplumlarda değişik kültürel muhtevalar kazanır. Amerika’da ilk dönemlerden beri dini çoğulculuk geçerli olduğundan (Müridler) *Disciples* Hareketi daha önceden bir zümre olarak kabul edildiği halde, onun küçük kolları İngiltere’de, halkın ve kilisenin gözündeki ayrılıkçı hareketler olarak kabul edilmiştir. Yine *Yedinci Gün Adventistleri*, bazı Kaliforniya’lı topluluklarda saygı duyulan bir orta sınıf zümresi olarak kabul edilmiş; Fransa, İtalya ve İngiltere’de ise ayrı bir mezhep olarak görülmüştür. Mezhepler sosyal değişim anlarında ortaya çıksalar da, genellikle ortaya çıktıklarından oldukça farklı şartlarda varlıklarını devam ettirirler. Bunun yanı sıra onlar bazen iç değişikliklere de maruz kalırlar ve bu nokta biraz sonra ele alınacaktır.

Sosyal değişme çok geniş anlamda ele alındığında, açıkça görülür ki, değişimin etkileri, ayrılıkçı bir hareket ortaya çıkarmadan önce, bireysel tatminsizlik, güvensizlik duygusu ve bireylerde endişe olarak, belirli gruplara, hatta bu gruplar içerisinde belirli bireylere ulaşmış olmalıdır. Bununla birlikte bazen sıkıntıyı, endişeyi ve güvensizlik duygusunu hissedenlerin mezheplerden haberdar olmasını, onlara yönelmesini ve girmesini engelleyen süreçler bulunabilir. Dahası bu tür sıkıntılarla başa çıkmanın başka yöntemleri de vardır. Bunlardan en başta geleni göçtür. Bazan de 19. asrın ilk dönemlerinde İngiltere’de kırsal kesimdeki insanların kentlere göç etmesi ve Metodist olmaları ve 19. yüzyıl yarısında Amerika’da bir kısım sanayi işçisinin Mormonizm’i benimseyerek yeni Siyon’a gitmek için oturdukları bölgelerden göç etmeleri vakalarında olduğu gibi, bu iki yöntem birlikte olabilir. Dinsel ihtida ve göç arasındaki ilişki, bugüne kadar üzerinde yeterince çalışılmamış bir konudur. Bununla birlikte, sıkıntı ve güvensizlik durumlarında, bir değişim bilincinin olduğu, mevcut sosyal süreci tam olarak kavramanın imkansız olduğu ve bu sürecin sonuçlarını tahmin etmenin mümkün olmadığı söylenebilir.¹ Kırsal kesimde yaşayan insanlar arasındaki kültürel çöküntü duygusu, kentlere yeni göç edenler arasındaki kaybolmuş cemaat hissi, daha gelişmiş teknolojilerin gelişmesiyle birlikte, yerliler arasında zuhur eden yetersizlik

¹ Bu konuda bkz. Renate Poblete and Thomas O’Dea, ‘Anomie and the “Quest for Community”: The Formation of Sects among the Puerto Ricans of New York’, *American Catholic Sociological Review*, XXI, 1, (Spring, 1960), pp. 18-36; Anne Parsons, ‘The Pentekostal Immigrants’, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 4, 2, (1965), pp. 183-97; Margaret L. Sumner, ‘Mexican-American Minority Churches, U.S.A.’, *Practical Anthropology*, 10, 3, (May-June, 1963) pp. 115-21 ; Philip Hammond, ‘The Migrating Sect: An Illustration from Early Norwegian Immigration’, *Social Forces*, 41, 3, (March, 1963) pp. 275-83., Mezhep mensubu olma ile daha az ilgili olsalar da aynı zamanda bkz., Nicholas Tavuchis, *Pastors and Immigrants: The Role of a Religious Elite in the Absorption of Norwegian Immigrants*, The Hague, Nijhoff, 1963; A.Grumbelli, ‘Il compartimento religioso degli immigrati’, *Studi Emigrazione*, 1, 2, (1965). pp. 1-17; J. S. Roucek, ‘On religion and immigration’, *Sociologia Religiosa*, 7, 9-10, pp. 52-64; J.J. Mol, *Changes in Religious Behaviour of Dutch Immigrants*, The Hague, Research Group for European Migration Problems, 1965.

düşüncesi, fırsatların ve rahat hayat tarzlarının sadece başkaları için söz konusu olduğu bilinci gibi faktörler, yeni “dünya değiştirici” tepkilerin ortaya çıkmasına yol açabilen durumlardır. Bütün bu şartlar, göreceli bir mahrumiyet hissinin ortaya çıkmasına da yol açabilir. İnsanlar, sosyal farklılıklarla ilgili geleneksel izahların değerini kaybetmesi, sosyal ilişkilerin geçerli anlamlarının değişim sürecinden ötürü tahrip olması nedeniyle mahrumiyet hissine kapılırlar. (Değişim süreci, nesnel ekonomik bir süreç, yeni bir sosyal statü temeli, eski ideolojileri çözen bilgi ve bilişimin (enformasyon) artışı, farklı kültürlerin temsilcileri arasındaki çoğalan mücadeleler olabilir.) Mezhep, böyle şartların kaçınılmaz bir sonucu değildir. O sadece, yeni şartların veya yeni olarak algılanan durumların izah edilebildiği bir tarzdır. Mezhepler, gönüllülere, şunları temin etmek suretiyle değişikliklerin yeni dinsel izahlarını ortaya koymak için zuhur ederler:

1. Farklılıkların giderilmesi (ihtidacı, devrimci ve içedönük mezheplerin yaklaşım tarzı).
2. Farklılıkları giderecek araçların temini (Manipulasyonist ve Büyüselci yaklaşım tarzı).
3. Onların ortadan kaldırılabileceği yolların temini (Reformist ve Ütopyacı yaklaşım tarzı).

Bir mezhebin kendisi, göreceli mahrumiyet duygularına neden olabilir: İhtidacı hareketlerde olduğu gibi bu duyguları yumuşatabilir, veya devrimci mezheplerdeki gibi onları meşrulaştırıp, ölümsüzleştirebilir. Fakat her halükârda o, gönüllüleri nazarında mevcut sıkıntıyı köklü bir biçimde giderir, yani onlara dünyaya ve üyesi oldukları cemaate karşı bir bakış açısı sağlar.

Mezheplerin Gelişimi

Özellikle Amerikalı gözlemciler tarafından pek sık olarak mezheplerin zamanla eski zümreler haline geldikleri iddia edilmiştir. Mesela H. Richard Niebuhr, ikinci neslin

doğuşuyla birlikte bir mezhebin zorunlu olarak değişim yaşadığına inanıyordu. Ona göre, ikinci nesil basitçe atalarının ayrılıkçı inançlarını miras aldıkları için, iradi katılım prensibine daha az bağlılık gösterir. Yine o, John Wesley'in yolundan giderek, pek çok ayrılıkçı (non-conformist) dini grubun, gayretli, zahit ve kendini işe adayanlar topluluğu haline gelerek geliştiğine işaret etmiştir. Niebuhr'un bu varsayımlarından her biri, değişim ve gelişime ihtiyaç duyar. Bazı mezhepler güçlü karşı-kültürel durumlarını devam ettirmek, kendi gençlerinden bile mezhebe girişlerinde liyâkat testi istemek ve kendilerini toplumun genelinden farklı görmek suretiyle mezhep özelliklerini sürdürürler. Yine çalışma ve sanayileşme mezhep değişimlerinde önemli faktörler olmakla birlikte, bazen mezhep taraftarlarının kendi çocuklarına belirli değerler grubunu aktarma ve benimsetme tarzları bu sürecin en önemli unsuru haline gelebilmiştir. Bu değerler grubu, söz konusu toplumun tümü tarafından ideal değerler olarak kabul gördüğü, üstün değer olarak sunulduğunda, oldukça uyumlu, güçlü ahlaki özelliklere sahip ve kendi grubuna -bu grup, başlangıçta sadece bir mezhep, hayatın belirli alanları, tüm toplum, hatta bütün insanlık olabilir- karşı üstün sorumluluk duygusu taşıyan insanlar üretmiştir. Bilhassa Anglo-Saxon ülkelerde, bu mezhepsel değerler, Quaker, Baptist ve ilk dönem Metodistlerinde görüldüğü gibi, bazen bütün toplum nazarında önem kazanmıştır.

Niebuhr'un, mezheplerin çeşitli nedenlerden ötürü kolayca zümreler haline dönüştükleri varsayımı, Amerikan toplumunun incelenmesine dayanıyordu. Ancak, Amerika'da resmi bir kilise olmadığı için ortaya çıkan ayrılıkçı dini hareketlerin (out-groups), en azından resmi dini anlayışa atıfla, neye karşı oldukları çok açık değildir. Amerika, geniş ve eşitlikçi toplum yapısına sahip bir ülkedir. Bu nedenle burada mezhepler yayılır ve sosyal kabul görürler. İnsanların resmi ve hukuki eşitlikleri, onların dinlerinin resmi eşitliğini ihtiva eder. Böylesine bir hoş görü, mezheplerin kolayca zümreleş-

melerine imkan vermiştir. Yeni göçmenlerin, bilhassa dil güçlüğü nedeniyle yeni toplumlarında en bayağı işleri yapmaya yönelmeleri, eski sakinlerin kendilerini daha fazla Amerikalı saymalarına ve artık en aşağı sınıf olarak görmelerine yol açmıştır. Önceki sakinlerin belirli bir mezhebe taraftar olduğu yerlerde, bu mezhep, kendi sâliklerinin sosyal seviyesini yükseltmiştir. Böyle mezhebe bağlı gruplarda sosyal gelişme meydana çıkınca, Amerika'daki Metodist, Disciples ve Nasıralı Kilisesi hareketlerinde görüldüğü gibi kendi dini özellikleri ortadan kalkmıştır. Onlar, genel toplumsal kültürü kabul etmiş ve kendilerini onun bir parçası olarak görür hale gelmişlerdir.

Zümreleşme süreci, tarih içerisindeki daha eski ihtidacı veya bunların kaynağı olan mezhepleri etkilediği kadar, onların yeni kollarını da etkilemiştir. Pentekostalist Mezhepler, özellikle Avrupa ve Amerika'da tedricen bir saygınlık elde etmiştir. Başlangıçta bu hareketlerin coşku ve heyecanını frenlemek oldukça zor olmuştur. Bu nedenle onlar, zaman zaman çeşitli aşırılıklara düşmüş ve skandallara yol açmışlardır.

Zamanla düzenli bir işleyiş ortaya çıkınca, Pentekostalist mezhepler kurumsallaşmıştır. Kurumsallaşma süreci tamamlanınca artık insanların serbestçe faaliyet göstermeleri teşvik edilmemiş ve onların faaliyetlerini sınırlandıran metinler ortaya çıkmıştır. Hatta mezheplerle ilgili güçlü kilise dışı laik gelenek, pek çok olayda değiştiği halde laik söylem, hareketin ideolojisi olmaya devam etmiştir. Bununla birlikte pek çok pentekostal mezhep içerisinde ruhbanlık sınıfı ortaya çıkmış, bu sınıfın fonksiyonu, paradoksal olarak, bir yandan laik ifade hürriyetini sınırlandırırken, diğer yandan laik ideolojiyi sürdürmek olmuştur. Pentekostal mezhepler, büyük oranda ihyacılık sayesinde taraftar buldukları için, ihtida edenlere ilgi gösterme, mezhebin birinci ödevi haline gelmiş ve bu ilgi, zamanla muhtelif mezheplerde dışarıdan birini kazanmadan daha ön plana geçmiştir.

Ortaya çıkan teşkilat kısmen Pentekostalist ideoloji -ki o, bu mezheplerin teşkilat yapılarında zahiri olmaktan çok de-runidir- ile çatışsa da, sonuçta belirli hareketlerin devamı için gerekli olmuştur. Eğer Pentekostalizm, kendini heyecanlı ve coşkulu ibadet tarzlarının hakim olduğu küçük ölçekli cema-at toplantılarıyla sınırlamamış olsaydı, düzenlenme ve meka-nikleşme durumu ortaya çıkardı. Eğer artan etkiyle böyle bir durum ortaya çıkmışsa, bu durum Pentekostalist mezheple-rin de başlangıçta kendilerinden ayrıldıkları ana mezheplere daha da yaklaştıkları anlamına gelir.

Zümreleşmiş mezhepler, yani bir protesto ve ayrılık hare-keti durumundan çıkıp genel kültürel yapıya adapte olmuş ve üyeleri büyük ölçüde bir mezhebin karakterize ettiği öz-gün dini kimliği kaybetmiş mezhepler, bütün mezhep türle-rinin ortak bir örneği değildir. Ortaya çıktığı andaki özellik-lerini kaybetmiş böyle mezhepler, ihtidacı mezhepler katego-risindeki hareketlerde açıkça görülür. Bunlar, adayın yeni-den ihyasına vurgu yapan, nihai kurtuluş şartı olarak kalbin değişmesine önem veren, genelde geleneksel ahlaki değerleri ve dini anlayışı yeniden canlandırmayı düşünen ve başlan-gıçta bütün bunları büyük bir coşku ve heyecanla yapan mezheplerdir. Onlara dışarıdan katılım, ifade hürriyetinde ve ruhban sistem ve düzeninin yokluğunda olduğu gibi, bir laik yönetim meselesi değildi. Bu tür gruplar, stabilize olunca ve kendi ileri sürdükleri nihai kurtuluş şartına uyum sağlayınca ilk andaki coşku ve heyecan da ortadan kalkmıştır. Üyeleri, servet ve sosyal itibar kazanınca, onların genel kültürel anla-yışı reddetme ve karşı çıkmaları da sona ermiştir. Onlar, ihti-da vasıtasıyla başka bir dünyada kurtuluş ümit ederek, sağ-ladığı huzur ve güven duygusu içerisinde, *"Tanrının Krallığı-ı"*, çoğunlukla ilk defa mezhebin kendi toplantılarında keş-fetmişlerdir. Böylece onlar, yüce ahlaki standartları benimse-yerek, artık güvensizliğin bulunmadığı daha geniş bir dünya-da kurtuluşu da elde etmişlerdir. İhtidacı mezheplerin çık-mazı, çoğunlukla bağlılarına ölümden sonra sosyal bir hare-ketlilik vaat ettikleri halde, vasıtalarının neler olduğu belirtil-

mese bile bunu, onlara gerçek hayatta sağlamaları olmuştur. Tanrıya iman, en azından son iki asır içerisinde sıkça dünyevi kurtuluşun dolaylı vasıtası olmuştur. Bunun yanı sıra sosyal uyum da, ihtidacı mezheplerin gizli bir fonksiyonu olmuştur.

Bütün mezheplerin (akımların) zümreleşmedikleri apaçık bir gerçektir. Devrimci mezhepler, tutarlı tek bir eğilim göstermemişlerdir. Yedinci gün Adventistleri'nin bu yönde bazı değişimlere uğradıkları açıktır. Onların yedinci gün olarak Cumartesi günü üzerindeki ısrarları, misyonerliğe girişmeleri hususunda onlara güçlü bir dayanak olmuştur. Bu durum onları, -nihai kurtuluşun önemli bir kriteri olarak kalbin değişmesine önem vermeleri anlamında- ihtidacı bir mezhep yapmamakla birlikte, onların ihtidacı gruplardan çok da farklı olmayan misyonerlik (evangelistik) faaliyetlerine yönelmelerine yol açmıştır. En önemlisi onların ilk dönemlerin farklı ve tam anlamıyla ruhbanlık fikrini miras almalarıdır. Bu durum, mesleki eğitime ilginin artmasına, ruhban ve laik ayrımının ortaya çıkmasına yol açmış, söz konusu hareketin, ayrılıkçı mezhep hareketleriyle pek de kolay uzlaşmayan entellektüel eğilimlere yönelmesini sağlamıştır. Açıkçası, zuhur, yedinci gün, perhiz prensipleri, alınan özel ilhamların kabul edilmesi ve yoğun misyonerlik faaliyetleri gibi oldukça çeşitli ilgi alanları olan bir mezhep içerisinde, farklı görüşlere ve değişik uygulamalara yer vardır. Söz konusu mezhep içerisindeki muhtelif kollar, bir bakıma dünyaya karşı farklı yönelişleri ve onunla ilişkide mezhebin rolünü gösterir.² Yedinci gün Adventistleri, yaşanan ilk hayal kırıklıklarından sonra, İsa'nın yeniden zuhura imanı devam ettirmek için gerekli muhtelif inançları benimsemek suretiyle, zaman zaman dünyaya karşı farklı tavır göstermiştir. Adventist mezhepler, en saf biçimleriyle, dünyanın altüst oluşuna ve Kurtarıcı (Mesih)'nın gelişine büyük önem veren mezheplerdir. Ye-

2 Bu konu J.T.Borhek tarafından incelenmiştir. J.T.Borhek, 'Role Orientations and Organizational Stability', *Human Organization*, 24, 4, (winter, 1965) pp. 332-8.

dinci Gün Adventistleri örneğinde, tam olarak bildirilen tarihler konusunda yaşanan düş kırıklıklarından sonra mezhep zuhur etmiş ve bir şeyi kesin olarak kabul etme noktasından, daha birçok şeyi ilâveten kabul etmeye sürüklenmiştir. Sadece bundan dolayı mezhep, entegre bir teşkilat olarak ortaya çıkabilmiş ve yine onun sayesinde vurguladığı husus, İsa'nın zuhurundan başka noktalara kayabilmiştir. Bu bağlamda, henüz bir zümreleşme durumu olmadan, mezhepte o yönde bir eğilim görülmüştür. Zuhur fikri devam ettiği ve kehâneti, kilise ve devleti kutsal metinlerde tanımlanan hayvanlarla özdeş gören geleneksel yorumlama biçimi varolduğu sürece, söz konusu hareket, kendini genel kültüre karşı görece ve böylece mezhep olarak telakki edilebilecektir.

Diğer adventist hareketler değişik biçimlerde ayrılıkçı akım (secterian) olma özelliklerini sürdürürler. Yehova Şahitleri, inançları yönünden her zaman etkili ve samimi bir adventist hareket olarak kalmıştır. Onlar bazı değişim süreçleri yaşamışsa da bu, zümreleşmeye doğru bir değişim değildir. Hareket, ikinci lideri Yargıç Rutherford döneminde, bir seçkinler topluluğu olma niteliğinden sıyrılıp, bir kitle hareketi olmaya doğru bir değişim yaşamıştır. Ev ev dolaşma ve sokaklarda propaganda yapma özelliklerini bu dönemde kazanmıştır. Hareketin liderliği zamanla anonim hale gelmiş; yayınları da, sanki Tanrı tarafından gelmiş gibi, belli bir yazarın imzası olmadan yayımlanmıştır. Bu sırada meydana gelen bir başka olay ise, henüz kurumsallaşmamış Kutsal Kitap Araştırmaları ile oldukça teşkilatlanmış yayın faaliyetlerinden oluşan ikili teşkilat sisteminin gelişmesidir. Hareket içinde kontrol, etkili bir biçimde gizli tutulmuştur; görünüşte, Yehova kendi halkını idare eder ve onun devleti teokratiktir. Dolayısıyla hiçbir aracı, ilham, sır veya komünyonun dışında başka bir sakrament, estetik haz ve ayinsel faaliyet yoktur. Sadece, dışarıya gidip iyi haberleri yaymak isteyen öğrencilere hakikatin öğretilmesi söz konusudur ve hareketin, kendini tamamen adadığı amaç budur. Yerel toplantılar, bir kardeşlik toplantısından ziyade bir çalışma toplantısını andırır. Yehova

Şahitleri, toplumda cemâat fikrinin ortadan kalkmaya başladığı bir dönemde ortaya çıkmış ve bu anlayışı sadece marjinal olarak devam ettirebilmiştir. Hareketin taraftarları, tipik olarak ne kırsal kesimden gelen insanlardan ne de (bu dünyadan bir beklentileri olduğu için adventizme daha az eğilimli olan) kentlere yeni gelmiş göçmenlerden oluşur; onlar, büyük oranda, kentlerdeki aşağı sınıflardan ve aşağı-orta sınıf insanlardan teşkil etmiştir.

Yehova Şahitleri yoğun olarak misyonerlik (evangelism) faaliyetine katılmıştır. Ama onlar ihtidacı bir mezhep değildir; çünkü onlar, bir gönül/kalp tecrübesi yaşatmayı düşünmez, sadece kutsal metinlerin ve kendileri yorumladıkları biçimde kehânetin doğruluğu konusunda insanları ikna etmeye çalışır. Onlar, Armageddon savaşının son günlerinde bir asker toplama kampanyasındadır. Onlar hala bir Adventist mezheptir, ancak kıyâmet gününü bekleme problemine çözüm bulmuş bir mezheptir. Faaliyetleri kendi kendine devam eder hale gelir ve bizzat mezhebin ileri doğru yol alışı, kıyâmet gününün yaklaştığının kesin bir göstergesi olarak telakki edilir. Böyle bir mezhep, elbette bir menfaat birliği değildir; o mutlak değerlere sahiptir ve Yehova Şahitleri, Kutsal Kitap Araştırmacıların kendilerinin, kutsal metne göre, çağdaş birlikler gibi rasyonel-hukuki bir tarzda organize olamayacaklarına inanır. Dolayısıyla onlar, müminler topluluğunun, kutsal metne dayalı bir formuna sahiptir; ve temelde, pazarlama örneğindeki gibi, üyelerine çağdaş dünyaya hükmeden teşkilatların faaliyetlerine benzer aracı faaliyetler sağlayan modern bir organizasyondur. Hareket, vekil (surrogate) bir ulus haline gelmiş ve aynı zamanda, çabaların genişlemesine, boyutun artmasına ve gelişme temayüllerine gösterdiği yoğun ilgiyle birlikte, faaliyetlerinin geniş bir kesiminde akli ölçütlerin kullanılmasına izin veren, yedek bir gönüllü kuruluş olmuştur. Bunun ideolojik gerekçesi, ilk olarak kendi isminin zikredilmesi ve aklanmasını mazur gösteren Yehova'nın tavrıdır. Bazı bakımlardan bu hareket, hedef sapmasının olağanüstü bir örneğini temsil eder. Nitekim onun amacı, başlan-

gıçta, sadece hakikati bilip sessizce Tanrı'nın iradesinin gerçekleşmesini beklemek iken, sonradan, basım-yayın faaliyetinin dünya ölçeğinde geliştirilmesine dönüşmüştür. Ancak amaçtaki bu sapma, iradi bir sapmadır. Çünkü teşkilatın devam edebilmesinin yegane yolu budur. Kurum olarak ayakta kalma, dünyanın sonunun şu anda bilindiği gibi yakın olduğuna inanan bir mezhepte, önemli bir talî amaç haline gelmiştir. Devrimci tavır sürmüştür; ancak bu tavır, üyelerin toplum için çalışmalarının, zaman ve enerji harcamalarının, heyecan ve coşkuyu devam ettirmelerinin gerekçesi olmuştur.

Resmi bir kurumsallığı kabul etmeyen adventist mezhepler söz konusu olduğunda, bizler, oldukça farklı bir değişim modeli görmeyi beklemeliyiz. Burada da ilk anda devrimci tavrın sürdürülmesi problemine rastlanır. Ne Yehova Şahitleri gibi bir genel merkezleri ne de Yedinci Gün Adventistleri gibi ruhâni bir hiyerarşiye (ministerial order) sahip olan *Christadelphian* mezhebi taraftarları arasında, aslî inanç ilk defa ortaya atıldığı gibi devam etmiştir. İlk eserlerin yerini yenileri almamıştır. Halbuki Yehova Şahitleri teşkilatlarını sürdürebilmek için yeni malzeme üretmeye ve eskilerini tedâvülden kaldırmaya mecburdular. Böyle bir süreç, hem ekonomik olarak zorunlu, hem de öğretilerdeki vurgu değişikliklerine imkan vermesi ve ilginin devam etmesi bakımından yararlıdır. *Christadelphian* taraftarları, Yedinci Gün Adventistlerinin yaptıkları gibi, öğretilerine yeni ilâveler ve gruplarına yeni katkılar yapmamıştır. Bununla birlikte, adventist olarak kalmalarına rağmen, yine *Christadelphian*'cı savunmanın yoğunluğundan epeyce birşey gitmiştir. Büyük oranda cemaat içerisinden taraftar bulmaya ve kendilerini toplumun genelinden ayrı tutmaya devam edince, daha içe dönük (introversiyonist) bir tavır benimser duruma gelmişlerdir. Onlar, Tanrısal Krallıkla ilgili kanaatlerinden kısmen ayrılıp, haç (çarmıh)a daha fazla vurgu yapmaya başlamış; böylece mezhep, bir bakıma dine daha bir tam bağlı (devotional) duruma gelmiş; ve bu dinî sistemin, ilk olarak ortadan kalkacağına inanan, ilk dönemlerin kaba ve kavgacı taraftar kitlesi

de kaybolmuştur. Yine son yıllarda, Christadelphianizm'in, daha önceden Quakerlerce takip edilen yolu izlediğine, yani, içe dönüklüğü terkederek daha reformcu bir tavır benimseydiğine dair birtakım ipuçları ortaya çıkmıştır. Bazı Christadelphian hareketi taraftarları, artan bir biçimde toplumsal problemlere, mülteci ve yoksulluk gibi sorunlara ilgi duyar hale gelmiştir.

İçe dönük mezhepler de bir zümreleşme eğilimi göstermiştir. Onlar genellikle küçük gruplardır ve kendi değerlerini, mümkün olduğunca içinde yaşadıkları toplumdan uzak durmak suretiyle korumuşlardır. Bu kendini tecrit hali, onların, özellikle eğitim, sağlık, zorunlu askerlik, zaman zaman mecburî siyasî katılım ve örneğin, sendikalar, ticaret ve sanayi odaları ile bölgesel planlamalarla ilgili sosyal kanunlar ve değişik teknik süreçlerce istenen uyum zarureti gibi çeşitli konularda, sık sık müdahalesinden rahatsızlık duydukları bir dünyada, varlıklarını sürdürebilmeleri için son derece önemli olmuştur. Böyle mezheplerin, kendi ahlâk anlayışları ve sınırlı faaliyetleri ile dış dünya arasında denge kurmaya çaba gösterdikleri durumlarda, *Amana Topluluğu* örneğindeki gibi, dünyanın cazibelerine yenik düştükleri görülmüştür. Din Kardeşliği (Exclusive Brethren) hareketinin dış baskılara karşı tavrı ise, ayrılıkçı ahlâk ve tecrit vasıtalarını arttırmak biçiminde olmuştur.

Manipülasyonist mezheplerde tek bir değişim süreci görülmez. Değişik dönemlerde ortaya çıkan böyle mezhepler arasında fiziksel sağlıktan ruhsal sağlığa kadar değişen oldukça farklı ilgi alanları vardır. Özellikle biraz gelişmiş hareketlerde, amaç ve usul konusunda dünyevîleşmenin arttığı gözlenir. Bunun yanı sıra, Sayntoloji (Scientology) ve Süreç (The Process) hareketleri, dinî akımların usulünü benimseydikleri gibi, psikoterapik sistemlere karşı da bir eğilimleri vardır. Pek sık olarak, eğitim yöntemleri, psikoterapik uygulamalar ve dinî hareketlerden alınmış muhtelif unsurların birbiriyle karıştığı görülür. Üstelik, böyle hareketlerin çoğu,

bir ömür boyu kendisine bağlı müntesiplere de sahip değildir; onlar belli bir dönem hareket içinde yer alır, bir tecrübe yaşar ve daha sonra ayrılır. Yine böyle hareketlerde, kendilerini toplumsal hayattan soyutlamış kimselere de rastlanır. Öyle ki, kendisini güçlü bir biçimde kilise teşkilat yapısına adapte etmiş, ama ikincil ve ayrı bir tedavi sistemi olarak devam eden Hıristiyan Bilimi gibi bir harekette bile, diğer mezhep tiplerinden daha fazla bir nesilden diğerine geçen aile boyu bağlılık söz konusudur.

Esasen, farklı kültürlerdeki bu tür hareketleri kıyaslamak suretiyle, büyüsel mezheplerce benimsenen çeşitli formları görmüş olduk. Özellikle de, kültürlerdeki çeşitli ihtiyaçları karşılayan büyüsel mezhepler, batıdaki büyüsel hareketlerden daha yaygındır. Büyüsel rahatlama arayan gruplar arasında sürekli ve sabit hareketler tesis etmenin güçlüğüne rağmen, çok değişik teşkilat biçimleri benimsenmiştir. Hem yerli kültürel gelenekler hem de gelişmiş ülkelerden ithal edilen fikirlerin etkisiyle hızlı değişim yaşayan toplumlarda, büyüsel ve manipülasyonist eğilimlerin birbirine karıştığı açıktır. Böyle kültürlerde, eski büyüsel yöntemlerin yerini, tedricen, dışarıdan ithal edilmiş yeni metafizik ve terapik yöntemler alır. Değişimi izah etme usülleri ve daha evrensel eğilimler benimsenir. Bunlar, aynı zamanda hükümet ve iş hayatında da benimsenen, geniş-ölçekli seküler teşkilat biçimleriyle daha uyumludur. Şüphesiz bu süreç, eğitimde, genel kültürel bilinç ve duyarlılıkta geniş değişiklikleri yansıtır. O, aynı zamanda değişen maddi ve tıbbi hizmetleri de gösterir. Bireysel güvensizlik devam ettikçe, insanlar, kehânet ve mucize aracılığıyla bireysel olarak bundan kurtulmaya çalışırlar. Güvensizlik nedenleri daha yaygın olarak bilinince, insanlar, manipüle etmeyi öğrendiklerinde kendilerine daha iyi bir dünya tecrübesi vadeden daha genel prensiplere ve kanunlara yönelirler. Sağlık hizmetleri nicelik ve nitelik bakımından gelişince, Batı toplumlarında görüldüğü gibi, bedensel sağlıktan ruhsal olana doğru bir meşguliyet meydana gelir. Amerika ve İngiltere'deki Hint meditasyon kültürleri ve artan

bir biçimde, Japonya'daki bir kısım mezheplerde görülmeye başlayan, Batılı manipülasyonist kült usulleri gibi, zihinsel barış elde etmeyle ilgili bütün egzotik yöntemlere, özel ilgi olabilir. Bir çok bakımdan manipülasyonist mezhepler, dünyaya karşı daha seküler, geleneksel açıdan daha az dinî nitelik taşıyan bir eğilim gösterir; ve Japonya'da açıkça görüldüğü gibi, çok fazla gönüllü organizasyon geleneği olmayan bir toplumda, gönüllü kuruluşlar olarak çok değişik fonksiyonlar icra ederler.

Mezhepler, müntesipleri için çok çeşitli işlevler görür; onlar, bazen toplumda yapıcı unsurlardır. İnsanlar sıkça bazı garip durumlar veya imanın bazı olağanüstü tezahürleri sebebiyle onlardan haberdar olurlar. Hatta günümüzde sık sık, kendi amaçları açısından mezhepleri, toplum düşmanı, mâkul yaşam biçimine kötü etkileri olan, aileleri parçalayan kurumlar olarak gören, politikacı ve gazeteciler tarafından, onlara karşı müsamahasız bir tavrın ortaya çıktığı da görülür. Bütün bunlar zaman zaman söz konusu olsa da, mezheplerin, başka hiç bir unsurun temin edemediği zamanlarda, insanların yeni sosyal şartlara uyum sağlamasında ve onlara ümit, kardeşlik ve güven duygularının aşılmasında yardımcı oldukları kabul edilmiştir. En iyi ifadesiyle onlar, olumlu yönleri itibariyle, kendi kendine yetme ve toplumsal bütünlüğü temin etme araçları olmuştur. Eğer olumsuz yönleri olarak, fanatizmi, taşkınlığı ve hatta intiharı teşvik ettikleri ve halkın çoğunluğuna göre, yanlış varsayımlara, tehlikeli kuram ve düşüncelere dayandıkları ileri sürülüyorsa da, bütün bu niteliklerin, gelişiminin belli bir devresinde her dinin bir özelliği olduğunu unutmamak gerekir. Gelişmiş ve özgür toplumalarda, kendi inanç sistemlerinin sağladığının ötesinde, mezheplerin, bağlıları üzerinde bir yaptırımı yoktur. İnancın oldukça zorlayıcı olduğu ve mezhepten ihraç, kişinin bütün saygı ve sevgi duyduğu kimseleri kaybetmesi anlamına geldiği için yaptırımlarının çok sert olabileceği doğrudur. Fakat bu durum diğer beşeri ilişkiler, özellikle de kişinin sevdikleriyle olan yakın ilişkilerinde de söz konusudur. Mezhepler,

dış dünyaya nasıl görünürse görünsün, ve kendi dışındaki toplum bireyleriyle onlara karşı nasıl bir düşmanlık hissederselerse etsinler, pek çok bakımdan, bir sevgi cemaatini temsil eder. Durumun paradoksları ve gerilimlerine (tensions) tam olarak katılırlar. Bu gerilimler/endişeler, yalnızca, sevgi veya nefret, mezhep ve kiliselerin sâkin ve ılık ortamında sükûnete kavuştuğunda, hafiflemiştir.

Bibliyografya

Din Sosyolojisinde Klasik Çalışmalar

Niebuhr, H. Richard, *The Social Sources of Denominationalism*, New York, Holt, 1929.

Pope, Liston, *Millhands and Preachers*, New Haven, Yale University Press, 1942.

Troeltsch, Ernst, *Social Teachings of the Christian Churches*, New York, Macmillan, 1931. (Translation by O. Wyon of *Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen*, Tübingen, Mohr, 1912.)

Wach, Joachim, *Sociology of Religion*, London, Kegan Paul, 1947.

Weber, Max, *Gesammelte Aufsätze zur Religions-sozinologie*, Tübingen, Mohr, 1920.

Weber, Max, *Wirtschaft und Gesellschaft*, Tübingen, Mohr, 1925. The parts of these works of principal interest in the sociological study of religion and of sectarianism have been translated into English as: *The Protestant Ethic and Spirit of Capitalism*. London, Allen & Unwin, 1930. *The Sociology of Religion*, London, Methuen, 1966. Essays (edited by H. H. Gerth and C. W. Mills), part iii, London, Routledge, 1948.

Genel Çalışmalar

Algernissen, K., *Die Sektenwesen der Gegenwart*, Aschaffenburg, Pattloch, 1962.

Blanke, Fritz, *Kirchen und Sekten*, Zürich, Zwingli Verlag, 1963.

Boerwinkel, F., *Kerk en Sekte*, Den Haag, 1953.

- Braden, C. S., *These Also Believe*, New York, Macmillan, 1949.
- Cassin, H., 'Quelques facteurs historiques et sociaux de la diffusion du protestantisme en Italie meridionale', *Archives de Sociologie des Religions*, 2, (1956) pp. 55-72.
- Chery, H-Ch., *L'Offensive des Sectes*, Paris, Editions du Cerf, 1959.
- Clark, Elmer T., *The Small Sects in America*, New York, Abingdon Press, 1949.
- Clark, S. D., *Church and Sect in Canada*, Toronto, University of Toronto Press, 1948.
- Dagon, G., *Petites eglises et grandes sectes*, Paris, SCE, 1962.
- Damboriena, P. and Dussell, E., *El protestantismo en America latina*, Friburgo-Bogotá, Feres, 1963.
- Desroche, Henri, 'Approches du nonconformisme français', *Archives de Sociologie des Religions*, 2, (1956), pp. 45-54.
- Glock Charles Y. and Stark, R., *Religion and Society in Tension*, Chicago, Rand McNally, 1965.
- Gründler, J., *Lexikon der christlichen Kirchen und Sekten*, Vienna, Herder, 1962.
- Gustafsson, B., *Svensk kyrkogeografi, med samfundsbeskrivning*, Lund, Gleerup, 1958.
- Hight, John, *The Churches in Scotland To-day*, Glasgow, Jackson, 1950.
- Hoekema, Anthony, *The Four Major Cults*, Grand Rapids, Mich., Eerdmans, 1963.
- Hutten, Kurt, Seher, Gröbler, *Enthusiasten*, Stuttgart, Quelle-Verlag Rev.Ed. 1966.
- Hutten, Kurt, *Die Glaubenswelt des Sektierers*, Hamburg, Furchte, 1957.
- Kraemer, P. E., 'Enkele Haagse buitenkerkelijke religieuze groeperingen', *Sociologisch Bulletin* 1, (4), 1952, pp. 117-43.
- Kraemer, P. E., Enig materiaal over sectarisme in een achtergebleven gebied, *Sociologisch Bulletin*, 13 (3), 1959, pp. 98-108.
- Leonard; E. G., *Le protestant français*, Paris, Presses universitaires, 1953.
- Littell F. H., *The Origins of Sectarian Protestantism*, New York, Macmillan, 1964.

- Poulat, Emile, 'Les Cultes dans les statistiques officielles en France au XIXeme Siecle', *Archives de Sociologie des Religions*, 2, (1956), pp. 22-6.
- Robbins, John E., 'Sources of Information on the Smaller Christian Denominations in Canada', *Canadian Church History Society, Bulletin* 12, 1959.
- Seguy, J., *Les sectes protestantes dans la France contemporaine*, Paris, Beauchesne, 1956.
- Seguy, J., 'Les problems de la typologie dans l'etude des sectes', *Social Compass*, 12 (3), (1965), pp. 165-70.
- Sunström, E., *Trossamfund i det svenska samhället*, Stockholm. 1962.
- Whalen, W. J., *Faiths for the Few: a Study of Minority Religions*, Milwaukee, Bruce, 1963.
- Wilson B. R. *Sects and Society*, London, Heinemann, and Berkeley, University of California Press, 1961 .
- Wilson, B. R., 'Typologie des sectes dans une perspective dynamique et comparative', *Archives de Sociologie des Religions*, 8, 16, (1963), pp. 49-63.
- Wilson, B. R., *Religion in Secular Society*, London, Watts, 1966.
- Wilson, B. R., (ed.) *Patterns of Sectarianism*, London, Heinemann, 1967.

Ilave Bibliyografiya

4 – 5. BÖLÜMLER

- Alonso, Isadoro, *La Iglesia en America latina: Estructuras ecclesiasricas*, Friburgo-Bogotá Feres, 1964.
- Bloch-Hoell, N., *The Pentekostal Movement*, London, Allen & Unwin, 1964. (Translation of Pingsebevegelsen, Oslo, 1956.)
- Brien, Efraim, *Dem moderna Pingströrelsen*, Stockholm, 1924.
- Calley, M. J. C., *God's People: West Indian Pentekostal Sects in England*, London, Oxford University Press, 1965.
- Cleveland, C. C., *The Great Revival in the West*, Chicago, University Press, 1916.
- Collier, Richard, *The General Next to God*, London, Collins, 1965.
- Cross, Whitney R., *The Burned-Over District*, Ithaca, Cornell University Press, 1950.

- Davenport, F. M., *Primitive Traits in Religious Revivals*, New York, Macmillan, 1905.
- Elsbree, Oliver W., *Rise of the Missionary Spirit in America, 1790-1815*, Williamsport, Williamsport Printing Co., 1928.
- Fleisch, P., *Die Pfingstbewegung in Deutschland*, Hanover, 1957.
- Gee, Donald, *Pentekostal Movement*, London, Elim Publishing Co., 2nd Edn., 1949.
- Hollenweger, W. J., (ed.) *Die Pfingstkirchen*, Stuttgart, 1968.
- Hollenweger, W.i., *Enthusiastisches Christentum: Die Pfingstbewegung in Geschichte und Gegenwart*, Zürich, Zwingli Verlag, 1969.
- Hollenweger, W.J., *Handbuch der Pfingstbewegung* (microfilm, from Yale University), 10 vols., 1965-7.
- Inglis, K. 5., *Churches and the Working Classes in Victorian England*, London, Routledge, 1961.
- Johnson, Benton, 'Do Holiness Sects Socialize in Dominant Values?', *Social Forces*, 39, 4, (1961), pp. 309-16.
- Kelsey, M. T., *Tongue Speaking*, New York 1964.
- Loewen, Jacob A., Bückwalter, A. and Kratz, J., 'Shamanism, 'Illness and Power in Toba Church Life', *Practical Anthropology*, 12, 6, (1965), pp. 250-80.
- McLoughlin, Wm., *Modern Revivalism*, New York, Ronald Press, 1959.
- Mecklin, John M., *The Story of American Dissent*, New York, Harcourt Brace, 1934.
- Miegge, Mario, 'La Difiusion du Protestantisme dans les Zones sous-developpees de l'Italie meridionale', *Archives de Sociologie des Religions*, 8, (1959), pp. 81-96.
- Mosiman, E., *Die Zungenreden geschichtlich und psychologisch untersucht*, Tübingen, 1911.
- Nida, Eugene A., 'The Indigenous Churches in Latin America', *Practical Anthropology*, (1961), 8 3, pp. 97-110.
- Poblete, R. and O'Dea, Thomas, 'Anomie and the "Quest for Community": the Formation of Sects among Puerto Ricans of New York', *American Catholic Sociological Review* (1960), xxi, 1, pp. 18-36.
- Robertson, R., 'The Salvation Army: the Persistence of Sectarianism', in B. R. Wilson (ed.), *Patterns of Sectarianism*, op. cit.
- Read, W. R. *New Patterns of Church Growth in Brazil*, Grand Rapids, Mich., Eerdmans 1965.

- Schmidt, Wolfgang, *Die Pfmgstbewegung in Finnland*, Helsingfors, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia 27, 1935.
- Smith, T. L., *Called Unto Holiness*, Kansas City, Nazarene Publishing, 1963.
- Thörnberg, E. H., *Fralsningsarmen: en engelsk skapelse i svenskt samhällsliv*, Stockholm, 1939.
- Voipio, Aarni, 'Sleeping Preachers: a Study in Ecstatic Religiosity', *Suomalaisen Tieteakatemia Toimituksia (Annales Academiae Scientiarum Fennicae)*, Sarja Ser. BnideTom. 75, 1, Helsinki, 1951.
- Warburton, T. R., 'Holiness Religion' *Journal for the Scientific Study of Religion*, VIII, 1, (Spring, 1969) pp. 130-9.
- Whitley, O. R., *Trumpet Call of 'Reformation*, St Louis, Bethany Press, 1959. Wilson, Bryan R., *Sects and Society*, op. cit.
- Wilson, Bryan R., 'The Pentekostal Minister' in Wilson (ed.), *Patterns of Sectarianism*, op. cit.

BÖLÜM 6

- Barzellotti, G., *Monte Amiata il Suo profeta*, Milan, 1910.
- Bush, George, *A Treatise on the Millennium*, New York, Harper, 1832.
- Case, Shirely J., *The Millennial Hope*, Chicago, University Press, 1918.
- Cohn, Norman, *The Pursuit of the Millennium*, London, Secker & Warburg, 1957.
- Cole, Marley, *Jehovah's Witnesses*, New York, Vantage Press, 1955.
- Froom, LeRoy E., *The Prophetic Faith of Our Fathers*, vol. iv, Washington DC, Review & Herald, 1954.
- Gaebelein, Arno C., *The Hope of the Ages*, New York, Our Hope Pub., 1938.
- Hebert, G., *Les Temoin.s de Jehovah*, Montreal, Editions Bellarmin, 1960.
- Hobsbawm, E., *Primitive Rebels*, Manchester, University Press, 1959.
- Lazareschi, E., *Davide Lazzaretti*, Bergamo, 1945.
- Manwaring, D. R., *Render Unto Caesar: the Flag Saluting Controversy*, Chicago, University Press, 1962.
- Meijer, .i. A., 'Jehova's getuigen in Amsterdam', *G.S. I. Nieuws*, 6, 1, (1960), PP -14.

- Nicol, Francis D., *The Midnight Cry*, Washington DC, Review and Herald, 1944.
- Pike, Royston, *Jehovah's Witnesses*, London, Watts, 1954.
- Rogers, P.G., *The Fifth Monarchy Men*, London, Oxford University Press, 1966.
- Rogerson, Alan, *Millions Now Living Will Never Die*, London, Constable, 1969.
- Sali, Leo F., 'The Fifth Monarchy Men: Politics and the Millennium', *Church History*, xxx, 3, (1961), pp. 314-24.
- Stevenson, W. C., *Year of Doom*, 1975, London, Hutchinson, 1967.
- Stroup, H. H., *Jehovah's Witnesses*, New York, Columbia University Press, 1945.
- Williams, George H., *The Radical Reformation*, London, Weidenfeld & Nicolson, 1962.

BÖLÜM 7

- Arndt, Karl J. R., *George Rapp's Harmony Society, 1785-1847*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1965.
- Bennett, John W., *Hutterian Brethren*, Stanford, University Press, 1967.
- Correll, Ernst, *Das Schweizerische Taufmennonitentum*, Tübingen, Mohr, 1925.
- Eaton, J. W. and Weil, R.J., *Culture and Mental Disorders: a Comparative Study of the Hutterites and Other Populations*, Glencoe, Ill., Free Press, 1955.
- Erbe, Hellmuth, *Bethlehem, Pennsylvania. Eine Kommunistische Herrnhuter Kolonie des 18 Jahrhunderts*, Stuttgart, Schriften des Deutschen Ausland Instituts, Stuttgart, 1929.
- Fischer, Hans, *Jakob Huter: Leben, Frömmigkeit, Briefen*, Newton, Kansas, Mennonite Pub., 1956.
- Friedmann, Robert, *Hutterite Studies*, Goschen, Ind., Mennonite Hist. Soc., 1961.
- Gardiner, A. J., *Recovery and Maintenance of the Truth*, Kingston-on-Thames, Stowe Hill Bible Depot, 1963.
- Holloway, Mark, *Heavens on Earth*, London, Turnstile Press, 1951.
- Hostetler, J. A., *Amish Society*, Baltimore, John Hopkins Press, 1963.

- Hubry, Frantisek, *Die Wiedertauffer in Mahren*, Leipzig, 1935.
- Kaplan, B., and Plaut, T. F. A., *Personality in a Communal Society*, Kansas, University of Kansas Pub., 1956.
- Noel, Napoleon, *The History of the Brethren*, Denver, Col., Knapp, 1936.
- Nordhoff, Chas., *The Communistic Societies of the United States*, New York, Hillary House, reprinted 1961.
- Peachey, Paul, *Die Soziale Herkunft der Schweizerische Taufer*, Karlsruhe, 1954.
- Peters, Victor, *All Things Common: the Hutterian Way of Life*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1965.
- Schambaugh, B. M. H., *Amana That Was and Amana That Is*, Iowa State Historical Soc., 1932.
- Steimle, Theodor, *Die Wirtschaftliche und Soziale Entwicklung der Würrt. Brüdergemeinden Korntal und Wilhelmsdorf*, Korntal, 1929.
- Wilson, Bryan R., 'The Exclusive Brethren' in Wilson (ed.). *Patterns of Sectarianism*, op. cit.. pp. 287-342.
- Wolkan. Rudolf, *Die Hutterer*, Nieuwkoop, de Graaf, 1965 (repr.).

BÖLÜM 8

- Bach Marcus 'The Life and Death of Psychiana', *Christian Century*, LXXIV. 1, (Jan. 1957), pp. 11-14.
- Braden, Chas. S., *Christian Science To-day*, Dallas, Southern Methodist University Press, 1958.
- Braden, Chas. S., *Spirits in Rebellion: the Rise and Development of New Thought*, Dallas, Southern Methodist University Press, 1963.
- Dakin E. F., *Mrs Eddy - Biography of a Virginal Mind*, New York, Scribners, 1929.
- Dresser, H. W., *The Quimby Manuscripts*, New York, Crowell, 1921.
- Gardener Martin, *Fads and Fallacies in the Name of Science*, New York, Dover, 19.
- Griswold, A. W., 'New Thought: a Cult of Success', *American Journal of Sociology*, XL., 3, (1934), pp. 309-18.
- Hine, Robert V., *California's Utopian Colonies*, New Haven, Yale University Press, 1953.
- Isherwood C., *Ramakrişna and His Disciples*, London, Methuen, 1965.

- Kennedy, H. A. S. *Mrs Eddy*, San Francisco, Farallon, 1947.
- Kuhn, Alvin B., *Theosophy*, New York, 1930.
- Lutyens, Lady E., *Candles in the Sun*, London, Hart-Davis, 1957.
- Nethercot A. H., *The First Five Lives of Annie Besant*, Chicago, University Press, 1959.
- Nethercot, A. H., *The Last Four Lives of Annie Besant*, London, Hart-Davis, 1963.
- Rosten, Leo (ed.), *Guide to the Religions of America*, New York, Simon & Schuster, 1955.
- Steiner Rudolf, *The Story of My Life*, London, Anthroposophical Publishing Co., 1928.
- Swihart, A. K., *Since Mrs Eddy*, New York, 1931.

BÖLÜM 9

- Castelli Y., *Le Spiritisme*, Paris, Presses universitaires, 1954.
- Cross, W. R., *Burned-Over District*, Ithaca, Cornell University Press, 1950.
- Doyle, Sir A. C., *A History of Spiritualism*, London, Cassell, 1927.
- Elliott, A. J. A., *Chinese Spirit-Medium Cults in Singapore*, London, London School of Economics, 1955.
- Ferreira de Camargo C. P., *Kardecismo e Umbanda: Uma Interpretação Sociológica*, São Paulo, Livraria Pioneira Editora, 1961.
- Ferreira de Camargo, C. P. and Labbens, J., 'Aspects socio-culturels du spiritisme au Brésil', *Social Compass*, vii, (1960), pp. 407-30.
- Hine, R. V., *California's Utopian Communities*, op. cit.
- Kloppenburger, B., 'Der Brasilianische Spiritismus als religiöse Gefahr', *Social Compass*, v, (1959), pp. 237-55.
- La Barre, Weston, *They Shall Take Up Serpents*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1962.
- Leonard, E. G., *L'illuminisme dans un protestantisme de constitution récente*, Paris, Colin, 1953.
- Nelson, G. K., *Spiritualism and Society*, London, Routledge, 1968.
- Noyes, J., *History of American Socialisms*, Philadelphia, Lippincott, 1870.
- Parker, R. A., *Yankee Saint: John Humphrey Noyes and the Oneida Community*, New York, Putnam's, 1935.

Peel, J. D. Y., *Aladura*. London, O.U.P., 1968.

Turner, H. W., *An Independent African Church*, London, O.U.P., 1967.

BÖLÜM 10

Andrews, Edward D., *The People Called Shakers*, New York, Dover, 1963.

Brodie, Fawn M., *No Man Knows My History*, New York, Knopf, 1945.

Drummond, Andrew L., *Edward Irving and His Circle*, London, Clarke, n.d.

Fauset, A., *Black Gods of the Metropolis*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1944.

Eggenberger, O., *Die Neuapostolische Gemeinde, München*, Chr. Kaiser Verlag, 1953.

Mulder, William, *Homeward to Zion: the Mormon Migration from Scandinavia*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1957.

Mulder, William and Mortensen, A. R., *Among the Mormons*, New York, Knopf, 1948.

O'Dea, Thomas, *The Mormons*, Chicago, University Press, 1957.

Shaw, P. E., *The Catholic Apostolic Church*, London, Crown Press, 1946.

Taylor, P. A. M., *Expectations Westward*, London, Oliver & Boyd, 1965.

BÖLÜM 11

Benz Ernst (ed.) *Messianische Kirchen, Sekten und Bewegungen im heutigen Afrika*, Leiden Brill, 1965.

Blacker, C., 'Le Soka-Gakkai japonais. L'activisme politique d'une secte bouddhiste', *Archives de Sociologie des Religions*, 9, 17, (1964), pp. 63-7. Gonzalez de Zarate, R. M., 'Soka Gakkai: una religion del valor', *Razon y Fe*, 171, (804), (1965), pp. 53-66.

Kohler, W., *Die Lotus Lehre und die modernen Religionen in Japan*. Zürich, Atlantia, 1963.

Lanternari, V., *Les Mouvements religieux des peuples opprimes*, Paris, Maspero, 1962.

McFarland, H. N., *The Rush Hour of the Gods*, New York, Macmillan, 1967.

- Mayer, Philip, *Townsmen or Tribesmen*, Cape Town, O.U.P., 1961.
- Mühlmann, W. E., *Chiliasmus und Nativismus*, Berlin, Reimer, 1961.
- Offner, C. B. & van Straelen, H., *Modern Japanese Religions*, Leiden, Brill, 1963.
- Schlosser, K., *Eingeborenenkirchen in Süd- und Südwest-Afrika*, Keil, Walter G. Mühlau, 1958.
- Sundkler, B., *Bantu Prophets in South Africa*, London, Butterworth Press, 1948.
- Thomsen, H., *The New Religions of Japan*, Rutland, Vermont, Tuttle, 1963.

İndeks

A

Adem (a.s.) 235
Adventist 226, 252, 279
Adventizm 121, 234, 247
Aetherius Cemiyeti 175
Aetherius Society 195
Afrika 46
Aladura Rab Kilisesi 111
Alberta 39, 153
Aleksander A. Boddy, Aziz
102
Amana 149, 169
Amana cemaati 148
Amana Topluluğu 281
Amerika 19, 34
Amish Mennon 39
Amish Mennonit 25
Amishler 45
Amish Mennonitler 148, 266
Amişler 160, 161, 169, 219
Ammann, Jacob 158
Armstrong, Herbert 195
Anabaptist 14, 151
Anabaptist Hutterci 162
Anabaptist Mennonit 162
Anabaptizm 222
Anglikan 40, 85, 247
Anglo-Saxon 221, 269, 274

Annie Besant 192
antinomianizm 45
Antoine Louis 209
Antoinistler 210
Antroposofistler 216
Antuancılık 209
Apostolik Tanrı Kilisesi 98
Apostolik Kilise 106
Archer, Henry 121
Arjantin 110
Arkadaşlar Cemiyeti 213
Armageddon 138
Armageddon Savaşı 57
Arnold, Eberhardt 63, 221
arz-ı mev'ud 237
Asa Mahan 74
atalar kültü 255, 260
Ateş Kilisesi 77
Avam Kamarası 141
Avusturya 14
Azizler 107
Azizler Cemaati 102

B

Balthasar Hubmaier 152
Baptist 16, 40, 57, 274
Barrat, T.B. 101
Bavis, Andrew Jackson 205

Bayan Eddy 29
 Bayan White 126
 Belçika Kongo'su 16
 Bengt Sundkler 250
 Berg, Auguste Joseph 188
 Bernhardt, Oskar Ernst 226
 Bernt Rothman 14
 Bethlehem 195
 Bilim Kurgu 175
 Birleşik Arap Emirliği 141
 Birmingham Kilisesi 133
 Bodhisattva 191
 Bolley Pond Tanrı Kilisesi 210
 Booth, Bramvell 82
 Booth, Catherine 83
 Booth, William 79
 Brahminler 22
 Brezilya 109
 Brezilya İsa Cemaatı 110
 Bruderhof 221
 Bruderhof cemaati 63
 Budda 17, 191
 Buddizm 17
 Budizm 17, 22

C-Ç

Camisards 118
 Campbell, Alexander 40, 128
 Campbell 132
 Campbell, Thomas 69
 Campbellistler 70
 Christadelphian mezhebi 42
 Christadelphianlar 46
 Christian Scientist 39, 40
 Christian Scientistler 60
 Cizvit 222
 Cromwell 116
 Çin 14, 202

D

Dakota Bölgesi 153
 Danimarka 105
 Danyal 125
 Darbisten 165
 Darby, John Nelson 166, 170
 Dariuslent 153
 Dhineas F. Bresee 76
 Dickey, Adam 179
 din sosyolojisi 50, 249
 dini norm 55
 Diyakozlar 108
 Doukhoborlar 45, 148, 150, 266
 Dowie, Alexander 103
 Dwight, Timothy 116

E

Eddy, Mary Baker 175, 176,
 178, 179, 205, 206
 Edson, Hiram 123
 Edwards, Jonathan 67
 Elim İncil Kilisesi 106
 Elim Kilisesi 108, 112
 Elit Parti 159
 Endonezya 109
 Ernst Troeltsch 31
 evangelik Protestanlık 51
 Evangelist 56
 Evangelistik 166
 evangelizm 167
 Evrensel Birlik 188
 Evrensel Hristiyan Kilisesi
 228
 ezoterik 53

F

Filistin 132
 Fillmore, Charles 186

Finney, Charles G. 74, 219
 Fountain Grove 224
 Fox, George 213
 Fransa 29
 Fransız Tanrı Meclisi 99
 Freytag 232, 233
 Fundamentalistler 56

G

Galler 65
 Gerhard Olsen Smidt 103
 Girling, Mary Ann 218
 Gözetleme Kulesi Cemaati 134
 Grek 24
 guru 175
 Güney Afrika 20, 250, 252
 Güney Amerika 59

H

Habeşistan 251
 Harmon, Ellen 124
 Harris, Thomas Lake 223, 224
 Hensley, George Went 210
 Hensley 211
 Herrnhut cemaati 65
 Hristiyan Bilimi 29, 174, 175,
 176, 178, 183, 186, 194, 282
 Hristiyan Birlik Okulu 186
 Himes, Joshua 122
 Hinduizm 21, 22, 24
 Hoffmann, Melchior 14
 Hollanda 14
 Howell Harris 65
 Hubbard, Lafayette Ronald
 197
 Hus 116
 Hutter, Jacob 152
 Hutterci kardeşler 148

Hutterci Kardeşlik 148
 Hutterciler 149, 154, 155, 169
 Hutterianlar 39, 44, 219, 266

I-İ

Iowa 149
 Irwing, Edward 245, 246
 İbraniler 40
 ideal tip 33
 ihtidacı 52
 ikinci zuhur 59
 İman Misyonu 78
 İneyet Krallığı 118
 İncil 56
 İncil Hristiyanları 68
 İncil Kardeşliği 109
 İngiliz Kilisesi 65
 İngiltere 19, 34
 İsa Tanrı Kilisesi 98
 İsa'nın Kiliseleri 40
 İsa'nın Müridleri 40
 İskandinavya 102
 İslam 202
 İsviçre 14
 İşte Rappiler 162
 İtalya 118
 İtalya Tanrı Meclisleri 105

J

Japonya 16, 18, 21
 Jeffreys, George 108
 Joel ve James kitapları 88

K

kadercilik (dispensationalism)
 167
 Kahinler 107
 Kalvinist 160
 Kalvinizm 67

Kanada 96
 Kardekizm 208
 Kardekçiler 209
 Kardeşlik Kilisesi 218
 karizma 46, 90, 96
 karizmatik 27
 karizmatik lider 27, 28
 karizmatik otorite 99
 karizmatik şahsiyetler 27
 karşılaştırmalı din 50
 Kate ve Margaret Fox 205
 Katolik 51
 Katolik Apostolik Kilisesi 244
 Katolik Hristiyanlığı 37, 72
 Kehânet Tanrısı Kilisesi 97
 Kentucky Yenilik Hareketi 67, 69
 Kitab-ı Mukaddes 61, 62, 70, 131
 komünyon 80
 Kongregasyonalist 74, 116, 219
 Kont Zinzendorf 65
 Krishna Menon 192
 Krişnamurti 193
 Kudüs 63, 124
 Kule (Watchtower) dergisi 141
 Kurtuluş Ordusu 79
 Kurumsallaşma 26
 kurumsallaşmış din 50
 Kutsal Kitab 132
 Kutsal Kitap 88, 113, 124, 137, 140
 Kutsal Ruh 52, 59, 75, 80, 87, 94, 131, 147, 168, 169, 178, 213
 Kutsal Taklacılar 88
 kült 25

L

Lamaist 202
 Latin halkları 37
 Laurence Oliphent 132
 Lazaretti, Davide 118
 Leadbeater, C. W. 192
 Lehrerlent 153
 Lewi Pethrus 102
 lider 27
 Lotus Sutra 17, 259
 Lou 29
 Luther 14, 116

M

Madam Petrovna Blavatsky 190, 206
 Maharishi 191
 Mahayana Budizmi 259
 Maitreya 192
 Malawi 141
 Mandala 17, 18
 Manipülasyonist 60, 171, 172, 173, 189, 194, 196, 198, 206
 Manitoba 153
 Manu 191
 Maori 240
 Matthys, Jan 15
 Maximilian von Este, Arşedük 164
 Mede, Joseph 116
 Mehdi hareketi 14
 Mennonit 149, 157, 160, 222
 Mesih 70, 126
 Metodist 19, 56, 164, 219, 272, 274, 275
 Metodizm 66, 72
 Metropolitan Kilise Birliği 77
 mezhepler sosyolojisi 31

Mezmurlar 251
 Mickey 142
 Miller, W. 121, 132
 misyonerlik 82
 Montana 153
 Moody, Dwight L. 74
 Morali Kardeşler 115
 Mormon 237
 Mormon İncili 121
 Mormonizm 234, 235, 238, 248
 Mormonlar 70, 97, 128, 236,
 239, 269
 Moroni 234
 Mukyokai-Shugi 262
 mutasyon 38
 Münster 14, 158
 Münzer, Thomas 117
 Müridler 70

N

Naganuma Myoko 260
 Nakayama Miki 258
 Napolyon 117
 Nasıralı Kilisesi 76, 84
 Nasıralı Pentekost Kilisesi 77
 Nehru, Jawaharlal 192
 Newton, Isaac 116
 Nichiren 17, 18, 259
 Niebuhr, H. Richard 273, 274
 Nijerya 16, 108
 Norveç 102
 Noyes, John Humphrey 219,
 220, 221

O

Oneida 219, 220
 Oneida cemaati 218
 Ortodoks 51

ortodoks gelenek 38
 Owen, Robert 164

P

Papa IX. Pius 118
 Parham, Charles F. 89, 97
 Pastörler 107
 Pennsylvania 39, 163
 Pentecost 16
 Pentekostalist 20, 39, 42, 43, 44,
 57
 Pentekostal 247
 Pentekostalist 28, 87, 275
 Pentekostalist ideoloji 276
 Peyote 265
 Phineas P. Quimby 176, 185,
 186
 Pittsburg 40, 164, 165, 166
 Presbiteryen 40, 67, 85, 245,
 246, 247
 Priestly, Joseph 116
 Protestanlık 61, 94
 Psychiana 187

Q

Quaker 39, 169, 214, 274
 Quakerizm 62
 Quakerler 28, 41, 46, 149, 165,
 213, 215, 216, 225, 263
 Quimby 186

R

Rab Kilisesi 211
 Ramakrişna 191, 194
 Rapp, G. 162, 164
 Rappiler 148, 149, 164
 Rechenschaft 152
 Riedemann, Peter 152, 154
 Reiyukai 259, 260

- Resullerin İşleri 62
 Robinson, B. 187
 Rockelson, Jan 15
 Roma İmparatorluğu 22
 Roma Katolik Kilisesi 126
 Roma Kilisesi 61
 Roux, George 29
 ruhani cemaatler 32
 ruhban sınıfı 46, 89, 113
 ruhbanlık 46, 75
 ruhçuluk 204
 Russell, Charles Taze 134
 Rusya 59, 153
 Rutherford, Joseph 135, 139, 278
S-Ş
 sakramentalizm 30
 sakrament 80
 Salvation Army 16
 Salvationistler 57
 Salvationistler 44, 216
 Savaş Çılgılığı 82
 Sayntoloji (Scientology) 174, 175, 197, 281
 Schleiermacher 102
 Schmiedekut 153
 Schweitzerische Pfingstmission mezhebi 105
 Scientologistler 60
 Seçkinler Cemaati 165, 166, 168, 170
 seküler 49
 Seventh Day Adventist 40
 Seventh Day misyonerliği 16
 Seymour, W.J. 90
 Shakercılar 176
 Shakubuku 18
 Shembe, John Galilee 253
 Simon Kimbangu 16
 Simon Mpadi 16
 sinkretistik 173
 Siyon 134, 237
 Siyon Kilisesi 103
 Siyonist 251
 Slovakya 153
 Smith, Joseph 121, 234, 237, 239, 240, 241
 Smith, Pearsall 75
 Soka Gakkai 17, 18, 261, 262, 263
 sosyal 55
 sosyal ahlâk 50
 sosyal çatışma 28
 sosyal davranış 31, 37, 63
 sosyal değişim 31
 sosyal değişim süreci 63
 sosyal düzen 27
 sosyal fenomen 47
 sosyal gruplaşma 28
 sosyal hareketlilik 91
 sosyal kontrol 32
 sosyal kurumlar 31
 sosyal normlar 92
 sosyal reform
 sosyal sistem 28
 sosyal statü 35
 sosyal süreç 21
 sosyal tabakalaşma 35
 sosyalizasyon 19
 sosyalizm 82
 sosyalleşme 31
 sosyolojik teoriler 33
 Spencer 102
 Spiritualistler 176

St. Augustin 115
 St. Paul 87
 Stead, William T. 82
 Steiner, Rudolf 193
 Stone, Barton 128
 Stone, W. 69
 Sudan 13
 Sundkler 251
 Süreç 281
 Swami Vivekananda 191, 194
 Swedenborg, Emanuel 205, 223
 Swedenborgcular 176
 Şamanizm 110
 Şili 109
 Şintoizm 17

T

Tai-Ping 14
 Tanrı Kilisesi 75
 Tarassut Kulesi 25
 Tarassut Kulesi Hareketi 140
 Tebliğciler 108
 Teosofistler 174, 216, 224
 Teslis 87, 112
 The Times 132
 Theosophy 190
 Thomas, Dr. John 128
 Tirol 156
 Toba 110
 Toda Josci 17
 Tomlinson, A. J. 97
 Totem 169
 Transilvanya 153
 Troeltsch 32, 34, 35, 36
 Tsunesa Buro Makiguchi 17

U

Uluslararası İncil Kilisesi 99
 Umbanda 208
 Unitaryen- Universalist 175
 Uyum Cemaati 163

V-W

vaftiz 80
 Vedanta 194
 Venner, Thomas 117
 Victor Hugo 205
 Warner, Daniel 75
 Washington 153
 Wesley, John 56, 65, 72, 87, 274
 Wesleyci 160
 White, James 125
 Whitefield, George 65
 Wiedemann, Jacob 152

Y-Z

Yahudi 24, 37, 131
 Yahudilik 202
 Yargıç Rutherford 135
 Yedinci Gün Adventistleri (bk. Seventh Day...) 20, 124, 126, 127, 269, 277, 280
 Yehonadabalar 139
 Yehova 278
 Yehova Şahitleri 17, 20, 25, 46, 123, 137, 140, 230, 232, 269, 278, 279, 280
 Yehova Şahitliği 16
 Yeni Ahit Tanrı Kilisesi 97
 Yeni Düşünce 174
 Yeni Düzen 218
 Yeni Hayat Kardeşliği 224
 Yeni Zelanda 109, 113
 Yenilik Hareketi 96

Zambia 52

Zen Budizm 175

Zinzendorf 102, 115

Zulu 253, 254, 255

Zwingli 151

dinî mezhepler

BRYAN WILSON

Unutmamak gerekir ki, Batı'da yaklaşık 40-50 yıl önce sanayileşme, kültürel etkileşim ve şehirlere göç sonucu yaşanan sosyal olaylar ve bunların dinî hayat üzerindeki etkileri, ülkemizde, özellikle son 10-15 yıllık dönemde belirgin bir şekilde hissedilmeye başlamıştır. Başka bir ifadeyle, 70'li yıllarda Batıya ait problemler olarak görünen sanayileşme, göç, parçalanmış aileler, bireyselleşme ve sefilleşme gibi sosyal olaylar bugün Batı'dan ziyade bizim temel sorunlarımız haline gelmiştir. Bütün bu gelişmeler doğal olarak, dini hayatımızı ve tutumlarımızı olumlu/olumsuz yönde etkilemektedir. Örneğin, kırsal kesimden şehirlere göçün artışına paralel olarak, bir kısım insanımız daha seküler bir hayat tarzını benimsemeye başladıkları halde, diğer bir kısmı, yabancı kültür ortamında yalnız başına yaşamak zorunda kalışın yarattığı tedirginlik ve gelecek konusunda taşıdığı ciddi endişeler edeniyle dine öncekinden daha fazla sarılmaya başlamıştır; hatta böyle kimseler arasında cemaatleşme olgusu ve değişik dini gruplara bağlanma veya onların aktif üyesi haline gelme hadisesinin de oldukça arttığı söylenebilir.

Öyle zannediyoruz ki, çevirisini sunduğumuz bu kitap, hem söz konusu bu dinî grupların daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacak, hem de böyle gruplaşmalar karşısında takınılması gereken tavrın belirlenmesine ışık tutacaktır.

İZ YAYINCILIK 418
İNCELEME ARAŞTIRMA DİZİSİ

www.kitapyurdu.com